

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGYEDÉVENKÉNT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

VIII. évfolyam

Főszerkesztő
FAZEKAS JÓZSEF

A szerkesztőbizottság elnöke
ÖLLÖS LÁSZLÓ

Felelős szerkesztő
TÖRÖK TAMÁS

Szerkesztőbizottság

Csanda Gábor, Gyurgyík László, Hunčík Péter, Hushegyi Gábor, Kiss József,
Lanstyák István, Liszka József, Mészáros András, Szarka László, Tóth Károly,
Vadkerty Katalin, Varga Sándor, Végh László

Tartalom

Tanulmányok

KISS JÓZSEF

1956 ősze Szlovákiában 3

SZESZTAY ÁDÁM

A magyarországi kisebbségek az 1956-os forradalomban.

A kisebbségek reagálása a forradalmi helyzetre 21

VAJDA BARNABÁS

Csehszlovákia álláspontja a magyarkérdés ENSZ-vitájában

1956–1957-ben 33

ANDRÁS KÁROLY

Magyar kisebbség, szlovák többség. A csehszlovákiai magyarok

1956 előtt és után, valamint rövid kitekintés Kárpátaljára 47

JURAJ MARUŠIAK

A csehszlovákiai lengyel kisebbség helyzete és magatartása

(1956–1962) 57

NORBERT KMEŤ

A katolikus egyház és a népi demokratikus állam 87

MÉSZÁROS ANDRÁS

Nemzeti filozófia – hasonlóságok és különbségek a magyar és a

szlovák filozófiatörténet-írásban 112

GULYÁS LÁSZLÓ

A magyar–szlovák határ kérdése a versaillesi

békekonferencián (2. rész) 129

Dokumentumok

1956 szlovákiai magyar vonatkozású forrásai 145

Műhely

Egy forradalom emlékezete. Beszélgetés Rainer M. Jánossal
(*Simon Attila*) 161

Közlemények

KOŽÍK DIANA

A szenci őzés tegnap és ma (és holnap?) 169

PRESINSZKY KÁROLY

Változások a nagyhindi nyelvjárás magánhangzórendszerében 183

Koferencia

Az 1956-os forradalom és Szlovákia (*Simon Attila*) 191

Könyvek

Filep Tamás Gusztáv–G. Kovács László: Rákos Péter 1925–2002
(*Zeman László*) 194

Keszegh Béla–Török Tamás (szerk.): Gazdasági váltás Szlovákiában
(*Lelkes Gábor*) 201

Dobrovits Mihály (összeáll.): Az előkelő idegen. III. Nemzetközi
Vámbéry Konferencia (*Simon Szabolcs*) 203

nka
Nemzeti Kulturális Alapprogram

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, P. O. Box 52., Parková 4., 931 01 Šamorín. E-mail: fazekas@foruminst.sk, torok@foruminst.sk • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. Felelős kiadó: Tóth Károly igazgató • Nyomdai előkészítés: Kalligram Typography Kft., Érsekújvár • Nyomta: EXPRES-PRINT s. r. o., Partizánske • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma és az Illyés Köz-alapítvány (Bp.) támogatásával • Pédányszám: 1000 • Ára: 80 Sk • Reg. szám: MK SR 2063/99 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.foruminst.sk> • Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

FÓRUM SPOLOČENSKOVOEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, P. O. Box 52., Parková 4., 931 01 Šamorín. E-mail: fazekas@foruminst.sk, torok@foruminst.sk • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. Zodpovedný: Károly Tóth riaditeľ • Tlačiarenská príprava: Kalligram Typography s.r.o., Nové Zámky • Tlač: EXPRES-PRINT, s. r. o., Partizánske • S finančným príspevkom MK SR • Náklad: 1000 • Cena: 80 Sk • Reg. číslo: MK SR 2063/99 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.foruminst.sk>

1956 ősze Szlovákiában

JÓZSEF KISS
THE FALL OF 1956 IN SLOVAKIA

94(439)"1956"
323(439)"1956"
327(437.6:439)"1956"

Hungarian Revolution in 1956, Slovakia, press reaction

A tanulmány a csehszlovák hatalmi szervek reagálásainak kontextusába helyezve vizsgálja a magyarországi felkelés és forradalom dél-szlovákiai visszhangját. Látószöge kiterjed az országos és a szlovák pártvezetés, valamint részben a vidéki párt-szervek intézkedéseire, valamint a katonai téren tett lépésekre. Ebbe a közegbe ágyazva értelmezi a magyar kisebbség körében uralkodó helyzetet, a hivatalos sajtómegnyilvánulásokat és az ügynöki jelentéseket. A fejleményeknek ezeket a szféráit egységes folyamat részeként, egymáshoz kapcsolódva mutatja be, keresve a közöttük levő összefüggéseket. Így metodológiáját tekintve az eddigi feldolgozásoktól eltérő módszert alkalmaz. Azokban ugyanis az egyes szférák egymástól általában elkülönülnek, elmosódik az időrend, számos esemény a folyamatokból kiragadva jelenik meg. Viszont a folyamatoknak október 23-tól november 4-ig is megvan a maga dinamikája.

A forradalom eseményeit szakaszokra bontva tárgyalja. E téren a csehszlovákiai helyzet alakulását követve igyekszik megragadni meghatározó csomópontokat. Köréjük csoportosítja a különböző területeken zajló történéseket.

A forrásokat illetően a dolgozat természetesen felhasználja az eddigi szerzők írásaiban szereplő tényeket. Ezeket új összefüggésekbe helyezi, s hozzájuk kapcsolja saját, a prágai és a pozsonyi központi levéltárban folytatott kutatási eredményeit.

A tanulmány egyfajta összkép kialakítására tesz kísérlet. Ez vélhetően lökést adhat a részproblémák és részterületek kutatásának elmélyítéséhez, kiváltképp a hiányzó dél-szlovákiai helytörténeti megközelítések alkalmazásához.

A kérdéssel foglalkozó eddigi tanulmányok szerint a csehszlovák központi pártvezetés a magyarországi helyzettel már 1956. október 23-án foglalkozott Antonín Novotný főtitkár szóbeli tájékoztatása alapján. Döntést hozott október 28-ának, a köztársaság megalakulásának megünneplésére vonatkozóan, teljes készültséget elren-

delve a Belügyminisztérium egységei számára.¹ Másnap, újabb híreket szerezve a magyarországi fejleményekről, összeült Csehszlovákia Kommunista Pártja (CSKP) Központi Bizottságának Politikai Irodája, de Antonín Novotný főtitkár nélkül, aki Moszkvába utazott a Nyikita Hruscsov által tartott tanácskozásra.² Még október 23-i keltezéssel készült a Politikai Iroda ülésének programja, amelyben önálló pontként szerepelt önkéntesek magyarországi bevetésének megfontolása a szovjetekkel belügyi vonalon történő konzultáció alapján. Egyetértés esetén az akció végrehajtása Fábry Istvánra hárult volna. Az elképzelés háttere mindmáig tisztázatlan.³

Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának és Szlovákia Kommunista Pártja (SZLKP) Központi Bizottságának Politikai Irodája 1956. október 24-én szinte egy időben ülésezett. A prágai csúcsvezetés határozata az intézkedések elvi irányvonalára helyezte a hangsúlyt. Kiemelte a Központi Bizottságnak az SZKP XX. kongresszusa utáni „alkotó szellemű” politikáját, a pártegység megőrzésének fontosságát, az életszínvonal emelésében elért eredményeket. A gazdaságirányítással összefüggésben külön is felhívta a figyelmet a „kispolgári nézetek elleni harcra”.⁴ Ehhez kapcsolódva viszont leszögezte: „Ami a Gomulka és Nagy Imre által képviselt programnyilatkozatot illeti, egyelőre tartózkodni kell a nyilvános állásfoglalástól.”⁵ Az ülés határozatának kézírásos eredetijében a bíráló kifejezés is szerepelt. A végleges változathoz viszont az is kimaradt, hogy a párton belüli tájékoztatás során a magyarországi események okait vizsgálva „rá kell mutatni a magyar elvtársak által elkövetett hibákra”.⁶ Nem tudni, hogy a 18 óra 30 perckor véget ért ülés idején a résztvevők kaptak-e már valamiféle jelzést Antonín Novotnýtól, aki október 24-én reggel utazott Moszkvába, és 25-ére virradó éjszaka tért haza Prágába.⁷ Az idézett megfogalmazások mérséklése ilyesfajta feltételezésre adhat okot.

A pozsonyi pártvezetés tanácskozásáról készült feljegyzésben viszont nincsenek erre utaló nyomok.⁸ Sőt, mintha Karol Bacílek vezető titkár készíttetését érezte volna a bíráló értékelésre, amikor kijelentette, hogy „sem a magyar, sem a lengyel pártvezetés nem tulajdonított kellő határozottságot az ellenforradalmi elemekkel, kiváltképp a külföldről jövő támadásba lendülésükkel szemben”.⁹ Bacílek ugyan megállapította, hogy „nálunk más a helyzet, de azért készenlétben kell lenni”.¹⁰ Ezért döntés született arról, hogy a Politikai Iroda több tagja utazzon ki a kerületekbe. Ugyanakkor a kerületi és a járási pártbizottságoknak küldött gépirói távirat – tájékoztatva Gerő Ernő által október 23-án este „nacionalista, antiszemita és ellenforradalmi elemek garázdálkodásának” nevezett diáktüntetését elítélő beszédéről, valamint arról, hogy a tüntetést Nagy Imre is elítélte – utasította a járási pártbizottságokat, hogy gondoskodjanak magyarul tudó pártaktivistákról, akik megfelelő válaszokat tudnak adni a felmerülő kérdésekre. Bacílek egyben megerősítette a magyarországi sajtó behozatalára vonatkozó tilalmat. A KB titkárának, Augustín Michalickának a tájékoztatása alapján, mely szerint Szlovákiában magyarországi tudományos-ismeretterjesztő csoport tartózkodik, s ez „kétes” témákról tart előadásokat, az ülés úgy döntött: a delegációt tapintatosan haza kell küldeni.¹¹

A szlovákiai pártvezetés figyelmének előterébe került a diákság körében uralkodó helyzet. A Csehszlovák Ifjúsági Szövetség (CSISZ) Szlovákiai Központi Bizottságának elnöke, Milan Rázus ezzel kapcsolatban úgy tájékoztatta a résztvevőket, hogy a főiskolásokat foglalkoztatják a magyarországi és a lengyelországi fejlemények, de a vita körükben a CSISZ KB legutóbbi plénumülésének szellemében zajlik.¹² Másnap

viszont a Politikai Iroda kétnapos ülésére a kommunista párt pozsonyi kerületi titkára, Jozef Lenárt és a pozsonyi városi titkár, Herzkova által beterjesztett jelentésben Rázus arra hívta fel a figyelmet, hogy ellenállás és ingadozás mutatkozik a májusi diáktüntetések szervezőinek kizárását illetően. Hangsúlyozta: épp a magyarországi fejlemények kapcsán kell rámutatni, hogy mennyire helyesek voltak a diákokkal szemben nyáron foganatosított intézkedések.¹³ Bacílek értékelésében óvott ugyan a kritika elfojtásától, de kijelentette: „elutasítjuk a helytelen nézeteket, és nem engedjük meg a pártellenes megnyilatkozásokat.”¹⁴

A Politikai Iroda másnapi, október 25-i ülésének fő pontja az SZLKP KB november 8–9-én esedékes ülésére tervezett, a szlovákiai mezőgazdaság helyzetével foglalkozó referátum megtárgyalása volt. A vita érdekes mozzanatai közé tartozott a Megbízottak Testülete alelnökének, Oskár Jeleňnek a hozzászólása, aki úgy vélekedett, hogy a KB küszöbön álló ülésén megkerülhetetlen lesz a magyarországi és a lengyelországi fejlemények mezőgazdasági vonatkozásainak tisztázása. „Megítélésem szerint Nagy és Gomulka beszámolójának egyes részei komoly visszhangot fognak kiváltani a földműveseink körében.” Ehhez hozzátette: „az egyedüli helyes út a szövetkezetesítés a szovjet példa alapján, ragaszkodás a begyűjtési rendszer helyességéhez és indokoltságához.”¹⁵ A hozzászólás arról a hangulatról tanúskodik, mely szerint a „budapesti lázadás felszámolása rövid idő kérdése, amit végrehajt a szovjet hadsereg a már Nagy Imre vezette és hatalmon maradó kormány egyetértésével és közreműködésével.

Az október 24-e utáni napok ismeretlen, illetve kellő figyelemben nem részesült mozzanatai közé tartozik, hogy a szovjet–jugoszláv kapcsolatok terén beállt javulás közepette, amikor is a hruscsovi vezetés kísérletet tett Jugoszláviának a szocialista táborba történő valamiféle integrálására, magyarországi és lengyelországi írói körök részéről kezdeményezést történt – a szlovák irodalmárok irányában is – magyar, szlovák, lengyel, jugoszláv föderációs elképzelések szorgalmazására. Ez ügyben szlovákiai magyar részről Tóth Tibor, a szlovákiai magyar írók szerveződésének vezető alakja Budapesten is járt.¹⁶ Ezekben a napokban Miskolcon felvetődött a határon túli magyarok kérdése is, de ezt azonnal a szomszéd népekkel való kapcsolatok föderatív megoldási lehetőségét is magában foglaló elképzeléssel azonosították.¹⁷ Az eddigi kutatások szerint nincs nyoma annak, hogy akár a felkelő csoportok állásfoglalásaiban, akár kormány szinten előfordult volna a csehszlovák–magyar határmegvonás ügye. Az úgynevezett irredenta megnyilatkozások, bármennyire is igyekezett azokat a csehszlovák politikai és katonai vezetés akut veszélynek feltüntetni, tulajdonképpen múltbeli utóregzések szociálpszichológiai, politikailag jelentéktelen lenyomataként jelentkeztek.

Az SZLKP KB Politikai Irodájának október 24-i ülésén a Magyarország részéről jövő ideológiai-politikai hatás elhárítására irányuló figyelem mellett felvetődött a katonai intézkedések foganatosításának kérdése is. A tanácskozáson jelen volt a belügyminiszter-helyettes is. A feljegyzésből úgy tűnik, hogy ekkor már birtokában volt annak a belügyminiszteri megbízásnak, melynek értelmében irányítása alatt biztonsági törzs jön létre a belügyi csapatok átcsoportosításának koordinálására, valamint a határvidéket érintő biztonsági intézkedések megszervezésére. Feladatuk kapták a magyarországi fejleményekkel kapcsolatos információszerzést és az illegálisan Csehszlovákiába átjutott magyarországi állampolgárok ügyének kérdését is. A feljegyzésben az is szerepel, hogy segítséget kérnek a csehszlovák hadseregtől.¹⁸

Sem a prágai legfelsőbb vezetés anyagaiban, sem a Politikai Iroda október 24-i, sem a másnapi, Novotný moszkvai útjának eredményeivel megismerkedő ülés határozataiban, sőt még az október 26-i tanácskozásról készült feljegyzésben sincs szó a hadsereg igénybevételéről. Jan Štaigl hadtörténész szerint azonban a magyarországi eseményekre történő csehszlovák katonai reagálás már 1956. október 24-én elkezdődött, megítélése szerint valószínűleg annak nyomán, hogy a csehszlovák hadsereg vezérkari főnöke, Kratochvíl vezérezredes és Antonín Novotný pártfőtitkár között – miután a moszkvai tanácskozás véget ért – telefonbeszélgetésre került sor.¹⁹ Másnap, október 25-én adott parancsot Bohumír Lomský nemzetvédelmi miniszter a belügyi alakulatok katonai egységekkel történő megerősítésére. Ugyanakkor jóváhagyta a szlovák–magyar katonai határvédelmi tervet is.

Ez a terv az 560 kilométer hosszúságú (csehszlovákiai) szlovák–magyar határt katonailag hat, egyforma elosztású készütségi és első vonalbeli alakulatokkal ellátott szakaszra osztotta. Eszerint október 25-én elkezdődött az összességében 6850 személyből álló állomány kijelölése és felvonulása a megszabott területekre. Az így eszközölt határbiztosítás kilométerenként hat, illetve később tíz katonával számolt.²⁰ A katonai alakulatoknak kiegészítő és kiegészítő szerep jutott, amely a nemzetvédelmi miniszternek még az 1953-ban kiadott, a szlovákiai, tehát 2. katonai körzetre vonatkozó parancsaiból indult ki. Ezek a belső szociális elégedetlenség miatti zavargások felszámolására és a kívülről jövő provokációk elhárítására irányultak. A Magyarországgal mint szövetséges országgal szembeni határőrzés nem terjedt ki összefüggő fegyveres határvédelem kiépítésére. Szlovákia egyfajta hátszónak számított a csehországi, tehát 1. katonai körzetben összpontosuló, offenzív feladatokkal Nyugat felé orientált főerők számára. A szlovákiai körzet békebeli, éppen csak a kerethatárokon belül feltöltött állománya a csehszlovák hadsereg létszámának mindössze 5 százalékát tette ki.²¹

A politikai és katonai intézkedések terén október 26-án érezhető, hogy azok konkretizálásában elmozdulás történt. Aznap este 18 órai kezdettel rendkívüli ülést tartott a nemzetvédelmi miniszter kollégiuma. A tanácskozáson nézetkülönbség alakult ki a politikai főcsoportfőnök, Prchlík altábornagy és Kratochvíl vezérkari főnök között a készütségbe helyezés kérdésében. A politikai főcsoportfőnök úgy vélekedett, hogy a készütséggel járó feladatokat fokozatosan kell megismertetni az alakulatokkal, titokban tartva azokat a katonák előtt, tekintettel a lakosság nyugalmanak megőrzésére. A vezérkari főnök szerint viszont a lakosságra épp az erődemonstráció hat – a magyarországi fejlemények nyomán – megnyugtatóan. A miniszter végül is a készütségi egységek fokozatos feltöltése mellett döntött. Az ülésen a kifejezetten szlovákiai helyzettel és teendőkkkel foglalkozva javaslat született a veszélyeztetett helyeken gyorsan bevethető mozgékony egységek létrehozására. A hozzászólásokban erőteljesen hangsúlyozták a parancsok teljesítésének politikai előkészítését, az azok kiadását megelőző, a kommunistákkal folytatott beszélgetés fontosságát, a párt- és állami szervekkel való szoros kapcsolat fenntartását. A javaslatok között szerepelt a külföldi rádióadások hallgatásának a katonai körletekben történő betiltása is. A vezérkari főnök még aznap parancsba adta a 2. katonai körzet parancsnokának a magyar–szlovák határ mentére vonatkozó katonai intézkedések megtételét. A dokumentumot Kratochvíl altábornagy október 27-én hajnali 3 órakor látta el kézjeggyel.²² Ebbe már parancsként került be két gyors bevetésű csoporto-

sítás létrehozása az államhatár Magyarországról jövő esetleges megsértésének elhárítására, valamint tartalékosok négyheti gyakorlatra szóló behívása. A parancs kétszer is – a páncélos egységekkel és a gépesített alakulatokkal kapcsolatban is – hangsúlyozta, hogy a tartalékos állományból csak az 1954-ben leszerelt vagy annál idősebb cseh és szlovák nemzetiségű személyek vonultathatók be.²³

A vezérkari főnök aláírásának október 27-e hajnalára történt elhalasztása alighanem összefüggött a vezérkar hadműveleti főnökétől délutántól hajnalig beérkezett, a határ menti állapotokról szóló helyzetjelentések összegzésével. Ebben szerepelt, hogy napközben átlépte Oroszvárnál a határt a mosonmagyaróvári határőrszázlójaj parancsnoka, és két századból álló segítséget kért, amit csehszlovák részről elutasítottak. A magyar határőrszázlójaj beszámolt arról, hogy a felkelők a laktanyán kívül már az egész várost uralják.²⁴ A zászlójaj elleni támadások egész nap ismétlődtek. A jelentések beszámoltak a határ menti magyar városokban zajló tüntetésekről, a komáromi helyőrség esti átállításáról a felkelők oldalára. Ugyanilyen, Ipolyság térségében várható fejleményekről is érkezett jelentés, valamint arról, hogy a felkelők elfoglalták Rajkát, és Esztergomtól tíz kilométernyire több mint száz tüntető megkísérelte átlépni a határt. Minden bizonnyal ezek az események álltak a miniszter kollégiumán elfogadott, majd vezérkari parancsba adott intézkedések hátterében. Este 21 óra 40 perckor a vezérkari főnök parancsba adta a Pozsony és Komárom közötti határszakasz azonnali megerősítését, speciális hidászalakulat Pozsony és Bős közötti őrzését. A másnapi jelentések azzal folytatódtak, hogy hajnalban a garamkövesdi vasútállomásra magyar részről több tankból leadott lövedék csapódott be. Dél körül érkezett jelentés arról, hogy a mosonmagyaróvári határőrszázlójaj parancsnoka, Dudás százados Pozsonyban, a pártközpontban tartózkodik.²⁵ Az esti órákban küldött, megerősített információ szerint Pozsonytól keletre (pontosabb körülhatárolás nélkül) a magyar határőrizetet a felkelők katonákból és civilekből álló egységei veszik át, és a korábbi határőröket visszavezénylik az ország belsejébe.

Október 26-án ülésezett a CSKP KB Politikai Irodája is. Ennek határozataiban kiemelt hangsúlyt kapott az alsóbb pártszervezetek már előző nap elrendelt készülségben tartása, naponkénti többszöri munkahelyi összejövetelekre és nyilvános gyűlésekkel kiegészülő támogatására szólítva fel.²⁶ Karel Kaplan szerint a párt akkori „mozgósítása” és a tömegszervezetek bevonása korábban nem ismert méreteket öltött, s a szervezők számára meglepően kedvező eredményeket hozott.²⁷ Döntés született a Nemzeti Front Elnökségének összehívásáról, főként a nagy októberi szocialista forradalom 39. évfordulójának és a földműves-szövetkezetek III. kongresszusának megtartásával kapcsolatban, ami természetesen szorosan összefüggött a magyarországi események csehszlovákiai visszhangjával is. Az ülés programjában többször is és önálló pontként szerepelt a magyarországi helyzet Novotný főtitkár általi ismertetése. A határozat meglepő módon kiegészült az október 24-i hruscsovi értékelés után időszerűségét veszítőnek hitt kísérlettel, önkéntesek Magyarországra küldésével, melynek megvalósítása, maga a toborzás a szovjet belügyi szervek bejegyzése esetén Fábry Istvánra hárult volna.²⁸ Nem tudni, vajon nem ez a szándék húzódott-e meg a magyarországi feldolgozásokban október 26-hoz kötve található ama megállapítások mögött, hogy a csehszlovák pártvezetés fegyveres támogatást ajánlott fel a magyar pártvezetésnek, amit az visszautasított.²⁹ Az erre utaló nyomok-

ról azonban sem a csehszlovákiai korabeli anyagokban, sem a feldolgozásokban nem történik említés.

A CSKP KB Politikai Irodája következő ülését október 29-én tartotta. Ennek 26 pontból álló gazdag programjában a 22. pontként került sor annak a levélnek a jóváhagyására, amelyet a csehszlovák kormány a magyar kormányhoz intézett. A sorrend azonban nem egészen tükrözte a levélnek tulajdonított fontosságot. Mindjárt a levél első mondata a magyarországi vérontás miatti aggodást fogalmazta meg, ugyanakkor a továbbiakban őszinte elismeréssel adózott annak a roppant igyekezetnek, amelyet a magyar kormány a vérontás megszüntetése, a béke helyreállítása érdekében kifejtett, s „amely kifejezésre juttatja a magyar nép alapvető érdekeit”.³⁰ A levél bizalmáról biztosította a magyar kormányt annak a meggyőződésnek a szellemében, hogy a „nép támogatására és a szocialista demokrácia erejére támaszkodva következetesen halad tovább a szocialista fejlődés útján”.³¹ Az eredeti szöveg kiegészült azzal, hogy Csehszlovákia kormánya a kölcsönös együttműködés és segítségnyújtás szellemében kész támogatást nyújtani a károk gyors helyreállításához és a gazdasági feladatok teljesítéséhez.

A levél bizalmat árasztó hangnemben fejezi ki azt a meggyőződést, hogy a kormány felszólítására a még harcoló csoportok is leteszik a fegyvert, ami már nyilván reagálás a Janza Kálmán honvédelmi miniszternek október 28-án reggel a rádióban elhangzott nyilatkozatára, amely felszólította a még ellenálló csoportokat, hogy szabad elvonulás ellenében tegyék le a fegyvert. Nem eléggé világos azonban, hogy mennyit tudott a legfelsőbb csehszlovák pártvezetés Nagy Imre október 28-án elhangzott kormánynyilatkozatáról, amely „népforradalomnak” nevezte a magyarországi eseményeket. Némi töprengésre adhat okot, hogy a levélfogalmazvány címlapjának hátoldalán egy Novotnýtól származó fél mondat szerepel: „De nem azért, hogy Nagy kormánya részesüljön támogatásban.” Persze a megjegyzés önmagában nehezen értelmezhető.

A szlovákiai magyarság bekapcsolása a pártpolitika kiszolgálásába

Ugyanaznap ülésezett az SZLKP KB Politikai Irodája is. Ezen már részt vett a CSKP KB titkára, Bruno Köhler is, akit még a prágai csúcsvezetés október 28-i ülése delegált Szlovákiába azzal a megbízással, hogy koordinálja a párt- és a biztonsági szervek munkáját.³² Köhler szerepét Szlovákiában azonban kimondatlanul úgy vették, mint a Novotný részéről a Szlovákia és a szlovák pártvezetés iránti bizalmatlanság megnyilvánulását, melynek táptalajt adott a Novotný-féle centralizációs törekvésekkel szembeni hangulat.

Bacilek a magyarországi helyzetet ismertetve kijelentette, hogy a magyar határterésben dűl a fehérterror.³³ Köhler első tapasztalataira hivatkozva megállapította, hogy nem kielégítő a dél-szlovákiai járási pártbizottságok védelme, s a magyar dolgozóknak nyújtott segítséget is elégtelennek tartotta. Az *Új Szó* Magyarországra juttatását említve hangsúlyozta az orientálás, a helyes irányvonal megszabásának fontosságát. Új elemként jelentkezett a magyarországi helységekkel való kapcsolatok építése. Köhler felhívta a figyelmet arra, hogy kerülni kell a magyarországi kormány támadását, mert „nem tudni, milyen kormány is van odaát”.³⁴ A hazai propaganda

felerősítésére szólított fel, nyilván tartva a Magyarországról jövő hatásoktól, különös tekintettel a dél-szlovákiai magyarságra.

A Politikai Iroda feladatul adta Augustín Michalíčkának, hogy hívja össze a Csemadok vezető képviselőit, s adjon számukra tájékoztatást, milyen irányban fejtsenek ki tevékenységet, segítséget nyújtva a magyar lakosságnak a magyarok erkölcsi-politikai egységének megszilárdításában.³⁵ A megfogalmazás – magyarokból álló „lakossági csoportot” emlegetve – érezhetően szemben állt a dél-szlovákiai magyarság közösségi mivoltával. Az egységteremtés nyilván közösségbe tömörülést jelentett, s a dél-szlovákiai magyarok összefogására vonatkozott.

A Csemadok aznapi datálással másnap, október 30-án megjelent állásfoglalása azonban kerülte a közösségi jellegre utaló megfogalmazást, amikor a bevett – „szlovákiai magyar dolgozók” – kifejezést használta.³⁶ Ebben ugyanis az összefogás alapjaként nem a közösséget alkotó nemzetiségi együvé tartozásra helyeződik a hangsúly, hanem az egyedi alkotóelemek szociális meghatározottságára. „Mi, csehszlovákiai magyar dolgozók, a Csehszlovák Köztársaság szabad és egyenjogú polgárai hűséggel tömörülünk pártunk, Csehszlovákia Kommunista Pártja és népi demokratikus kormányunk köré” – áll a Csemadok felhívásában. Ugyancsak a nemzetiségi összetartozás-tudatnak a „dolgozók” megjelöléssel történő kódösztítéséről tanúskodott az a felsőbbség kegyeinek keresésére valló devóció, hogy „hűségünk és hazafiságunk élénk bizonyítéka az a lelkes törekvés, melyet hazánk magyar dolgozói fejtenek ki nemzetgazdaságunk, de különösen a szocialista mezőgazdasági termelés növelése érdekében”.³⁷ Persze a közösségi lét dimenzióinak jelzésére azért lehetőséget adott „a hazánk népeinek (tehát nemzeteinek és nemzetiségeinek) egységét demonstráló szólam. Lehetséges, hogy az ideológiai alapozású összetartozás-tudat mégiscsak egyfajta eszközül szolgált a szlovákiai magyarsággal szembeni újabb kollektív vád alá helyezés elhárítására.

Ezzel kapcsolatban érdekes, a szlovákiai magyarság és az anyanemzet, illetve a magyar kisebbség egészére kivetített egyéni politikai magatartást feszegető fejtegetésbe bocsátkozott Szesztay Ádám.³⁸ Szerinte az érsekújvári Elektrovit munkágyűlésen 1956. október 25-én elfogadott nyilatkozatban az a kitétel, hogy „a magyar nép nem akar és nem is akarhat zavargásokat”, a magyar nemzeti közösség egészét igyekezett mentesíteni a kollektív felelősségre vonástól, beleértve a szlovákiai magyarságot is. Tehát Szesztay egyfajta kultúrnemzeti összetartozás-tudat felvillantásaként értelmezi az állásfoglalást, s ezt összefüggésbe hozza a másnapi, Magyarország elleni beavatkozás felajánlásával (tehát az önkéntes egység Fábry István általi létrehozásának szándékával). Szesztay gondolatmenete arra irányul, hogy az említett tényekben a csehszlovákiai magyarságnak az egyetemes magyarságot mentő „avantgárd” szerepet tulajdonítson a magyarországi „zavargások” elleni fellépésben. Igaz, Fábry István egyszerre képviselte a hatalmat a szlovákiai magyarság körében és a „szlovákiai magyar dolgozókat” a hatalomban. (Egyébként Fábry István sohasem tett említést arról, hogy ilyesfajta megbízatásra szemelték volna ki. Valószínű, hogy nem is tudott róla. Erős a gyanú, hogy a szlovákiai magyarok esetleges szerepvállalását egyszerűen pragmatikus, nyelvi szempontok motiválták. Ezt látszik alátámasztani a Csemadok állásfoglalásának a szlovákiai magyar dolgozókat a magyarországi lakosságtól elkülönítő beállítottságában. Elgondolkoztató viszont Szesztay Ádámnak az az észrevétele, hogy a Csemadok-felhívás közlése nem volt zökke-

nőmentes, mert a második oldalon jelent meg. Tény, hogy az anyag szlovák fordítása Pavol David titkárságát is megjárta. Mindenesetre a felhívásban tetten érhető a nemzetiségi-közösségi jelleg meglétével küszködő fogalmazásmód, amikor „hazánk népeinek egysége” mellett emel szót. Ebben ugyanis benne foglaltnak mind a nemzetek, mind pedig a nemzetiségek. Igaz, a szövegben előfordul a hazánk nemzetei és nemzetiségei meghatározás is. A nép azonban eleve dimenziót tágító hatást kelt. A zavart azonban fokozhatja, hogy a kiáltvány a szlovák nép és a magyar nép barátságának megbontására irányuló törekvést emleget, ami folytán kérdésessé válhat, hogy a magyar nép kategóriája – akár az akkori értelmezés szerint is – miként határolható körül.

A Csemadok központi elnökségének felhívásával egy időben az *Új Szó* közzétette a szervezet beszercebányai kerületi aktíváján részt vevő „magyar dolgozók” levelét is, amely a Híven a párthoz és a Szovjetunióhoz felcímet viselő hűségnyilatkozatként a „kerületben élő magyar nemzetiségű kultúrmunkások nevében jelent meg.”³⁹

A Csemadok-álláspont közzétételének napján szólalt meg először és saját vezércikkkel az *Új Szó*.⁴⁰ Az írás a magyarországi eseményeket országos szempontból és a szovjet tömbpolitika érdekérvényesítésének megfelelően közelítette meg. „Nem mindegy nekünk, hogy mi történik a közvetlen szomszédunk, a Magyar Népköztársaság területén, mert ez az ország a szocializmus táborához tartozik éppúgy, mint a mi országunk.”⁴¹ Ebből az alapállásból kiindulva hivatkozott az egyes munkahelyeken születő határozatokra és a CSKP Központi Bizottságához érkező levelek tömegére mint a magyar nép kormányával és a Magyar Dolgozók Pártjával való szolidaritás kifejezésre juttatására. A lap örömmel fogadta, hogy Nagy Imre vezetésével új kormány alakult, amelyet a magyar nép valamennyi rétegét képviselő „népi kormányként” aposztrofált. Ennek szerepét nemcsak az ellenforradalom letörésére irányuló igyekezettel azonosította, hanem fontos lépésként is ahhoz, hogy az élet visszatérjen a rendes kerékvágásba. Aligha véletlen, hogy az *Új Szó* itt *népi kormányt* emleget, miközben a magyarországi lapok *nemzeti kormányról* írtak. A népi jelző itt alighanem a nemzet fogalmának elkerülésére szolgált, tehát a kormány csehszlovákiai megítélésében, a vele való csehszlovákiai szolidaritásban nem az etnikai, hanem a szociális összetevőket helyezte előtérbe.

A cikkben sajátos vagy kifejezetten szlovákiai magyar magatartás prezentálása nem fordul elő. A „mi, csehszlovákiai dolgozók” gyűjtőfogalommal kapcsolódik össze az új kormány és párt támogatásának kifejezésre juttatása. Erre épül a magyar népet az „ellenforradalmi bandák, aljas garázda és kegyetlen csoportok, külföldi reakció által támogatott hazai rendszerellenes elemek” puccskísérletétől elkülönítő szemlélet. Így azt hangsúlyozza, hogy mindez nem a magyar nép érdeke, annak képviselőivé – „magyar hazafiakká kikiáltva” – a felkelés leverésének hívei lépnek elő. Ezt a vezércikk még Petőfit idézve is nyomatékosítja. A Szesztay Ádám által kultúrnemzetinek tekintett érsekújvári állásfoglalás tehát nem igen tekinthető a magyar népet Magyarország lakosságával azonosító hivatalos szemlélet túllépéseként.

A Magyarország népén belüli differenciálás jelei alighanem összefüggnek a megelőző napi, František Dvorský kassai kerületi titkártól és a Kassai kerületbe delegált Oskár Jeleňtől származó figyelmeztetéssel, hogy a Magyarország felé irányuló propagandatevékenységben – főként az *Új Szó* hasábjain – kerülni kellene az eseményeket egyetemlegesen ellenforradalmi elemeknek tulajdonító megfogalmazásokat,

kidomborítva, hogy a fejlemények alakulásában ezek részelemnek számítanak, amelyek „belopóztak a dolgozók közé”.⁴²

Így kiváltképp érdekes, hogy az *Új Szó* október 29-i számának első oldalán megjelent a Nemzeti Front Központi Bizottságának október 27-én tartott elnökségi üléséről a magyarországi helyzetről árnyaltabb megfogalmazást tartalmazó közlés, miszerint „az ellenforradalmi erők demagóg módon visszaélve a magyar lakosság egyes rétegeinek követeléseivel, sovíniszta lázadások kirobbantására törekedve komoly vérontást idéztek elő”.⁴³

Jan Drdának, a cseh Állami Díjas írónak a *Rudé právóból* átvett jegyzete – úgyszintén az első oldalon – vakvágánynak minősítve ugyan, de említést tesz a nagyobb demokráciához vezető út jelszaváról, amely a béketábor egységének megtörésére irányuló törekvések közepette szerinte nem jelenthet egyebet, mint behódolást a reakció sötét erői előtt. Ez pedig a szabadság sírjának megásásához vezet, s ennek csak a Horthy- és Szálasi-féle söpredék örülhet.⁴⁴

A lap ismertetést közölt a Csehszlovák Írók Szövetsége plenáris ülésén elfogadott nyilatkozatról is, amely tételszerűen szögezte le, hogy a „szocializmust építő nemzetek életében nincs olyan probléma, amit ne lehetne megoldani úgy, ahogy azt az SZKP XX. kongresszusa megmutatta, vagyis a nyílt bíráló és önbíráló útján”. Ehhez kapcsolódva a magyarországi helyzet alakulásában kiindulópontként mutatott rá a „közélet további demokratizálására és a múlt hibáinak kijavítására irányuló nemes törekvésre”, amivel viszont a szocializmus ellenségei visszaéltek.⁴⁵

Az *Új Szó* október 29-i vezércikke bekerült a magyarországi terjesztésre készített különszámba is, de már október 31-én, amikor Nagy Imre kihirdette a többpártrendszert.⁴⁶ Ehhez minden bizonnyal hozzájárult (vagy lehetséges, hogy ez eleve meghatározó szempont volt) a „magyar nép feleszmélésének” jeleire utaló hangvétel. Ezek között szerepelt, hogy Budapesten már csak egy-két kisebb csoport tartja magát, munkástanácsok, üzemi fegyveres őrsegek alakulnak, lakóbizottságokat hoznak létre, amelyek gondoskodnak egyes házak lakóinak biztonságáról. A cikk úgyszintén örömmel fogadta a kormány munkáját támogató ideiglenes nemzeti bizottságok működését, amelyek az egyes városkerületekben segítenek az élelmiszerellátással és a közlekedéssel kapcsolatos gondok megoldásában. A különszám e cikkel tehát az ideológiai beállítottságon túlmenően egyfajta, a rend helyreállítását szorgalmazó, praktikus szempontokat szem előtt tartó látásmódot is igyekezett érvényesíteni. Közölte a csehszlovákiai írók állásfoglalását is és Krista Bendová *Őszi rapszódia* című, a pozsonyi *Pravdából* átvett versét, amely a magyar tragédia közepette egyszerre válthatott ki modoros szenvelgésként érzékelt hatást, de a helyzetet eléggé nem ismerők között belső lelki tépelődésről tanúskodó kisugárzást is olyan költői képekkel, hogy „Petőfit temetik új sírhalomba Budapesten 1956-ban”.⁴⁷

A politikai lépésekkel párhuzamosan összeült a nemzetvédelmi miniszter rendkívüli kollégiuma is.⁴⁸ A tanácskozás fő pontja a szlovákiai katonai kerületben történt intézkedésekről szóló, Dočkal tábornoknak, a vezérkar hadművelleti főnökének beszámolójával kezdődött. A miniszter a jelentést bírálóban részesítette annak nem eléggé alapos előkészítése miatt, amihez csatlakozott Rytíř miniszterhelyettes is.

A dokumentumok szerint a tulajdonképpeni vita alapjául „A nyugalom biztosítása a Csehszlovák Köztársaság területén és a magyar határon” című anyag szolgált, melyet Kratochvíl vezérkari főnök és Dočkal hadművelleti főnök közösen terjesztett

elő. Ebben a magyarországi fejleményeket illetően olyan jellemzés szerepelt, hogy a Csehszlovákiával határos területeket a „felkelők bandái tartják birtokukban”. A helyzetértékelés nem tartotta kizártnak, hogy „az ellenforradalmi erők” megkísérlik a betörést Szlovákia területére, és a felkelést megpróbálják kiterjeszteni a szlovákiai vidékekre. Ehhez az a feltételezés is társult, hogy a felkelés leverése során „az ellenforradalmi csoportok” kiszorulnak Szlovákia területére. A javasolt intézkedések között szerepelt a részleges mozgósítás sürgős előkészítése.

A kollégium lefolyásáról készült feljegyzés szerint a vitában a miniszter kijelentette, hogy a helyzet egyelőre nem annyira súlyos, hogy ilyen megoldáshoz kelljen folyamodni, s a részleges mozgósítás elrendelése elfogadhatatlan, mert ez óhatatlanul azt a benyomást keltené, hogy a Magyar Népköztársaság ellen mozgósítunk. (A miniszter nyilván ez alatt Magyarország elleni támadó szándékot értett.) Úgyszintén szót emelt a csehországi körzet erőinek meggyengítése ellen. A hadműveleti főnök szerint a felkelők részéről Csehszlovákiával szembeni területi követelésekre utaló szándékok mutatkoztak. A vitában a határbiztosítás elégtelenségével kapcsolatban a belső tartalékok jobb kihasználására irányuló javaslatok hangzottak el, beleértve a régebbi típusú tankok hadrendbe állítását is. Megállapították, hogy a tankok felvonultatása a magyar határvidéken „a sovíniszta tendenciák visszaszorításához is jól jönnek”.

A döntések kapcsán külön hangsúlyt kapott, hogy a CSKP KB az éberséget, a tervteljesítést szorgalmazva a magyar kormány sokrétű támogatását tartja szem előtt, s megengedhetetlennek tekinti a szövetséges kapcsolatok lazulását. Ez a kitétel némi támpontul szolgálhat a miniszter és a vezérkari főnök között az intézkedések radikalizmusának kérdésében mutatkozó különbség, sőt talán ellentét érzékeléséhez. Karel Kaplan szerint a miniszter véleménye a politikai vezetéshez igazodott, amely nem hitt a felkelés Szlovákiára való kiterjesztésének lehetőségében. A vezérkari főnök „katonai gondolkodásmódja” azonban felnagyította a veszélyt, és a hatalmi eszközökkel történő megoldás fontolgatásának rendelte alá a helyzetértékelést és az intézkedési javaslatait. A vezérkari főnök felfokozott cselekvőkészsége egy ugyancsak furcsa javaslatában is kifejezésre jutott. Azzal állt elő, hogy tegyék számára lehetővé a találkozást a magyar vezérkari főnökkel – aki a helyén maradt –, hogy kikérhesse véleményét a helyzet alakulásával kapcsolatban. A miniszter úgy látta, hogy ez ironikusan hatna. A vezérkar részéről ugyanis panaszok hangzottak el azzal kapcsolatban, hogy nem rendelkeznek elegendő hírszerzési adattal, minthogy ilyen tevékenységet Magyarországon nem folytatnak. Kérték, hogy ezt tegyék szóvá a politikai vezetés előtt is. Figyelemre méltó viszont Karel Kaplan meglátásában, hogy meglepetésként kezeli a felkelés leverésének a vezérkari főnök általi előrejelzését akkor, amikor a második beavatkozásról a szovjet vezetés még nem is hozott döntést. Karel Kaplan arra gyanakszik, hogy a vezérkari főnök már megsejtett valamit e változatnak a vezető politikusok közötti felbukkanásáról, illetve hogy a szovjet vezérkar már meg volt győződve az újabb beavatkozás fontosságáról, és annak előkészítésén dolgozott.⁴⁹ A szovjet vezetésen belüli helyzet- és megoldáskeresés azonban ezekben a napokban, október 31-ig, meglehetősen ellentmondásos volt, s nem valószínű, hogy ebből (már október 29-én) olyasmi kiszivároghatott volna, mint amit Kaplan feltételez. Egyébként a miniszteri kollégium Bojkov szovjet tanácsadó tájékoztatása alapján – aki állandó jelleggel részt vett ezeken a tanácskozásokon – olyan helyzetértékelést fogadott el,

amely szerint Budapesten a kormány és a pártközpont ura a helyzetnek, a szovjet hadsereg kezén vannak a legfontosabb kormány- és állami objektumok. Ezért aktív Csehszlovákia elleni támadás veszélye nem fenyeget, csupán „különböző hírszerzők, bandák és menekülők” behatolásától kell tartani.⁵⁰

Kölcsönös szemhunyasok

A *Rudé právo* október 29-én közölt vezércikkben (amelyet az *Új Szó* másnap leközölte az átvétel forrásának feltüntetésével) nincs semmilyen utalás és reagálás a magyarországi „ellenforradalom” népmozgalomra minősítésére.⁵¹ A cikk megírása során aligha volt sejthető, milyen fordulatok történnek Budapesten és Moszkvában. A csehszlovák közvéleményben arra, hogy október 30-án déli 12 óra 30 perckor a Kosuth Rádió bejelentette: koalíciós, az 1945-ös pártösszetételnek megfelelő kormány alakul,⁵² alighanem csak a magyarul tudók, illetve a dél-szlovákiai magyarok körében figyeltek fel. Annak a híre pedig, hogy a budapesti városi párházat a felbőszült tömeg megrohmozta, talán aznap még el sem jutott hozzájuk sem. S arról pedig, ami a Kremlben lejátszódott, minden valószínűség szerint csak maguk az SZKP KB Politikai Irodájának tagjai tudtak, maguk is rejtett megdöbbenéssel fogadva az önmaguk által hozott hihetetlen döntést. A vita ugyanis, amelyben Hruscsov felvázolta a számításba jöhető megoldások egész skáláját, a közvetlen újbóli beavatkozástól kezdve eljutott a Magyarországról való kivonulásig, miközben szó sem esett a többpártrendszer kihirdetéséről és a párház ostromáról.⁵³ Másnap viszont Hruscsov „ama titokzatos éjszaka” után, amiről nem tudni, kivel is találkozott, bejelentette, hogy a „párt ezt sohasem bocsátaná meg nekünk”, s a szovjet vezetés megváltoztatta előző napi döntését, s utasítást adott a második beavatkozás előkészítésére és végrehajtására.⁵⁴

A *Rudé právo* vezércikke, amely már azáltal is, hogy (csakúgy, mint az *Új Szó*) a címdoldalon közölte a magyar kormányhoz és pártvezetéshez intézett levelet, a segítségnyújtás és a figyelmeztetés együttes hangsúlyozásával igyekezett láttatni – a csehszlovákiai öndicséretre is kihasználva – a magyarországi helyzetet. A cikk rögtön az elején hangsúlyozta, hogy „Magyarországon a népgazdaság irányításában és számos kérdés megoldásában hibákat követtek el, amelyek súlyosan nehezítették a polgárok mindennapi életét”. Ugyanakkor említést tett „az éles kilengésekről és ellentétes irányú változásokról”, amelyek csak rontották a helyzetet. Ez a megállapítás ugyan az 1953–1956 közötti időszakra vonatkozott, de az október 23-a utáni úgymond határozatlanságra is lehetett érteni, sőt talán némileg előrevetítette a Nagy Imre és Kádár János magatartásában bekövetkező eltolódást, a Varsói Szerződésből való kilépést megszavazó magatartásig.

Erre az ellentmondásos, zavaros információáramlással terhelt helyzetre engedhet következtetni, hogy a cikk utalt, Nagy Imre és Kádár október 25-i – már ugyancsak túlhaladott állapotban elhangzott s egyébként a szovjet *Pravda* által átvett – rádióbeszédére, mely szerint mindketten „az ellenforradalom elleni harcban segítséget kértek a Magyarország területén a Varsói Szerződés értelmében tartózkodó szovjet hadseregtől. Az utalás úgy is értelmezhető, mint bátorítás a „dolgozók azon többségének, mely az első pillanatban nem tudott tájékozódni és megkülönböztetni az ellenséget, de már megtalálta a helyes utat”. Az elégedetlenséget kifejezésre

juttató tüntetésekkel kapcsolatban ugyanis a cikk nem annyira azok jogosultságára mutatott rá, mint inkább nehezményezte, hogy olyan kétséges és csuszamlós megoldáskeresést jelentett, amely utat nyitott a szocializmus hazai és a külföldi ellenégei számára. Sőt, az az állítás is előfordul benne, hogy „ellenforradalmi népellenes lázadás tört ki”, ami ekkor az adott kontextusban elhomályosította a tüntetések tulajdonképpeni értelmét is. A cikk hosszasan igyekezett bizonyítani a nyugati reakció meghatározó szerepét az események ellenforradalomba torkollásában.

A CSKP szócsöve így azzal dicsekedhetett, hogy a csehszlovák politikai vezetés alkotó szellemű politikája a szocialista építés programját megvalósítva mozgósít a hibák kiküszöbölésére.

Csehszlovákia magyarországi nagykövetétől, Major Istvántól október 30-án jelentés érkezett arról, hogy milyen benyomásokat szerzett, amikor átadta a csehszlovák kormány és a párvezetés levelét Nagy Imrének és Kádár Jánosnak. Mindketten köszönetet mondtak a segítő szándékért, és válasz ígértek. A központi párttitkárságon Sobek nemzeti tragédiának nevezte a helyzetet. Nagy Imre arról beszélt, hogy az utca népe támogatja a felkelőket. „Malomkövek között őrödünk, és mindeddig nem látunk kiutat.” Major azt az esetet is megemlítette, hogy Kádár ingerülten kifakadt az ifjúsági mozgalom egyik funkcionáriusára, amiért elárulta, hogy Mikojan és Szuszlov Magyarországon tartózkodik. A jelentés végül azzal zárult, hogy nem mindegyik tisztviselő arcán tükröződött levertség és tanácsstalanság.⁵⁵

A Karel Kaplan könyvében szereplő közlésből nem világos, hogy mikor járt Major István a pártközpontban: minden bizonnyal a koalíciós kormány létrehozásának bejelentése előtt. Erre utalnak Nagy Imrének a belső lelki tusájára valló szavai.

A magyarországi eseményekkel kapcsolatban csendes napnak ígérkezett október 31-e a csehszlovákiai központi pártsajtó tükrében. A *Rudé právo* az *Új Szóval* együtt a gazdaságirányítás kérdéseivel foglalkozó vezércikket jelentetett meg. Lehet, hogy ebben a még ismeretlen kimenetelű október 30-i Kremlbeli tanácskozással kapcsolatos kivárára intő jeladás vagy egyszerűen információhiány játszott közre.⁵⁶ A moszkvai *Pravda* október 31-i reggeli kiadása ugyanis közölte a Szovjetunió és kelet-európai szövetségesei közötti korábbi viszony felülvizsgálásáról szóló, egyenjogúságot ígérő nyilatkozatot, amely magában foglalta a magyarországi szovjet csapatok kivonását is.⁵⁷ Mire azonban a lapszám eljutott az olvasók kezébe, a szovjet csúcsvezetés már érvénytelenítette az október 30-án este elfogadott békülékeny álláspontot. A Magyarországról szóló hírügynökségi jelentésekben azonban már megjelentek vészt jósoló jelzések. Hivatkozás történt a *Szabad Nap* vasárnapi, október 28-i számában megjelent írásra, amely szerint a felkeléshez egyre több volt horthysta tiszt és fasiszta elem csatlakozik. A *Rudé právo*-ban ez egyformán szólhatott az időközben a polgári erők felé utat nyitó Nagy Imrének, de a reformkommunistákat a Nagy Imrétől való leválásra biztató szándék is ott munkálhatott benne. A hírügynökségi tudósításban azonban szó sem esett az előző napi többpárti kormány megalakításáról. Nyugatról „Magyarország határaihoz szállingózni kezdenek a dögkeselyűk” – áll a hírügynökségi jelentésben.⁵⁸ Ugyanakkor az *Új Szó* külön hírben tájékoztatott húsz budapesti nagyüzem munkásainak felhívásáról, amely szerint Nagy Imre új nemzeti kormánya (tehát a még október 28-án alakult kormány) „teljesítette követeléseinket, és elejét vette a vérontásnak. Minden előfeltétel megvan a független, demokratikus, szocialista Magyarország felépítéséhez.”⁵⁹

Érdekes módon a pozsonyi *Pravda* nem a *Rudé právo* közlésmódjához igazodott, egy nappal megelőzte azt, s ez az eltérés november 3-ig megmaradt. A pozsonyi központi pártlap ugyanis már 31-én közzétette a *Rudé právo*-ban csak másnap megjelent vezércikket.

Október 31-én Pozsonyban tartózkodott az ENSZ ülésére utazó magyar küldöttég, melyet Bécsben ért a hír, hogy térjenek vissza. Gerő Ernőt súlyosan elmarasztalták azért, hogy október 23-án a békés tüntetőket ellenforradalmároknak nevezve Nagy Imre mellett állt ki. Horváth arról biztosította a csehszlovák vezetést, hogy a magyar álláspont az, hogy mindenáron meg kell tartani Nagy Imrét a kormány élén. Azzal a kéréssel állt elő, hogy mielőtt a CSKP vezetése állást foglal a magyarországi fejleményekkel kapcsolatban, tárgyaljon Nagy Imrével és Kádárral, és „ne úgy állítsák be a dolgot, hogy az Nagy Imre ellen irányuljon”.⁶⁰

Prágában október 31-én délelőtt a nemzetvédelmi miniszter kollégiuma a csehszlovák hadsereg harckészültségének fokozásáról tárgyalt.⁶¹ A feljegyzésben nincs olyan mozzanat, amely utalt volna a moszkvai álláspont megváltozására és a második beavatkozás előkészületeire. A miniszter csupán arra mutatott rá, hogy az eddigi intézkedések nem kielégítőek, s jómaga külön figyelmet fordított a korábbi parancsok és rendelkezések teljesítésének áttekintésére. Konkrét adatokat felsorakoztatva esetenként komoly számbeli pontatlanságokat állapított meg.

A harckészültséget illetően a vezérkari főnök a 2. katonai körzet tartalékosaiból történő fokozatos bevonulatusokat ajánlotta. A miniszter úgy vélekedett, hogy ez a variáns túlságosan az erők egyenlő elosztására épül, és hangsúlyozta, hogy a legnagyobb veszély Miskolc térségéből fenyeget, mert lehetővé válik a Kassa és az Ágcsernyő közötti vasútvonal átvágása, ezért főként Kassa térségét kell megerősíteni. A vezérkari főnök által készített beszámolóban (lehet, hogy eleve vagy a kollégiumi vita után kiegészítve) kiemelten szerepel, hogy reális erőcsoportosításra kerül sor a kelet-szlovákiai térségbe történő behatolás megakadályozására, főként Miskolc–Kassa irányában, amely utat nyit a politikai centrum szerepét betöltő Kassa elfoglalására. „Ez az ellenség számára a zavargások tűzfészkeinek lehetséges kialakítása és Kelet-Szlovákia politikai-közigazgatási birtokbavétele szempontjából fontos. Ugyanakkor a Sárospatak, Királyhelmec és Nagykapos irányában történő előrenyomulás a Csehszlovákia és a Szovjetunió közötti életbe vágóan fontos közlekedési és átrakodást biztosító csomópont megkaparintásához vezetne.”⁶²

A miniszter az egységek megerősítésével kapcsolatban – a tartalékosok behívását is beleértve – megfontolás tárgyává tette, hogy a lebonyolítás nyilvánosan vagy álcázva történjen-e. Ez utóbbi esetben exterritoriális eljárást javasolt, kiterjesztve azt az első, tehát cseh- és morvaországi katonai körzetre is. A végső döntés értelmében 3-5 napon belüli, fokozatos exterritoriális, 7500 tartalékost érintő kiegészítést rendelt el, amelyből továbbra is ki kellett hagyni a magyar, lengyel és német nemzetiségű hadköteleseket. A döntéshez mellékelt, a vezérkar szervezési és mozgósítási osztálya által készített alapanyag előkészítői felhívták a figyelmet arra, hogy az egész ország területén szórványosan végrehajtott behívások ugyan helyi szinten szabályszerű gyakorlatra szóló egyedi bevonulatus benyomását kelthetik a lakosság körében, de zavart okozhatnak az esetleges mozgósítás pontos diszlokációjának betartásában. S adott esetben a mozgósítás nyilván nem csak általános biztonságpolitikai követelményként merült fel a vezérkarban.

A változások előszele

Hruscsov november 1-jén Bukarestbe sürgős tanácskozást hívott össze Csehszlovákia, Románia és Bulgária vezető képviselőinek részvételével, amelyen tájékoztatást adott a második szovjet beavatkozás előkészületeiről. A Politikai Iroda Novotný és Široký beszámolóját meghallgatva határozatában leszögezte, hogy „a CSKP KB küldöttségének állásfoglalásában a CSKP KB Politikai Irodája egyértelmű, a magyarországi helyzetet értékelő nézetéből indul ki, és egyetért minden, a magyarországi népi demokratikus rendszer fennállásához nélkülözhetetlen intézkedéssel, és szükség esetén nemcsak hogy ezekkel egyetértünk, hanem aktívan részt is veszünk végrehajtásukban”.⁶³ Ez utóbbi nyomatékos félmondat nem szerepelt az eredeti határozati javaslatban, utólag került bele, s a történeti értékelésben újabb felkínálkozásnak tekintik, amit Hruscsov ismét nem fogadott el. Jan Pešek viszont rámutat arra, hogy a csehszlovák hadsereg akkori helyzetében egyébként sem lett volna képes tényleges hadviselésre, legfeljebb kiegészítő oldalcsapásokra vállalkozhatott volna.⁶⁴ Jan Štaigl viszont e homályos megfogalmazás pontosításaként értelmezi azt a nemzetvédelmi és belügyminiszternek szóló feladatot, hogy „biztosítani kell az éber és teljes értékű határvédelmet, fegyveres erőink felkészültségét a csehszlovák államhatár megvédésére”.⁶⁵

Antonín Novotnýnak az ülésen készült saját kezű, nehezen kibogozható, illetve valódi tartalommal megtölthető félmondatai között szerepel egy megjegyzés, mely szerint „szilárdnak lenni nálunk sem könnyű”.⁶⁶ Ennek értelmét keresve olyan benyomás is támadhat, mintha Novotný már ismerte volna az SZKP KB Politikai Irodájának egy nappal korábbi, Hruscsov távollétében tartott, Magyarország megszállásával foglalkozó ülésén a Sepilov vitázárójában elhangzott kijelentést: „Ha nem lépünk az erélyes cselekvés útjára, Csehszlovákiában is széthullik a dolog.”⁶⁷

Az ülés anyagában nem található feljegyzés arról, amit Karel Kaplan említ könyvében, hogy Široký a bukaresti ülésen bírálta a Szovjetunió október 30-i deklarációját a szocialista tábor országai közötti kapcsolatok egyenjogúságát hangsúlyozó elvi alapjainak a korábbi módszerekkel szakító megújításáról, s fenntartását magával Hruscsovval is közölte. Fierlinger viszont vitába szállt Širokýval, cáfolva azt a nézetét, hogy a nyilatkozat gyengíti a Csehszlovák Köztársaságnak a Német Szövetségi Köztársasággal szembeni pozícióit.⁶⁸ Novotný feljegyzésében úgy fogalmazott, hogy a Szovjetuniót illetően a vezetésben teljes a nézetazonosság. Másnap, november 3-án a Politikai Iroda ülésén hozott határozatnak eleget téve Antonín Zápotocký rádióbeszéde, amely a felkelést „fasiszta fehérterrornak nevezte”, érintette a magyarországi kommunisták által elkövetett hibákat.

Rudolf Barák belügyminiszter az ülésen hozott határozatot teljesítve titkos parancsot adott ki. Ebben elrendelte az ellenséges megnyilvánulások előrejelzése alapján időben történő intézkedések foganatosítására vonatkozóan az ügynökhálózatok működésének megerősítését, főként ez egykori politikai pártok képviselőire, az értelmiségre és a diákságra irányítva a fő figyelmet. Külön irányelv készült a gyűlésekre vonatkozó ügynöki tevékenységet illetően, amelynek értelmében az állambiztonság embereinek arra kell törekedniük, hogy „tiszteséges állampolgárokként” viselkedve beférkőzzenek a manifesztálók közé”. A biztonsági szervek és egyéb karhatalmi alakulatok felkészítése az előre nem várt eseményekre a magyarországi felke-

lésnek a Szovjetunió általi elfojtása idején minden korábbinál nagyobb méreteket öltött. A kommunista vezetés nem számított a fejlemények végzetes alkulásával, a forradalom átterjedésével Csehszlovákiába, azonban az intézkedéseket nem pusztán megelőző jellegűnek tekintette, hanem valószínűleg nem zárta ki a katonai alakulatok aktívabb, talán Magyarország területére is kiterjedő részvételét sem.⁶⁹

A vezérkari főnök másnap, november 3-án a reggeli órákban a határvédelemre vonatkozó határozat szellemében adott parancsot a szlovákiai katonai körzet parancsnokának. „Ezzel a csehszlovák hadsereg dél-szlovákiai tevékenysége teljesen új jelleget öltött. A védelembé vonulás megszervezése a határvédelemnek a megelőző állapottal szemben a korábbi határőrzéssel és a határ lefedésével szemben a határvédelem minőségileg magasabb fokát jelentette” – állapítja meg Jan Štaigl. Szerinte végül is ez lett a magyarországi kommunista rendszer fennmaradásának érdekében szükséges „mindennemű elkerülhetetlen intézkedésben” való csehszlovákiai részvétel lényege, részévé válva a szovjet vezérkar által kidolgozott, a magyarországi felkelés leverésére kidolgozott tervnek. A szovjet katonai források hiányában ezt Štaigl úgy jellemezte, hogy a csehszlovák–magyar és román–magyar határ hermetikus lezárásával Magyarország területe zárt térré válik, amelyben a felkelést a szovjet hadsereg számolja fel. „Ilyen értelemben akár a Varsói Szerződés haderőinek első koordinált akciójáról is beszélhetünk” – vélekedik Štaigl.⁷⁰ Erre utal, hogy a szovjet csapatok parancsnokságával Konyev marsallt, a Varsói Szerződés főparancsnokát bízták meg.

Másnap, november 4-én ülésezett a nemzetvédelmi miniszter kollégiuma, megvitatva a szlovák–magyar határon végrehajtott intézkedéseket. A feljegyzés szerint csupán a tényszerű rögzítés szintjén szerepel a katonai vezetésre nem túl jó fényt vető közlés arról, hogy a tényleges szlovákiai, több mint 8 ezer fős állomány kiegészítések után több mint 30 ezer főre emelkedett, miközben a behívások csak 10 ezer főt érintettek. Később viszont felrőtta, hogy a mozgósítási csoportfőnökség nem nyújt világos és pontos alapanyagokat. Kérdés hangzott el arra nézve, mi a teendő, ha Csehszlovákia felett magyar gépek jelennek meg. A vezérkari főnök válasza szerint amennyibe kiderül, hogy magyar gépekről van szó, és a felszólításnak nem tesznek eleget, tüzet kell nyitni rájuk.⁷¹

A kollégium reggel hétkor kezdődött. A feljegyzés szerint a vége felé hangzott el a miniszter részéről az a rövid tájékoztatás, hogy „Magyarországon új kormány alakult, a régi kormányt becsukták (sic! – K. J. megj.), a magyarországi rendteremtést szolgáló operáció véget ért”. A miniszter azt is hangsúlyozta, hogy a hírszerzés kevés tájékoztatással szolgál, a hadműveleti csoportfőnökség nem ismeri kellőképpen a helyzetet. A november 4-én végrehajtott második szovjet beavatkozás utáni helyzet nemcsak a megelőző fejlemények folyamányaként, hanem a szovjet magatartással kapcsolatos nagyhatalmi politikára vonatkozó jugoszláv álláspont és a szuezi válság hatására is új fejezetet nyitott.

Jegyzetek

1. Kaplan, Karel: *Kronika komunistického Československa*. Brno, Nakladatelství Barrister Principal, 1995, 440–441. p.
2. Státní ústřední archiv Praha (SÚA), Archiv Ústředního výboru Komunistické strany Československa (A ÚV KSČ), fond 02/2, a. j. 147.

3. *Vojenská a další opatření Československa v době povstání v Maďarsku na podzim 1956. Sborník dokumentů.* I. díl. Praha, Historický ústav Armády České republiky, 1993, 18–19. p.
4. SÚA A ÚV KSČ, f. 02/2, a. j. 147.
5. Uo.
6. Uo.
7. Uo.
8. Slovenský národný archív (SNA), Archív Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska (A ÚV KSS), Politické byro ÚV KSS (PB ÚV KSS), kr. 932. Zápis zo 41. schôdzky byra ÚV KSS, konanej 24. okt. 1956.
9. SNA, A ÚV KSS, fond 03, a. j. 146.
10. Uo.
11. Uo.
12. Uo.
13. Uo.
14. Uo.
15. SNA, A ÚV KSS, kr. 93., schôdza Byra ÚV KSS.
16. SNA, A ÚV KSS, hlásenie krajského výboru mimistetstva vnútra, fond. Pavola Davida, kr. 2267.
17. Ungváry Rudolf: *Néma csönd. A Miskolci Egyetem 1956-os diákparlamentjének krónikája.* Budapest, Logod Bt., 62–105. p.
18. SNA A ÚV KSS, f. 03, a. j. 146.
19. Štaigl Jan: Vojenské opatrenia na Slovensku v súvislosti s vývojom v Maďarsku na jeseň 1956. In *Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948–1968*, Bratislava, Vojenský historický ústav, 1997, 186. p.
20. Uo. 187. p
21. Uo.
22. Zápis z mimořádného zasedání kolegia ministra národní obrany. In *Vojenská a další opatření.* i. m. 34–41 p.
23. Uo. 42. p.
24. Uo.
25. Uo.
26. SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, a. j. 147.
27. Kaplan, Karel: i. m. 444–445. p.
28. SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, a. j. 146.
29. *1956 kézikönyve. Kronológia.* Budapest, 1956-os Intézet, 1996, 113. p.
30. SÚA A ÚV KSČ, f. 02/2, aj. j. 148.
31. Uo.
32. SNA A ÚV KSS, kr. 933, a. j. 148.
33. Uo.
34. Uo.
35. Uo.
36. *Új Szó*, 1956. X. 30.
37. *Új Szó*, 1956. X. 29.
38. Szesztay, Ádám: *Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében 1956–1962.* Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet–Gondolat Kiadói Kör, 2003, 66–71 p.
39. *Új Szó*, 1956. X. 30.
40. *Új Szó*, 1956 X. 29.
41. Uo.
42. SNA, A ÚV KSS f. 39.
43. *Új Szó*, 1956. X. 29.
44. Uo.

45. Uo.
46. SNA, zbirka o MLR.
47. Uo.
48. Zápis z mimořádného kolegia ministra národní obrany. In *Vojenská a další opatření...* i. m. 55–70 p.
49. Kaplan, Karel: i. m. 456. p.
50. Zápis z mimořádního kolegia ministra národní obrany. In *Vojenská a další opatření...* i. m. 55–70 p./
51. *Új Szó*, 1956. X. 30.
52. *1956 Kézikönyve ...*i. m. 153. p.
53. Rainer M. János: Döntés a Kremlben, 1956. Kísérlet a feljegyzések értelmezéséhez. In *Döntés a Kremlben 1956. A Szovjet pártelnökség vitái Magyarországról*. Budapest, 1956-os Intézet, 1996, 111–154. p.
54. Uo. 140. p.
55. Kaplan, Karel: i. m. 454. p.
56. *Új Szó*, 1956. X. 31.
57. Charles Gati: *Vesztett illúziók*. Budapest, Osiris Kiadó, 2006, 206. p.
58. *Rudé právo*, 1956. X. 31.
59. *Új Szó*, 1956. X. 31.
60. SÚA A ÚV KSČ, f. Kancelář tajemníka ÚV KSČ Antonína Nobvotného. II. část, 1951–1967, kr. 133.
61. Zápis z mimořádného kolegia ministra národní obrany. In *Vojenská a další opatření...* i. m. 70–84 p.
62. Uo.
63. SÚA A ÚV KSČ, f. 02/2 a. j. 151.
64. Prešek, Jan: Maďarské udalosti a Slovensko. *Historický časopis*, r. 41, 1993, č. 3. 434–435. p.
65. Jan, Štaigl: Vojenská opatření na Slovensku v súvislostis vývojom v Maďarsku jeseň 1956. In *Armáda a spoločnosť...*i. m. 194. p.
66. SÚA A ÚV KSČ, f. 02/2, aj. j. 146.
67. Rainer M. János: i. m. 145. p.
68. Kaplan, Karel: i. m. 455. p.
68. SÚV A ÚV KSČ f. 02/2 a.j. 146.
69. Kaplan, Karel: i. m. 456. p.
70. Štaigl, Jan: i. m. 194. p.
71. Zápis ze zasedání kolegia ministra národní obrany. In *Vojenská a další opatření...* i. m. 89–96. p.

JÓZSEF KISS

THE FALL OF 1956 IN SLOVAKIA

The study examines the reaction of the press in South Slovakia on the uprising and revolution in Hungary in context of Czechoslovak authorities. It also deals with the national and Slovak party leaders, and partially with the steps of party authorities in villages, and their steps in military field. The study tries to define the situation present in the Hungarian minority, the official reactions of the press and the reports of agents as well. It also explains these fields of the events as parts of a process, linked to each other, trying to find their connectivity. Considering the methodology, the author used a different method that had been used before. Since in these the several fields are separated

from each other, time order fades, many events arise from the dynamics of events.

The author discusses the events of the revolution by dividing it into several parts. In this he partially follows the method of dividing Hungarian events into etapes created by Charles Gáti, but within it – following the creation of the Czechoslovak situation – tries to capture the determining points and classify the events in several fields.

As of the sources of the study, it obviously uses facts from other authors which are then put into new relations, and completed with the author's own research results in central archives in Prague and Bratislava.

The study's contribution was to try to create an overall picture. This can probably initiate a reasearch of partial problems and fields, mainly from the point of view of the missing part of the local history of South Slovakia.

A magyarországi kisebbségek az 1956-os forradalomban

A kisebbségek reagálása a forradalmi helyzetre

ÁDÁM SZESZTAY

THE HUNGARIAN MINORITIES IN THE REVOLUTION OF 1956.

THE REACTIONS OF MINORITIES ON THE REVOLUTIONARY SITUATION

323.15(439)“1956“

94(439)“1956“

Minorities in Hungary in 1956. Minority press. Minority organisations. Teaching. Culture. Agriculture.

Magyarországon minden hivatalosan elismert nemzeti kisebbségnek volt kommunista politikai rendszerű anyaországa, a németek azonban két nyugati anyaországra is felnézhettek, a déli szlávok anyaországa pedig a szovjet táboron kívül helyezkedett el (tekintettel arra, hogy kérdéses, mennyire tekinthető valóban létezőnek az ötvenes években hivatalosan egy népcsoportként kezelt délszláv közösség, igyekszem inkább a déli szlávok kifejezést használni, utalva a horvátok, szlovénok, szerbek, valamint sokácok, bunyevácok saját közösségi alanyiségára is). Az összes hivatalosan elismert kisebbség fogta anyaországa rádióadásait. A pártdokumentumok később azt hangsúlyozták, hogy a szlovákiai és a romániai műsorok „jó hatást” gyakoroltak az Alföld eme két kisebbségére.¹ A dialektusok eltérése² és e két kisebbség viszonylag laza anyaországi kötődése miatt azonban ezt az állítást téves feltételezésnek tarthatjuk. Valószínű viszont, hogy a déli szláv népcsoportok tájékoztatásában tényleg fontos szerepet játszottak a jugoszláv, a németekében pedig az osztrák és nyugatnémet adók.³ Az 1956 tavaszán elfogadott nemzetiségpolitikai párthatározat⁴ szerint éppen a magyarországi kisebbségek anyaországi kapcsolatának erősítéséért kellett módosítani (azaz tulajdonképpen lehetővé tenni) a határátlépés engedélyezését a szomszéd országokba. Ez csehszlovák és román viszonylatban 1956 nyarán ténylegesen megvalósult,⁵ ami persze nemcsak a magyarországi kisebbségeket érintette,⁶ hanem általában véve is újraindította Magyarország és a szomszéd országok társadalmának természetes érintkezését.⁷

Az anyaország potenciális hatása a magyarországi kisebbségek esetében természetesen elhanyagolható ahhoz a körülményhez képest, hogy néhány napig az egész ország szabadnak érezte magát, és ebben a tekintetben a kisebbségek egyáltalán

nem különböztek a többségi társadalomtól. A szabadság tulajdonképpen a tabuk megszűnését jelentette: véleményt nyilváníthattak, azokról az érzelmeikről szólhattak, amelyekről korábban kockázatos lett volna. A kisebbségek többnyire abban különböztek a magyar többségtől, hogy magyar állampolgárként elszenvedett sérelmeiken kívül sajátos, nemzetiségi sérelmek is feltörték lelkivilágukból.

Főként szlovák tagokból állt az akkor még szlovák többségű Pilisszentlélek Forradalmi Bizottsága.⁸ Számos nemzetiségi községben feloszlatták a termelőszövetkezetet (téleszt), illetve éveken át megakadályozták azok újjászervezését: az ilyen falvak közé tartozott a szlovák lakosságú Pilisszántó,⁹ a horvát lakosságú Bajcsa¹⁰ és az alföldi román falvak közül néhány.¹¹ Solymár Imre és Gelencséri András 1994-es tanulmányában Kisdorog példáján azt mutatta be szövegszerűen, hogy a helyi némettség a székelyek ellenében igyekezett megvédeni a nemzetiségi termelőszövetkezetet.¹² Az általuk közölt statisztikából azonban kiviláglik, hogy a Völgyesség két jelentős, részben német lakosságú faluja, Kalaznó és Mórággy ugyancsak felszámolta a rákényszerített szövetkezetet; s hogy ebből a németek is kivették részüket, mi sem mutatja jobban, hogy egészen 1960-ig egyáltalán nem sikerült új kollektív gazdaságot alakítani.¹³ Kisdorogon 1957-ben ellenforradalmi izgatás vádjával letartóztatták a termelőszövetkezet német igazgatóját,¹⁴ ami jelzi, hogy a szövetkezet megmaradását ott is nagyon óvatosan kell értékelnünk.

Müller Rudolf gazda részt vállalt Csávoly, Hetényi Adolf némettanár pedig Kátoly forradalmi megmozdulásaiban.¹⁵ Husvig Györgyöt, a magyarországi szerb egyház ügyvédjét a felkelés után eltiltották hivatása gyakorlásától, mert vezető szerepet játszott Szentendre helyi vezetésében a forradalom alatt.¹⁶ Az ilyen megmozdulások közül legdrámaibb a román (vagy román származású) Mány Erzsébet húszéves leány részvétele Gyulavár védelmének megszervezésében a szovjetek ellen, illetve mártírhalála a forradalomért.¹⁷ A németek is saját hőseik között tartják számon a forradalom több német vagy német származású hőseit, például a kiskorúként letartóztatott, és rögtön 18. születésnapja után kivégezett Mansfeld Pétert.¹⁸

A hazai nemzetiségi társadalmak többsége falusi környezetben élt,¹⁹ és ezért természetesen tekinthetjük, ha a szabadságot a lokális problémák megoldására igyekeztek felhasználni. E mozgolódások egyike sem tűnik a nemzetiségi közösség sajátosságának, hanem inkább azt láthatjuk, hogy a kisebbségek helyi szinten ugyanazokért a célokért álltak ki, amelyekért a többségi társadalom is: állampolgári elvárásokat fogalmaztak meg.

Akadtt azonban kivétel: a Budapestről délkeletre, valamint a Gerecsében, a Pilisben, a Börzsönyben, a Zemplénben fekvő szlovák (illetve szlovák eredetű) falvakban, akárcsak a nyírségi bokortanyákon a szlovák nyelvoktatásban részt vevő gyerekek szüleinek a többsége arra használta ki a forradalmat, hogy beszüntessék vagy fakultatívvá tegyék a nyelvoktatást. Ez csak a szlovák szórványokat jellemezte (szórványon az olyan települést értem, ahol egy adott etnikum abszolút kisebbségben, s más nemzetiségi jellegű területtől elzárta él). (Békéscsabán ugyanekkor, ha szerényen is, de emelkedett a szlovák iskolába járók létszáma.) A szlovákok azon megmozdulásai, melyek az etnikai beolvadás akadályainak eltávolítására irányultak főként a Budapest környéki falvakra voltak jellemzők. A szlovák szórványok azonban szinte az egész országban így reagáltak.²⁰ Tehát sajátosan a szlovákok vagy a szlovákoknak minősített magyar állampolgárok széleskörű törekvéséről volt szó. Ennek

ellenére helyi megmozdulásokról kell beszélnünk, hiszen a nyelvoktatás ellen az egyes falvak szlovák származású lakossága egymástól függetlenül lépett fel. Ahol nem az oktatást, ott más intézményt szüntettek meg, például Mátraszentimrén a szlovák népi együttest.²¹ A nyelvoktatás elutasításának kimutathatóan az állt a háttérben, hogy a népességcsere után a Magyarországon maradáshoz választók a szlovákokban nem akarták, hogy szlovákként kezeljék őket, a nemzetiségpolitika mégis sokat szlováknak minősített közülük.²² A másik érv a nemzetiségi oktatás ellen – melyet a szülők gyakran hangoztattak – az volt, hogy a diákok számára funkciótlannak a szlovák nyelv. Természetesen ezek a megnyilvánulások súlyos identitásválságról tanúskodtak.

A forradalmi megmozdulások számos típusáról, köztük sajátosan kisebbségi jellegzetességűekről – mint például a spontán szolidaritás az anyaországgal – vagy az állampolgári jellegűekről – mint a tudatos, szervezett, titkos konspiráció vagy éppen a diákmegmozdulás – nem tudunk a magyarországi kisebbségek körében. Ami utóbbit illeti, eleve nem fordulhatott elő, hiszen sem önálló nemzetiségi diákság nem tanult a felsőoktatásban, sem olyan egyetemi központ nem létezett, amelyben ehhez szükséges koncentrációban tanultak volna együtt egy nemzeti kisebbség diákjai.

Pilis, ha nagyon kis arányban is, de olyan szlováklakta falu volt,²³ amelyben sorűz dördült el a forradalom alatt.²⁴ Nem ismeretes azonban, hogy a tüntetésen milyen nemzetiségű lakosok vettek részt, és hogy voltak-e szlovák áldozatai a vérengzésnek. A pilisi tüntetés gyakorlatilag a helyi megmozdulások tipikus példája, úgyhogy valószínűsíthetjük a kisebbség részvételét, de nem közösségileg, hanem individuálisan.

Tudatosan szerkesztett politikai programot kisebbségi körben egyet fogadtak el az ötvenhatos forradalom alatt. A horvát és szerb lakosságú területek képviselői 1956. október 26-án Pécsen kiáltványt adtak ki, amely a *Mit kíván a magyarországi délszláv nemzetiség* címet viselte. A programot Lásztity Szvetozár görögkeleti lelkész, a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségének (a továbbiakban: MDDSZ) elmozdított vezetője szövegezte meg. A nyilatkozat elsősorban a délszláv szövetség reformját, eredeti (1948) állapotának visszaállítását követelte. Változásokat sürgetett a Művelődésügyi Minisztérium Nemzetiségi Osztályának (a továbbiakban: MMNO) vezetésében, azt igényelve, hogy nemzetiségi hivatalnokok irányítsák. Megfogalmazta egy délszláv iskolai autonómia elvárásait. Ennek részeként a déli szláv szülőket az államnak köteleznie kellett volna arra, hogy gyermeküket nemzetiségi iskolába járassák, ami akkor már nem számíthatott teljesen különc elképzelésnek, hiszen például a Német Demokratikus Köztársaságban a lausitzi szorbok iskolarendszere 1964-ig így működött. A pécsi délszláv kiáltvány egyértelműen letette a voksot Jugoszlávia – mint anyaország – mellett, s a kisebbség számára a megoldást a két ország kapcsolatainak normalizációjában jelölte meg. Utolsó felkiáltásában Magyarország szabadságát élte, állást foglalva a forradalom mellett.²⁵

Lásztity Szvetozár a forradalom után is a magyarországi szerbek nemzeti ébredésének radikális szorgalmazója maradt. A hatóságok még az ötvenes évek végén is sokat bajlódtak azzal, hogy programját, a „délszláv tízparancsolat”-ot, széles körben terjesztette. Ő szervezte meg 1959. július 12-én a grábóci ortodox kolostorban az országos szerb találkozót, amelyen – a budapesti Külügyminisztérium nagy bosszú-

ságára – a jugoszláv nagykövetség is képviseltette magát.²⁶ Lásztity fia, Lásztity Lubomír egyike volt azoknak a szerbeknek, akiket az ötvenes évek elején kezdődött üldöztetések után az utolsók között engedtek ki 1956-ban a börtönből, alig valamivel a forradalom kitörése előtt. Az ifjabbik Lásztity ennek ellenére sosem adta föl hitét egy emberséges „szocializmus” megteremtésében, akár a szovjet blokkon belül is.²⁷ Egy ilyen szocializmus keretében kívánta megőrizni a magyarországi délszlávok nemzeti identitását. Ez derült ki abból a tervezetből, amelyet 1957 tavaszán készített az MDDSZ újjászervezésére.²⁸ Az idősebb Lásztity viszont nem volt kommunista. A közös kultúrát, közös vallást tartotta a kisebbségi szerveződés alapjának, de az anyaország kommunista politikai berendezkedése sem a háború után, sem később nem akadályozta meg abban, hogy szoros kapcsolatokat ápoljon annak hatóságival.

A felkelés alatt szüneteltek az ötvenes évek nemzetiségi újságai, a románok azonban Gyulán 1956 decemberében – még a város szovjet megszállása előtt – független lapot adtak ki *Gazeta Română* címmel.²⁹ A lap az egyetlen nemzetiségi újság volt, amely a forradalom idején is megjelent és a forradalom oldalán állt. Ugyanakkor az egyetlen oldal terjedelmű, egyetlen számot megért lap arról is tanúskodott, hogy a szabadságot saját, magyarországi román különállástudat megerősítésére akarja felhasználni. A lap egyetlen megjelent száma igaz tájékoztatást ígért, ami állampolgári törekvésnek minősült. Ugyanakkor azt is programjára tűzte, hogy központi hírek helyett helyi témákkal kíván foglalkozni, és nem a román irodalmi nyelvet, hanem az alföldi román tájszólást fogja használni. Ez utóbbi elképzelések sajátosan nemzetiségi, és azon belül is specifikusan román elvárást takartak: elkülönülést mind a többségi társadalomtól, mind az anyaországtól. A tiszta tájékoztatás, a többségi nemzetbe és az anyaország kultúrájába való beolvadás elvetése, a lokális kérdések hangsúlyozása és az elhallgatott rétegek (papok, értelmiség) meghatározó elemként beemelése a magyarországi román nemzetiség fogalmába alkotta annak a programnak a gerincét, melyet a korábbi, a forradalom előtti román újságtól, a *Libertatea Noastră*tól elhatárolódó *Gazeta Romina* megfogalmazott.

A szövetségek közül kisebb zavargást (forradalmi pótlék osztogatását) a Magyarországi Románok Demokratikus Szövetségében (a továbbiakban: MRDSZ) jegyezték fel,³⁰ illetve éles politikai véleménynyilvánításokról tudunk a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetségében (a továbbiakban: MSZDSZ).³¹ Úgy tűnik, a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségének a sztálini struktúrába történő betagozódása, vezetőségének kicserélése volt a délszlávok legsúlyosabb sérelme, ezzel ugyanis a szervezet elvesztette meglévő érdekképviselői jellegét. Amit első helyen vártak a szabadságtól, érthetően ennek az újratermelése volt. A nemzetiségi pártelit véleménynyilvánítása a forradalom alatt nem volt számottevő.

Összegezeként tehát megállapítható: Magyarországon a kisebbségek helyi szinten általában állampolgári követeléseket fogalmaztak meg: csatlakoztak a forradalomhoz. A déli szlávok és a románok értelmiségi elitje viszont sajátosan nemzetiségi, de egymástól erősen eltérő követelésekkel állt elő. Abban hasonlítottak egymásra, hogy mind a déli szláv, mind a román törekvés az asszimiláció fékezését célozta meg, viszont anyaországukhoz eltérően viszonyultak. A szlovák szórványok helyi szinten fogalmaztak meg sajátos törekvést. A németiség sajátosan nemzetiségi jellegű megmozdulásáról nem tudunk, hacsak ide nem számítjuk, hogy egyes közsé-

gekben a Dunántúlon a németek kártalanítást követeltek a negyvenes évek végi vagyonekbevételek miatt.³²

A kádári hatalom magatartása a kisebbségekkel szemben

A Budapest ellen bevetett szovjet kiskatonákat arról tájékoztatták, hogy egy olyan ellenforradalommal szemben kell harcolniuk, amelyet a „német és más nyugati népek vezetésével” robbantottak ki az „imperialisták” Magyarországon.³³ Ettől eltekintve azonban semmilyen jele nem mutatkozott annak, hogy a németeket pusztán németiségük miatt hibásnak tartanák Magyarország lázadásáért. Az MSZMP központi lapja, a *Népszabadság* 1957. március 9-én közölte az MTI interjút Wild Frigyesel, a Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége (a továbbiakban: MNDSZ) elnökével. Wild úgy fogalmazott, hogy „a szövetség tudomása szerint a német nemzeti kisebbség általában megőrizte józanságát az októberi események idején.”³⁴ Amit mondott, az a népcsoport egészéről, mint közösségről, szólt, nem általában a német nemzetiségű emberekről, s e közösség konform viselkedését is árnyalta az „általában” kifejezéssel. Összességében mégis igyekezett elhárítani a németiség helyi, anyaországtól független aktivitásából következő felelősségét. Minthogy más nemzetiségi szövetség elnökével nem közölt a központi lap interjút, föl kell tennünk a kérdést, hogy mi volt az interjú célja? Azzal függhetett össze, hogy a magyar Külügyminisztérium éppen ekkor adott ki elítélő nyilatkozatot Ausztria viselkedéséről a magyarkérdésben.³⁵ Az interjú közlése a hazai németiséget elhatárolta Ausztriától, mint potenciális anyaországtól.³⁶

Wild Frigyes nagy dobra vert nyilatkozatán kívül 1957 márciusában Bielik György, az MSZDSZ vezetője is hangsúlyozta, hogy a szlovákok állítólag távol tartották magukat a felkeléstől.³⁷ Ez azonban nem kapott olyan publicitást, mint a Wild Frigyes-interjú. Ogyenovic Milán, az MDSZ főtitkára a délszláv pedagógusok 1957 novemberében rendezett konferenciáján név szerint is említett több déli szlávot, akik fegyveresen harcoltak a forradalom ellen.³⁸ 1958 márciusában a német hetilap több olyan cikket jelentetett meg, amely azt bizonygatta, hogy 110 évvel korábban a magyarországi németek nem a velük azonos nyelvű császáriak mellett álltak ki, hanem a magyar forradalom, azaz a társadalmi reformok, a haladás mellett. A cikkek első sorban a szerb felkelők és a Jelačić elleni harcok kapcsán húzták alá a németek pozitív szerepét.³⁹ A délszláv lap ezt nem ellensúlyozta pozitív példák kiragadásával a közös szerb–magyar, illetve horvát–magyar történelemből, azaz a sajtó kissé délszlávellenes éllel vette elejét, hogy a németekre rossz szemmel lehessen nézni 1848 miatt. Ebben az évben április 4-e alkalmából a német újság az éppen hazánkban tartózkodó Nyikita Hruscsov fényképe mellett közölte Parragi György *Április 4. és a magyarországi németek* című cikkét. Parragi egy rövid ködösítéssel említést tett az SS kényszersorozásairól, s arról, hogy az ellenállásban is akadtak németek. A cikk fő üzenete az volt, hogy a felszabadulás Magyarország minden polgára, tehát a németek számára is új korszakot nyitott.⁴⁰ A hivatalos ünnepek tehát kiváló alkalmat szolgáltatottak 1958-ban a németiség állam és rendszer iránti állítólagos lojalitásának kinyilvánítására.

Még 1957-ben Kállai Gyula előterjesztést készített a kormány számára a nemzetiségi problémák „rendezéséről”, amelyben hangsúlyozta: „A nemzetiségek az ellenforradalom idején általában hűek maradtak a népi hatalomhoz, többségükben felismerték a nacionalizmusban rejlő veszélyt. Elvértve akadtak csak, akik egyéni sérelmeik orvoslására igyekeztek az eseményeket kihasználni.”⁴¹ Érezte, hogy nem minden kisebbségi identitású polgár tartotta magát távol a forradalomtól, de számukat olyan kicsire taksálta, hogy ennek alapján nem lehet felelősnek tartani egyik kisebbségi népcsoportot sem. Az idézett mondat a teendő intézkedések indoklása-ként szerepelt a szövegben, azaz Kállai Gyula függővé tette a kormányzat nemzetiségpolitikáját a kisebbségek, mint közösség viselkedésétől a forradalom alatt, de úgy értékelte, hogy ez a viselkedés a túréhatáron belül maradt.

1958 tavaszelőjén a *Komárom Megyei Dolgozók Lapjában* Gyenes László háromrészes cikksorozatát jelentetett meg *A mi „németkérdésünk”* címmel.⁴² A németeknek három „kihágás”-t rótt föl: a Volksbund támogatását a háború idején, a negyvenes évek végi vagyonfosztás visszarendezési kísérletét az ötvenhatos forradalom alatt, valamint jelenlegi „passzivitás”-ukat, azaz távolmaradásukat az MSZMP és a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány (a továbbiakban: FMPK) intézményeitől. Ez elég komoly ellentétben állt a hűségnyilatkozatokkal. A cikksorozat azonban élesen kritizálta azoknak a magyar párttagoknak a nacionalizmusát, akik a németeket – akár háború alatti, akár ötvenhatos viselkedésükre hivatkozva – ki akarják rekeszteni a szervezetekből, az intézményekből és bizonyos pozíciókból. Azt írta: „A párt a jelenlegi állásfoglalást nézi, s nem azt, ami a múltban elválasztott bennünket.” A cikksorozat azt üzenté az észak-dunántúli németek számára, hogy az FMPK és az MSZMP támogatásával megváltható az egyébként még érvényes kollektív felelősség.

Ekkor már javában folytak az új nemzetiségi párthatározat előkészítő munkálatai, amelynek egyik tervezetében Benke Valéria és Orbán László a következőt írta: „A népi demokratikus rend mellett a gyors és határozott kiállítás különösen a szlovákok és a románok körében nyilvánult meg, más nemzetiségek is elsőként vették fel a munkát, alakították újjá a tszeket.”⁴³ Ilyen módon a tervezet különbséget tett a kisebbségek között. Mindenkit mentesített a „passzivitás” (tehát a hatalom támogatását elvető viselkedés) vádjától, de nem egyformán. Végül azonban ez a megkülönböztetés nem került be a párthatározatba.

Magyarországon tehát a kisebbségek felelőssége nem merült föl nagyon komolyan 1956 után. A németek esetében a hatalom igyekezett olyan nyilatkozatokat közzétenni, amelyek alapján kollektív felelősségük szóba sem jöhetett. A nyilatkozatok többnyire nem tagadták, hogy akadtak nemzetiségiek, akik kiálltak a forradalom mellett, de azt állították, hogy ez általában nem volt jellemző. A déli szlovákok kollektív bűnössége egyáltalán nem került szóba, úgyhogy nem is tagadta kifejezetten a hatalom. Azt azonban világossá tette a propaganda, hogy a kollektív felelősség elengedése nem föltétlen. Cserében a hatalom elvárja a lojalitást, sőt az FMPK és az MSZMP aktív támogatását.

A hatalom legitimációját kereső Kádár-rezsim 1957-ben döntő jelentőséget tulajdonított a kommunista politikai rendszerben favorizált tavaszi ünnepnek, május 1-jének. Ezért nem közömbös, hogy a *Népszabadság* vidéken épp ezen a napon, a fővárosban pedig az ünnepségekről tudósító május 3-i kiadásában egy nemzetiségi tárgyú cikket közölt. Gerencsér Miklós a cikkben arról értekezett, hogy a Baranya

megyei Monyorórd sokác (a cikkben délszláv), német és magyar polgárai milyen idilli békességben élnek közös világukat.⁴⁴ A riport szerint Monyoródon szinte mindenki, így a fiatal, szőke tanácselnök, Kretz János is három nyelven beszél. Igaz, csak egy tanító lakik a faluban, Borsos János, aki magyar, de ő is mindhárom nemzetiség diákságával szót ért azok anyanyelvén. A cikk pusztán megjelenése természetesen a két feltüntetett kisebbség konformitásáról adott bizonyosságot, vagyis arról, hogy a hatalom nem azonosítja őket a szovjet blokk számára ellenséges anyaországok politikájával. A falu élete irodalmi típusalkotás volt, s valójában az egész országot jellemezte a publicisztikai írás. Nem azt mutatta be az ideális állapot feltételeként, hogy a magyar mellett egy sokác és egy német tanító is órát adjon az iskolában, hanem azt, hogy az egyetlen tanító mindenki nyelvét értse. Olyan egységet tűzött ki célul, amely kizárja a diszkriminációt, de nem föltétlenül biztosítja a kisebbség közösségi alanyiságát. Igaz, a különbözőség nem merült föl defektként, de értéként sem.

1957. június 15-én Elek községről jelent meg egy hasonló cikk a *Népszabadság* vidéki változatában. A falu fejlődését egyebek mellett a modern építészet egységes stílusával érzékeltette, amely már nem különbözik nemzetiségenként. A másik nagy „eredmény”: gyakori a másik etnikumú házastárs választása. Előkerült ennek intézményes vetülete is, olyanformán, hogy a falu négynyelvű kultúrcsoportot működtet. A névtelen szerző azt írta, hogy: „ebben a községben régen feloldódott a tüntető nemzetiségi különválás, amely olyan jellemző volt főleg a felszabadulás előtt a többnemzetiségű községekben. [...] Úgy mondják Eleken, hogy a torzsalkodás a múlté.”⁴⁵ Ellentétben a május 1-jei cikkel, az etnikai önállóság itt már kifejezetten defektként szerepelt. Az ideál nem a különbözőség elhanyagolása, hanem eltörlése, az összeolvadás volt. A nemzetiségek előtti alternatívát egy önkényes fogalomtársítással ez a cikk úgy állította fel, hogy vagy az összeolvadást, azaz a békességet, vagy az elkülönülést, azaz a „torzsalkodás”-t, ellenségeskedést kell választaniuk.

A restaurálódó kommunista hatalom propagandájában tehát 1957 tavaszán előkelő említésre tett szert a hazai nemzetiségpolitikai ideológia, amely a kisebbségek különállásának megőrzése ellen emelt szót az idő múlásával radikalizálódó hangnemben. Mai szemmel ezt természetes publicisztikai vitának is felfoghatnánk, 1957-ben azonban nem létezett Magyarországon olyan sajtóorgánium (s különösen a *Népszabadság* nem volt az), amelyben szabad koncepcionális vita folyhatott volna. A „viták” is irányítottak, ellenőrzöttek voltak, s mint ilyenek, nem nélkülözték a politikai funkciót.

Az anyaországhoz fűződő viszonyról a két cikk nem ejtett szót. Nyilvánvaló, hogy ha a nemzetiségek összeolvadásában jelölték meg a célt, akkor az anyaországi kapcsolatoknak értelemszerűen háttérbe kellett szorulniuk. Ugyanakkor az anyaországi kérdés kifejtése azt is jelezhetette, hogy az anyaországi kapcsolatok tekintetében a hatalom nem kívánt általános koncepciót kialakítani, hanem nemzetiségek és anyaországok szerint differenciálásra törekedett.

Az említett két cikken kívül 1957 novemberében a cigánypolitikáról is közölt egy írást a *Népszabadság*. A monyoródi és eleki riporttól eltérően ez a cikk támogatón nyilatkozott az olyan törekvésekről, amelyek az önálló, cigány nemzetiségi kultúra ápolására irányultak.⁴⁶ A következő, koncepcionális gondolatokat is tartalmazó cigánypolitikai publikációt a *Magyar Nemzet* adta közre 1958 szeptemberében. Ez inkább a cigánysággal szembeni előítéletek felszámolására helyezett hangsúlyt, ami

persze nem állt ellentétben a novemberi *Népszabadság*-cikk tartalmával.⁴⁷ E cikkek szellemiségével azonban szemben állt annak a tanulmánynak a következtetése, amelyet a Munkaügyi Minisztérium megbízásából Pogány György és Bán Géza készített 1957 októberében. Ők élesen elutasították, hogy a cigányságot nemzetiségként kellene kezelni. Kifejtették, hogy nincs szükség önálló, cigány nemzetiségi kulturális intézményekre.⁴⁸

1958. május 11-én Baja főterén egy nagygyűlésen az MDDSZ főtitkára, Ognyenovics Milán, valamint az MSZMP KB Titkárságának képviselőjében Marosán György mondott beszédet. Marosán „kijelentette, hogy pártunk és kormányunk törvényes alapokon olyan jogokat biztosít a nemzetiségeknek, mint amilyen állampolgárokként megilleti őket. Ha voltak is ezen a téren hibák, eltökéltük, hogy kijavítjuk azokat. [...] Mi csak azt kívánjuk, mindazok, akik a nemzeti kisebbségekhez tartoznak, legyenek hazánk hű állampolgárai, s hogy őrizzék meg nyelvüket, kultúrájukat, sajátos értékeiket.”⁴⁹ Nem lehetett nehéz érteni a szóból. Az ország egyik, egyszerre déli szláv és német kultúrközpontjában a szónok egyértelműen e két kisebbséget célozta meg, s nekik azt üzentte, hogy folytatódni fog a „kollektív rehabilitáció”, de nem minden feltétel nélkül. A feltétel nem más, mint az állampolgári lojalitás. A beszédből érződött, hogy a szónok „nemzetiségi jog”-on az állampolgári jogegyenlőséget érti.

Jegyzetek

1. Klaukó Mátyás, megyei titkár és Frank Ferenc, agit. prop. osztályvezető (MSZMP Békés Megyei Bizottsága) jelentése Orbán Lászlónak az MSZMP KB Tudományos és Kulturális Osztályán. Békéscsaba, 1958. május 29. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) 288. f. 33/1958/15. vé 62–65. p.
2. A szlovák irodalmi nyelv „inkompatibilitásá”-ról a magyarországi szlovák közösségekben lásd: Gyivicsán Anna: A magyarországi szlovákok nemzetiségi sajátosságai. In uő.: *Anyanyelv, kultúra, közösség. A magyarországi szlovákok*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 1993, 59. p.
„A panasz az, hogy az új regényeket, politikai műveket a népkültől régen elszakadt nemzetiségek nehezen értik meg a nyelvfejlődés miatt” (H. Sz. J.: Virágzó kulturális élet a négy nemzetiségű Eleken. *Népszabadság*, 1957. június 15. [vidéki változat]).
3. Feljegyzés a német nemzetiség egyes problémáiról. Budapest, 1958. június 20. MOL 288. f. 33/1958/15. vé 87–96, 90. p.; MOL XIX-I-4-g, 45. d. 63. t. MMNO/MNDSZ iratok, 1955–67.
4. Izsák Lajos (szerk.): A Politikai Bizottság határozata a magyarországi nemzeti kisebbségek közötti politikai, oktatási és kulturális munkáról. In uő.: *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai, 1948–1956*. Budapest, Napvilág, 1998, 409–415. p.
5. Lenyűgöző adat, hogy míg 1953-ban nyugatra összesen három, a szomszédos népi demokratikus országokba 4612 magánútlevelet adtak ki, 1956-ban október közepéig ez a szám a nyugati utazások esetében meghaladta a 10 000-et, a keleti országokéban pedig a 190 000-et. A szocialista országokba kért „ablak” ára ebben az évben negyedére csökkent: 200 forintról 50-re (*Magyar Nemzet*, 1956. október 24.).
6. Nincs megbízható adat arról, hogy a hazai kisebbségek hogyan használták ki az 1956-os útlevészabadságot.
7. A határátkelési szabályozás és a közlekedési lehetőségek a kisebbségek életére gyakorolt hatásáról ad számot Kocsis Károly: Die Auswirkungen der Grenzlage auf ungarische

- und kroatische Minderheit im ungarischen und kroatischen Teil der Baranya. In Fata, Márta (Hrsg.): *Die Schwäbische Türkei. Lebensformen der Ethnien in Südwestungarn. Ergebnisse der Tagung des Instituts für Donau-schwäbische Geschichte und Landeskunde in Tübingen vom 10. und 11. November 1994.* Sigmaringen, Jan Theorbecke, 1997, 52. p.
8. *A Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetségének országos munkaértekezlete.* Beszámoló. 1960 [1960. május 26.], MOL XIX-I-4-g, 46. d. 65. t. MMNO/MSZDSZ iratai, 1955–68. A beszámoló mentegetőzve megjegyzi, hogy a bizottság csak nagyon későn alakult meg.
 9. Kerecsényi Edit: *A muramenti horvátok története és anyagi kultúrája.* Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 1983, 122. p. /Zalai gyűjtemény, 20./
 10. Uo.
 11. Frank Ferenc megyei agit. prop. osztályvezető levele, valamint *Jelentés a nemzetiségek között végzett politikai és művelődésügyi munkáról.* Békéscsaba, 1958. december 24. MOL XIX-I-4-g, 46. d. 65. t. MMNO/MSZDSZ iratai, 1955–68.
 12. Egy szépirodalmi említésben 1962-ben (kötetben 1967-ben), ha nagyon nagy kételkedés mellett is, „K”, azaz Kisdorog kapcsán nyomot hagyott a hatalomnak az a törekvése, hogy hazai „jó németekre” és kitelepített „rossz németekre” kell osztani a németiséget. „Állítólag 1956 októberében a kitelepítettek halálos fenyegetéssel üzentek haza Németországból” – írta Moldova György (Svábok és Székelyek. In uő: *Rongy és arany. Riportok.* Budapest, 1967, 86. p.). Ez a megjegyzés az író részéről valószínűleg azt a célt szolgálta, hogy kiadható legyen a riport, amely a német- és székelykérdést egyébként nagyon szókimondóan tárgyalta, és a helyi plébánost is igencsak rendszerkonform színben tüntette fel.
 13. Solymár Imre–Gelencsér András: Ethnospezifische Merkmale der Entwicklung der Agrarwirtschaft nach 1945. Das Beispiel des Kreises Völgység im Komitat Tolna. In Fata, Márta (Hrsg.): i. m. 189. p., 191. p. Tab. 3.; Somi Benjáminné: A termelőszövetkezeti mozgalom győzelme Tolna megyében (1959–1961). In K. Balogh János (szerk.): *Tanulmányok Tolna megye történetéből.* 8. köt. Szekszárd, Tolna Megyei Levéltár, 1978, 299–371. p.
 14. Moldova György: i. m. 88. p.
 15. Bernics Ferenc (osztályvezető-helyettes, Baranya Megye Tanácsa VB. Művelődésügyi Osztálya): *Nemzetiségi oktatás helyzetéről jelentés.* 1957. február 28. MOL XIX-I-2-f, 244. d. 859-3/4.
 16. Zegnál János (attasé): *A magyar–jugoszláv kulturális kapcsolatok alakulása 1960 első felében.* 200/I. Pol./1960. Budapest, 1960. június 25. MOL XIX-J-4-a, Belgrádi Nagykövetség iratai, 29. d. 771–779/773.
 17. Petrárs János a gyulai hírlapokról. Emberségért megtorlás. (Magyar Barna beszélgetése.) *Gyulai Hírlap*, 1992. október 22.; „Isten adjon nektek békés nyugodalmat.” *Gyulai Hírlap*, 1992. október 30.; Nádházi János: Találkozás 35 év után. *Gyulai Hírlap*, 1991. november 1.; *Népszabadság*, 1957. január 11., ill. február 3.
 18. Cseresnyés Ferenc: Die Ungarndeutschen und die Revolution von 1956. In Hambuch, Wendelin (Hrsg.): *Deutsche in Budapest.* Budapest, Deutscher Kulturverein, 1999, 154. p.
 19. Ez a helyzet, amely természetesen kisebbségenként különbözött, a településeknek nemcsak a hivatalos státusa, hanem inkább jellege szempontjából érthető. A mintegy hat-ezer békéscsabai szlovák az ötvenes évek közepén még falusias környezetben lakott. A szlovákok száma a megyei jogú városokban csak Budapesten haladta meg az ezret és Miskolcon a százat 1960-ban, viszont a legtöbb olyan faluban, ahol a népességnek legalább 10%-át alkották, lélekszámuk többszázas nagyságrendet alkotott (vö. Gyivicsán Anna: A magyarországi szlovákság számadatok tükrében. In Klinger András (szerk.): *Ma-*

- gyarország nemzetiségeinek és a szomszédos országok magyarságának statisztikája (1910–1990)*. Budapest, KSH, 1994, 311–312. p.
- A hatvanas-hetvenes évek urbanizációjával természetesen változtak az ilyen jellegű állapotok. A bányavidékeken a kitelepítések során eleve viszonylag több németet hagytak otthon. A szerbek is viszonylag nagyobb arányban alkottak városi, polgári népességet.
20. Erről részletesen lásd Szesztay Ádám: Nemzetiségi törekvések az 1956-os forradalomban. *Régio*, 5. évf. (1994) 2. sz.
 21. *Népszabadság*, 1957. március 16.
 22. Az állampolgárok akaratától független nemzetiségi besorolásról lásd Gerhard Seewann: Minderheiten in der ungarischen Innenpolitik 1949–1989/90. In Heuberger, Valeria–Kolar, Othmar (Hrsg.): *Nationen, Nationalitäten, Minderheiten. Probleme des Nationalismus in Jugoslawien, Ungarn, Rumänien, der Tschechoslowakei, Bulgarien, Polen, der Ukraine, Italien und Österreich 1945–1990*. Wien, 1994, 113–114. p. (A jelenséget a szerző a két háború közti időszak maradványának minősíti a kommunista politikai rendszerű Magyarország nemzetiségpolitikájában.)
 23. A szlovákok aránya 1960-ban nem érte el a 10%-ot. Lásd Gyivicsán Anna: i. m. 311. p.
 24. Kahler Frigyes (szerk.): *Sortűzek – 1956*. Lakitelek, Antológia, 1993, 35. p.
 25. Szesztay Ádám: i. m.
 26. Peják Zsiva: *Feljegyzés. Grabocai szerb nemzetiségi találkozó*. 255/Né. Budapest, 1959. július 22. MOL XIX-J-4-a, Belgrádi Nagykövetség iratai, 27. d. 1959. 58. p.
 27. Lásztity Péro személyes közlése édesapjáról.
 28. Lásztity Lubomir: *A magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségének szervezeti felépítése*. Budapest, 1957. március 16. MOL XIX-I-4-g, 44. d. 62. t. MMNO/MDDSZ iratok, 1945–1967.
 29. A lapot december 9-én adták ki. Az OSZK-ban a *Libertatea Noastră* kötetében található meg.
 30. Említi Fehér István: *Az utolsó percben. Magyarország nemzetiségei, 1945–1990*. Budapest, Kossuth, 1993, 172. p.
 31. Bielik György: Feljegyzés a MM-ban Bodnár Istvánnak. Budapest, 1957. szeptember 11. MOL XIX-I-4-g, 46. d. 65. t. MMNO/MSZDSZ iratai, 1955–68.
 32. Gyenes László: A mi „németkérdésünk”. 1. rész. *Komárom Megyei Dolgozók Lapja*, 1958. február 27.
 33. *Magyar Nemzet*, 1956. november 4.
 34. Hazánk németajkú lakosságának helyzetéről nyilatkozott dr. Wild Frigyes, a Magyarországi Német Dolgozók Kulturális Szövetségének főtítkára. *Népszabadság*, 1957. március 9.
 35. *Népszabadság* (fővárosi kiadás), 1957. március 8. és (vidéki kiadás) március 9.
 36. A vidéki változatban, amelyet a németességgel közvetlen kapcsolatban élő pártfunkcionáriusok olvastak, a Külügyminisztérium közleménye két nap késéssel, a Wild Frigyes-interjúval egyszerre jelent meg. Világos kellett, hogy legyen a vidéki olvasó számára tehát a következtetés: nem számít a megszállók iránti lojalitásnak az osztrák külpolitika számonkérése a hazai németeken.
 37. Kondacs Pál–Bielik György: *Jegyzőkönyv*. Készült 1957. március 23-án a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetsége helyiségében tartott munkaértekezletről. MOL XIX-I-4-g, 46. d. 65. t., MMNO/MSZDSZ iratai, 1955–68, Budapest, 1957. március 23. Bielik György beszámolójával foglalkozó szakasz.
 38. *Narodne novine*, 12. évf. (1957) 8. sz.
 39. Klio: Zwei Schwaben im ungarischen Freiheitskampf. Lajos Kossuth über die Schwaben. *Neue Zeitung*, 1958, Nr. 11.; Knabel, Wilhelm: Die Tolnauer Schwaben im Freiheitskampf 1848/1849. *Neue Zeitung*, 1958, Nr. 11.
 40. Parragi György: Der 4. April und die Ungarnduetschen. *Neue Zeitung*, 1958, Nr. 14.

41. Kállai Gyula: *Előterjesztés a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányhoz a Magyarországon élő nemzetiségek néhány problémájáról*. Budapest, 1957. június. MOL 288. f. 33/1957/5. 130–133. p. (Nem elképzelhetetlen természetesen, hogy maga a szöveg a megjelölt időpontnál valamivel korábban keletkezett.)
42. Gyenes László: A mi „németkérdésünk”. 1–3. rész. *Komárom Megyei Dolgozók Lapja*, 1958. február 27., március 1. és március 5.
43. *Előterjesztés-tervezet a magyarországi nemzetiségi kisebbségek gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális (oktatási, népművelési) helyzetéről*. 1958. május 21. MOL 288. f. 33/1958/15. vé 114–121. p.
44. Gerencsér Miklós: Közös anyaföld, három anyanyelv. *Népszabadság*, 1957. május 1. (vidéki változat); május 3. (fővárosi változat).
45. H. Sz. J. : Virágzó kulturális élet a négy nemzetiségű Eleken. *Népszabadság*, 1957. június 15. (vidéki változat).
46. Solymár Tamás: Gondolatok egy új szövetségről. *Népszabadság*, 1957. november 5.
47. Kun Erzsébet: Ne legyen különbség ember és ember között. Évszázados babonák ellen küzd az egy éve alakult Cigányszövetség. *Magyar Nemzet*, 1958. szeptember 19.
48. Említi Sággy Erna: Cigánypolitika Magyarországon 1945–1964. *Régio*, 10. évf. (1999) 1. sz. 19–20. p.
49. Veliki narodni zbor u Baji. *Narodne novine*, 13. évf. (1958) 20. sz.

ÁDÁM SZESZTAY

THE HUNGARIAN MINORITIES IN THE REVOLUTION OF 1956. THE REACTIONS OF MINORITIES ON THE REVOLUTIONARY SITUATION

Minority issue did not play any role in the 1956 revolution, although the revolution was an important event in the life of minorities living in Hungary. The study from one hand collects those events in which people of some minority took place and whose affiliation to the certain national minority group is recorded in documents, from the other hand the study takes into consideration those movements of which specific national minority requirements were in connection with the revolution. The most part of these requirements (mainly in the circles of Serbians, Horvats, and Slovenians and Romanians called „south-Slavs“ was oriented on restraining assimilation and on creation of communal self-determination, but there were examples that some village occupants protested against classifying them as minorities, and requested to stop the obstacles of assimilation.

In Hungary the minorities on local level defined generally citizenship requirement: joined the revolution. Although the intelligentsia elite of the south-Slavs and Romanians came forward with specifically nationality, but strongly different requirements. Their similarity was that both the south-Slavic and the Romanian efforts aimed at the restrain of assimilation, but their attitude to the mother country was different. The Slovak papers on local level defined specific efforts. We have no records on the action of nationality character of the Germans, if we do not consider compensation requirements of the Germans in some villages of Transdanubia due to the property confiscation at the end of the forties.

MAGYAROK SZLOVÁKIÁBAN

ÖSSZEFOGLALÓ JELENTÉS

(1989–2004)

Fórum Kisebbségkutató Intézet
Lilium Aurum Könyvkiadó

Csehszlovákia álláspontja a magyarkérdés ENSZ-vitájában 1956–1957-ben*

BARNABÁS VAJDA
CZECHOSLOVAKIA'S VIEWPOINT ON THE HUNGARIAN ISSUE
IN THE UN'S DISPUTE IN 1956–1957

061.1(100):327.56(439)“1956/1957”
327.56(439)“1956/1957”
327(437:439)“1956”

The second special general assembly. The Czechoslovak UN diplomats. The decisions of the UN No. 1004 (ES-II), 1005 (ES-II), 1006 (ES-II), 1007 (ES-II). The 11th meeting period of the UN general assembly. The decisions No. 1127 (XI), 1128 (XI) and 1129 (XI). The internationalistic party loyalty.

Mint köztudott, az 1956-os magyar forradalomnak komoly visszhangja volt a legmagasabb nemzetközi fórumokon: az ENSZ Biztonsági Tanácsában (BT) és Közgyűlésén. Az alábbi tanulmány arra tesz kísérletet, hogy az eseményeket egy eddig nem nagyon taglalt szempontból, a csehszlovák ENSZ-delegáció szempontjából vázolja, részletezze és értékelje, természetesen anélkül, hogy a magyar ügyről folyó ENSZ-vitát minden vonatkozásában reprodukálni akarná.

1956. október 27-én az Észak-atlanti Tanács zártkörű megbeszélést tartott a magyarországi eseményekről. Ezen elhangzott, hogy a francia, a brit és az amerikai kormány szándékában áll összehívni a BT-t Magyarország ügyében. Az itt elfogadott óvatossági elv szellemében a tanács a következő miniszteri szintű üléséig, azaz 1956. december közepéig „semmilyen hivatalos nyilatkozatot nem adott ki az Észak-atlanti Szerződés nevében a magyarországi forradalmi eseményekről” (Kecskés 2003, 3). Más szóval: a NATO hallgatott. Lord Hastings Lionel Ismay NATO-főtitkár „korlátozott aktivitását” figyelembe véve, valamint konkrét katonai tervek híján, a nyugati diplomaták az ENSZ-ben ezután a „magyar téma” napirenden tartásával próbáltak nem valós megoldást találni a helyzetre, hanem – pótcselekvésként – konstans nyomást gyakorolni az ádáz hidegháborús ellenfélre, a Szovjetunióra (vö. „Szó sincs a magyar felkelés megsegítéséről, csupán felhasználásról” [J. Nagy László 2005, 99]).

Az ENSZ-ben 1956 végén, 1957 elején felvetett témák között olyan ügyek szerepeltek, mint a szovjet beavatkozás többszöri elítélése, ENSZ-megfigyelők Magyarországra és/vagy a szomszédos országokba küldése, továbbá humanitárius kérdé-

* Köszönet Cristina Giordanónak, a genfi ENSZ Könyvtár vezető munkatársának, hogy rendelkezésemre bocsátotta a 663. plenáris ülés vitájának jegyzőkönyvét.

sek, úgymint a menekültek segélyezése, élelmiszer, ruhanemű, gyógyszer küldése Magyarországra, az ENSZ-főtitkár magyarországi utazása, speciális bizottságok felállítása stb. Ezzel párhuzamosan folyt a Kádár-kormány diplomáciai bojkottja. Ez azonban – több okból kifolyólag – nem volt problémamentes, s a csehszlovákok ENSZ-beli viselkedése éppen e problémában volt fontos tényező. Ugyanis bármennyire „a nyomásgyakorlás legfontosabb eszköze az ún. magyar kérdés az ENSZ Közgyűléseinek napirendjére történő felvétele volt, hiszen a világszervezet keretein belül megvalósíthatónak látszott a magyar belpolitika liberalizálásának kikényszerítése, sőt, a Szovjetunió szerepének hangsúlyozásával a magyar forradalom leverésében le lehetett leplezni Moszkvát” (Borhi 1998), bizonyos tényzők miatt a magyar ügy egészen más beállításban került az ENSZ elé; mintha a magyar és a szovjet kormány csupán egyedül képviselték volna az ügyet. A „bizonyos tényzők” alatt nemcsak a Szovjetunió és a Kádár-féle vezetés ügyes taktikázását (időhúzását) érthetjük, hanem sokat jelentett az ügy számára a szocialista szatellitországok, ezek közül is főként Csehszlovákia nagyon hűséges támogatása és megbonthatatlan elvhűsége a legfőbb szövetséges mellett. Így vált Csehszlovákia a magyar ügy ENSZ-vitájának egyik farizeus kulisszaállamává.

Az ENSZ második rendkívüli közgyűlésének határozatai

A budapesti forradalmi események hatására 1956. október 27-én Franciaország, Nagy-Britannia és az USA – mint a BT állandó tagjai – kezdeményezték a tanács összehívását, mely másnap, 1956. október 28-án (9 igen, 1 nem [SZU] és 1 tartózkodás [JU] mellett) határozatot hozott a kérdés napirendre tűzéséről *A magyarországi helyzet (The Situation in Hungary)* címmel.

1956. október 24. és november 4. között a Biztonsági Tanács négy ülés folyamán vitatta meg a Magyarországon kialakult helyzetet. A vita során kezdettől verbális búvészkedés folyt mindkét oldalon – ehhez mérendők az ott elhangzott érvek. Szovjet részről úgy vélték: „A magyarországi helyzet világossá tette, hogy az USA közbenjárásával reakciós felforgató tevékenységre került sor Magyarországon, amely kihasználta az állam és a párt működésében bekövetkezett nehézségeket, azzal a céllal, hogy félrevezessék az emberek egy részét” (*Yearbook...* 1957, 68). Az USA ezzel szemben következetesen arra az álláspontra helyezkedett, hogy: „sérelmezi az idegen csapatok beavatkozását, és felhívja az érintetteket az akciók mielőbbi befejezésére Magyarországon”, továbbá „még ha a szovjet csapatok a Varsói Szerződés értelmében tartózkodnak is Magyarországon, ezek a csapatok a VSZ 8. pontja értelmében nem használhatók a belső rend visszaállítására” (*Yearbook...* 1957, 67–68). November 4-én hajnali 3-kor találkozott a BT krízistanácsa, megtárgyalandó az újabb szovjet beavatkozás fejleményeit. Ekkor az USA egy, a Szovjetuniót elítélő határozattervezetet nyújtott be, amely azonban nem került elfogadásra, lévén hogy a BT egyik állandó tagja, maga a Szovjetunió azt nem támogatta. A helyzet megoldására az ENSZ egy korábbi, 1950-ben kelt határozata jelentett kiskaput, amely egyébként jól mutatja a nagyhatalmak a háború után nagyon korán megmutatkozó egymás iránti bizalmatlanságát. A 377A (V) határozat – mintha csak a magyar forradalomhoz hasonlatos helyzetekre találták volna ki – kimondja: abban az esetben, „ha a BT – állandó tagjai egyet nem értése miatt – nem tud eleget tenni el-

sórangú feladatának, a nemzetközi béke és biztonság megőrzésének, akkor közgyűlés hiányában huszonnégy órán belül össze lehet hívni az ENSZ rendkívüli közgyűlését” (*Yearbook...* 1957, 69). Az USA ezt használta ki, s ezután került sor a magyar forradalom ügyének szentelt második rendkívüli közgyűlésre (2nd Emergency Special Session, rövidítve: ES-II) 1956. november 4-től *The Situation in Hungary* címmel. A közgyűlés még aznap, november 4-én szavazott a magyarkérdés napirendre tűzéséről, s azt 53 támogatás, 8 ellenzés (köztük Csehszlovákia) és 7 tartózkodás mellett elfogadta.

Ezen a ponton érdemes egy pillantást vetni az 1956-os közgyűlés csehszlovák diplomatáinak névsorára. A küldöttség hivatalos vezetője a szokásoknak megfelelően Václav David (1910–1996) külügyminiszter volt. Erősen szovjetbarát, kommunista politikus, aki amellet, hogy évekig a Csehszlovák–Szovjet Barátsági Szervezet helyettes vezetőjeként működött, 1951–1953 között a CSKP KB titkára, 1953–1968 között pedig külügyminiszter volt. Helyettese, a régivágású Josef Ullrich (1897–1967), korábban, 1951–1954 között Londonban nagykövetségként tevékenykedett; 1956-ban tehát már komoly tapasztalatokkal rendelkezett a nemzetközi helyzet terén. A delegáció harmadik tagja Dr. Karel Petrželka, jogász, a kérdéses időben az ENSZ (hatodik állandó) Nemzetközi Jogi Bizottságának elnöke; néhány évvel később pedig Bécsbe akkreditált csehszlovák nagykövet (1962–1966), azaz a rendszer tökéletesen megbízható eleme. A külügyminiszter mellett a bizottság negyedik tagja, JUDr. Pavel Winkler szlovák származású csehszlovák diplomata tekinthető a legtapasztaltabbnak. Winkler a háború után Bernben, Zürichben és Kóréában szerzett nemzetközi tapasztalatokat, majd New Yorkban a Nemzetközi Atomügynökség felállításánál asszisztált. Jelenléte az 1956-os magyar vita háttérében különösen érdekes mozzanat, tekintve, hogy 1945–1948 között Winkler jogászként és a csehszlovák–magyar lakosságcsere lebonyolításával megbízott vegyesbizottság tagjaként közreműködött a „csorbatói jegyzőkönyv” kidolgozásában, de betegség miatt azt már nem ő, hanem Zdeněk Procházka fejezte be. Az ENSZ-be delegált csehszlovák misszió pótagjai, vagyis a második vonal: Oldřich Kaisr, Jan Pudlak, Jaroslav Pscolka, Zdeněk Trhlík, Gejza Mencer – inkább szakemberek, mint politikusok. Pscolka gazdasági szakembernek számított, és csak nem sokkal azelőtt került a delegációba Jiří Nosek helyére. Pscolka 1956-ban a Gazdasági és Szociális (fő) Bizottságban (Economic and Social Council) képviselte Csehszlovákiát, 1964 után pedig kubai nagyköveti pozícióval jutalmazták munkáját. JUDr. Zdeněk Trhlík 1961–1966 között londoni nagykövet, az 1970-es években pedig külügyminiszter-helyettes volt. Végül, de nem utolsósorban említendő a delegáció „legszlovákabb” tagja, Doc. JUDr. Gejza Mencer Dr.Sc. (1909), aki nyitrai származása ellenére nagyrészt Prágában élt, és nemzetközi jogi, főleg humanitárius jellegű problémákkal foglalkozott.

A diplomáciai kiskapukkal kieroszakolt második rendkívüli közgyűlés a magyar ügyben négy határozatot hozott. 1956. november 4-én született az első, az USA által beterjesztett 1004 (ES-II)-es számú határozat, amely egyebek mellett leszögezi: „Abban a meggyőződésben, hogy a mostani események Magyarországon világosan mutatják a magyar nép vágyát gyakorolni és teljes mértékben élvezni a szabadság és a függetlenség alapvető jogát [...] Elítéli a szovjet fegyveres erők fellépését, amellyel elnyomja a magyar nép jogai visszaszerzésére indított erőfeszítéseit”

(*Yearbook...* 1957, 84). A szavazás végeredménye: 50 mellette, 8 ellene (Csehszlovákai is), 15 tartózkodás.

November 9-én kelt az ún. öthatalmi határozat, Kuba, Írország, Olaszország, Pakisztán és Peru kezdeményezésére. Az 1005 (ES-II)-ös számú határozat előbb megismételte az előző határozat szavait, majd némileg élesebben fogalmazott, amikor azt mondta: „Tekintetbe véve, hogy az idegen intervenció Magyarországon elfogadhatatlan kísérlet” a magyra nép szabadságvágyának elnyomására, „ismételten felszólítja a Szovjetunió kormányát csapatainak haladéktalan kivonására Magyarországról” (*Yearbook...* 1957, 85). A szavazás során 48 állam volt az indítvány mellett, 11 ellene (Csehszlovákia is), 16 pedig tartózkodott.

November 9-re datálódik az USA által előterjesztett 1006 (ES-II)-os számú határozat a Magyarországnak nyújtandó humanitárius segélyről. A rezolúció „felhívja a magyar hatóságokat és a Szovjetuniót, hogy [az előbbi – V. B. megj.] biztosítsa, [az utóbbi pedig – V. B. megj.] ne akadályozza az élelmiszer és a gyógyszer fogadását és szétosztását”, illetve a második részében az ENSZ főtítkárát „a magyar menekültek ügyében történő gyors és effektív szükségintézkedések meghozatalára”, a tagállamokat pedig „az e célra való speciális adakozásra” szólítja fel (*Yearbook...* 1957, 94). A szavazás végeredménye: 53 mellette, 9 ellene (Csehszlovákia is), valamint 13 tartózkodás.

Ugyancsak november 9-én fogadta el az ENSZ az Ausztria által kimondottan emberiességi okokból és humanitárius céllal kezdeményezett 1007 (ES-II)-es számú határozatot, az összes ide vonatkozó határozat közül a legrövidebbet (a teljes angol változat mindössze 109 szóból áll). Különösen figyelemre méltó ennek a szavazásnak a végeredménye: 67 támogató és 8 tartózkodó szavazat mellett senki nem volt ellene. Csehszlovákia ebben az esetben is érthetetlen (vagy inkább nagyon is érthető) okból a tartózkodás álláspontjára helyezkedett. Az ország ENSZ-képviselőit az sem zavarta, hogy ezt az ügyet a lengyel és a jugoszláv elvtársak is támogatták, sőt még az egyébként az ügyüket makacsul belügynek tekintő magyar küldöttség is megszavazta az indítványt, amely kimondta: „Figyelembe véve a rettenetes szenvedést, amelynek a magyar nép ki van téve [...] határozatot hoz nagyméretű és azonnali gyógyszer-, élelmiszer- és ruhasegélyről az érintett területek számára” (*Yearbook...* 1957, 94), s ennek megvalósításával a legfelső szinten meghatalmazta a főtítkárt és az összes résztvevő államot.

Az ENSZ Közgyűlés XI. ülészakájának határozatai

Novemberben folytatódott a bonyolult politikai kombinációkkal és (mint évtizedekkel később kiderült) titkos tárgyalásokkal tarkított diplomáciai huzavona. November 21-én, immár a közgyűlés rendes, XI. ülészakáján, számos változtatás, tiltakozás és el-lentiltakozás végén három rezolúció született: az 1127 (XI)-es, az 1128 (XI)-as és az 1129 (XI)-es számúak, mindhárom 1956. november 21-re datálva. Az első kezdeményezés hivatalosan Kubától és El Salvadortól indult, majd ezt némileg módosították a második határozatban. Ezután a magyar küldöttség kiegészítéseket szeretett volna eszközölni, amit azonban a nemzetközösség elutasított. Így született meg aznap a harmadik, az 1129 (XI)-es számú határozat. Sorrendben az első, az 1127 (XI)-es lényegében rekapitulálta a második rendkívüli közgyűlés által a magyar ügy-

ben hozott négy korábbi határozatot, illetve azzal a momentummal vitte tovább, (ezt a szövegben kétszer is megismételve), hogy „információk jutottak [az ENSZ – V. B. megj.] tudomására arról, hogy a szovjet megszálló hadsereg erőszakkal deportál magyar férfiakat, nőket és gyermekeket otthonaikból Magyarországon kívüli helyekre” (*Yearbook...* 1957, 86). A szavazás eredménye ez esetben kevésbé meglepő: 55 támogatás, 10 elutasítás és 14 tartózkodás. Azaz a teljes szocialista blokk nagy egyetértésben elutasítja, a közgyűlés viszont nagy többséggel megszavazza az indítványt, amely „sürgeti a Szovjetunió kormányát és a magyar hatóságokat, hogy azonnali lépésekkel szüntessék be a magyar állampolgárok deportációját” (*Yearbook...* 1957, 86). Számos hírre és álhírré reagálva a soron következő, 1128 (XI)-as határozat Ceylon, India és Indonézia javaslatára pontosította, mérsékelte az ENSZ aktuális állásfoglalását. „Figyelembe véve – fogalmazott a határozat –, hogy bizonyos tagországok megerősítették magyar állampolgárok erőszakos deportálását az országból, továbbá figyelembe véve, hogy más tagállamok [viszont – V. B. megj.] kategorikusan állítják, hogy semmiféle ilyen deportáció nem történt” (*Yearbook...* 1957, 87), az ENSZ sürgeti Magyarországot, járuljon hozzá az ENSZ-főtitkár kérésének teljesítéséhez. Lefordítva a diplomáciai „madárnyelvet”, a határozatból annak a sürgetése olvasható ki, hogy Dag Hammarskjöld ekkorra már számos alkalommal és formában kezdeményezte saját személyes utazását Magyarországra, de azt a magyar hatóságok következetesen megakadályozták. A határozatról való szavazás eredménye: 57 támogatás, 8 elutasítás és 14 tartózkodás; Lengyelország és Jugoszlávia inkább tartózkodik, Csehszlovákia viszont a határozott elutasítók között van. A november 21-re datált harmadik, politikai kérdéseket legkevésbé érintő 1129 (XI)-es számú határozat a további humanitárius segítséget célozta: „Elismerve a menekült tízezrek sürgős szükségleteit” (*Yearbook...* 1957, 95), a közgyűlés helybenhagyja az addig tett humanitárius erőfeszítéseket, egyben továbbiak megtételére sürgeti az ENSZ illetékes szerveit. A szavazás ekkor meglehetősen egységes: 69 támogatás, 2 elutasítás, 8 tartózkodás. Csehszlovákia ekkor a Szovjetunió és közvetlen csatlósai oldalán tartózkodik; a két elutasító Magyarország és Románia.

Az 1956. december 4-re datált 1130 (XI)-as számú határozatot tizennégy állam kezdeményezte. A dokumentum előbb burkoltan céloz Magyarország felelősségére: „A főtitkár jelentéséből értesülve arról és megállapítva azt, hogy Magyarország nem ad engedélyt az ENSZ-megfigyelőknek az országba való beutazásra”; aztán határozottabb hangon fordul a szovjetek felé: „Mély nyugtalansággal állapítjuk meg, hogy a Szovjetunió kormánya nem tett eleget az ENSZ arra vonatkozó határozatainak, hogy álljon el Magyarország belügyeibe való beavatkozástól, hogy állítsa le a Magyarországról való deportálásokat, hogy vonja ki csapatait és szüntesse be a magyar emberek elleni repressziókat” (*Yearbook...* 1957, 87–88). A határozat határidőhöz köti (konkrétan december 7-ét nevezi meg) a magyar és szovjet kormány válaszát arra, elfogadják-e az ENSZ-megfigyelők beutazását. Ugyanezen határozat 3. pontjában „A közgyűlés javaslatot tesz arra, hogy időközben [azaz az érintett kormányok válasszáig – V. B. megj.] a főtitkár előzetesen és azonnali hatállyal intézkedjen Magyarország vagy más szóba jövő ország, területére küldendő megfigyelők kinevezéséről” (*Yearbook...* 1957, 88), a 4. pontban pedig felszólítja az összes tagország kormányát, járuljon hozzá az efféle küldetés felelősségteljes és hatékony telejsítéséhez. Az 1130 (XI)-as számú határozat végszavazásának eredménye nem nagyon volt két-

séges: 10 nem (Csehszlovákia is) és 14 tartózkodás mellett az ENSZ-tagállamok túlnyomó többsége (54 állam) megszavazta.

A határozat elfogadását egy Csehszlovákiát is érintő közjáték követte. December 7-én Dag Hammarskjöld tájékoztatta a közgyűlést, hogy az 1130-as határozat értelmében levelet intézett Ausztria, Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia képviselőihez az 1130 (XI)-as határozat 3. és 4. pontjával kapcsolatban, amelyben kezdeményezte az említett országoknak, engedjenek be független ENSZ-megfigyelőket, akik területükről követnék figyelemmel az eseményeket. Ausztria másnap (december 8-án) reagált abban az értelemben, hogy kormánya az ENSZ alapokmányával összhangban kész a főtítkár által kinevezett megfigyelők fogadására. 8-án reagáltak a jugoszlávok is. A kérést sajnálattal elutasították, mégpedig azon az „elvi” alapon, hogy „nem helyes egyik ország eseményeit egy másik ország területéről megfigyelni” (*Yearbook...* 1957, 78). Noha abszurd módon úgy tettek, mintha nem tudták volna, hogy az ENSZ-főtítkár beutazási kérelmét a magyar kormány már sokadik alkalommal figyelmen kívül hagyta, a jugoszlávok legalább kifogást kerestek, és legalább önálló véleményt alkottak. Nem úgy Csehszlovákia. A különlevélben megszólított kormány (az ENSZ egyik alapító országa[!]) reagált a legkésőbb, valójában kétnapos késéssel húzva az időt. A november 9-én és 10-én meszólaló csehszlovák, román és szovjet delegáció (az utóbbihoz nem is szólt a felhívás[!]) bármiféle további indoklás nélkül határozottan leszögezték, kormányaik nem járulnak hozzá ENSZ-megfigyelők területükre való lépéséhez.

1956. december közepére a vita meglehetősen elmergesedett. Az egyik részről a magyar kormány felfüggesztette közreműködését a XI. ülészakon, a másik oldalról számos tagállam sürgette az ország kizárását a közgyűlésből. (Nem feledhető, hogy Magyarország pont egy évvel azelőtt vált ENSZ-taggá.) A magyar ügyről zajló ENSZ-vita további lefolyását, s a hátralévő két határozatot az egyre reménytelenebb, a magyar és a háttérben lévő szovjet kormány makacssága, ill. ügyes lavírozása miatt egyre kilátástalanabb hangulat jellemezte, amihez a szocialista blokk országai, közöttük a leghűségesebb Csehszlovákia rendkívül fegyelmezetten asszisztált.

Az 1131 (XI)-es számú, 1956. december 12-én kelt határozat már ezt a reménytelen helyzetet tükrözte. Az 1. pontban nagyon egyértelműen fogalmazot a Szovjetunióról: „[A közgyűlés – V. B. megj.] megállapítja, hogy a Szovjetunió kormánya katonai erőt alkalmazva a magyar nép ellen, megsérti Magyarország politikai függetlenségét” (*Yearbook...* 1957, 88), s ezt még tovább fokozza a 2–4. pontokban, teljesen egyértelművé téve és többször néven nevezve az agresszort. Az 5. pont viszont tömör és reménytelenül kifejezi a határozatot meghozó államok tehetetlenségét: „[A Közgyűlés – V. B. megj.] felhatalmazza a főtítkárt, hogy összhangban a ENSZ alapokmányának elveivel és a közgyűlés határozataival, tegyen meg bármilyen kezdeményezést, amit célszerűnek lát a magyar ügygel kapcsolatban” (*Yearbook...* 1957, 89). A szavazás végeredménye: 55 állam támogatja, a 8 szocialista ország együttesen nemmel szavaz (Csehszlovákia is), 13-an tartózkodnak (köztük Jugoszlávia).

Az 1956 őszi induló vitasorozat a magyar ügyben lassan a végéhez közeledett. (Arról, hogy adott esetben a vitának más kimenetele is lehetett volna, J. Nagy László gondolkodik egyik tanulmányában: „A magyar ügy elhúzódásával szemben a szuezi kérdésben [...] nagyon hatékonyan bizonyult az ENSZ” [J. Nagy László 2005,

101].) És noha a magyar ügy még egy évig nem került le a napirendről, az 1132 (XI)-es számú határozat patthelyzetet jelzett. A határozat 1. pontja egy különbizottságot állított fel (Special Committee), melynek tagjai Ausztrália (K. C. O. Shann volt a riportőr), Ceylon, Dánia (Alsing Andersen lett az elnök), továbbá Tunézia és Uruguay lettek. A különbizottság azt a feladatot kapta, hogy a lehető legszorosabb figyelemmel kövesse az eseményeket: gyűjtsön bizonyítékokat, készítsen interjúkat, és a tapasztalatokról számoljon be egyrészt a XI. ülészakon, valamint (ez volt a kiskapu) időről időre a későbbiekben is az ENSZ Közgyűlése előtt. Az efféle, meglehetősen operatív határozat némileg ellensúlyozta a „lovak közé dobott gyeplő” effektus hatását, a valóságban azonban a róla szóló szavazás eredménye lényegében mindenképpen megnyugtató: a többség, 59 ország támogatta, a szocialista blokk (természetesen Csehszlovákia is) elutasította, 10-en pedig tartózkodtak (utóbbiak között a magyar ügy két notórius tartózkodója: Finnország és Jugoszlávia). Az ENSZ-beli magyar vita ideiglenes lezárása, a fenti határozattal *de facto* előálló „jegelt” állapot, elég statikusnak tűnt ahhoz, hogy két héttel később „Magyarországon az MSZMP PB 1957. január 25-i ülésén megfogalmazódott az igény a kapitalista országokkal való viszony rendezésére, és második helyen szerepelt a külpolitikai feladatok között a magyar kérdés levételése az ENSZ napirendjéről” (Borhi 1998).

A határozatok értékelése csehszlovák szempontból

Az 1956. november 4. és 1957. január 10. között hozott tíz, a magyar ügygel kapcsolatos ENSZ-határozat során a csehszlovák küldöttség kivétel nélkül mindig a Szovjetunióval összhangban, Albániával, Bulgáriával, Fehéroroszországgal és Ukrajnával egyetemben szavazott, és a legapróbb véleményeltérést sem engedte meg magának. Csehszlovákia álláspontja annál feltűnőbb, ha látjuk, hogy a szocialista blokk más országai legalább egy-egy alkalommal képesek és hajlandók voltak önálló álláspont kialakítására. A tíz rezolúció során Jugoszlávia mindössze háromszor szavazott a magyar ügyben a Szovjetunióval összhangban (1005-ös, 1127-es és 1130-as határozat; a többi esetben tartózkodott), Lengyelország két alkalommal választott külön utat (1007-es, 1128-as határozat), és még Románia is egyszer (1129-es határozat) vette a bátorságot különvélemény kialakításához, igaz, az brutális módon a humanitárius segély direkt elutasítása volt.

Milyen tényezők magyarázzák, hogy Csehszlovákia kivétel nélkül és következetesen ragaszkodott a blokkországok vezetése által meghatározott vonalhoz? A gottwaldi örökséggel nem nagyon leszámoló Csehszlovákia kezdetől tisztában volt a magyar események veszélyeivel. A csehszlovák Nemzeti Front Központi Bizottsága már 1956. október 27-én kibővített elnökségi ülést tartott, és az ülés egyik fő pontja a magyarországi helyzet volt (vö. *Československé... 1986*, 515). Csehszlovákia lelkesen üdvözölte az 1956. október 30-i szovjet kormánynyilatkozatot (*A Szovjetunió és a többi szocialista ország közötti baráti kapcsolatok és együttműködés fejlesztésének és további erősítésének alapjairól*), viszont nagy felháborodással és félelemmel fogadta (katonai értelemben is) Nagy Imre bejelentését a Varsói Szerződésből való kilépésről, ill. a semlegességről.

Egyáltalán nem véletlen, hanem inkább elszólásféle, hogy a csehszlovák rádió egy nappal a masszív szovjet katonai beavatkozás előtt, 1956. november 3-án köz-

vetítette Antonín Zápotocký köztársasági elnök nyilatkozatát, mely „a komoly magyar helyzetről és Izrael Egyiptom ellenes agressziójáról” (*Československé...* 1986, 516) szólt, azaz a csehszlovák vezetés tudott a készülő intervencióról. Ahogy Rainer M. János írja: „Hruscsov november 1. és 3. között tájékoztatta szövetségeseit, valamint Titót a tervezett invázióról. Egyedül Gomulka jelentett be egyértelmű ellenvéleményt. Tito, akit riadalommal töltött el a magyar forradalom demokratikus jellege, nemcsak tudomásul vette a szovjet inváziós terveket, de megígérte azt is, hogy segít a kritikus pillanatban Nagy Imre és kormánya kikapcsolásában” (Ješ 2003). Katonai segítséget a csehszlovákok is felajánlottak, de azt a szovjet vezetők stratégiai okokból elutasították. A cseh Jiří Ješ így ír erről: „Októberben azután Csehszlovákia a magyar események idején éles katonai intézkedések foganatosításába kezdett a szlovák–magyar határon, és Antonín Novotný Moszkvában Hruscsovnak még katonai segítséget is fölajánlott a magyarok ellen. Hruscsov ezt az ajánlatot nem fogadta el, így valami más történt, amit a történészek, Isten tudja miért, nem nagyon emlegetnek. A bizonytalan szovjet vezetés október utolsó napján kiadott egy nyilatkozatot, amely szerint a népi demokratikus országokból kivonja tanácsadóit, akiknek a tevéységét kritikával illette” (Ješ 2003).

A leleményes csehszlovák kommunista vezetés 1956-ban jelesre vizsgázott internacionalista párthűségéből. Sőt még azt is ügyesen kihasználta, hogy ha már katonailag nem lehetett a részese, legalább politika tőkét kovácsoljon belőle. Politikáját arra építette – és ez áll delegációja minden szavazása mögött is –, hogy a Szovjetunióknak a magyar forradalom után eminens érdeke fűződött egyrészt saját presztízsének megőrzéséhez a nemzetközi színtéren, másrészt a „rend” visszaállításához a szocialista táboron belül. Ha a magyar forradalom „rés volt a falon”, a csehszlovák delegáció mintaszerű viselkedése az ENSZ-vitában a táboron belüli töretlen szolidaritás, és a kommunista blokk ideológiai egységének aktív példája lett. Az említett felállásban működő csehszlovák delegáció, s mögötte természetesen az állami és pártvezetés, nagyon sokkal hozzájárul annak az érzetnek az elhíttetéséhez, hogy a közép-kelet-európai szocialista országok egységesek, és mindig is azok voltak, ezzel eleve kilátástalanná téve számos ENSZ-beli kezdeményezést.

A 663. plenáris ülés vitája

A magyar ügygel az ENSZ Közgyűlés XI. ülészakájának 1957. február 28-i 663. plenáris ülésén is foglalkoztak. A cél eredetileg annak a jelentésnek a megvitatása volt, amelyet a Politikai Különbizottság (Special Political Committee) terjesztett a közgyűlés elé. A közgyűlés a Politikai Különbizottságot 1956. november 12-én *ad hoc* bizottságként állította fel, majd 1956. december 18-án állandó bizottsággá változtatta. A bizottság elnöke Selim Sarper (Törökország), alelnöke Sudjarwo Tjondronegoro (Indonézia), riportőre Sergije Makiedo (Jugoszlávia) lett. Makiedo 1957. február 28-án be is nyújtotta a Politikai Különbizottság jelentését, A/3564-es szám alatt, ám azt a közgyűlés döntése alapján nem bocsátották vitára, csupán korlátozott számú hozzászólást engedélyeztek az ügyben.

A Szovjetunió panasza amiatt, hogy az USA beavatkozik Albánia, Bulgária, Csehszlovákia, Magyarország, Lengyelország, Románia és a Szovjetunió belügyeibe, valamint amiatt, hogy az USA felforgató tevékenységet folytat ugyanezen államok el-

len címmel 70. napirendi pontként napirendre tűzött szovjet kezdeményezés nem lepte meg azokat, akik nyomon követték a Szovjetunió és csatlósainak politikai stratégiáját a magyar ügy vitájában. A Szovjetunióknak két fő stratégiai érdeke volt. Egyrészt, hogy az ügyet minél tágabb, generálisabb értelemben lehessen taglalni az ENSZ-ben, elmosva a probléma súlyos lokális jellegét; ez az oka, hogy noha mindenki előtt nyilvánvalóan Magyarország őszi forradalmáról szólt a vita, a szovjet kezdeményezés *en bloc* a térség országairól beszélt. A másik stratégiai irány „a legjobb védekezés a támadás” alapján egy olyan politikai offenzíva kezdeményezése, amelyben a vita lényege, s egyben a nemzetközi közvélemény figyelme átcúsúzik a legfőbb stratégiai ellenfélre, az USA-ra.

A Wan Waitthayakon thajföldi herceg elnöksége alatt zajló 663. plenáris ülés során előbb Vaszilij Vasziljevics Kuznyecov szovjet ENSZ-követ, De Barros brazil szövi-vő, Josef Ullrich (Csehszlovákia) és Henry Cabot Lodge (USA) szólalt fel. A szovjet képviselő előbb hosszasan ecsetelte „az USA uralkodó körei által alkalmazott ellenséges és felforgató tevékenységet” mint az USA „agresszív külpolitikájának integráns részét” (*UN General... 1957, 31. pont, 1242*), majd Dulles külügyminiszter sajtónyilatkozataira hivatkozva sorolta az amerikaiak mindenütt jelen lévő szervezeteit, az American Committee for Liberation, a Committee for Free Europe és a Crusade for Freedom nevű szervezeteket, melyeknek felforgató tevékenysége azt bizonyítja: „hogyan képzelik az amerikaiak a népi demokratikus államok felszabadítását” (*UN General... 1957, 33. pont, 1242*). Magyarország ügyében Kuznyecov az alábbiakat mondta: „A nemrég magyarországi események különösen tisztán mutatják, mi a következménye az USA más államok belügyeibe való beavatkozási politikájának. Most bebizonyosodott, hogy a sikertelen ellenforradalmi lázadásokat Magyarországon belső reakciós elemek és külső nemzetközi imperialista körök, elsősorban pedig az USA provokálták. Bármit mondjanak itt az USA képviselői a magyar eseményekkel kapcsolatban, és terjesszenek bármilyen rágalmat a Szovjetunió ellen, el kell ismerni, hogy a felelősség a magyarországi vérontásért és az ország gazdaságán esett kár miatt az ún. »felszabadítási« bűnös politika szerzőit és szervezőit terheli” (*UN General... 1957, 38. pont, 1243*).

Az ezután megszólaló De Barros először leszögezte, hogy a Szovjetunió által benyújtott A/SPC/L.14-es számú határozattervezetet a nemzetközi közösség túlnyomó része elutasítja. Történelmi érveket sorakoztatott fel arról, hogy „az USA ifjúságának virága fél évszázad során két alkalommal örömmel szelte át az óceánt, hogy meghaljon a humanista európai civilizációért”; majd azzal fejezte be, hogy: „Az az ötlet, hogy a közgyűlés ítélje el az Egyesült Államokat Albánia, Bulgária, Csehszlovákia, Magyarország, Lengyelország, Románia és a Szovjetunió belügyeibe való beavatkozás miatt, nem más, mint kísérlet a tények kiforgatására, és kísérlet a zajló történelmi folyamatok visszafordítására, amit mi időnként zavarodottsággal figyelünk” (*UN General... 1957, 43., 46. pont, 1243–1244*).

A csehszlovák ENSZ-küldöttnek nem lehetett egyszerű ezután megszólalnia. Nemcsak azért, mivel Csehszlovákiának folyamatban lévő Nemzetközi Bíróság-beli ügye volt az USA-val (egy 1953. márcis 10-i légi incidens miatt), hanem azért is, mert egy nyilvánvalóan lehetetlen politikai ügyet kellett megvédenie. Az alábbiakban némileg rövidítve közöljük Josef Ullrich eredetileg angol nyelvű, és természetesen a szovjet álláspont védelmében kifejtett felszólalását:

„A Politikai Különbizottság vitái során a csehszlovák delegáció számos tényt bemutatott, amelyek arról tanúskodnak, hogy az USA felforgató tevékenységet folytat és beavatkozik a Csehszlovák Köztársaság belügyeibe. A csehszlovák delegáció terjedelmes dokumentációt és más bizonyítékokat nyújtott be ezen állítások alátámasztására. [...]

A csehszlovák hatóságoknak bőséges adat és bizonyíték van a tulajdonában az USA titkosszolgálati szervei által Csehszlovákia ellen végrehajtott tevékenységéről. A bizottságban a csehszlovák delegáció konkrét adatokkal szolgált a Csehszlovákia ellen elkövetett terrorista-, felforgató- és kémtevékenységről, melyet ezen szervezetek utasítására és közreműködésével hajtottak végre. A szocialista rendszerű országok elleni ellenséges tevékenység végrehajtásában fontos szerepet játszanak az úgynevezett amerikai »magán«-szervezetek, úgymint az úgynevezett Committee for Free Europe, vagy az úgynevezett Crusade for Freedom, miként az olyan rádióadó-állomások is, mint a Free Europe Committee állomás, a Szabad Európa Rádió, valamint különféle ügynökségek, amelyek a Német Demokratikus Köztársaság és mások belügyeibe való beavatkozásra specializálódtak. [Az NDK neve nem is szerepelt a szovjet határozattervezetben – V. B. megj.]

A vita során a bizottságban különösen aprólékos analízis segítségével demonstráltuk az USA Csehszlovákia és más kelet-európai ország ellen kifejtett ellenséges tevékenységét, amelyet léggömbök indításával folytatnak, folyamatosan megsértve az országok légterét. Ezek a léggömbök olyan szórólapokat dobnak le a Csehszlovák Köztársaság területére, amelyek felforgató anyagokat tartalmaznak a Csehszlovákiaiban létező szocialista rend és a legitim kormány ellen. Az efféle úgynevezett »ballonkampányok« által az USA kormánya súlyos erőszakot követ el Csehszlovákia szuverenitása és a nemzetközi jog ellen. [...]

A bizonyítékok súlya alatt az USA delegációja meg sem próbálta a bizottságban megcáfolni az ellene felhozott súlyos vádakot és állításokat. Ez nemcsak a feltárt tények igazát tanúsítja, hanem azt is, hogy az USA eltökélten folytatni kívánja felforgató tevékenységét és beavatkozási kísérleteit. A csehszlovák delegáció kötelességének érzi, hogy felhívja a közgyűlés figyelmét arra a növekvő veszélyre, mely veszélyezteti a békét és a biztonságot, s amely az imperialista körök erősödő agresszív tevékenységének következménye. [...]

A csehszlovák delegáció őszintén sajnálja, hogy a szovjet delegáció által benyújtott A/SPC/L.14 sz. határozattervezet a Politikai Különbizottság által nem került elfogadásra, annak ellenére, hogy lehetetlen volt megcáfolni azokat a bizonyítékokat, amelyek az USA szocialista országok ellen végrehajtott felforgató tevékenységét mutatják. A csehszlovák delegáció hiszi, hogy a nemzetközi béke és biztonság megerősítése és a nemzetek közti együttműködés érdekében volna, ha a közgyűlés elítelné az USA ellenséges tevékenységét, és felszólítaná az USA kormányt a felforgató tevékenység és a más államok belügyeibe való beavatkozás beszüntetésére, valamint arra, hogy kapcsolatát ezekkel az államokkal az ENSZ-alapokmány alapelvével összhangban alakítsa” (*UN General... 1957, 47–52. pont, 1244*).

Az Ullrich után megszólaló Lodge amerikai ENSZ-követ egyáltalán nem reagált a csehszlovák küldöttség által megfogalmazott vádakra. Felszólalásában jellemzően alig volt szó Magyarországról; helyette Kelet-Európa általános elnyomott helyzetét, és a szovjet kommunista rendszer jellegét ecsetelte bőven: „Ez az a kommunista

akarát, amely az emberi agyak és testek fölötti tökéletes kontrollra irányul, amely összhangban a mélységesen materialista képlettel tagadja az ember szent természetét, s amely megmagyarázza azokat a gondolat- és információs szabadság útjában álló nagyarányú akadályokat, melyeket a Szovjetunió állított fel Kelet-Európában. A cenzúra, a rádióadások zavarása, az utazás ellenőrzése, a határország, a történelem átírása, a hírek meghamisítása – ezek a feltételek határozzák meg jelenleg Kelet-Európát. Ezek azok a feltételek, amelyeket a Szovjetunió szeretne a világ többi részével figyelmen kívül hagyatni vagy elfeledtetni” (*UN General... 1957*, 59. pont, 1245).

Az nem meglepő, hogy a magyar ügy 1956–1957-es ENSZ-vitájában Csehszlovákia a szovjet blokk oldalán alakította ki álláspontját. Az azonban csak a részletek ismeretében látható, hogy álláspontja milyen makacs, már-már ortodox jelleggel bír, s hogy mennyire sztálinista frazeológiát alkalmazott 1957-ben(!). A csehszlovák delegáció ugyanazt a farizeus álláspontot hajtogatta, s annak szellemében szavazott, hogy a magyar események és a velük kapcsolatos intézkedések kizárólag a Magyar Népköztársaság belügyének számítanak – amit a Kádár-féle magyar küldöttség sokszor elismételt. Ma már jól látható, ami a saját korában nem volt annyira egyértelmű, hogy az ENSZ-vitában az őszinte segítő szándék mellett mindvégig jelen volt egyrészt a tehetetlenség, másrészt az, hogy szinte az összes határozatba foglalt kezdeményezés kimondatlan célja minden olyan ENSZ-akció támogatása, „amelyek a magyarországi szovjet akciók leleplezésére alkalmas” (Kecskés 2003, 6). Ennek értelmében lényegében az összes nyugati kezdeményezés és az összes keleti reakció is két alapvető feltevésből indult ki: (1) senkinek nem érdeke a november 4. utáni állapot katonai erővel való megváltoztatása, ill. (2) mindenkinek érdeke a *status quo*t a propaganda szempontjából a lehető legjobban kiaknázni, természetesen saját ideológiai irányultságával összhangban. A végeredmény: sok-sok szó, kevés cselekedet. Akármilyen furcsának is hatnak a szabad véleménycserétől idegen, determinált, azaz kollektívan eleve eldöntött álláspontok, a magyar ügy ENSZ-vitája csupán egy eleme volt a nagyobb és hosszabb ideig tartó konfliktus, a hidegháború kontextusának.

Felhasznált irodalom

- Az ENSZ és Magyarország, 1957. Dokumentumok az ENSZ Ötös Bizottságának jelentése elleni magyarországi tiltakozó kampány szervezéséhez. 1995. A bevezetőt írta Pór Edit és Cseh Gergő Bendegúz. *Társadalmi Szemle*, 50. évf. 5. sz. 80–90. p.
- Békés Csaba 1993. A magyarkérdés az ENSZ-ben és a nyugati nagyhatalmak titkos tárgyalásai, 1956. október 28.–november 4. Brit külügyi dokumentumok. In Bak János et al. (szerk.): *Évkönyv 2*. Budapest, 1956-os Intézet, 1993, 39–71. p.
- Bereznai Aurél *anyagai a Szabad Európa Rádió részére: Az ENSZ Közgyűlés Különbizottságának jelentése*. Open Society Archives, <http://www.osa.ceu.hu/db/fa/300-5-47-1.htm>. [2006. 6. 31.].
- Blaise, Muriel [é. n.] *The Czechs and Their Communism, Past and Present*. <http://www.iwm.at> [2006. 2. 25.].
- Borhi László 1996. Az USA és Kelet-Európa 1948–1958. *História*, 18. évf. 1. sz. 3–6. p.

- Borhi László 1998. *Iratok az 1956–1958 közötti amerikai–magyar viszony történetéhez*. http://epa.oszk.hu/00600/00617/00002/tsz98_3_4_borhi_laszlo.htm [2006. 3. 15.].
- Československé dejiny v datech. Praha, Nakladatelství Svoboda, 1986.
- Granville, Johanna 1997. *Megtörlés Budapesten. Szovjet invázió és normalizáció 1956–1957*. http://epa.oszk.hu/00600/00617/00001/tsz97_2_johanna_granville.htm [2006. 3. 15.].
- Ješ, Jiří 2003. *K výročí maďarských událostí roku 1956*. http://www.svedomi.cz/aktuality/a2003/npol_jej_0305_maďarsko.htm [2006. 2. 5.].
- Kecskés Gusztáv 2003. A NATO és az 1956-os magyar forradalom. *História*, 25. évf. 5–6. sz. 3–6. p.
- Király Béla 1993. A magyarkérdés az ENSZ-ben: 1956–1963. In Glatz Ferenc (szerk.): *A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1993, 379–381. p.
- J. Nagy László 2005. Szuež–Budapest 1956. *Világtörténet*, 41. évf. 1 sz. (tavasz–nyár) 98–103. p.
- Radványi János 1972. *Hungary and the superpowers. The 1956 Revolution and Realpolitik*. Stanford, Hoover Institution Press, 197. p.
- Rainer M. János. 1956 *A magyar forradalom Európa történetében*. <http://www.konzulatus.uz.ua/docs> [2006. 6. 31.].
- Stankovich Viktor 1989. *1956. Az ENSZ Különbizottságának jelentése*. Budapest, Hunnia Kiadó
- The Revolution in an International Perspective*. <http://www.elsa.berkeley.edu> [2006. 3. 8.].
- United Nations General Assembly. Eleventh Session 1957*. Official Records, Plenary Meeting 663rd, Verbatim Record, Thursday, 28 February 1957.
- Varga László 1992. Az ENSZ és a magyar forradalom. *História*, 14. évf. 8. sz. 30–36. p.
- Vida István (közét.) 1992. Amerikai követjelentések 1956-ból. *Társadalmi Szemle*, 47. évf. 2. sz. 77–93. p.
- Yearbook of the United Nations 1956–1957*. New York, Department of Public Information United Nations. <http://www.un.org/documents> [2006. 6. 30.]

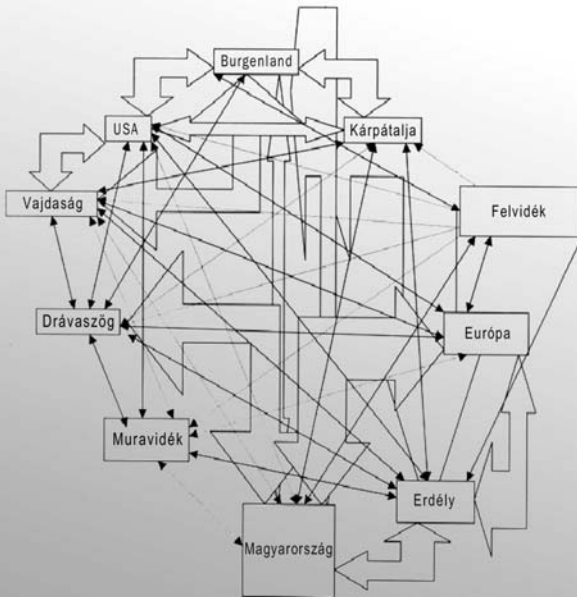
BARNABÁS VAJDA**CZECHOSLOVAKIA'S VIEWPOINT ON THE HUNGARIAN ISSUE IN THE UN'S DISPUTE IN 1956–1957**

Based on the documents of the United Nations, it is worth attempting to produce a rough sketch of the impact of the Hungarian events of October–November 1956 on the international politics, from a rather untypical view of Czechoslovakia. The main forum of the international relations, where the suppression of the Hungarian Revolution gained considerable significance, was the UN. The Second emergency session of the General Assembly (November 4, 1956), initiated by the United States, and the 11th session of the General Assembly (November–December 1956), produced altogether ten resolutions asking the Soviet Union to withdraw their troops and the Kádár government to receive the UN secretary-general and UN observers. This study makes a survey of these documents, namely of resolutions Nr. 1004, 1005, 1006, 1007 (all of the ES-II), also of resolutions Nr. 1127, 1128, 1129, 1130, 1131, 1132 (all of the XIth Session). By quoting these UN documents, present study shows that the General Assembly provided an ideal playground for a particular 'political see-saw game', given that 'its resolutions were far from being coer-

cive measures, especially not when they condemned a superpower or its allies. Since this was a well-known fact in Moscow, the Americans were hoping that the Soviets, who had never shown the least concern about international public opinion, would not be seriously distressed'. As far as Czechoslovakia's role is concerned in the above mentioned 'political game' over the Hungarian question on international level, votings by the Czechoslovakian delation in the General Assembly show that the country was particularly loyal and faithful to the Soviet Union. Its delagets were using an extremely Stalinistic phraseology while uncritically supporting the deeds of the Soviet Union, which, from historival view, are totally unexplainable.

DISPUTATIONES SAMARIENSES

INTEGRÁCIÓS STRATÉGIÁK A MAGYAR KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETÉBEN

Magyar kisebbség, szlovák többség

A csehszlovákiai magyarok 1956 előtt és után,
valamint rövid kitekintés Kárpátaljára

(Részlet)

KÁROLY ANDRÁS

HUNGARIAN MINORITY, SLOVAK MAJORITY

THE HUNGARIANS LIVING IN CZECHOSLOVAKIA BEFORE AND AFTER 1956,
AND A SHORT OVERVIEW ON SUB-CARPATIA

94(439)“1956“

323(439)“1956“

323.15(=511.141)(437)“1956“

Hungarian revolution in 1956. Hungarian minority living in Czechoslovakia. Csemadok. Új Szó.

1. Gottwald világa

Az 1956-os magyar forradalom a csehszlovákiai magyar kisebbséget a teljes jogbizonytalanság állapotában találta.

Csehszlovákiának nem volt Nagy Imréje. 1948-tól, a Klement Gottwald-féle kommunista puccstól a hatvanas évek második feléig majdnem töretlen sztálinizmus uralkodott az országban. Sztálint ugyan rövidesen Gottwald is követte a halálba (s történetesen ő is Moszkvában halt meg), de utóda, Antonín Novotný semmivel sem volt mértékletesebb lélek, s csak az utolsó órákban volt hajlandó engedelményeket tenni a belső reform híveinek. Amikor – 1953-ban – Magyarországon Nagy Imre elindította az „új kurzus”-t, Csehszlovákiában még javában folytak a titkos perek. Pár hónappal korábban ítélték el és végezték ki Rudolf Slánskýt, a párt egykori főtítkárárt, s már készültek a szlovák „burzsoá nacionalisták” perére. A következő évben hóhérekre adták egyik vezérüket, Vlado Clementist; Gustáv Husákot és több társát súlyos börtönbüntetésre ítélték.

1948-ban, a beneši évek kálváriája után, a kommunista párt megígérte a magyar kisebbségnek, hogy a helyén maradhat, s hogy a marxizmus-leninizmus, a proletár internacionalizmus elveinek szellemében visszaállítják állampolgári jogegyenlőségét. Az ígéret megvalósítása azonban csak akadozva, hosszú huzavonákkal haladt előre. Az új alkotmány még mindig csak a csehek és szlovákok államáról beszélt (mint beneši elődje), s nem is említette a kisebbségeket. A magyaroknak engedélyeztek egy pártlapot (ez volt a ma is megjelenő *Új Szó*), egy kulturális tömegszervezetet (mai nevén Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetsége, röviden Csemadok), anyanyelvi iskolákat alap- és középfokon, s helyenként bevezették a kétnyelvűséget. Az intézmények élére részben a beneši időkben még üldözött, most sietve rehabilitált, idős, közügyekben tapasztalatlan magyar kommunistákat, rész-

ben pedig gyorstalpaló tanfolyamokon „kiképzett” fiatal kádereket állítottak. Az engedményekkel azonban nem szűntek meg a magyarüldözések, számos formában tovább éltek; a könnyítések megszorítások, durva beavatkozások követték. A rendeletek, utasítások nagy többségét nem hozták nyilvánosságra. A kisebbség tagjai nem tudhatták meg, meddig terjednek jogaik, mire hivatkozhatnak, kiből bízhatnak.

A hivatalos mentalitást semmi sem jellemezte jobban, minthogy a reszlovakizáltaknak, vagyis azoknak a magyaroknak, akik a korábbi időszakban kénytelenek voltak szlováknak vallani magukat, nem engedték meg, hogy „visszamagyarosodjanak”, magyar lapokat járassanak, Csemadok-tagok lehessenek, gyerekeiket magyar iskolába írassák. Számukat, családtagokkal együtt, több mint 300 000 főre becsülték. Ez az oka, hogy az 1950-es népszámlálás csak 367 733 magyart talált Csehszlovákiában. Nyilvánvaló volt, hogy valahol a hatalom csúcsain ezt a redukált csoportot sem tekintették állandónak, további lemorzsolódásokra építettek. Ennek érdekében szerették volna elszigetelni a határon túli magyar befolyástól, s úgy nevelni, hogy Magyarországon ne lásson többet, mint egyszerű „külföld”-et.

Az új intézmények a párt vonalát követték, szóban, írásban, cselekedetben, s vezetőiket többféle kolhozpropagandára használták. A magyar kisebbség nem rohant az intézmények után, eleinte kifejezetten ellenséges szemmel figyelte működésüket. Lassan azonban mégis megbékélt velük, feltételes módban, mert ha primitív színvonalon és korlátozott mértékben is, de visszahozták a magyar szót a „közélet”-be, egyfajta magyar folytonosságot jelképeztek. Reményteljes tekintetek szálltak a Csemadok felé, hogy mint növekvő tömegszervezet, egyszer talán átveheti a tényleges magyar érdekek képviseletét. A titkos rendeletek közé zárt magyar kisebbség ugyanis a megbízható érdekképviselet hiányában egyik nagy sérelmét és újfajta kiszolgáltatottságának igazi okozóját látta. Felülről viszont semmitől sem óvták úgy a Csemadokot, mint éppen a kísértéstől: a Párt mindenki érdekeit egyaránt képviseli, a magyaroknak sincs szükségük külön prókátorra. „Ennek ellenére – tanúsítja egy szlovákiai magyar beszámoló – a Csemadok fennállásának első korszakában, 1949 és 1956 között valóságos »kispárt« szerepét töltötte be. Segítsége nélkül nem lehetett megoldani semmiféle gazdasági vagy politikai feladatot [...] A magyarlakta falvakban a Csemadok volt a legbefolyásosabb társadalmi szervezet [...] A kommunista párt helyi szervei féltékenyen nézték a kisebbségi szervezet sikereit.”¹

A formális érdekképviseleti jogot nem kapta meg a Csemadok (s azóta is többször hiába igényelte). Mindössze a Szlovák Nemzeti Frontba engedték be, de ennek a tagságnak sem lett jó vége.

A bőkezűbb, megértőbb kisebbségi-nemzetiségi politikának több akadályja volt. Összeegyeztethetetlen volt a sztálinista párt lényegével, hogy bármiféle társadalmi pluralizmust, még a maguk életét élő kisebbségi csoportok formájában is, megtűrjön maga mellett. Többen állítják, hogy Csehszlovákia Kommunista Pártja magyar nemzetiségi politikáját nem annyira az a szempont hajtotta, hogy jóvátegye a múlt igazságtalanságait, hanem sokkal inkább a remény, hogy a beneši demokráciából kiábrándult, anyagilag, lelkileg tönkretett, elárvult magyarokat felhasználhatja a szocializmus építésének meggyorsítására. Ez a mezőgazdaságban részben sikerült is.

A kisebbségi kérdés sima megoldását tovább komplikálta, hogy Csehszlovákiában a magyarkérdés mellett a szlovákkérdés is rendezetlen volt. A szlovákok úgy érezték, hogy 1945-ben a csehek ismét becsapták őket, nem kaptak elég önállósá-

got saját ügyeik intézésére. A szlovák burzsoá nacionalisták elítélése csak részben volt párton belüli konfliktus következménye. A Prága és Pozsony közti általános hatalmi harc sajátos torzulása volt, és még jobban elmérgesítette a cseh és szlovák nemzet viszonyát. A szlovákok, kommunista lobogó alatt, folytatták küzdelmüket a nagyobb függetlenségért Prága ellen. Egyidejűleg azonban a másik oldalon, szűkebb hazájukban, a magyar kisebbség jelenléte is nyugtalanította őket. A közvélemény meg volt győződve, hogy ha ezzel a kisebbséggel meg kell osztoznuk Szlovákián, akkor ők, a szlovákok, saját nemzeti jogait csonkítják meg, s nem érezhetik magukat otthon saját hazájukban. Őszintén sajnálták, hogy a magyarok kitelepítése csak részben sikerült, s csak vonakodva fogadták el a gondolatot, hogy ez a magyar kisebbség mégis Szlovákiában fog maradni. Husák még 1948 végén is azt javasolta, hogy folytassák a lakosságcserét. Elutasították.

Amikor tehát arra került a sor, hogy a magyar (és a számban sokkal jelentéktelenebb ukrán és lengyel) kisebbség helyzetét az új elvek alapján rendezni kell, a végrehajtás csupa ellentmondás volt. Kívülről úgy látszott, hogy a rendszer egyik kezével mindig adott valamit a magyar kisebbségnek, de csak azért, hogy a másikkal azonnal visszavegye. Sokkal valószínűbb, hogy volt egy pragmatikus irányzat a központi hivatalokban és vidéken egyaránt, amely a magyarkérdést mindkét fél megelégedésére rendezni szeretne volna, és ebben a szellemben intézkedett. De szembe találta magát, a hatalmon belül és kívül, egy másik irányzattal, amely mégsem tudott megbékélni a valósággal. Követői elfogadták ugyan az engedményeket, de csak mint taktikai, átmeneti szükségességet, s közben ellenintézkedéseket léptettek életbe, hogy lehetőleg feltűnés nélkül visszanyesegessék a magyar kisebbség létszámát, s elérjék fokozatos elszlovákosítását. Az idők folyamán ezek az erők egymással összefüggő góccokká fejlődtek, s döntő befolyást szereztek a szlovákiai nemzetiségi politika elméleti és gyakorlati irányításában. A kettősség, a jó és rossz keveredése ezután sem szűnt meg. Az engedmények hangoztatására már a magyar kisebbség megnyugtatósa és a demokratikus látszat fenntartása céljából is szükség volt. Hosszabb távon azonban a mérleg határozottan a kisebbségek korlátozását sürgető szárny javára billent. A magyar kisebbség elkeseredését növelte benyomása, hogy szlovák oldalon kommunisták és nem kommunisták összefogtak ellene. Úgy látszott – vagy valóság volt (?) –, hogy a magyar kisebbség tervszerű asszimilálása érdekében félre tudták tenni egyéb ellentéteiket.

2. Dél-Szlovákia 1956-ban

1956 nyarán, a Hruscsov-beszéd és a kelet-európai nyugtalanságok hírére, kissé megenyhült a légkör Csehszlovákiában. A kisebbségek megnyugtatósa új alkotmánytörvényt hoztak. A törvény kimondta, hogy biztosítani kell a magyar és az ukrán nemzetiségű állampolgárok (tehát egyének és nem csoportok) kulturális életének feltételeit. Lazítottak a magyar kisebbség elszigeteltségén. Megélénkült a kulturális csere Magyarország és Dél-Szlovákia magyar központjai közt, mindkét irányban szabadabbá vált az utazás. A szlovákiai magyarok azonban a bővülő kapcsolatok ellenére sem tudták pontosan, mi történik a magyar „külföldön”, Magyarországon; az októberi forradalom híre mindenkit váratlanul ért.

A csehszlovákiai sajtó – a magyar nyelvű *Új Szót* is beleértve – napokig úgy tett, mintha semmi rendkívüli sem történt volna a déli határ túlsó oldalán. De már az első napokban cseh csapatok érkeztek Dél-Szlovákiába. Aki tudott magyarul – s most hirtelen megnőtt a számuk –, a magyarországi adókból, a Szabad Európa Rádióból, a csempészúton átkerült újságokból próbált tájékozódni az eseményekről. A kisebbségi magyarok magukhoz tértek aléltáságukból, s a forradalom első sikereinek hallatára remélni kezdték, hogy az új eszmék a cseh csapatok ellenére is beáramlanak majd Csehszlovákiába, demokratizálják a politikai rendszert, és megteremtik végre a kisebbségi jogbiztonságot. Ilyen értelemben tehát a forradalmat saját ügyüknek is tekintették.

Több helyen középiskolások, kis csoportokba verődve, szüleik tudta nélkül felkekedtek, hogy a magyar szabadságharcosok segítségére siessenek. Nem jutottak messzire, összeszedték és visszaküldték őket. A hatóságok behívókat kézbesítettek a katonaköteles magyar férfiaknak, főleg a fiatalabb korosztálynak, s különvonaton biztos messzeségbe, Csehországba szállították őket. Nemsokára új jövevények bukkantak fel Dél-Szlovákiában: magyarországi kommunisták, politikai menekültek, akik megléptek a nép haragja elől. Duba Gyula, szlovákiai magyar író, önéletrajzi regényének második kötetében, az *Örvénylő időben*, elmeséli egy ilyen szlovákiai származású magyarországi funkcionárius megjelenését Garam menti szülőfalujában. Idegen elemnek számított már, senki sem fogadta bizalommal. Azok sem, akik egy szebb világ megszületését remélték Budapeستől; azok sem, akik csak „otthon ültek, s várták, hogy gyorsabban múljon az idő”; s még a falu félretett öreg kommunistája sem: „Az embereket megtörni erősek vagytok – leckéztette egy alkalommal a fiatalembert. Aztán megdöbbsentek és kétségbeestek, hogy a megvadult tömeg végigzúdul az utcákon, és embereket akasztanak. Ti pedig megszöktök, hogy ne lássatok, és ne halljatok semmit. Könnyű megszökni, fiú. Helyben maradni nehezebb. Maradni, s megvárni az ítéletet.”²

Megmozdult a szlovák propagandagépezet is. Hirdetni kezdte, hogy ami Magyarországon történik, a magyar reakció műve, a magyar urak újra rá akarják tenni kezüket Szlovákiára. „Ez tendenciózus pánikkeltés volt – írta később a szlovákiai diszszidens, Duray Miklós –, és termékeny talajra lelt, mert alig akadt szlovák ember, aki ellentmondott volna ennek a józan ésszel hihetetlen hírnek. Ha nem is hitte el mindenki, a szándék lehetőségével egyetértettek. Így vették elejét, hogy a szlovákság körében nagyobb méretű szimpátia fejlődjön ki a forradalmukat vívó magyarokkal.” S a szlovák hangulat jellemzésére Duray ijesztő példát idéz: egy losonci gyerekgyógyászt a saját – szlovák – felesége jelentett fel, hogy a magyar forradalommal rokonszenvez.³

A pártközpont mozgósította a Csemadokot, az egyetlen magyar szervezetet, amelynek keze elért a legfontosabb magyar csomópontokba, hogy hozza rendbe a magyar kisebbség megingott sorait. A Csemadok Központi Elnöksége október 29-én kiáltványt bocsátott ki; most kivételesen a „csehszlovákiai magyar dolgozók” nevében nyilatkozhatott. A Csemadok a magyar forradalmárokat „emberi mivoltukból kivetkőzött bestiák”-nak titulálta, „mélységesen elítélte a nemzetközi reakcióval szövetkezett ellenforradalmi bandák népellenes kísérleteit”, és szolidaritást vállalt a népi demokrácia „hős védelmezői”-vel. Végül felszólította a csehszlovákiai magyar dolgozókat, hogy még határozottabban tömörüljenek Csehszlovákia Kommunista

Pártja köré, s „erélyesen utasítsák vissza a külföldi reakció minden olyan kísérletét, amely hazánk népei egységének gyengítésére, a szlovák és a magyar nép barátságának megbontására irányul.”⁴ Nem volt elég a Csemadok-központ tiltakozása. Utána sorra megszólaltatták a Csemadok helyi szervezeteit, a magyar jellegű járások pártaktíváit, üzemek magyar dolgozóit, magyar iskolák tanítóit és szakszervezeti tagjait – repültek az egy kaptafára gyártott táviratok, hogy elítéljék a magyar forradalmat, s kifejezzék a feladók hazafias hűségét Csehszlovákiához, a kommunista párt-hoz és a Szovjetunióhoz.

A magyar forradalom leverésénél Szlovákia a szovjet csapatoknak felvonulási területül szolgált. A pozsonyi hídfőt először használták katonai célokra. Később magyar propagandakülönítményeket küldtek Szlovákiából Magyarországra, a határ menti megyékbe. Kádárt támogató nyomtatványokat osztogattak, és segítettek a pártmunkában. Az egyik résztvevő – ma a Szlovák Nemzeti Tanács elnöke – így foglalta össze lakonikus rövidséggel 1956. őszi tevékenységét: „Ötvenhatban segítettem a magyar ellenforradalom leverésében.” Az igyekvő funkcionáriusok kivételével a magyar kisebbség megrendülve fogadta a magyar forradalom bukását.⁵ „Mi [...] azzal tüntettünk a forradalom mellett – emlékezik vissza Duray –, hogy minden összebeszélés nélkül már november 5-én, hétfőn gyászszalaggal a kabátunkon jelentünk meg reggel az iskolában. Tanítóink megtiltották a gyász jelének viselését, persze nem elvi okokból, hanem félelemből, hiszen akkor, hétfőn, mindannyian félélszápadtan léptek be az osztályba.”⁶ Az *Új Szó* is elismerte, bár másként motiválta a magyar fájdalmakat: „Estéknként a szlovákiai délvidék városaiban, falvaiban kihaltak az utcák. Az emberek a rádió mellett hallgatták a híreket, lesték, tudakolták az eseményeket. Hogyne tették volna. Hisz majd mindenkinek van valakije a határon túl, testvére, rokona, barátja.”⁷

A csehszlovák és a szlovák kommunista párt, valamint a hivatalos propaganda teljes lendülettel támogatta Kádár Jánost. Az *Új Szó* semmiben sem maradt el a magyarországi pártsajtó mögött a szabadságharc becmérlésében. S amikor decemberben a szlovák párt kiértékelte az eseményeket, jó bizonyítványt állított ki a magyar kisebbségről. Megállapította, hogy nem dőlt be a nacionalista jelszavaknak, lojális maradt Csehszlovákiához. A Csemadok-akciók után kifelé nem is mondhatott egyebet. Csak burkolt utalások történtek, például a csehszlovák és szlovák KB ülésén, hogy azért mégsem zajlott le minden egész rendben, s hogy az értelmiség, a diákok – szlovákok és magyarok – soraiban akadtak egyesek, akik megbotlottak. A szlovák KB ülésén Dénes Ferenc, az *Új Szó* főszerkesztője is felszólalt. A tudósítás szerint „felszólalása befejező részében elismerte azon elvtársak eseteit, akik a nacionalista jelszavak hatására megínogtak, s hangsúlyozta a magyar dolgozók eltökéltségét, hogy szilárdan felsorakoznak a párt és a Nemzeti Front kormánya köré.”⁸

3. A „közeledés” politikája

A magyar forradalom bizonyos értelemben mélyebben felkavarta a szlovákokat, mint a magyar kisebbséget. Ők természetesen nem a forradalom bukását siratták, hanem hogy a forradalom újra felvetette a „magyarkérdés”-t. Ha a kisebbség nem is fordult Csehszlovákia ellen, de önmagára talált, lélekben szolidaritást vállalt a forradalommal, újra átélte a sorsközösséget az anyaországgal. Nem volt többé ugyan-

az az oldott kéve, mint a forradalom előtt. Az elképzelés, hogy teljes széthullása csak néhány esztendő kérdése, hirtelen naivitásnak tűnt.

A szlovák aggodalmak nem voltak alaptalanok. A magyar nemzeti-nemzetségi tudat megerősödését egy számadat is elárulta. Az 1961-es népszámlálás már 533 934 magyart talált Csehszlovákiában, s ebből 518 782 Szlovákiában élt. Vagyis az itteni lakosságnak 12,4%-a vallotta magát magyarnak. 1950-hez viszonyítva a növekedés csaknem 200 000 fő volt, ami csak kis részben lehetett a természetes szaporulat következménye; a többség azokból a reszlovakizáltakból állt össze, akik a még mindig fennálló nehézségek ellenére is „visszamagyarosodtak”. 1954-ben feloldották ugyan a tilalmat, de nem nyilvánosan. Alig hihető, hogy a tömeges visszatérés 1956 öntudatébresztő hatása nélkül is bekövetkezett volna. (Másképp még 1968-ban is voltak színmagyar falvak, amelyek a beneši esztendőkhöz „kollektívan” reszlovakizáltak, és „ennek az akciónak a következményeit még ma is nyögik” – közölte egy nyilatkozat. Bár a szülők szlovákul egy szót sem tudtak, mint reszlovakizáltak magyar iskola nélkül kényszerültek nevelni gyermekeiket.⁹⁾

Nem ismeretes egyetlen olyan dokumentum sem, amelyből egyszerűen ki lehetne olvasni, hogy 1956 után milyen kisebbségpolitikai döntéseket hozott a szlovák párt. Az új évtized eseményeiből, elszórt nyilatkozatokból, határozatokból, kommentárokból azonban vissza lehet következtetni a döntések tartalmára.

Mindenekelőtt továbbra is ott lebegett a kisebbségpolitika intézői előtt az elgondolás, hogy a kisebbség nem örökéletű, sorsa csak a széthullás, asszimilálódás lehet azzal a különbséggel, hogy a folyamat hosszabb lélegzetű lesz, mint eleinte képzelték. Elhatározták, hogy a gyengének bizonyult magyar vezetőket leváltják, az intézményeket azonban megtartják, sőt esetleg még bővítéseket is engedélyeznek, mert az intézményekre változatlanul szükség van a belső béke biztosítása érdekében. A harciasabb elemek nem elégedtek meg ennyivel. Ők az intézményekben nem öncélt, hanem kommunikációs eszközt láttak, amelyet a múltnál sokkal következetesebben fel kell használni, hogy a kisebbség legszélesebb rétegeit is ellássák felülről szellemi táplálékkal, leszoktassák a kifelé tekintgetésről, és magyar nemzeti öntudatukat csehszlovák közösségi tudattal cseréeljék fel.

Az új programot az eddiginél gondosabban kidolgozott ideológiai alapra helyezték. Átvették és a csehszlovákiai viszonyokra alkalmazták az ismert szovjet tételt a nemzeti fejlődésről: a nemzetek-nemzetiségek jövője nem a különállás, elzárkózás, hanem a közeledés, majd egybeolvadás. Ez a folyamat tetőződik be a munkásosztály internacionalizmusában. Csehszlovákiában a kiindulás, a fejlődés első stádiuma nem lehet más, mint a csehszlovák valóság elfogadása politikai, gazdasági és kulturális értelemben. Hangsúlyozták a gazdasági kiegyenlítődés kulcsszerepét. Mihelyt eltűntek a különbségek az iparilag fejlett Csehország és a nagyjából még mezőgazdasági jellegű Szlovákia, az utóbbin belül pedig az aránylag már iparosodott észak és a magyarlakta déli rész majdnem érintetlen agrárvilága közt, a nemzeti-nemzetiségi ellentétek is szinte önmaguktól leomlanak. A „csehszlovák” jelző rangját, a „szovjet” fogalom mintájára, megemelték: régi, polgári jelentésével ellentétben azt kívánták kifejezni vele, hogy az ország máris a nemzeti-nemzetiségi közeledés útján halad, s hogy ennek az útnak a végén meg fog pihenni egy időre, mielőtt belépne a totális internacionalizmus állapotába. Később a propaganda a fejlődés első fokát elnevezte „csehszlovák szocialista kulturális közösség”-nek. Szlovák rész-

ről azonban hozzátették, hogy a magyar kisebbség útja ebbe az egységbe csak a szlovák nemzetén keresztül vezethet. Vagyis el kell sajátítania a szlovák nyelvet, el kell mélyülnie a szlovák kultúrában – ezt kívánja tőle a szocializmus érdeke. Végeredményben tehát a magyar kisebbségnek – és a többi kisebbségnek is – joga van nemzetiségi intézményeire, az intézmények azonban nem önmagukért vannak, nem konzerválhatják a kisebbségi kereteket és életszemléletet, mert az ellenkeznek a szocialista fejlődés törvényeivel. Ellenkezőleg: feladatuk a közeledés, integrálódás előmozdítása, más szóval a szocializmusra nevelés.

1956 után tehát a kisebbségpolitika annyiban változott, hogy folytatták a kettőséget, de igyekeztek módszeresebben és körültekintőbben alkalmazni. A politika elmentmondásai a mai messzeségből is szembeötlők, s világosan kiemelkednek belőle egy általános szlovákosítási kísérlet kontúrjai.

1960-ban új szocialista alkotmány született. Többek közt kimondta, hogy „az állam biztosítja a magyar, az ukrán és a lengyel nemzetiségű állampolgárok anyanyelvi oktatásának és kulturális fejlődésének minden lehetőségét és eszközét.” Bár nem fogadta el a nemzetiségeket mint etnikai csoportokat, határozott formában elismerte egyéni jogukat az anyanyelvi művelődésre. Ez rendkívül biztató lett volna, ha ugyanakkor nem vezetnek be egy közigazgatási reformot is Szlovákiában. A reform megváltoztatta a járások határait, és a járásokat kerületekbe vonta össze. Az átszervezés következtében eltűntek Dél-Szlovákia magyar többségű járásai, a Duna-szerdahelyi és a Komáromi járás kivételével, s a vezetés mindenütt a mesterségesen kialakított új többség, azaz szlovákok kezébe került. Pozsonyban arra hivatkoztak, hogy az átrajzolt adminisztratív határok közelebb hozzák egymáshoz a szlovákokat és magyarokat, így alkalmuk lesz gyakorolni a békés együttélést.

A magyar forradalom heteiben élvonalba sodródott Csemadok-vezetőségből kiszűrték a „nacionalista” elemeket, s tagságát is átvilágították. 1959 januárjában a szlovák párt KB-je a magyar nemzetiségekkel foglalkozó határozatában sürgette a Csemadok „nevelő tevékenység”-ének általános megjavítását. Megszigorították ellenőrzését, de mert szükségük is volt rá, nem bénították meg. A Csemadok tovább szervezhetett, fesztiválokat, emlékünnepeket, dalversenyeket rendezhetett; *A Hét* címmel saját hetilapot is indított. A kulturális tömegmunka természetéből következik, hogy akárhány ellenőrt is ültettek a nyakába, nem tudták minden lélegzetvételeit kontrollálni. A Csemadok kiszolgálta a hivatalos vonalat, de tagságától sem függetleníthette magát, valami vonzót is kellett nyújtania ahhoz, hogy kövessék. Az öszszejeveteleknek már önmagukban is mozgósító erejük volt: mind megannyi alkalom, hogy a társadalom szélére szorított emberek összejöjjenek, és kölcsönösen igazolják egymásnak létezésüket. Duray Miklós, aki a hatvanas években tűnt fel először a Csemadok szélárnyékában tevékenykedő diákmozgalomban, tömören jellemezte a szervezet vonzását: „fel kellett ismernünk, hogy minden oportunizmusa ellenére a Csemadok az egyedüli keret, amelyen belül a Szlovákiában élő magyarok nyilvánosan találkozhatnak.”¹⁰ Úgy alakult, hogy a Csemadok – fenntartóinak szándékai ellenére – a magyarság legfőbb ébren tartója lett Szlovákiában. A hatvanas évek vége felé helyi szervezeteinek száma 530, a tagjaié pedig 60 000 körül mozgott.

1956 után a szlovákiai magyar irodalom kilépett primitív gyerekcipőiből. Addig csak a sematikus pártköltészet uralkodott benne, s egyetlen értéke az volt, hogy szövegeit magyar szavakból állították össze. De ha olvasótáborra akart szert tenni,

ennél többet kellett nyújtania. A hivatalos politika is felismerte ezt, csak így remélhette, hogy az olvasók egyszer majd leszoknak az „odaíti” könyvekről. 1958-ban az írók *Irodalmi Szemle* címmel negyedéves folyóiratot kaptak, amely később havilappá alakult, s ma már 29. évfolyamát tapossa.

Az „irodalom” azonban nem kapott szabad kezet. A hatóságok kíméletlenül korlátozták a példányszámokat, megszabták, hogy milyen arányban kell közölni cseh és szlovák írásokat, s voltak témák, amelyekkel az írók nem foglalkozhattak. Ezek közé tartozott az 1945–1948-as esztendő magyarüldözéseinek élményanyaga. Fábry Zoltán kommunista párttag, az első Csehszlovákiában a legharcosabb baloldali publicista, 1946-ban *A vádlott megszólal* címmel panaszlevélben fordult a cseh és szlovák értelmiséghez. Bizonyította, hogy a magyar kisebbség nem árulta el a demokráciát, és védelmet kért az igazságtalan, megalázó hajsza ellen. A levél azonban 1968-ig nem jelenhetett meg, csak házi sokszorosításban, illegálisan terjesztették. 1945–1948 a fiataloknak, az írójelölteknek is meghatározó élménye volt, de évekig ők sem nyúlhattak hozzá. Igazából Dobos László törte meg a csendet első – s még mindig fojtott hangú – regényeivel (*Messze voltak a csillagok, Földönfutók*).

A megszorítások, korlátozások, kényszerű megalkuvások ellenére is egy új kisebbségi irodalom növekedett Szlovákiában. Művelői többségükben fiatalok voltak, a párt neveltjei, sokat kísérleteztek, bukdácsoltak, rengeteg közepes vagy annál is rosszabb írást produkáltak, de igazi értékek is felcsillantak köztük.

Ezzel szemben sötét felhők gyülekeztek a magyar iskolahálózat felett. A magyar alapiskolák zömét már 1956 előtt megnyitották, hathetes tanfolyamokon pótolták a korábban elüldözött magyar tanítókat és tanárokat. A magyar iskolákban 1956 után is tovább folyt a munka, új iskolák – főleg középiskolák – is nyíltak, de az erőteljesebb szlovákosítás is beindult. Az 1959. januári KB-határozat az iskolakérdéssel is foglalkozott. Javasolta, hogy ahol a szülők „beleegyeznek”, vonják össze a szlovák és magyar iskolákat közös vezetés alá, s egyes tantárgyak oktatásában térjenek át magyarról szlovák nyelvre. A hatvanas évek közepére a legtöbb magyar iskola szlovák vezetés alá került, s voltak helyek, ahol csaknem az egész magyar nyelvű oktatást megszüntették. Szülők gyakran panaszkodtak, hogy nyomással akarják rávenni őket, adják gyerekeiket szlovák iskolába, mert ezek az iskolák alaposabb tudást nyújtanak, s különben is, a magyar nyelvnek nincs jövője Szlovákiában. 1960–1961-ben kereken 600 magyar alapiskolában 72 144 gyerek tanult. Az évtized végére a gyerekek száma 68 902-re csökkent, s a még magyarnak nevezhető iskolák száma is megcsappant.

A gazdasági kiegyenlítődést – ebben az esetben iparosítást – a magyar kisebbség is sürgette mezőgazdasági munkaerő-feleslegének levezetése érdekében. A központi hivatalok azonban az új üzemeket legszívesebben a nyelvhatár túlsó – szlovák – oldalára telepítették, s ennek következtében számos magyar munkás is szlovák környezetben találta magát. Ha magyar vidéket iparosítottak, az új üzemekkel rendszerint szlovák szakmunkások is érkeztek, s a helybelieknek csak alantasabb beosztások jutottak – vagy ingázhattak más munkahelyekre, nem ritkán 50-100 kilométer távolságra is. Az iparosítás mély réseket ütött a magyar etnikum egységén.

Az iparosítás még egy külön úton is szolgálta a szlovákosítást. Az üzemekkel együttműködő szakmunkásképző iskolák ragaszkodtak a szlovák tanítási nyelvhez, akkor is, ha tanulóik elsősorban magyarok voltak. Az is előfordult, s nemegyszer,

hogy színtiszta magyar környezetben felhúzott üzemekben megtiltották a magyar munkásoknak, hogy magyarul beszéljenek. Az egyik híres eset a vajáni – bodrogközi – hőerőmű volt. Amikor egy nekibátorodott magyar újságíró felelősségre vonta az igazgatót, azt a választ kapta, hogy üzembiztonsági okokból kellett áttérniük a szlovák nyelvre.

Jegyzetek

1. *Szlovákiai jelentés. A magyar kisebbség állapotáról.* Párizs, 1982, 63–64. p. /Magyar füzetek könyvei, 4./
2. Duba Gyula: *Örvénylő idő.* Bratislava, Madách, 1982, 344. p.
3. Duray Miklós: *Kutyaszorítóban.* New York, Püski, 1983, 47–48. p.
4. *Új Szó*, 1956. október 30.
5. *Hét*, 1985. május 17.
6. Duray: i. m. 47–48. p.
7. *Új Szó*, 1956. november 9.
8. *Új Szó*, 1956. december 21.
9. Lőrincz Gyula, a Csemadok elnöke nyilatkozott az *Új Szónak*, 1968. március 27.
10. Duray: i. m. 59. p.

(1986)

KÁROLY ANDRÁS

HUNGARIAN MINORITY, SLOVAK MAJORITY

THE HUNGARIANS LIVING IN CZECHOSLOVAKIA BEFORE AND AFTER 1956, AND A SHORT OVERVIEW ON SUB-CARPATHIA

The study introduces the state of Hungarian minority living in Slovakia before and after the Hungarian revolution in 1956, and/or the reception of the revolutionary events through the behaviour of the Cultural Association of Hungarian Workers Living in Czechoslovakia (abbrev. Csemadok) and the *Új Szó*. Analysing everything in broader connections, since the author shortly mentions anti-Hungarian (and anti-German) policy after the second world war, deprivation of citizenship rights of non-Slavic minorities. The Hungarian revolution in 1956 found the Hungarian minority living in Czechoslovakia in a situation of complete uncertainty of its rights. In the summer of 1956, as a reaction to the speech of Hruscsov and news on East European unrest, the atmosphere in Czechoslovakia eased a bit. In order to calm minorities a new act on constitution was passed. They eased the isolation of the Hungarian minority. Although the Hungarians living in Slovakia in spite of widening relationships, did not know exactly what was happening „abroad“, in Hungary; the news on the revolution in October surprised everybody. The Czechoslovak press - including the Hungarian language *Új Szó* - behaved for days in such way as if nothing special would happen on the other side of the south border. But even on the first day Czech troops arrived to South Slovakia. At many places high school students formed groups, without their parents knowing about it, in order to help Hungarian war of independence. Although, they did not get too far, they

were collected and sent back. The authorities delivered call-up papers to the Hungarian men for compulsory military service, mainly to the younger generation, and were transferred to Czechoslovakia. The party center mobilised the Csemadok, the only Hungarian organisation, of which hands reached the most important Hungarian node points, in order to set the things right with the Hungarian minority. At the suppress of the revolution Slovakia served for the Soviet troops as marching territory. The Czechoslovak and the Slovak communist party, as well as the official propaganda totally supported János Kádár. There is no documents that should record that what minority policy decisions were made by the Slovak party after 1956. After 1956 minority policy changed in such way that duality continued, but they tried to use it more methodically and cautiously.

A csehszlovákiai lengyel kisebbség helyzete és magatartása (1956–1962)

JURAJ MARUŠIAK

THE STATE AND BEHAVIOUR OF THE POLISH MINORITY LIVING
IN CZECHOSLOVAKIA (1956–1962)

94(437)“1956/1962“

323.1(437)“1956/1962“

323.15(=162.1)(437)“1956/1962“

The Polish minority living in Czechoslovakia. Polish Cultural and Educational Union (PZKO). 1956. Minority issue.

Bevezetés

1956 őszének lengyelországi és magyarországi drámai fejleményei olyan helyzetben találták a csehszlovákiai belpolitikai életet, amikor a kommunista vezetésnek már sikerült visszaszorítania a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) XX. kongresszusa utáni, alulról jövő kritikai hullámot. A bírálatok elsősorban részterületekre irányultak, nem pedig az osztársadalmi általános kérdésekre. Csehszlovákia Kommunista Pártjának (CSKP) vezetése a lakosság életszínvonalának emelésében már 1953–1955-ben fontos, az elégedetlenséget tompító, az életszínvonal emelését célzó korrekciókat hajtott végre. Az egyes rétegek és csoportok, amelyek kifejezték elégedetlenségüket, elszigeteltek maradtak, nem volt lehetőségük az összefogás megteremtésére, a CSKP vezetésében pedig nem alakult ki olyan szárny, amely megnyitotta volna az utat az elvi kritika számára.

Az 1956 nyarán vérbe fojtott poznańi tüntetés után, amikor Władisław Gomułka, a Lengyel Egyesült Munkáspárt (LEMP) élére került, s mélyreható, a Moszkvával szembeni engedelmség felmondásával is fenyegető változásokat indított el; legfőbbképpen azonban a magyarországi népfelkelés kitörése idején, a csehszlovák kommunista vezetésnek sikerült felújítania a társadalom feletti ellenőrzést. De számolnia kellett a kívülről várható impulzusok és a hazai társadalmi radikalizálódás lehetősége közötti kölcsönhatás felerősödésével. S ebben az egymást erősítő tényezők közötti potenciális hatótérben fontos szerephez jutott a számottevő dél-szlovákiai magyar és a politikailag aktív Těšín környéki lengyel kisebbségnek a magatartása, kötődése a határon túli anyanemzethez. Így a kölcsönhatás többet jelentett, mint a kisebbségi reagálások egyes konkrét eseteinek eliminálása. Olyan folyamat bontakozott ki, mely felszínre hozta az ország nemzetiségi politikája, a kisebbség és az anyaország egymáshoz való viszonyát, annak alakulását mind a csehországi lengyel, mind pedig a szlovákiai magyar kisebbség vonatkozásában. Az erre összpontosító látószög kezd teret nyerni a történeti vizsgálódásban, de a két kisebbség ku-

tatása még elkülönül egymástól. Úgy tűnik, a közös vonások és sajátosságok megléte nem kap kellő figyelmet a komparatistikai feldolgozások és elemzések fontosságának felismerésében.

Jelen tanulmány középpontjában a lengyel kisebbség helyzete, magatartása, a kommunista hatalom által 1956 nyarán, őszen, majd az ötvenes évek végén vele szemben alkalmazott erőszakos módszerek bemutatása áll. Ugyanakkor igyekszik utalni a magyar kisebbség vonatkozásában a párhuzamos mozzanatokra is. Természetesen a tanulmány nem léphet fel az átfogó összehasonlítás igényével, csupán jelezni kívánja az ilyen irányú komparatistika előtt álló lehetőségeket, illetve figyelmeztetni akar annak fontosságára.

A Těšín környéki lengyel kisebbség helyzete

A těšíni régió hosszú időn át multietnikus jellegű volt, népességét lengyel, cseh és német nemzetiségű lakosok alkották. Az első világháború előtt a térségben domináns szerepe a lengyeleknek volt. Az 1910-es népszámlálás szerint a 183 674 lakosból 123 923 volt lengyel nemzetiségű, vagyis a lakosok 67%-a, cseh nemzetiségűnek 32 877 személy, vagyis 17,9% vallotta magát. Az államjogi viszonyok megváltozását, az első Csehszlovák Köztársaság létrejöttét követően az 1921-es népszámlálás szerint az ott élő 203 744 lakosból a lengyelek lélekszáma 68 034-re csökkent, vagyis 33,4%-ot tett ki, viszont a csehek lélekszáma 88 556-ra (43,4%-ra) nőtt. A cseh lakosok számának növekedése a további években is folytatódott, a húszas és a harmincas évek fordulóján arányszámuk már meghaladta az 50%-ot. A nemzetiségi hovatartozást ebben a régióban a Monarchia idején a lengyel nyelv helyi dialektusának használata, az első Csehszlovák Köztársaság idején pedig a konkrét nemzetiséggel való azonosulás szubjektív kritériuma határozta meg. A nemzetiség megválasztását olyan tényezők is befolyásolták, mint anyagi és egyéb előnyök kilátásba helyezése, a konformizmus, de a megtorlásoktól való félelem is. A második világháború előtt a nemzetiségi összetételt a migrációs folyamatok, illetve a csehszlovák állampolgárság szabályozatlan megszerzésének lehetősége csak csekély mértékben befolyásolták.¹

A régió iparosítása a második világháború után, a cseh, valamint a szlovák lakosok odaköltözése és a vegyes házasságok emelkedő száma felgyorsította a lengyel kisebbség asszimilációját. A lengyel lakosság spontán asszimilációjának lökést adott a csehszlovák hatóságok negatív magatartása is a lengyel kisebbségekkel szemben.² E régió Lengyelország általi annektálása 1938-ban, majd az 1945 utáni visszakerülése a Csehszlovák Köztársaság kötelékébe, és az ezzel együtt járó megtorlások kiélezték a térség két legjelentősebb etnikuma közötti feszültséget és lapangó konfliktusokat. A lengyel lakosság nagyfokú vallásossága ellenére is meglehetősen szimpátiával viszonyult a kommunista párt politikájához, mivel az egyedül állt ki 1948 előtt – a hatalom megragadásáért folytatott harc idején – a lengyel kisebbség nemzetiségi követelései mellett.³

A második világháború után a lengyel kisebbség szervezeti élete szegényebbé vált. Törvényesen csak a Lengyel Kulturális Népművelési Szövetség (PZKO) és a Lengyel Ifjúság Egyesülete (SMP) fejthetett ki közéleti tevékenységet. Ez utóbbit az 1949–1951 közötti időszakban magába olvasztotta a Csehszlovák Ifjúsági Szövetség (ČSM).⁴ A PZKO 1955-ben 17 404 tagot tartott nyilván, egy év múlva a politikai légkör liberalizá-

lódása folytán a tagság 1234 személlyel gyarapodott.⁵ Mivel a PZKO a lengyel kisebbség többi független szervezetének a helyébe lépett, hozzá kapcsolódva 123 kulturális együttes, 64 színjátszó csoport, 53 énekkar, valamint számos, sakkozókat, fényképészeket, micsurinistákat tömörítő szakkör működött, s még hivatásos bábegyüttes-sel is rendelkezett.⁶ A PZKO tevékenysége azonban minden kitaró igyekezete ellenére csökkenő tendenciát mutatott. Az említett adatokból kiderül, hogy majd minden harmadik Těšín környéki lengyel tagja volt a PZKO-nak. A lengyel kisebbség, lélekszámának csökkenése ellenére is, magas fokú szervezethez tartozott, ami egyrészt az Osztrák–Magyar Monarchia és az első Csehszlovák Köztársaság idején kiterjedt egyesületi élet hagyományából táplálkozott, másrészt a régió nemzetiségi jellegének megőrzése érdekében kifejtett erőteljes igyekezete tükrözte.

Az 1953–1954-es rövid ideig tartó politikai enyhülés magával hozta a PZKO új alapszabályának, a Belügyminisztérium előzetes jóváhagyása nélküli, a szervezet III. közgyűlésén (1953. május 5.) történt elfogadását. Benne szerepelt az a kitétel, hogy a PZKO a Nemzeti Front alkotórésze, és tevékenysége nemcsak az Ostravai kerületre terjed ki. A közgyűlés emellett deklarálta a szervezet tevékenységének az ifjúságot is magában foglaló kibővítését. A tanácskozáson egyéb fontos dolgok is történtek. A nemzeti bizottságokba és a Nemzetgyűlésbe történő választások előtt a CSKP Karvinái és Český Těšín-i Járási Bizottsága jogosnak ismerte el a lengyel nemzetiségű állampolgároknak a diszkrimináció miatti panaszait, amelyek nemcsak a nyelvhasználati kérdések miatt jelentkeztek, hanem a lakáskiutalások körül, a kulturális és a tudományos élet területén, valamint az iskolaügyben is felmerültek. Az Ostravai Kerületi Nemzeti Bizottság 1955. március 14-én hivatalosan határozatot hagyott jóvá a vegyes lakosságú területekre vonatkozó kétnyelvűség bevezetéséről. Másfelől viszont a határozat végrehajtása megmaradt az illető nemzeti bizottságok (Český Těšín, Karviná, Ostrava-vidék, Bohumíni körzet) hatáskörében, s életbe léptetése a nemzetiségi viszonyoktól vált függővé, „nehogy az megzavarja a cseh és a lengyel nemzetiségű állampolgárok együttélését.”⁷ A felemás döntés a későbbi hónapokban és években nemritkán lehetővé tette a kétnyelvűségről szóló határozat önkényes értelmezését, ami animozitást idézett elő a cseh és a lengyel lakosság viszonyában. Nem sokkal a választásokat követően azonban a PZKO-t kritika érte amatt, hogy fiatal tagjai nem mutatnak érdeklődést a Csehszlovák Ifjúsági Szövetségben folyó munka iránt. Bírálatot kapott a PZKO *Zwrot* című kulturális folyóirata is, amely „a káros, nem marxista nézetek fórumává válik”.⁸

Ez az irányvonal 1955–1956 folyamán is érvényesült. Ebben az időben már formálisan is lezárult a lengyel kisebbség életét a kommunista párt teljes ellenőrzésének alárendelő folyamat. Az Ostravai Kerületi Nemzeti Bizottság a lengyel egyesületek vagyonát a nemzeti bizottságok birtokába juttatva épp ekkor foganatosította a végső intézkedéseket. A PZKO csak használati jogot kapott, de nem rendelkezhetett vele. Tulajdonában csak a Hotel Piastot hagyták meg, amelyben a PZKO Központi Bizottságának titkársága székelte.⁹

A těšíni régió 1956-ban és a hatalmi szervek reakciója

A politikai viszonyok rövid ideig tartó liberalizálása és a szabadabb véleménynyilvánítás lehetősége Csehszlovákiában 1956 tavaszán, de főként a lengyelországi fej-

lemények alakulása élénkítően hatott a tēšini lengyel kisebbség körében. A kisebbségi közösség tagjainak jelentős része kedvezően fogadta a lengyelországi eseményeket, kiváltképp az erőszakos szövetkezesítés bírálataát, az egységes földműves szövetkezetekből való kilépés lehetőségét, illetve a kötelező terménybeszolgáltatások kiszabásának megszüntetését. A hazai kisebbségpolitika területén bírálták az etnikailag vegyes lakosságú községek kétnyelvűségére vonatkozó határozatok be nem tartását csakúgy, mint a lengyel kisebbség autonóm kulturális, egyesületi és sportéletének 1945 utáni megszüntetését. Az önálló lengyel sportklubok felújításának szorgalmazásán túl a PZKO a helyi lengyel fiatalság határozottabb felkarolására törekedett.¹⁰ A fiatal lengyel értelmiség lengyel tanítási nyelvű, önálló közép- és szakiskolákat követelt a vegyes lakosságú területeken.¹¹ A PZKO igyekezett behatolni az üzemekbe és az iskolákba is, hogy ott gyökereket ereszhessen. Ezt a törekvést a csehszlovák hatóságok arra irányuló kísérletnek minősítették, mely „kivonja a tagságot a szocialista építőmunka lendületéből”.¹² A PZKO képviselői érdeklődést mutattak a csehszlovákiai magyar kisebbség szervezetével, a Csemadokkal való kapcsolatfelvétel és együttműködés iránt is; felkeresték a Csemadok központját, de annak tisztségviselői az ajánlatot elutasították.¹³ A hatalom részéről negatív fogadtatásban részesültek az orosz nyelv kötelező oktatásának a lengyel tanítási nyelvű iskolákban esedékes megszüntetésére vonatkozó javaslatok, amelyek a cseh nyelv magasabb színvonalú oktatásának szükségességével érveltek. Ez az igény a későbbiek folyamán szovjetellenes hangulatok szításának számított, s az Oktatásügyi és Kulturális Minisztérium óvott attól, nehogy a cseh iskolákra is kiterjedjen.¹⁴

1956 elején a lengyelelles hangulat nemcsak a hivatalos fórumokon, hanem a lakosság körében is felerősödött. Nemzetiségi ellentétek főként a Karvinái járásban fekvő Petřvaldban öltöttek éles formát, ahol olyasfajta vádak hangzottak el, hogy Lengyelország ismét igényt tart a Karviná-vidékre. A cseh nemzetiségű lakosság egy része a lengyelek állítólagos, a csehek rovására történő terjeszkedését hangoztatta. Érvként olyan tényeket hoztak fel, hogy például a Pramen élelmiszerkereskedés vállalati igazgatóságának 80%-a lengyel, akik elbocsátották a cseh üzletvezetőket. A fáma szerint hasonló állapotok uralkodtak a RAJ igazgatóságán, az egészségügyben és a nyugdíjbiztosítóban is, ahol az alkalmazottak több mint fele volt lengyel nemzetiségű. A lengyel kisebbségi közvéleményben felháborodást váltott ki például az az eset, amikor az Ostravai Kerületi Nemzeti Bizottság jóváhagyta bizonyos Sochor nevű tanítónak a zeneiskolai igazgatói kinevezését, miután azonban a helyi nemzeti bizottság elnöke megtudta, hogy lengyel nemzetiségű személyről van szó, megakadályozta kinevezését. Álláspontját csak akkor változtatta meg, amikor Sochor dokumentummal igazolta: szülei a harmincas években cseh nemzetiségűnek vallották magukat. Ez a magatartás a CSKP 1956. február 27-én megtartott karvinái ideológiai konferenciáján nácista jelzőket emlegető összehasonlítást váltott ki.¹⁵

Viharos ellenállást idézett elő az Ostravai Kerületi Nemzeti Bizottságnak a kétnyelvűség bevezetéséről szóló döntése. Petřvaldban a kétnyelvű feliratokat „az újabb lengyel megszállás előhírnöke”-nek tekintették, a város mögött húzódó demarkációs vonalat emlegették, és követelték, hogy Petřvaldot csatolják az Ostrava-vidéki járáshoz. Az ottani városi nemzeti bizottságon, de Karvinában is elutasították a lengyel nyelvű beadványok elfogadását. Petřvaldban a kétnyelvű feliratok ellen nyíltan tiltakoztak a kommunisták is. Az erről szóló memorandumban arra hivatkoztak,

hogyan bevezetésük veszélyeztetné a szénfejtési terv teljesítését. A megelőző évben, 1955-ben Petřvaldban a bányászok napjának megünneplése során a Fučík II. tárnáiban a szakszervezeti vezetők utasítására bemázolták a frissítőket árusító bódék lengyel feliratait. A helyi funkcionáriusokban kifejezett aggályok éltek a lengyel tanulóknak a közép- és felsőfokú tanulmányok iránti fokozott érdeklődése miatt, ami szerrintük „előkészület valamennyi vezető funkció megragadására a gazdasági szférában és a közéletben.”¹⁶

Bár a CSKP Karvinái Járási Bizottságának ideológia konferenciája elítélte az ilyesfajta megnyilatkozásokat, a lengyel kisebbség fellépései a hivatalos szervek részéről jövő bírálatáradattal találkoztak. A kommunista hatalom képviselői nehezményezték, ha például a lengyel zászló a többi népi demokratikus ország állami lobogói között kivételezett helyre került, vagy ha a csehszlovák és a szovjet zászlóval együtt tűzték ki azt. De ugyanígy reagáltak arra is, ha ünnepi alkalmakkor elhangzott a lengyel himnusz is: „a mi lengyel kisebbségünk zászlaja a csehszlovák állami lobogó és nem más. A mi lengyel kisebbségünk himnusza a csehszlovák állami himnusz” – hangzott a hivatalos dörgedelem.¹⁷ Mindez a „két haza elemélet”-t vette célba, amelyet az ötvenes évek első felében a PZKO nyilvánosan hirdetett. Eszerint a lengyel kisebbség számára az anyagi értelemben vett hazát Csehszlovákia jelentette, míg szellemi hazának Lengyelországot tekintették. Így a helyi lengyel kisebbség nemzetrészként kötelezettséget érzett saját lengyel nemzetével szemben, de a cseh és a szlovák nemzet iránt is, akikkel egy államközösségben él. Ez ellen a koncepció ellen nem emeltek kifogást még az ún. Ciešlar-platform (Ciešlar az eredeti, az asszimilációs folyamatokat megelőző nemzetiségi és területi állapotokra akarta építeni a lengyel kisebbség problémáinak megoldását) felszámolása során sem, változtatás az 1954-ben tartott választások után következett be, amikor a régió belüli nemzetiségi politikában elsőbbséget a csehek és a lengyelek egységének elve kapott.¹⁸ Az ún. két haza elmélete miatt, amelynek tézisei például a *Zwrot* című folyóirat 1956-os kalendáriumában is megjelentek, bírálatban részesült a PZKO főtítkára, Bogumil Boj. A két haza elméletét mint „helytelen és zavaros” képződményt 1956. február 24-én a CSKP Český Těšín Járási Bizottsága is elítélte.¹⁹

A lengyel kisebbség aktivitását kiváltképp negatívan értékelte a Csehszlovák Köztársaság Oktatásügyi és Kulturális Minisztériuma. Jellemző hogy az általa követett irányvonal összhangban volt a CSKP és a nemzeti bizottságok helyi tisztviselői állománya – akik révén a minisztérium irányította a lengyel kisebbségi kultúrát – nagy részének véleményével. A kulturális miniszterhelyettesnek, Zdislav Buřivalnak a CSKP KB agitációs és propagandaosztályának vezetőjéhez, Václav Slavíkhoz intézett levele újabb éles, a *Zwrot* című folyóirat vonalvezetése elleni bírálatot tartalmazott. A miniszterhelyettes szerint az ott közölt cikkek „nem gyakorolnak a lengyel dolgozókra a cseh dolgozókkal való testvéri együvé tartozást szolgáló nevelő hatást, a folyóirat nem leplezi le a burzsoá nacionalizmus kártékony voltát, nem tapasztalható benne az olvasókat a proletár internacionalizmus szellemében befolyásoló érdemleges igyekezet.”²⁰ A PZKO bírálatot kapott azért, hogy önállóbb hatáskifejtéssel próbálkozott ahelyett, hogy együttműködött volna a művelődési otthonokkal. A levélből kiérződik a minisztériumnak a PZKO feletti ellenőrzés megerősítésére irányuló igyekezete, mivel a főként a többségi lakosság felé tájékoztató művelődési otthonokat közvetlenül a nemzeti bizottságok irányították.

Az ún. két haza elmélete elleni kampánnyal kapcsolatban Bořival károsnak minősítette a Lengyelországgal fennálló ún. kishatárforgalmat. Szerinte azoknak a csehszlovákiai lengyel nemzetiségű állampolgároknak az esetében, „akik még teljesen nem szabadultak meg a burzsoá nacionalizmus fertőzésétől [...] gyakori lengyelországi tartózkodásuk nem szolgálhatja annak az őszinte tudatnak a megszilárdítását, hogy csehszlovák állampolgárok”.²¹ Még nagyobb politikai károkat okoztak szerinte a kisebbségi művészeti együttesek lengyelországi vendégszereplései. Ezért követelte: éberren vizsgálják meg a lengyelországi határátlépési engedélyeket, s azokat csak olyan esetekben adják meg, ahol meg van a biztosíték államunk bármíne-mű megkárosításának elkerülésére. Buřival fellépett a lengyel állampolgárok csehszlovákiai munkavállalása ellen is, mert szerinte ez úgyszintén hozzájárul a burzsoá nacionalista szellem terjedéséhez.²² Az Oktatásügyi és Kulturális Minisztériumnak fenntartásai voltak az ostravai lengyel konzulátus működésével kapcsolatban is. Az ottani konzul tudniillik részt vett a PZKO néhány rendezvényén, ugyanakkor a helyi lengyel kisebbség képviselői nemegyszer a lengyel konzulátushoz fordultak, támogatást kérve néhány lengyel kisebbségi kulturális kezdeményezés megvalósításához. Ezt viszont a helyi szervek kifejezetten a csehszlovák belügyekbe való beavatkozásnak tekintették.

Buřival levelében azonban néhány újabb mozzanat is megjelent. Ezek egyike, hogy a *Zwrot* főszerkesztőjét és a PZKO irodalmi-művészeti szekciójának (SLA) elnökét, Paweł Kubiszt „leburzsoánacionalistázta” a *Czas ludzkiej krzywdy* (*Az emberi sérelem idősza*) című könyvének betiltásával kapcsolatban. Az Oktatásügyi és Kulturális Minisztérium olyan döntést hozott, hogy Kubiszt az 1956-os nyári szabadságok idején le kell váltani a főszerkesztői és a szekcióvezetői posztjáról. A minisztérium ugyanakkor bírálta a PZKO vezetőit is a helyi lengyel értelmiségre gyakorolt befolyás elégtelensége miatt, így például a PZKO központi titkárát Bogumil Gojt, akit a tagság azzal vádolt, hogy „eladta magát a cseheknek”. Gustaw Perczek képviselőnek viszont azt rótták fel, hogy a CSKP hivatalos politikájának érvényesítésében nem tanúsít elég határozottságot. Új mozzanatnak számítottak viszont magának a PZKO-nak a létét érintő támadások. Buřival szerint ugyanis „a PZKO léte akadályozza, hogy a lengyel nemzetiségű polgártársak tudatában meglevő burzsoá nacionalista csökevények kiirtása sikeres lehessen.”²³

A csehszlovák kommunista hatalom 1956 tavaszán és nyarán nem mert a nyílt megtorlás eszközeihez folyamodni, azonban a helyi államigazgatás, s főként az Oktatásügyi és Kulturális Minisztérium már márciusban és júliusban a lengyel kisebbség képviselőit kezdte felkészíteni a hatalmi erőszak alkalmazására. Ehhez tartozott volna a PZKO felszámolása és a lengyel kisebbség kultúrájának teljes állami igazgatás alá helyezése. Az Oktatásügyi és Kulturális Minisztériumnak a kisebbségekkel szembeni politikáért felelős munkatársai ez ügyben konzultáltak a CSKP Ostravai Kerületi Bizottságának, a CSKP Český Těšín-i Járási Bizottságának funkcionáriusaival, továbbá az Ostravai Kerületi Nemzeti Bizottság kulturális osztályának tisztségviselőivel, de a lengyel kisebbség képviselőivel, a PZKO főtitkáraival, Bogumil Gojjal és Eugeniusz Suchánekkal is. A Csehszlovákiában és a těšíni régióban uralkodó akkori légkörről tanúskodott, hogy az említett aktivisták a javaslattal egyetértettek, egyedüli kifogásuk az volt, hogy a tervezett intézkedéseket hosszabb távon foganatosítsák.²⁴

A „lengyel október – 1956” és a csehszlovák politika

A CSKP vezetői aggódva figyelték a lengyelországi eseményeket. Nyílt kampány folytatása helyett azonban inkább a lengyelországi történések elhallgatása mellett döntöttek, mintsem felhívják a figyelmet azokra a problémákra, amelyekkel a lengyelországi kommunisták küszködtek. Így a csehszlovák állampolgárok a hivatalos tömeg-tájékoztatási eszközökből nem értesültek például az 1956 júniusában kitört poznańi munkásfelkelésről, mint ahogy az 1949 után a sztálini üldöztetések járószalagjára került Władysław Gomułka rehabilitálásának kikényszerítésére irányuló nyomásról sem. Minden ezzel kapcsolatos reagálás a csehszlovákiai politikai perek felülvizsgálásának irányába hatott volna, amit a CSKP vezetősége határozottan elutasított, és a CSKP 1956 júniusában tartott országos értekezletén a kérdést eleve lezártnak tekintette. Ezért a CSKP KB titkársága rendkívül idegesen fogadta, amikor a *Smena* című ifjúsági lapban megjelent Gomułka fényképe, s a Csehszlovák Ifjúsági Szövetség Szlovákiai Központi Bizottsága titkárnak, Milan Rázusnak elrendelte: vizsgálják ki, miként is történhetett ez meg.²⁵

A lengyelországi események felgyorsultak. Miközben a CSKP KB titkársága 1956. október 19–20-án a „lengyel és magyar sajtóban tapasztalható hiányosságok”-ról beterjesztett anyagot tárgyalta, az SZKP KB küldöttsége – Nyikita Szergejevics Hruscsovval az élen – Varsóba érkezett; azt követően, hogy az előző napon, 1956. október 18-án tájékoztatta a CSKP legfelsőbb vezetőit: szándékában áll lengyelországi katonai intervenció végrehajtása. Krysztof Persak lengyel történész szerint a szovjet küldöttség a varsói Belveder palotában tárgyalva már csak a szövetséges kommunista pártok válaszára várt. A tárgyalások végeztével már birtokukban volt a beavatkozási szándékkal való egyetértés nemcsak a CSKP vezetősége, hanem a Német Szocialista Egységpárt részéről is.²⁶ Később viszont a lengyelországi helyzet a magyarországi fejlemények folytán mellékvágányra került. Az 1956 októberében folytatott kétoldalú tanácskozások nyomán, de a magyarországi eseményekre összpontosuló figyelem következtében is a CSKP és Szlovákia Kommunista Pártjának (SZLKP) a vezetősége csupán a lengyelországi események monitorizálására szorítkozott, miközben óvakodott a konkrét lépések megtételétől, illetve a nyílt sajtópolémiától.

Az ún. lengyel októberrel kapcsolatos fejleményeket az SZLKP és a CSKP vezetősége aggodalommal szemlélte. Míg Magyarország esetében a párt és a biztonsági szervek az államhatároknak a felkelők általi megsértésétől, valamint a magyar kisebbség körében megnyilvánuló szimpátiakinyilvánításoktól tartottak, Lengyelországgal kapcsolatban az aggályokat elsősorban a lengyel változások kezdeményezőinek „revizionista” gondolatai okozták, azzal számítva, hogy ezek főleg a műveltebb rétegekre gyakorolnak hatást. Másodsorban a közös határ mentén folyó feketekereskedelem és csempészet elszabadulásának veszélyétől tartottak. Bár a CSKP vezetősége hivatalosan elfogadta a LEMP új vezetésének irányvonalát Władysław Gomułkával az élen, a belső értékelések jócskán eltértek a hivatalos retorikától. A CSKP vezetősége a LEMP VIII. plenáris ülésén, 1956 októberében végrehajtott változásokhoz és Gomułka első titkárrá választásához negatívan viszonyult, és támogatta a szovjet beavatkozás tervét. A lengyel kisebbség körében – a PZKO vezetőségét is beleértve – azonban eltérő vélemények uralkodtak. A lengyel kisebbség ak-

tivistái összességükben kedvezően fogadták a csehszlovák írókongresszus hangvételét, miközben a hatalom hivatalos álláspontja bíráló, sőt elítélő volt. Így például Gustaw Peczek nemzetgyűlési képviselő a *Zwrot* hasábjain a kongresszus tanácskozását e szavakkal kommentálta: „A kongresszus megerősítette, hogy a csehszlovákiai író a nép oldalán áll, és őszintén kívánja művészi erővel megjeleníteni gyötrelmeit, örömeit, fájdalmát, magasztosságát és bukásait [...] Gyakran önmegtartóztatással kell keresni azt az utat, amelyről ha kiderül, hogy rossz irányba visz, újult hittel kell keresni az egyedüli alkotó igazságot.”²⁷ Bogumil Goj, a *Zwrot* novemberi számában a lengyelországi események okát abban jelölte meg, hogy „a nép követelni kezdte az országban uralkodó állapotok javítását [...] Gomułka elvtárs az új központi bizottsággal együtt megtalálta a néphez vezető utat. A nép ezért bizalmat szavazott neki. Gomułka elvtárs képes volt kimondani a népnek az igazságot, bármennyire is keserű az.”²⁸ Ezt az álláspontot sokáig fenntartották. Éppígy a lengyel nyelven, de a CSKP kiadásában megjelenő *Glos Ludu* című napilapban az ún. lengyel októbert forradalomnak nevezte.²⁹

Az Oktatásügyi és Kulturális Minisztérium munkatársa, Rudolf Tomis a CSKP agitációs és propagandaosztályának küldött levelében 1956 decemberében megállapította, hogy míg a munkásosztály a VIII. plenáris ülés idején kedvező magatartást tanúsított a szocialista Csehszlovák Köztársasággal szemben, „a mi lengyel értelmiségünk ezekben a súlyos napokban hallgatott”.³⁰

Arról, hogy a lengyel kisebbség tagjai 1956 őszén a CSKP vezetőségével szembeni lojalitást tekintve megbízhatatlannak minősültek, az a tény is tanúskodik, hogy amikor november elején a magyarországi határzár megteremtésével és a szuezi válsággal kapcsolatban tartalékosokat is bevonultattak, ebből eleve kihagyták a magyar és a lengyel kisebbség tagjait.³¹ Nem kizárt, hogy ez összefüggött a szovjet vezetésnek azzal a megfontolásával, hogy esetleg mégiscsak a Lengyelország elleni intervencióhoz folyamodik, miközben a csehszlovák vezetésnek nem kellett, hogy feltétlenül alapos információi legyenek a lengyelországi eseményekkel kapcsolatos szovjet magatartás alakulásáról.³²

A csehszlovák vezetés információforrását a lengyelországi dogmatikus körök jelentették, nemritkán olyan hatalmi beágyazottsággal, ahol bárminemű liberalizálási tendencia kemény ellenállással találkozott. Jellemző, hogy az információk beszerzése a LEMP vezető képviselőit megkerülő kapcsolatokra épült. Így például a CSKP KB Politikai Irodájának tagja és csehszlovák belügyminiszter, Rudolf Barák 1956. december 12-én azokról az értesülésekről tájékoztatta a legfelsőbb pártvezetést, amelyeket a Spišská Nová Ves-i határőrök szereztek lengyel kollégáiktól. A találkozóra egy csehszlovák területre behatolt lengyel csempész elfogása és letartóztatása kapcsán került sor. Rudolf Barák szerint Lengyelországban „jugoszláv mintájú nemzeti szocializmus” épült. Nem voltak illúziói a változások levezenyíróiról, a LEMP új funkcionáriusait is beleértve. A vezető helyekre szerinte olyan emberek kerültek, „akiknek semmi közük a szocializmus építéséhez”, mint például a kommunista párt krakói vajdasági bizottságának vezetője esetében, aki „valamiféle reakciós párt képviselője” volt.³³ A CSKP vezetőségét kiváltképp felháborította a lengyel határőrségnek a magyarországi menekültekkel szembeni jóindulatú magatartása, ami ráadásul „felsőbb” utasításra történt. A magyar menekültektől csupán a fegyverüket vették el, egyébként Lengyelország egész területére szóló szabad mozgási lehetőséget

kaptak. A csehszlovák vezetést nyugtalanította a monopolhelyzetet élvező ifjúsági szervezet felbomlása, új civil szerveződések létrejötte, a földműves szövetkezetek széthullása, a kereskedések, a kisipari létesítmények és a szállodák magánkézbe juttatása, de főként a biztonsági szervek elleni kampány. A CSKP vezetősége számára tájékoztatásul szolgáló források beállítottságáról tanúskodik az az információ, mely szerint „mindazok az államapparátusban dolgozó kommunisták, akik nem értenek egyet a kormány jelenlegi magatartásával, majdhogynem illegális körülmények között találkoznak és tanácskoznak róla, hogy mit tegyenek.”³⁴ A Gomułka politikájának támogatását deklaráló szovjet állásfoglalás ellenére Barák jelentése teljesen eltérő nézetnek adott hangot a lengyel kommunisták ideológiai vonalával kapcsolatban: „az igazi kommunisták úgy vélekednek, hogyha továbbra is meghátrálásra kényszerülnek, készek fegyveresen védekezni.”³⁵

A CSKP KB Politikai Irodájának tagjait nézeteik alakulásában befolyásolta a Csehszlovák Köztársaság Szczecini Főkonzulátusának terjedelmes jelentése is, mely alaposabb elemzést tükröz, mint a megelőző anyag. Rámutat arra, hogy a „lengyel október” eseményei csak szárba szökkenettként, illetve learatták mindazt, amit már előbb elvetettek. A szerzők az okot az „uszító és rendkívül erős szovjetellenes kampány”-ban látták, amely nem a LEMP VIII. plenáris ülésén vette kezdetét, hanem „közvetlenül” az SZKP XX. kongresszusa után. Ez „nyitotta fel a lengyel reakció és sovinizmus számára a legalizált bíráló szelepeit.” A plénumülés után „a Szovjetunióhoz való viszony, amely itt Lengyelországban sosem érte el azt a szintet, mint nálunk, még inkább katasztrofálisan rosszabbodott.” Második helyen az anyagban néhány, a párt és a Nemzeti Front által elkövetett „súlyos hibá”-ról esik szó, amelyek „még növelték a reakció erejét”. Minden ellenzéki fellépést állítólag előre kiválasztott személyek közreműködésével titokban készítettek elő. A kezdeményezőknél valamennyi városban a diákokat tekintették, akiknek 80%-a nem munkásszármazású volt, illetve „nem munkásszervezet”-hez tartozott. Gomułkának a LEMP VIII. plénumán elhangzott felszólalását, annak következményeit a konzulátus munkatársai negatívan értékelték, rámutatva, hogy az „talpraállította a kulákokat és a falusi üzérkedőket”. Bár a jelentés figyelembe vette, hogy Gomułka élesen elítélte a szovjetellenes megnyilvánulásokat, rámutatott arra, hogy a Szovjetunió elleni kampány tovább folytatódik. A jelentés szerint „nagy zűrzavar” uralkodott a LEMP vajdasági bizottságaiban is.³⁶

A dokumentumban szórakoztató mozzanatról is szó esik. A Szovjetunió Gdański Főkonzulátusán a bolsevik forradalom évfordulója alkalmából 1956. november 7-én tartott fogadással kapcsolatban – rámutatva a megelőző évekkel szemben jóval szerényebb részvételre – megállapítja, hogy nem volt olyan „szívélyes és baráti légkörű, amint az nálunk a Csehszlovák Köztársaságban ilyenkor lenni szokott.”³⁷

A jelentés a LEMP új vajdasági titkárnak, Laskýnak a fogadáson a csehszlovák konzulhoz, Macurához intézett kérdését („Mikor kerül sor nálunk a viszonyok demokratizálására?”) nemhogy oda nem illőnek, hanem egyenesen sértőnek nevezte. Magától értetődő, hogy Macura a kérdést rögvest elutasította. Nem volt meglepő tehát, hogy a fogadáson a csehszlovák diplomaták hűvös fogadtatásban részesültek a csoportokban vitatkozó vendéglátók részéről: „amint számukra illetéktelen résztvevő jelent meg közelükben, az aktuális kérdésekkel kapcsolatban azonnal témát váltottak.” A jelentés drámai hangnemben ecsetelte továbbá a szovjet állampolgár-

okkal, sőt még a szovjet katonai egységek tagjaival szembeni fizikai erőszak megnyilvánulásait. A jelentés szerzője szerint sérelmek érték a lengyel állampolgárságú személyek szovjet illetőségű feleségeit is, akiket házastársaik „durván sanyargatnak”. Szó esik a jelentésben a lengyel hadseregbe beépített szovjet tisztek elbocsátásáról is: „nyilvánvaló volt, hogy az akció mögött egyes lengyel körökben hosszabb ideje előkészített munka húzódott meg, és csak a kellő alkalomra vártak, hogy mikor léphetnek életbe a lengyel hadseregben ezek a változások.”³⁸

A csehszlovák kommunisták a lengyelországi fejleményekkel szemben még 1957-ben is bizalmatlanul és aggályokkal viselkedtek. A pártfunkcionáriusok érdeklődési köre nemcsak a politikai helyzet alakulására terjedt ki, hanem a kétoldalú kulturális kapcsolatokat is magában foglalta. Így például az eperjesi kerületi vezető párttitkár, Vasil Bifak 1957. január 14-én tájékoztatta az SZLKP KB titkárát, Pavol Davidot – aki az állambiztonsági területet felügyelte – a rzeszowi lengyel művészek és újságírók látogatásáról, konkrétan Jerzy Lutowski írónak, a *Czata* című kultúrpolitikai lap szerkesztőjének és a rzeszowi színház igazgatójának, Meričinskinek a személyéről. A jelentés elemzést nyújtott politikai nézeteikről, megállapítva, hogy a lengyelországi kulturális életben „erős nacionalista beállítottság” érvényesül. Utána az anyag egyenesen a CSKP KB első titkárának, Antonín Novotnýnak az asztalára került.³⁹

Bifak ügyködése a szembe történt választásokat követően kiterjedt az Eperjesi kerület és a Rzeszovi vajdaság közötti kapcsolatok ápolására is. Közelebről meg nem határozott helyen, a szlovák–lengyel határ mentén 1957. március 6-án találkozott a vajdasági titkárral, Kruczekkel (az eredeti dokumentum szerint Kručekkel). A találkozóra a lengyel politikus kérésére került sor. Másnap az Eperjesi Kerületi Pártbizottság székhelyén beszélgetést folytatott a LEMP gorlicei járási vezető titkárával. A Kruczekről adott bifaki jellemzés szerint Kruczek a lengyel kommunisták moszkovita szárnyához tartozott. „Úgy tűnik, hogy becsületes elvtárrsal van dolgunk” – állt a jelentésben. Ilyen benyomást kelthetett Kruczeknek az a kijelentése, hogy „a parlamentbe jócskán bejutottak a szemét alakokból”, valamint az a tény, hogy 1956 októbere előtt a bygoszoci vajdasági pártbizottság vezető titkára volt, ahol mint „sztálinistá”-t leváltották. Viszont 1956 márciusában már elismerően nyilatkozott Gomułka politikájáról: „Most Gomułka elvtárs kezd helyes politikát folytatni.” Kruczek meghívta Vasil Bifakot Rzeszowba és a vajdasági pártbizottság plenáris ülésére, illetve a vajdasági pártbizottság politikai irodájának meglátogatására. Érdeklődést mutatott a csehszlovák kommunistáknak a nemzetközi helyzettel kapcsolatos véleménye iránt, mert szavai szerint: „Lengyelországban egyáltalán nem tapasztalható világos álláspont ebben a kérdésben.” A lengyel regionális kommunista funkcionáriusokkal folytatott tanácskozások alapján Bifak megállapította, hogy Lengyelországban „rendkívül súlyos a gazdasági és a politikai helyzet”. Szavai szerint „a párt a szó teljes értelmében megbénult. Nincs szilárd vezető szerve. Gomułka jelenti magát az egész KB-t, szó sincs valamiféle vezető szerepről. Több vajdaságban a vezető titkári posztot szociáldemokraták töltik be, akik nem hajlandók betartani a KB határozatait.” Ugyanakkor rámutatott a központ által a regionális tisztségviselőkre gyakorolt hatás meggyengülésére is: „a vajdaságok saját szakállukra cselekednek.” Másrészt viszont pozitívan értékelte, hogy a lengyel kommunisták le akarnak számolni a „revizionizmus”-sal. Bifak látásmódjában a párt vezető szerepét a „na-

tolisták” (a dogmatikusok elnevezése arról a villáról, ahol találkoztak) és a „revizionisták” frakciója között folyó párton belüli harc is gyengíti. Az ideológiai szférában fenyegető veszély fő forrásának – hasonlóan, mint azt a CSKP KB titkára, Václav Kopecký a párt 1956 júniusában tartott országos konferenciáján kifejtette – az entellektüeleket tekintette: „A legtöbb zűrzavart az írók, az újságírók és a rádió munkatársai okozzák.” Bifak jelentésében előre jelezte, hogy az elkövetkező napokban „valamennyi szakaszon a revizionizmus elleni harc kibontakozása várható. A kommunisták meg vannak győződve arról, hogy a kongresszus összehívásáig a párton belüli egészséges erők győzelmet aratnak a revizionisták fölött, és az új központi bizottságban helyre áll az egység.”⁴⁰

Egyéb hozzáférhető dokumentumoktól eltérően Bifak jelentése tanácsokat is tartalmaz arra nézve, hogy a CSKP-nek milyen irányban kellene alakítani viszonyát Lengyelországgal szemben: „úgy vélem, hogy nem lenne felesleges bizonyos számú elvtárs közreműködésével szorosabb kapcsolatot tartani a vajdasági pártszervezettel [...] Nem ismerem a többi vajdaságban uralkodó helyzetet, de úgy tűnik, hogy részünkről meg kellene fontolni, hogy miként kaphatnának segítséget legalább a tagság, a funkcionáriusok tájékoztatásához a határ mentén, mert ott elég nagy a zavarodottság még a funkcionáriusok körében is.”⁴¹ Bifak tulajdonképpen annak a variánsnak a megismétlését tanácsolta, természetesen „enyhébb” formában, amelyet a CSKP vezetése a szlovák–magyar határvidéken az 1956-os magyar forradalommal kapcsolatban alkalmazott. Kezdeményezése azonban nem találkozott számottevő visszhanggal, már csak amiatt sem, mivel a kommunista hatalom fokozatosan – a CSKP segítsége nélkül is – visszaszerezte a társadalom feletti ellenőrzést. Bár a Lengyelországgal kapcsolatos szemlélet mérséklődött a szejmben történt és „a jelöltek törlése” nélkül végbement választások után, ami egyet jelentett a kommunista hatalom konszolidálásával – az elért eredmények csupán szükséges rossznak számítottak.

A Csehszlovák Köztársaság Nemzetgyűlésének elnöke, Zdeněk Fierlinger a Politikai Iroda ülésén hangsúlyozta, hogy „a lengyelországi folyamatok és fejlemények alakulása nehézségekkel terhes és bonyolult lesz”, miközben „még sokáig eltart, amíg sikerül a minimumra szorítani a burzsoá nacionalista előítéleteket, és felszámolni egyes párttagok magatartásában az eszmei zűrzavart”. Fő problémaként az egyház befolyásának megerősödését, a földműves szövetkezetek felbomlását és a falvak „kulákság”-ának, sőt még a kisgazdapártnak (Egységes Néppárt) megszilárduló befolyását jelölte meg.⁴²

A csehszlovák kommunista elit és kifejezetten Csehszlovákia a lengyelországi 1956–1957. évi események fogadtatásáról tanúskodik, hogy (hasonlóan, mint Magyarország estében a forradalom idején) a sztálini beállítottságú lengyel kommunisták menekülésének útja Csehszlovákiába vezetett. Így például 1957. január 5-én Oravice mellett átlépte a határt Žofia Perczek 1917-ben született lengyel állampolgár, fiával, Jan Perczekel együtt.⁴³ Žofia Perczek közölte, hogy a náci megszállás idején részt vett az ellenállási mozgalomban, és 1945-től a Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottságán dolgozott. Valószínűleg a Lengyel Szocialista Pártra [PPR] gondolt, mivel a LEMP 1948-ban az említett elődpárt és a Lengyel Munkáspárt egyesülésével jött létre. Később lapszerkesztőségekben dolgozott, s mint újságíró politikai perek előkészítésében is részt vett.

A Belügyminisztérium Zsolnai Kerületi Bizottságának jelentése szerint az illető személy politikai menedékjogot kért arra hivatkozva, hogy Lengyelország és a lengyel nemzet Gomulka „jóvoltából” fokozatosan a kapitalizmus és a fasizmus felújításának útjára lép, aminek jelei állítólag már most világosan megmutatkoznak. Zsolnán a Belügyminisztérium költségére a Polom Szállóban helyezték el Rudolf Barák csehszlovák belügyminiszter személyes jóváhagyásával. Az eset nem volt gyakori, és a CSKP, valamint az SZLKP vezetése számára kétségtelenül kényes ügynek számított. A menedéknyújtás nyílt konfrontációt idézett volna elő a LEMP új vezetésével annak ellenére, hogy a lengyelországi fejlemények nem feleltek meg a csehszlovák kommunisták elképzeléseinek. Ezt viszont a Szovjetunió Kommunista Pártjának vezetése sem óhajtotta, mivel a szovjet tömb egységének helyreállítására törekedett. A „politikai menedékjog” ugyanis egyet jelentett volna az egység megbomlásának, sőt a lengyelországi kommunista rendszer kudarcának beismerésével. A csehszlovákiai kommunisták így nyíltan színt vallottak volna, hogy Lengyelországban a dogmatikus kormányellenes vezetést támogatják. Žofia Perczek nyilvános szereplését egyéb nézeteinek hangoztatása is gátolta. Az SZKP KB első titkárát, Nyikita Szergejevics Hruscsovot nacionalistának nevezte. „Helytelen” bár részletesen ki nem fejtett nézeteket vallott Jozsif Visszarionovics Sztálinnal és a Csehszlovák Köztársaság első elnökével, Tomáš G. Masarykkal kapcsolatban is. Állítólag „úgy vélekedett, hogy elnökként a munkásosztállyal szemben haladó szerepet játszott.” Így Žofia Perczek kénytelen volt több mint egy hónapot Zsolnán tölteni, s a Belügyminisztérium csak 1957 februárjában intézkedett további sorsáról. A döntés viszont nem volt számára kedvező. Elkerülvén, hogy ittléte túl nagy figyelmet váltson ki, Ostrava környékén próbáltak számára állást szerezni, abban a közegben, ahol lengyel nemzetiségű lakosok élnek és lengyelül beszélnek. Egy másik változat szerint Zsolnán maradt volna „valamelyik üzemben munkásként”.⁴⁴ A menekülés tehát egyik esetben sem kínált számára esélyt a politikai, illetve újságírói szereplésre. Sőt ellenkezőleg, lecsúszást jelentett a társadalmi ranglétrán. Viszont túl sok választási lehetősége nem volt. Lengyelországba félt visszatérni, a Belügyminisztérium Zsolnai Kerületi Parancsnoksága szerint „több mint egyhónapos csehszlovákiai tartózkodás után kiadatása Lengyelországba kellemetlen következménnyel járt volna.”⁴⁵ Valószínű, hogy nemcsak a csehszlovák–lengyel kapcsolatok szempontjából, hanem személyesen számára is.

A lengyelországi fejleményeket fokozott figyelemmel kísérte a Belügyminisztérium Pozsonyi Kerületi Parancsnoksága is. Hatoldalal, terjedelmes, meglehetősen negatív hangvételű jelentés készült 1957 decemberében a lengyelországi gazdasági és politikai helyzetről.⁴⁶ Eszerint az országot a munkaerőhiány általános pangása és az állami vagyon fosztogatása jellemzi. „Az emberek nem dolgoznak, demoralizálta őket a lengyel megszállás és az »1949–1956 közötti diktatúra«, mindent ingyen szeretnének megkaparintani az államtól.” Komoly figyelmet szentel a jelentés a mezőgazdaságban uralkodó helyzetnek, megállapítva: az ottani kommunista párt elismeri, hogy „még a legapróbb lépések megtétele sem jöhet számításba a falu szocializálása terén.” Ehhez kapcsolódva tekint a magángazdálkodás fejlődésére. A szerző – minden valószínűség szerint az Állambiztonsági Hatóság (ŠTB) munkatársa (a jelentés egyes szám első személyben íródott) –, aki kapcsolatba lépett a varsói egyetem pedagógusaival, a magán-kiskereskedelem és -kisipar kérdéseivel, va-

lamint a feketepiaci helyzettel is foglalkozott. Egyben rámutatott a csehszlovákiai fogyasztási cikkekkel történő csempészetre. Ez idő tájt keresett csempészárúnak számítottak Lengyelországban a csehszlovák írógépek, a divatékszerek, a lábbelik stb. További, a jelentésben szereplő terület a bűnözés elburjánzása volt, amellyel kapcsolatban a politikai aspektusok kerültek előtérbe. A LEMP-ben uralkodó helyzetet a jelentés „mély, párton belüli válságként” jellemezte. Eszerint: „A LEMP KB első titkára, Władysław Gomułka maga mögött tudhatja a nemzet többségét, erősebb a támogatottsága a parasztság körében, mint a pártban.” Három, párton belüli áramlatról tesz említést. Az első, szerinte a konzervatívok megtestesítette balos elhajlás, amely Gomułkát dogmatikus alapállásból utasítja el. A második áramlat az ún. revizionistákból és likvidátorokból álló jobboldali irányzat, amelyet főként az irodalmárok, az újságírók és az egyetemi tanárok képviselnek. A revizionisták állítólag „a marx-lenini tanokat gyakran fantasztikus pozíciókból vetik el [...] rendszerint az angolvágású buharini jobboldali szociáldemokrata, de főként Sartre egzisztencializmusának álláspontját vallva.” Működésükkel „a nyilvánvaló reakció malmára hajtják a vizet”. A Gomułka által vezetett, az 1956. októberi platformra helyezkedő „közép” viszont előtérbe helyezte a pragmatista és empirikus magatartást a „messzemenő tervekkel és programokkal szemben”. Az „eszmei front”-on uralkodó helyzetet a jelentés „mára tudatosan továbbgerjesztett zűrzavar”-nak nevezte, amely főleg a főiskolás fiatalok körében terjed. A szerző szemében nemcsak az egyházi élet megélénkülése, a teológiai karok újra megnyitása és a szociológia oktatásának a varsói egyetemen történő felújítása jelentett szálkát, de az a tény is, hogy a marxizmus-leninizmust a bölcsészkarokon csak mint a filozófiai irányzatok egyikét oktatták. A jelentés a továbbiakban ismertette a diákok reagálását a *Po prostu* című folyóirat megszüntetésére.⁴⁷

A további fejlődés előrejelzését illetően a jelentés meglehetősen pesszimista hangvételű. A kárt, amit az ideológia káosz előidézett a diákság körében, a szerző szerint „nem lesz könnyű helyrehozni azután sem, ha sikerül felújítani a párt vezető szerepét.” A szerző továbbá megállapítja, hogy „az ifjúsági szervezetek gyakorlatilag nem működnek”. Úgy vélekedik, hogy „nem lehet felelősen előre látni a fejlemények további alakulását, kiváltképp annál fogva, hogy ebben a helyzetben a párt-szervezetek csak formálisan léteznek, megszűnt a pártfegyelem, szétzilálódott a pártélet. A párt egészét belülről bénítja a frakcióharc, és kifelé defenzívában van. Ezt a meghátrálást természetesen a reakció felhasználja a támadásba lendülésre. Ebben elsősorban a római katolikus egyház jár az élen.” Pozitívan értékeli a jelentés viszont, hogy a kormány és a párt a zavargások idején, amit a *Po prostu* című folyóirat megszüntetéséről hozott döntés váltott ki, „határozott intézkedéseket fogantatosítottak a huliganizmus és a felforgatás ellen, és megmutatkozott: az államhatalom képes keményen fellépni és megelégneli a meghátrálást.”⁴⁸ A jelentés szerzője a gazdaság konszolidálására összpontosító intézkedések megtételét ajánlotta. Az említett anyag jelentősége abban állt, hogy nemcsak az ŠTB-vel együttműködő személy egyéninek számító nézetét tükrözte, hanem Pavol David úgy döntött, azonnal megküldi azt a CSKP első titkárnak, Antonín Novotnýnak, másodpéldányait pedig a többi központi titkárnak. Tehát az a személy, aki a szlovákiai pártvezetésben az adott időszakban a saját kezében összpontosította a legnagyobb hatalmat, az ismertetett nézettel jelentős mértékben azonosult. Viszont 1957 végén, amikor

Gomułka már fokozatosan átevezett a dogmatikus vizekre, a lengyelországi belpolitikai történések kiszorultak a pártszervek érdeklődési köréből. A lengyelországi események a magyarországi fejleményekkel összehasonlítva nem váltottak ki ahhoz hasonló feszült figyelmet a CSKP és az SZLKP vezető köreiből. Míg a magyarországi forradalommal komplexebben foglalkoztak, addig Lengyelországgal kapcsolatban megelégedtek a részleges információkkal – a Szovjetunió irányvonalát követve –, és nem érezték szükségét annak, hogy saját politikai vonalat alakítsanak ki és különleges aktivitást fejtsenek ki Lengyelországgal szemben. A látszólagos nyugalom ellenére, amit a CSKP vezetése Lengyelország esetében tanúsított, valójában az ottani történésekhez negatívan viszonyult, és azok a liberalizálási intézkedések, amelyeket a lengyel kommunisták a közvélemény nyomására kénytelenek voltak megtenni, félelemmel töltötték el. Aggályai 1957 után főként a Lengyelországgal fennálló kulturális kapcsolatok miatt támadtak, de a csehszlovák kommunistákat úgyszintén aggasztották a szlovák és lengyel katolikus papok közötti kapcsolatok.

A kommunista hatalom magatartásának alakulása a lengyel kisebbséggel szemben

A csehszlovák–lengyel párt- és államközi viszonyban 1956 késő őszen látszólag nem jelentett különösebben neuralgikus pontot a lengyel kisebbség helyzete. Úgy tűnt, hogy a kisebbségpolitikai intézkedések a megelőző hónapokban egyre erőteljesebbé vált intolerancia folytatásaként vesznek mind radikálisabb irányt. Valójában azonban a külső és a belső tényezők szorosan összefonódva s egymást kölcsönösen gerjesztve hatottak a háttérben.

A Csehszlovák Köztársaság Oktatásügyi és Kulturális Minisztériuma 1956 decemberében újból előhozakodott a lengyel kisebbségi nacionalizmus vádjával. A kétnyelvűségnek az etnikailag vegyes területeken történő szorgalmazását főként a régi értelmiség sorából származó „lengyel sovinizta elemek” művének nyilvánította, amely arra irányul, hogy a lengyel kisebbség kulturális életét elszigetelje a többségi lakosságtól. Ugyanakkor a PZKO-t a lengyel sovinizta csoportok menhelyének és bázisának kiáltotta ki. „Ebben a helyzetben egyre sürgetőbbé válik, hogy a lengyel dolgozók kulturális életének az üzemi klubok és művelődési otthonok biztosításának keretét, és ezzel megteremtődjenek a feltételek a PZKO-nak mint a lengyel dolgozók önálló kulturális szervezetének a felszámolásához” – áll a már említett Rudolf Tomis levelében.⁴⁹ A szervezet javasolt megszüntetését 3-4 év leforgása alatt tervezték, de előkészítéséhez azonnal hozzá akartak látni. Az egyik első lépésnek a Belügyminisztérium által egyébként még jóvá nem hagyott alapszabályzat megváltoztatását szánták, ami által a PZKO tömegszervezetből kulturális egyesületté vált volna. Ezt a lépést támogatta a CSKP Český Těšín-i Járási Bizottságának vezető titkára, valamint a CSKP Ostravai Kerületi Bizottsága agitációs és propagandaosztályának vezetője, Emerich Mistecký. Egyetértettek a tervezett intézkedéssel a PZKO funkcionáriusai, Eugeniusz Suchánek és Tadeusz Siwek. Az Oktatásügyi és Kulturális Minisztérium az alapszabályban főleg azt kifogásolta, hogy a szervezet bár a Nemzeti Front Központi Bizottságának alárendeltségébe tartozik, működése csupán az Ostravai kerület három járására (Ostrava-vidék, Český Těšín, Karviná) terjed ki, s ezáltal a lengyel kisebbség kulturális élete kikerülne az Ostravai Kerü-

leti Nemzeti Bizottság, valamint az Oktatásügyi és Kulturális Minisztérium ellenőrzése alól.⁵⁰

A tervezett intézkedések valójában magukkal vonták volna a lengyel kisebbségi kultúra autonóm elemeinek végérvényes felszámolását, sőt a kisebbségi kultúra marginalizálását, amihez hozzájárult a többségi lakosság negatív magatartása a lengyel kisebbségi kultúra jelenlétével szemben. Végso soron tehát az egyedüli lengyel kisebbségi szervezet megszűnése a lengyel kisebbség asszimilációjának felgyorsításához vezetett volna a tēšín régióban.

Az Oktatásügyi és Kulturális Minisztérium elképzelését újólag 1957 februárjában hozta nyilvánosságra a *Néhány észrevétel a PZKO alapszabályzatának átdolgozásával kapcsolatban* című elaborátumban, amelynek szerzője megint csak a már említett Rudolf Tomis volt. A minisztérium reagálásában kitért a CSKP központi és regionális struktúráinak a megelőző években a tēšín helyzettel összefüggő megnyilatkozásaira.⁵¹ Ezekben ugyanis fő veszélyként a helyi cseh lakosság nacionalizmusát jelölték meg. Viszont 1956-ban a minisztérium azt hangsúlyozta, hogy „a lengyel polgártársak nacionalista és sovinszta megnyilatkozásai a cseh sovinszta elemek malmára hajtják a vizet, és ez az egyik fő oka a cseh lakosság részéről tapasztalható nacionalista kilengéseknek.” A minisztérium a PZKO vezetését és helyi szervezeteit újabban már nemcsak nacionalizmussal és sovinizmussal, hanem „szeparatista tendenciák”-kal is vádolta. „A lengyel intellektuális elemek”, amelyek jelentős pozíciókat töltenek be ebben a szervezetben, állítólag igyekeztek elvonni a polgárokat az iparban és a mezőgazdaságban folyó építómunkától. S bár ezek a vádak minden alapot nélkülöztek, Tomis megállapította, hogy „a lengyel és a cseh dolgozók-nak a proletár internacionalizmus szellemében történő nevelése eredményesebb lehet”, ha a PZKO tevékenységét néhány éven belül megszüntetik. Ugyanakkor a szervezeten belüli káros tendenciák azonnali korlátozását követelte. Elképzelése szerint átmenetileg a kezelésében maradna a könyvkiadás és a Lengyelországból történő könyvbehozatal ellenőrzése, de be kell tiltani az ifjúsági tagozatok létrehozását. További lépésként ajánlotta az önálló lengyel könyvkereskedések megszüntetését, amelyeket Český Tēšínben és Karvinán a PZKO főbizottsága működtetett, valamint a lengyel nyelvű könyvkereskedést Třinecben, Karvinán és Orlován. Helyettük a cseh nyelvű könyvkereskedésekben kis lengyel részlegek létrehozását ígérték. A lengyel művészyüttéseknek Lengyelország helyett cseh- és morvaországi vendégszerepléseket irányoztak elő. Hasonló intézkedésekkel számoltak a magyar és ukrán kisebbség esetében is.⁵²

A Český Tēšín-i Járási Nemzeti Bizottság Tanácsa 1957. május 5-én elutasította a lengyel nemzetiségű lakosság nyelvi követeléseit. Egyrészt a csehszlovák–lengyel szerződés 1957. március 10-én aláírt függelékével érvelt, amely módosította a kisebbségekkel szembeni politika kölcsönösségét, kihagyva belőle azt a kitétel, hogy a lengyel kisebbséggel, és viszont, a lengyelországi csehekkel való érintkezésben biztosítani kell az anyanyelv használatát. A kisebbségi politika alapelveként ugyan elismerte a reciprocitást, tekintet nélkül a lengyelországi csehek számarányára, tehát azt az állapotot, hogy a nemzeti bizottságok a lengyel nyelvű beadványokra csehül válaszoltak. A járási nemzeti bizottság szerint a lengyel nyelv használatának a lengyel nemzetiségű állampolgárokkal való érintkezésben csak akkor lenne jogosultsága, ha nem értenének csehül, ez viszont nem jellemző a tēšín régió-

ra. Ugyanakkor elutasították a helységnevek kétnyelvű megjelölésének követelését is.⁵³

A járási, központi és kerületi hatalmi struktúrák elégedetlenek voltak a PZKO 1957. július 21-én Český Těšínben tartott V. közgyűlésével is. A lengyel Művelődésügyi Minisztérium küldöttségének vezetője, G. Kałużny – annak ellenére, hogy a CSKP funkcionáriusai ez idő tájt már élesen elítélték az ún. két haza elméletét – Lengyelországról úgy beszélt, mint valamennyi lengyel anyaországról, és a PZKO vezetőit látogatóba hívta, a lengyel kisebbségi művészegyütteseknek pedig lengyelországi vendégszereplést kínált.⁵⁴ Ugyanakkor a csehszlovák Oktatásügyi és Kulturális Minisztérium képviselői a közgyűlésen azt nyilatkozták, hogy a művészegyüttesek lengyelországi vendégszereplése csak a minisztérium közvetítésével valósulhat meg. Ráadásul egyetlen küldött sem reagált a CSKP Ostravai Kerületi Bizottsága titkárának, a párt Český Těšín-i volt járási titkárának, Bohumil Bělovskýnak a felszólalására, aki a PZKO címére bíráló észrevételeket intézett.⁵⁵

A CSKP KB agitációs és propagandaosztályának, valamint az Oktatásügyi és Kulturális Minisztérium anyagai szerint a közgyűlés hozzájárult „a burzsoá nacionalista, sovíniszta és szeparatista erők megerősödéséhez.” Nacionalista megnyilvánulásnak minősítették a zászlódíszat, mert a csehszlovák állami lobogó mellé kitzűték a lengyel zászlót is, illetve hogy kísérlet történt a lengyel állami himnusz eljátszására is. Az említett dokumentumokban felrótták a PZKO-nak, hogy csak a lengyel nemzetiségű lakosok között fejt ki tevékenységet, és nem kapcsolódik be a közös csehszlovák–lengyel kultúrestek és esztrádműsorok szervezésébe. Elégedetlenség kapott hangot a dokumentumokban a PZKO járási szervezetei mellett létrehozott pártcsoportoknak a csehszlovák szocialista hazafiságra való nevelése terén kifejtett tevékenységével kapcsolatban is. Az effajta kritika azonban nem csak a lengyel kisebbségekkel szembeni magatartás sajátossága volt. Erről tanúskodik, hogy a CSKP KB dokumentumai hasonló szellemben bírálták a Csemadokot és az Ukrán Dolgozók Kulturális Szövetségét (KSUP) is, annak ellenére, hogy azok soraiban nem jelentkeztek a CSKP politikájával szembeszegülő megnyilvánulások. Az említett dokumentumok szerint a nemzetiségi szervezetek tevékenysége „elősegíti szándékosan vagy akaratlanul is az ártalmas elszigetelődést.” Az aktivistáikat az a vád érte, hogy ki akarják sajátítani a „nemzeti bizottságoknak, a tömegszervezeteknek, sőt olykor magának a pártnak a szerepét.” Miközben a bírálat egyedüli oka az volt, hogy ezek a szervezetek nem tettek semmi mást, csak teljesítették feladatukat.⁵⁶

A PZKO közgyűlése új alapszabályzatot hagyott jóvá, amely módosította a szervezet az Ostravai Kerületi Nemzeti Bizottsággal és a CSKP Ostravai Kerületi Bizottságával szembeni alárendeltségét. Ennek ellenére a PZKO-t az a bírálat érte, hogy „sosem teljesítette kielégítően, és mindmáig nem teljesíti fő feladatát, a lengyel dolgozók mozgósítását a hazánk szocialista építésében való öntudatos részvételre.” A CSKP KB dokumentumai szerint a PZKO kulturális-népművelési tevékenységét afféle öncélnak tekintette, nem pedig a lengyel nemzetiségű dolgozók szocialista átnevelésének eszközeként értelmezte. Ezért felelősség terheli amiatt, hogy „lengyel nemzetiségű polgártársaink még mindig nem érzik magukat otthon hazánkban.” Emiatt az Ostravai Kerületi Nemzeti Bizottságnak, valamint az Oktatásügyi és Kulturális Minisztériumnak fokozottabban kell törődnie a lengyel dolgozók körében végzett nevelőmunkával. A lengyel nemzetiségű lakosságnak a csehszlovák államhoz

való kötődését többek között a lengyelországi könyvbehozatal korlátozásával és a lengyelre lefordított hazai cseh meg szlovák szépirodalmi művek számának növelésével is erősíteni igyekeztek. A PZKO főbizottsága melletti kiadói tanácsot épp azért érte bíráló, hogy nem jelentet meg cseh és szlovák szerzőtől származó lengyel fordításokat, és csak a helyi lengyel szerzők alkotásainak publikálását szorgalmazza. Hasonlóképpen bíralták a lengyel színházi egyesületeket, hogy csak a Těšín környéki lengyelek életével foglalkozó darabokat mutatnak be.⁵⁷

A lengyel nacionalizmus elleni kampány a CSKP Ostravai Kerületi Bizottságának 1957. szeptember 5–6-án tartott ülésén is folytatódott. Ismét elítélték a „kifejezetten nacionalista jellegű” lengyel nemzetiségi követeléseket, így például az önálló lengyel zeneiskola létrehozását, további pedagógiai iskolai osztályok nyitását, a fiataloknak a PZKO tevékenységébe való bevonását, önálló lengyel sportklubok alakítását (illetve felújítását). Újból előhozakodtak azzal, hogy a lengyelek körében tisztázatlan a hazához való tartozás. A PZKO főbizottságának elnöke, A. Kubeczka megpróbált erre reagálni, állítva, hogy a főbizottság tagjainak többsége Csehszlovákiát vallja hazájának; ugyankkor rámutatott arra is: a PZKO-nak a kulturális és tömegpolitikai munkájához szüksége van a jelenlegi lengyelországi anyagokra is. Mivel az ostravai tanácskozásra a CSKP KB 1957. május 14–16-i ülése után került sor, ahol a KB titkára, Jiří Hendrych nemcsak a revizionizmus, hanem az egyház elleni harcot is meghirdette, az ún. lengyel burzsoá nacionalizmus új dimenziókat nyert. A két haza elmélete elleni érvelés része lett a lengyelországi, a szocializmus különböző útjairól, de főleg a lengyel államnak a valláshoz és az egyházhoz való, a csehszlovákiaitól eltérő viszonyáról folytatott vitának. A lengyelországi sajtó behozatalának ellenzéséhez ugyancsak jól jött, hogy a Sajtóellenőrzési Hivatal (STD) ostravai kerületi munkatársa szerint a kerületben 70%-ra tehetően mintául a nyugati lapok szolgáltak.⁵⁸

A lengyelországi sajtó behozatala bíráló tárgya lett a más nemzetiségű polgárok körében végzett tevékenységgel foglalkozó, 1957. október 10-én tartott országos értekezleten is. Těšín környékén a lengyel behozatal állítólag elérte a 700 ezres példányszámot, amiből csak magában Karvinában 300 ezer katolikus tematikájú lap került az olvasók kezébe. Bíráló érte a lengyel hívók igényeinek kielégítését szolgáló egyházi irodalom behozatalát is, konkrétan azt az esetet, hogy a PZKO ötezer egyházi énekeskönyv lengyelországi kinyomtatását rendelte meg.⁵⁹ Ez a megrendelés végül is a PZKO főbizottsága melletti pártcsoport és a CSKP Ostravai Kerületi Bizottságának „jóvöltá”-ból nem valósult meg.⁶⁰ A „nyugati orientációjú, illusztrált, Lengyelországból behozott lapok” hatásának ellensúlyozására fontolóra vették a lengyel kisebbségi sajtó kibővítését, így például a *Svět sovětů* lengyel mutációjának és egyéb lengyel nyelvű sajtótermékek megjelentetését – ami ráépül a Csehszlovák Rádió lengyel nyelvű ostravai adására –, valamint a *Głos Ludu* napilappá válását. Azonban ezúttal sem a lengyelek nemzetiségi követeléseinek kielégítése volt a meghatározó szempont, hanem az „anyaországi média hatásának »gátolása«”.⁶¹

Időközben megmutatkozott, hogy a felsőbb pártszervek és a helyi szervek nem ritkán ellentétes követelésének teljesítése nem lesz könnyű ügy. Mivel a Těšín és Ostrava környéki régióban, valamint Észak-Morvaországban erős lengyelelles hangulat uralkodott, a lengyel népművészeti együttesek nem vehettek részt a kerületi szemlén, s felkérés híján nem léphettek fel a cseh és morva kerületekben. Az Oktatásügyi és Kulturális Minisztérium részéről a PZKO-val szemben támasztott tovább-

bi követelmény az volt, hogy az alapszabály egyértelműen rögzítse a szervezet számára a lengyel tannyelvű iskolák igazgatóinak irányításába történő beleszólás megtiltását, mivel a múltban a PZKO főbizottsága találkozókat szervezett az igazgatók részvételével, hasonlóan, mint azt a lengyel főiskolások diákkörei tették. A minisztérium az 1957 decemberében kelt dokumentumban feladatul szabta az Ostravai Kerületi Nemzeti Bizottság számára a cseh pedagógusok megnyerését a Těšín környéki cseh kulturális élet megerősítése céljából.⁶² A kommunista hatalomnak ugyanakkor nem sikerült elérnie a számára kényelmetlen Pawol Kubisz eltávolítását a *Zwrot* és az SLA vezetéséből.

A minisztérium számára a PZKO elleni további támadásra ürügyül szolgáltak a PZKO által 1957 decemberében szervezett tanfolyamok. R. Tomisnak a CSKP III. osztálya számára készült, 1957. december 20-ról származó „drámai” hangvételű jelentése szerint „a tanfolyamok résztvevőinek körében rendkívül veszélyes revizionista és sovinizta nézetek kaptak lábra”, s csak ketten helyezkedtek „pártszerű álláspontra”. A *Głos Ludu* főszerkesztőjével történt találkozás után Tomis állítólag arra a megállapításra jutott, hogy a „lengyel probléma és a těšíni helyzet sokkal súlyosabb, mint ahogy az a PZKO V. közgyűlése idején tűnt számára”. Hangsúlyozta, hogy állítólag személyesen akadályozta meg klerikális tartalmú könyvek Lengyelországból történő, 40 ezer példányt kitevő behozatalát, ami erősen eltúlzott adat volt.⁶³

A tanfolyamokon újra felvetődtek a haza fogalmával, illetve a nemzet és a nemzetiségi kisebbségek közötti különbséggel kapcsolatos kérdések. A résztvevők felszólalásai azt a problémát feszegették, hogy mi valójában a kisebbségek által létrehozott kultúra és mely nemzet részének tekinthető az, milyen nemzeti hagyományokból kell építkeznie, s milyen nemzeti szellemben kell nevelni a kisebbségekhez tartozó szülők gyermekeit. A résztvevők követelték, hogy a csehszlovákiai lengyel kultúrát minősítsék nemzeti kultúrának. Ismét előtérbe került a kétnyelvűség és a lengyel nyelv használata a hivatalos érintkezésben. Követelték azt a jogot, hogy a lengyel nyelv valamennyi tanácskozáson legitimitást nyerjen, és a hatóságoktól a beadványokra kizárólag lengyel nyelven kapjanak választ. Felléptek a spontán asszimiláció ellen is. Jellemző volt az az érvézés, hogy amennyiben az ifjúság élhetne a nemzetiségi önrealizálás lehetőségével, nem járnának annyian templomba. Bírálták a Csehszlovák Ifjúsági Szövetséget is, hogy nem törődött kellőképpen a lengyel fiatalossággal, és hangot kaptak a Lengyel Ifjúsági Szövetség 1948 utáni feloszlásával kapcsolatos kifogások is. Állítólag felvetődött az ún. Ciešlar-platform kérdése is. A résztvevők szerint „lehet, hogy Ciešlar tévedett, de utána a kérdés megtárgyalása nélkül kizárták.” Bírálták továbbá a lengyeleknek az állami és pártapparátusban való alacsony képviseletét; a kétnyelvűséggel kapcsolatban rámutattak arra, hogy már a múltban is magától értetődőnek számított, tulajdonképpen „az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása óta eltelt időszak alatt érvényben volt legapróbb követelések teljesítéséhez ragaszkodunk.” Szóba kerültek a megszüntetett lengyel egyesületek vagyonának kérdései, a résztvevők követelték annak átadását a PZKO számára. Kifejezésre juttatták, hogy nem értenek egyet Pawol Kubisznak a *Zwrot* és az SLA-ból való tervezett eltávolításával. Ugyanakkor szót emeltek a cseh nacionalista szerzők, például Petr Bezruč és A. M. Tilšová műveinek kiadása ellen. A kifogások magának a CSKP-nek a politikája ellen is irányultak: „mit kíván tenni a

párt a lengyelek ellen a múltban elkövetett sérelmek orvoslása érdekében? [...] Mit akar tenni a párt a cseh sovinizmus ellen?”⁶⁴

Az üldözések kulminálása

A lengyel kisebbség elleni megtorlások 1957–1958-ban érték el tetőpontjukat. Ehhez a PZKO főbizottságának az az 1957. december 12-én hozott döntése adott lökést, mely kiadásra ajánlotta Teofil Stolarznak *Bányászközmondások* című könyvét. A mű egyike volt az SLA PZKO irodalmi pályázatán 1954-ben díjat nyert munkáknak. Utólag, amikor már elkezdtek a könyv rotaprintes eljárással történő kinyomtatását a třineci vasműben, a cenzúra arra a megállapításra jutott, hogy a könyvben szereplő több tucatnyi közmondás államellenes jellegű. A kinyomtatott példányokat elkobozták. A „felsőbb szervek” beavatkozására a PZKO főbizottsága 1958. március 18-án döntést hozott Pawol Kubisznak a *Zwrot* és az SLA szerkesztőségéből történő eltávolításáról. Ugyanakkor megszüntették az SLA autonóm státusát is. Úgyszintén leváltották az SLA irodalmi szekciójának vezetőjét és a kiadvány recenzensét, Józef Ondruszt is, és betiltották számára a néprajzi kutatások publikálását. Kubison és Ondruszon kívül a kiadvány megjelentetésére vonatkozó megrendelést a PZKO központi titkára is aláírta, aki azonban az egész felelősségre vonást megúsza egy súlyos megrovással. A lengyel kisebbség körében izgatottságot váltott ki az a tény, hogy Pawol Kubisz demonstratív módon elutasította az elégtételként felkínált járási könyvtári, illetve levéltári állást, és a třineci vasmű acélöntödéjében lépett munkába.⁶⁵

A CSKP Ostravai Kerületi Bizottságának politikai irodája által készített jelentésében, amely egyben alapanyagul szolgált a CSKP KB beszámolójához és határozatához, 1958. március 24-én megállapítást nyert, hogy „a lengyel nemzetiség egyes kispolgári elemeinek körében a burzsoá nacionalizmus jelei mutatkoznak, s ezt a kispolgárság, a kispolgári értelmiség egy része és a klérus terjeszti.”⁶⁶ A jelentés szerint a „csehszlovákiai lengyel nemzetiségű állampolgárok körében tapasztalható burzsoá nacionalizmus hívei az utóbbi évben közvetlen segítséget kaptak az ilyesfajta tendenciák lengyelországi megtestesítőitől.”⁶⁷ Ráadásul a lengyel értelmiséget revizionista nézetek terjesztésével vádolták, főként a demokrácia, az emberi szabadság és a nemzetiségi kérdést érintő marxi-lenini tanok vonatkozásában. Utólag a legfőbb veszély kategóriájába sorolták az evangélikus egyházat, a szektákat és az ifjúságot. Gondot okozott a hatalomnak a lengyel lakosság nagyfokú vallásossága. A hittanórákat 1953-ban a tanulók 98%-a látogatta, s ez idő tájt a Český Těšín-i járásban a lakosság csupán 1,4%-a volt felekezeten kívüli; de még az 1957/1958-as tanévben is a hittanórákat a lengyel nemzetiségű tanulók 72%-a látogatta, míg a cseh tanulók esetében ez csupán 48%-ot tett ki.⁶⁸

A 219 főből álló lengyel tanítói állományból 164 valamilyen felekezet tagja volt, 55-en felekezeten kívüliek, és öt tanító hittanra járatta a gyerekeit. Bár a „vallásos” tanítók közül sokan egyházi szertartásokon nem vettek részt, ezek kevesebben voltak, mint a cseh tanítók esetében. A lengyel kisebbség körében a hittanórákat látogató tanulók százalékaránya hagyományosan magasabb volt. Az Ostravai kerületben összességében a hittanoktatást a cseh tanulók 47,9%-a látogatta, ugyanakkor a lengyel nemzetiségűeknél ez elérte a 71,2%-ot. Ennek az aránynak hozzávetőleg megfeleltek az egyes járások adatai is.⁶⁹

A helyzet lecsillapodása

A lengyel kisebbségi probléma megoldására irányuló, főként a kerületi nemzeti bizottságok, kisebb részben a CSKP funkcionáriusai által képviselt nézetek nem jártak sikerrel. Minden valószínűség szerint ebben közrejátszott az a tény is, hogy a CSKP a lengyel kisebbség körében viszonylag erős támogatást tudhatott maga mögött, nyilván megvolt a maga hatása a nemzetiségi feszültség gerjesztésétől tartó aggályoknak is. Ráadásul a PZKO tevékenységét fokozatosan hozzáigazította a kommunista hatalom követeléseire. A *Zwrot* 1957. decemberi száma a CSKP Český Těšín-i járási első tikárától, E. Morkestől származó cikket jelentetett meg, mely felsorakoztatta a PZKO tevékenységével kapcsolatos hivatalos elvárásokat. Megismételte azokat a már korábban is hangoztatott fenntartásokat, hogy a PZKO a kulturális tevékenységet öncélúnak tekinti, nem szentel kellő figyelmet a lengyel lakosság körében végzett eszmei nevelőmunkának, nem működik kellőképpen együtt a Forradalmi Szakszervezeti Mozgalommal és a Csehszlovák Ifjúsági Szövetséggel, valamint a művelődési otthonokkal a közös cseh–lengyel kulturális rendezvények szervezésében. Ugyanakkor Morkes hangsúlyozta a „vallási népbútítás” elleni, a PZKO által szervezett előadássorozatok fontosságát.⁷⁰

Meglepő viszont, hogy a CSKP Kerületi Bizottsága politikai irodája által kidolgozott dokumentum hangvétele ellenére előtérbe került a régió belüli cseh nacionalizmus elleni harc is. Nem kizárt, hogy a CSKP vezetése ismét felelevenítette azt az elvet, mely szerint az a nacionalizmus a veszélyes, amely ellen nem harcolnak. Mindenesetre a csehszlovákiai nemzetiségi problematikáról készült elemzésben, amelyet a CSKP III. osztályának munkatársa, Otakar Zeman dolgozott ki a CSKP XI. kongresszusa után, kihúzták azt a mondatot, hogy: „a proletár internacionalizmus Ostrava környékén is mély gyökereket eresztett.” Másrészt viszont a dokumentum említést tett a kétnyelvűséggel kapcsolatos, a régió 63 helységét érintő be nem tartásáról, valamint a lengyelelles légkörről és az olyasfajta kijelentésekről, hogy „nálunk a lengyel nemzetiségű állampolgárok jogai eltűntek, több vívmányban részesülnek, mint amit megérdemelnének”, de ugyanakkor a két haza elméletéről is.⁷¹

A CSKP KB politikai irodája a lengyel nemzetiségű állampolgárok körében végzett politikai tevékenység elveivel első ízben 1958. április 3-án foglalkozott. A határozati javaslatot a KB titkára, Vladimír Koucky terjesztette elő. A CSKP vezetése ekkor elemzést kért a *Zwrot* és a *Głos Ludu* című folyóiratról. Koucky a magyar kisebbséggel kapcsolatos intézkedéshez hasonlóan a lengyel kisebbségi sajtó bővítését és példányszámának emelését javasolta, a lengyelországi média hatásának gyengítésére törekedve. A CSKP KB titkárságán megtárgyalt javaslat 1959. január 27-én visszakerült a politikai iroda elé.⁷²

Az Oktatásügyi és Kulturális Minisztériumnak a lengyel kisebbségi intézmények teljes felszámolására irányuló javaslatát a CSKP vezetése nem tette magáévá. Ellenkezőleg, kiegyensúlyozottabb megközelítés mellett döntött a mindkét oldalon szélsőségesnek ítélt megnyilvánulásokkal szemben. Mivel azonban a jelentés és a határozat súlypontja a lengyeleknek a többségi lakosságtól való állítólagos elszigetelődésére, illetve annak leküzdésére helyeződött, a határozat tulajdonképpen a lengyel kisebbség spontán asszimilálódását előmozdító rejtettebb támogatását szolgálta. A lengyelek aránya ugyanis Těšín környékén a Csehszlovák Köztársaság

egész területéről történő odavándorlás nyomán természetesen csökkenni kezdett. A jelentés rámutatott a burzsoá nacionalizmus, a sovinizmus és a szeparatizmus különböző formáinak mind a lengyel, mind pedig a cseh közegben tapasztalható megnyilvánulásaira. A lengyel kisebbséggel szemben a kritika továbbra is azt vette célba, hogy a lengyel kisebbség „szervezett kulturális és társadalmi élete jelentős mértékben elkülönül a cseh dolgozók kulturális és társadalmi életétől.” „A cseh és a lengyel dolgozók közeledésének elmélyítését nehezítő akadály”-ként a katolikus és az evangélikus egyházat, valamint az egyháztól elszakadt vallási csoportokat, a szektákat, főleg a lengyel klérust jelölte meg.⁷³

A PZKO a valamennyi Ostrava környéki lengyel polgár képviseleti szerveként való elismerését követelte, s ismételten felmerült az ún. Ciešlar-platform kérdése. A CSKP vezetése hangsúlyozta, hogy az országban a politikai monopólium a kommunista pártot illeti meg, amely „megtestesíti valamennyi csehszlovákiai nemzetiség érdekvéviselését.” A többi kisebbségi szervezethez hasonlóan (ez kiváltképp a Csema-dokra vonatkozott) a CSKP vezetése a PZKO-val szemben is hangsúlyozta, hogy ezek a szervezetek semmiképpen sem tekinthetők politikai szerveződésnek, hanem kizárólag kulturális jellegűek. Ugyanakkor a CSKP KB politikai irodája megerősítette annak az elvnek az érvényességét, amely szerint a PZKO-nak az Ostravai kerületen belül a Nemzeti Front Kerületi Bizottságának részeként, a rajta keresztül kapott pénzügyi támogatással élve kell kifejeznie tevékenységét. Az Oktatásügyi és Kulturális Minisztériumnak tehát nem sikerült elérnie a PZKO-nak a minisztérium struktúrába való teljes betagozódását. František Kahuda miniszter számára csupán az a feladat jutott, hogy tárcája rendszeresen figyelemmel kísérje a PZKO tevékenységét, és közreműködjön „a lengyel nemzetiségű állampolgárok körében végzett kulturális tevékenységgel kapcsolatos alapvető problémák megoldásában, valamint a PZKO tevékenységének irányításában és ellenőrzésében.” Másfelől viszont a minisztériumnak elrendelték, hogy behatóbban törődjön a lengyel kisebbség gondjaival. Ennek irányítását az egyik miniszterhelyettes kapta feladatul.⁷⁴

A regionális hatalmi struktúrák dokumentumaitól eltérően a revizionizmus mind a csehek, mind pedig a lengyel nemzetiség soraiban meglevő problémaként szerepelt. A jelentés a „dolgozó nép erkölcsi-politikai egységé”-nek követelményéből kiindulva elítélte a Lengyelországból behozott lapokat, valamint a nehezen ellenőrizhető eleven kishatár menti kapcsolatokat. A lengyel és a cseh nacionalizmus viszont hivatalosan azonos szintre került: „könyörtelen harcot kell folytatni mind a cseh, mind pedig a lengyel nacionalizmus ellen, le kell leplezni azok gyökereit, és meg kell akadályozni a hatóerejét lehetővé tevő feltételek kialakítását.” Így egyfelől elutasítással találkozott a két haza elmélete mint a „dolgozó népünk erkölcsi-politikai egységét gyengítő teória”. Másrészt viszont a jelentés negatív összefüggésekbe ágyazva szólt a cseh nacionalizmusról, mely az 1938-as tēšín-i események felelevenítésében, a lengyelek „eltűzött” jogait nehezményező kijelentésekben, a lengyel iskolák megszüntetésének követelésében és a kétnyelvűség szükségességének tagadásában jutott kifejezésre. A jelentés konkrét példákat felhozva utalt a kétnyelvű feliratok Tēšínben és egyes kétnyelvű községekben tapasztalható mellőzésére, amelyekben a hivatalos hirdetmények kifüggesztése, a középületek megnevezése, a körlevelek kibocsátása csupán cseh nyelven történt. Egyértelműen elítélően szólt a jelentés az olyan, például a Český Tēšín-i Járási Nemzeti Bizottság által hangoztatott ér-

vekről, melyek szerint lengyel nemzetiségi probléma nem létezik, mert minden állampolgár tud csehül. Ugyanakkor a lengyel nemzetiségű kommunisták feladatuk kapták, hogy harcoljanak azok ellen a nacionalisták ellen, akik „a kétnyelvűséggel kapcsolatos intézkedésekkel és az anyanyelv használatának jogával visszaélve szeretnék felhasználni azokat arra, hogy a lengyel nemzetiségű állampolgárok életét elkülönítsék a cseh lakossággal való baráti szocialista együttműködéstől.”⁷⁵

A minisztérium viszont sikerrel kieroszakolta, hogy a lengyel kisebbségi rendezvények minimális állami támogatásban részesüljenek. A CSKP KB politikai irodája a Csehszlovákia és Lengyelország közötti kulturális megállapodásról folyó tárgyalásokon elutasította a lengyel fél arra irányuló igyekezetét, hogy a csehszlovákiai lengyelek kulturális szükségleteinek kielégítésével a lengyel Művelődésügyi Minisztérium is törődjön. A lengyel nemzetiségű csehszlovák állampolgárokról való gondoskodást „a csehszlovák állam kizárólagos ügyévé” nyilvánították.

A CSKP nemzetiségi politikájának vezérlő elvévé a proletár internacionalizmust deklarálták. Az egyes nemzetiségi közösségek sajátosságait valójában a nyelvi, illetve a kulturális különbségekre redukálták: „a nyelvi sokféleség sehol sem válhat akadályává egész lakosságunk nemzetiségi különbségeken felülemelkedő erkölcsi-politikai egységének megszilárdításában.” A nemzetiségi kérdés megoldása így alárendelődött a fő feladatnak – „a szocialista építés betetőzésé”-nek. A nyilatkozatban ez további nyomatékot kapott azzal a megállapítással, hogy e célnak az eléréséhez elengedhetetlen az egész dolgozó nép erkölcsi-politikai egységének további megszilárdítása. Ezért támogatni kell mindent, ami elősegíti ennek az egységnek a kialakítását és megszilárdítását.”⁷⁶

Az így értelmezett egység szellemében a lengyel nemzetiségű közéleti aktivitásának súlypontja áthelyeződött a kisebbségi struktúrákból a „termelési szférába”. A kommunista hatalom szorgalmazni kezdte lengyel nemzetiségű lakosok erőteljesebb bevonását a közéletbe, a társadalmi előrelépés perspektíváját kínálva, hogy a PZKO-n, ill. a kisebbségi közösségen belüli szerepvállalás váljék minél kevésbé attraktívabbá számukra. „Az üzemek, a földműves szövetkezetek, a nemzeti bizottságok, a tömegszervezetek, főként a szakszervezetek és a Csehszlovák Ifjúsági Szövetség szervezetei jelentik a cseh és a lengyel dolgozók baráti együttműködésének kialakítását és megszilárdítását szolgáló meghatározó centrumokat.”

S ezt kiegészítették az alábbi tanácsok: ilyen irányvételhez példaként szolgálhat „a lengyel nemzetiségű élenjáró dolgozók” nagyobb számban történő felvétele a CSKP tagjelöltjeinek sorába és „azok megbízása konkrét, a lengyel polgártársak körében kifejtett politikai munkához kapcsolódó feladatokkal.” Ugyanakkor az is az utasításokban szerepelt, hogy lengyel nemzetiségű pártönkéntiek nagyobb mértékben vegyenek részt különböző pártiskolázásokon és tanfolyamokon. S ez a szakszervezeti iskolázásokra és a csehszlovák ifjúsági szervezetekre is vonatkozott. A CSKP vezetése deklarálta elégedetlenségét a lengyel fiatalok alacsony szervezethez tartozásával. A szövetség elnöke, Miroslav Vecker feladatuk kapták „a cseh és lengyel fiataloknak a Csehszlovák Ifjúsági Szövetség szervezetein belüli legszorosabb együttműködés feltételeinek javítását.” Ugyanakkor elutasítással találkozott az önálló lengyel szervezeti struktúrák kialakítására irányuló törekvések, a monopolhelyzetben levő ifjúsági szövetségen belüli alapszervezeteket is beleértve. A CSKP vezetése rendkívül fontos szerepet tulajdonított annak, hogy a lengyel tannyelvű iskolák vég-

zettjei lehetőséget kapjanak az érvényesülésre az ország egész területén, a legkülönbözőbb helyeken, komolyabb posztokon is. A CSKP KB politikai irodájának ülésén erre nyomatékosan felhívta a figyelmet a testület tagja, Ludmila Jankovcová.⁷⁷

A CSKP KB politikai irodája egyúttal határozatot hozott a tanítók származás szerinti osztályösszetételének javításáról is. A lengyel nyelvű szépirodalmi és politikai művek kiadása központosított irányítás alá került, csakúgy, mint az irodalmi alkotások és a népművészeti együttesek számára szükséges szakmai anyagok Lengyelországból történő behozatala. A lengyel nyelvű időszaki sajtó eredetileg tervezett bővítése helyett másfajta intézkedés történt. A CSKP KB politikai irodája úgy döntött, hogy növelni kell a lengyel nyelvű cikkek számát a kétnyelvű üzemi újságokban. A lengyel művészegyüttesek szervezése a PZKO helyett átkerült a szakszervezeti üzemi klubok hatáskörébe.

A pártvezetés magáévá tette a helyi államigazgatás ajánlását, követelve, hogy a PZKO nagyobb részt vállaljon a közös cseh–lengyel kultúrestek, hangversenyek és esztrádműsorok szervezéséből. Ugyanakkor intézkedés történt arról, hogy erőteljesebben érvényesüljön a PZKO tevékenységének a párt általi ellenőrzése. Különleges figyelem irányult – amit Viliam Široký miniszterelnök is szorgalmazott – a Lengyelországból származó katolikus sajtó terjesztésére a Těšín környéki lengyel nemzetiségű hívek körében. Így a PZKO kezelésében levő könyvüzletek „az egyházi maradiság és egyéb burzsoá csökevények fellegvárá”-nak minősültek. Riasztónak számított az a tény, hogy míg a *Przewodnik katolicki* című terjedelmes, a vallási kérdéseknek szentelt írásokat tartalmazó folyóiratból a PZKO 1117 példányt igényelt, a lengyel kommunisták *Trybuna Ludu* című napilapjából mindössze 8 példányt járatott a szervezet.⁷⁸

Döntés született a CSKP vezetésében a PZKO VI. kongresszusának összehívásáról is, azzal a céllal, hogy a lengyel kisebbséggel szembeni politika új elvei rögzítést nyerjenek a szervezet dokumentumaiban is. A PZKO vezetése a CSKP KB politikai irodájának követeléseit elfogadta. Így például a PZKO főbizottságának elnöke, Adolf Kubeczka nyilvánosan elítélte azokat a nézeteket, hogy „semmibe veszik a lengyel lakosság nyelvi jogait”. Ellenkezőleg, fő problémaként a lengyel kisebbség tagjainak lanyha magatartását jelölte meg, a PZKO-nak a nemzeti bizottságokban dolgozó tagjait is beleértve.⁷⁹ A szervezet 1959 tavaszán tartott járási konferenciáin csupán egyedi kritikai hangok jelentkeztek, például a leváltott és a szervezetből kizárt Pawol Kubisz érdekében, miközben a PZKO elnöke, Kubeczka a lengyel kisebbség helyzetének optimális értékelését bírálókat olyan egyéneknek nevezte, akik „a rendszerünkkel szemben ha nem is ellenségesen viselkednek, de legalábbis iránta számtalan alaptalan kifogást és követelést táplálnak.”⁸⁰ A PZKO központi titkára, Bohumil Goj hasonlóképpen közvetlenül a közgyűlés előtt bírálta saját szervezetét a cseh társadalomban zajló eseményektől elszakadt magatartás miatt, „a lengyel társadalmat érintő ügyekben tanúsított bezárkózottságot” vetve szemére. Goj továbbá kijelentette: „nemritkán saját magunk sem vallunk helyes nézeteket a dolgokról.” Szerinte épp ezek a tendenciák „szolgáltatók ürügyet a nemzeti súrlódásokra és a burzsoá nacionalizmus megnyilvánulásainak jelentkezésére.” Hangsúlyozta, hogy: „szocializmust akarunk építeni [...] a mi »lengyel ügyeinket« alá kell rendelni az alapvető érdekeknek – a szocializmus építésének.”⁸¹

A PZKO VI. közgyűlése is a CSKP KB politikai irodájának 1959 januárjában hozott határozatát átható, hivatalosan sugallt (és megkövetelt!) hangvétel szellemében zajlott. A szervezet új elnöke Bohumil Goj lett, aki egy évvel korábban még a *Bányászközmondások* miatt megrovásban és pártbüntetésben részesült. Az első titkári posztra Eugeniusz Suchanek került. A PZKO tisztségviselőinek a közgyűlést megelőzően tanúsított lojalitásért a szervezet dicséretben részesült, amit a CSKP Kerületi Bizottságának titkára, Drahomír Kolder a közgyűlés bevezető felszólalásában tolmácsolott. Ugyanakkor közvetlenül utána bíráló kifogások hangzottak el a szervezet címére, amelyeket a CSKP vezetése fogalmazott meg.⁸² A közgyűlés elfogadta a CSKP követeléseit. Elismerte a párt vezető szerepét, és megerősítette, hogy a PZKO-nak nem lehetnek más feladatai, „mint amelyeket a párt az egész társadalom elé kitűzött.” A PZKO tevékenységének célja abban merült ki, hogy „teljes mértékben segítse elő a gazdasági feladatok teljesítését”, a szervezet tagjait bevonja a szocialista munkaversenybe, szorgalmazza a szoros együttműködést a szakszervezetekkel és a Csehszlovák Ifjúsági Szövetséggel, a szocialista hazafiságra és Csehszlovákia iránti odaadásra neveljen és természetesen harcot folytasson a „burzsoá nacionalizmus” ellen. Ezen kívül a szervezet tevékenységében erőteljesebb szerepet kellett kapnia a helyi művelődési otthonokkal való együttműködésnek, valamint az ateista propagandának. A határozatba egyetlen olyan kitétel se került be, mely a sajátos kisebbségi problematikát érintette volna.

A hatvanas évek elején az említett irányelvek szellemében újabb lépések történtek. Hozzáláttak a helyi könyvtárak összevonásához, közös cseh–lengyel óvodákat nyitottak. A PZKO kiadói tevékenysége átkerült az Ostravai Kerületi Kiadóvállalatba. A CSKP Ostravai Kerületi Bizottságának 1962. január 22-én elfogadott jelentésében megállapítást nyert, hogy a PZKO-t mint politikai képviselőt „káros burzsoá nacionalista tendenciák hordozójának tekintő felfogást” állítólag sikerült „érvényteleníteni”. Ugyanakkor a jelentés megállapította, hogy a PZKO és az ott dolgozó kommunisták tevékenysége meglehetősen formális jelleget ölt. Pozitívan értékelte a „kiszáró mentális kapcsolatokat”-at, tehát a PZKO szervezeteinek lengyelországi kirándulásait is. A CSKP Kerületi Bizottságának jelentése megállapította, hogy a két haza téóriájának feszegetését a *Głos Ludu* és a *Zwrot* hasábjain „lényegében sikerült leküzdeni”. Másfelől viszont a jelentés továbbra is felszínen tartotta a helyi lengyelek kulturális életének a cseh többségi lakossággal szembeni elszigetelődéséről szóló állításokat. Nem sikerült elérni viszont a Lengyelországgal fennálló kulturális kapcsolatok megszakadását: „a folyóiratok és könyvek behozatalát Lengyelországból sokkal inkább a megrendelők igénye és nem a politikai nevelőmunka szükségletei és feladatai szabják meg” – áll a jelentésben.⁸³

Befejezés

A csehszlovákiai kommunista hatalom az ötvenes évek második felében fellépett a kisebbségellenes nacionalizmus nyílt megnyilvánulásai ellen, és nem szánta rá magát a megtorlás radikális formáinak alkalmazására, a lengyel kisebbség kulturális szervezetének, a PZKO-nak teljes felszámolására. Ugyanakkor, ahogy más nemzeti-kisebbségek – magyarok, németek, ukránok – esetében igyekezett azok kulturális és társadalmi életét a legmesszebbmenőbb lehetséges mértékben saját ellen-

őrzése alá rendelni. A kisebbségekkel szembeni viszonylagos toleráns magatartás, főként más kommunista pártokkal összehasonlítva, nem a CSKP vezetésének internacionalista politikájából fakadt. Szerepet játszottak ebben minden bizonnyal külső tényezők is – abból adódó aggályok, hogy az esetleges nyílt konfliktus a nemzetiségi kisebbségekkel megingatná az ország belső stabilitását és nemzetközi helyzetét. Másrészt viszont a lengyel kisebbségnek az 1956-os lengyelországi fejleményekkel kapcsolatos pozitív magatartása és a Těšín környéki lengyel lakosság nagyfokú valóságossága ellenére a csehszlovákiai lengyeleket – elitjüket is beleértve – a CSKP politikájának viszonylag erőteljes támogatása jellemezte. Ez főként azokból a negatív tapasztalatokból adódott, amelyeket a lengyel kisebbség 1948 előtt a polgári erőknek az iránta való viszonyával és magatartásával kapcsolatban szerzett.⁸⁴ Tény, hogy a lengyel kisebbség üldöztetést szenvedett olyan képviselői is, mint például Paweł Cieślár és Paweł Kubisz nem adták fel kommunista nézeteiket.

A csehszlovák kommunista rezsim jellemző vonása volt az a törekvés, hogy a minimumra korlátozza a kisebbségek kulturális, politikai, gazdasági, szociális és személyi kapcsolatait azokkal az országokkal, ahol etnikumuknak meghatározó pozíciója volt. A nemzetiségi kisebbségeket nem tekintették külön jellemjegyekkel rendelkező politikai és szociális közösségeknek, amelyek sajátos követeléseket támasztanak nemcsak a nemzetiségi oktatásügyben, hanem a politika, az öngazgatás, a kultúra, a tudomány területén, és a szociális-gazdasági kérdésekben is. Ez a fajta gyakorlat azonban nem volt kizárólag csehszlovákiai ügy, különböző mértékben a szovjet tömb többi országaiban is alkalmazták, főként a hatvanas évek elejétől. Az említett politika a Szovjetunió csendes toleranciájával, illetve egyetértésével találkozott a kelet-európai kisebbségek estében is. A legitimitást az ún. *domesticizmus*⁸⁵ politikája szolgáltatta, megtörve a sajátos belpolitikai kérdések autonóm kezelését, ellenértékül a Szovjetunió tömbön belüli domináns szerepének feltétel nélküli elfogadásáért, valamint a szovjet rendszer alapvető ismérveinek, tehát a gazdaság központi irányításának és a kommunista hatalmi monopóliumnak a hazai politikában való érvényesítéséért.

A CSKP vezetése által 1959 elején elfogadott intézkedések hozzájárultak a lengyel kisebbség, mindenekelőtt a Těšín környéki kisebbség kulturális és egyesületi életének marginalizálásához. Egyrészt a lengyel nemzetiségű munkások elvándorlásának támogatása Těšín környékéről az ország többi részeibe kétségtelenül szociális felemelkedést eredményezett egyesek számára; másrészt viszont meggyengítette a Těšín környéki lengyel közösség összetartó erejét a fiatal és művelt korosztály tagjainak elköltözése folytán.

Tehát a CSKP vezetésének intézkedései a kisebbségi problematikát csupán a kisebbségi nyelvhasználatra, illetve a helyi kultúrára leszűkítve nemcsak az „állami asszimiláció” irányában hatottak, táplálva tehát a csehszlovák állammal való fokozottabb azonosulást, hanem végső soron támogatták és gyorsították az erőszakmentes spontán asszimilációt is.

A Těšín környéki lengyel kisebbség pozícióit megingatta az 1960-ban végrehajtott közigazgatási átszervezés is. Igaz, a járások számának csökkentése az államigazgatás hatékonyabbá tételét szolgálta, de a nemzetiségileg vegyes vidékeken ehhez más tényező is társult. A magyar és az ukrán kisebbséghez hasonlóan Těšín környékén az új járások kialakítása során minden valószínűség szerint szintűgy fon-

tos szerepet játszott a kisebbségek arányának csökkentésére irányuló igyekezet is. A Český Těšín-i járást, ahol a lengyelek aránya 1950-ben 33,3%-ot tett ki, megszüntették, és hozzácsatolták Karvinához. Magában a Karvinái járásban a jelentős oda-költözések folytán úgyszintén visszaesett a lengyel etnikum aránya, 22,7%-ról 16,8%-ra. A valamikori těšín-i régió maradványa átkerült a Frýdek-Mýstek-i járásba, ahol a lengyelek már csak a lakosság 12,4%-át alkották.⁸⁶

A lengyel kisebbség helyzetéről és belső problémáiról folyó vitákat hosszú időre elfojtották, az asszimilációjával kapcsolatos kérdések feszegetése csak a hatvanas években, óvatosan indult meg.⁸⁷ A kisebbségi sajtó hasábjain ugyan téma volt a lengyel fiatalok kultúra iránti érdeklődésének megcsappanása, amit azonban az otthoni nevelés hiányosságainak, nem pedig az uralkodó politikai légkörnek tulajdonítottak.⁸⁸ Közben a lengyel kisebbségi népességet tartósan csökkenő tendencia jellemezte, amint arról az 1961-ben tartott népszámlálás is tanúskodott. Míg 1950-ben hozzávetőleg 78 ezer lengyel élt Csehszlovákiában, tíz évvel később a már csak 60 799 lakos vallotta magát lengyel nemzetiségűnek.⁸⁹

Jegyzetek

1. Zahradnik, Stanislaw: Nástin historického vývoje. In Kadlubiec, Karol Daniel (ed.): *Polská národní menšina na Těšínsku v ČR*. Ostrava, Ostravská univerzita, 1997, 17–18. p.
2. Uo. 30. p.
3. Siwek, Tadeusz – Zahradnik, Stanislaw – Szymeczek, Józef: *Polská národní menšina v Československu 1945–1954*. Praha, ÚSD AV ČR, 2001, 58–61. p.
4. Uo. 71. p.
5. Národní archiv (a továbbiakban: NA) Praha, f. 05/3, sv. 32, a. j. 249. List pracovníka Ministerstva školstva a kultúry Rudolfa Tomisa pracovníkovi oddelenia agitácie a propagandy Otokarovi Zemanovi (1956. 12. 11.).
6. Vö. NA Praha, f. 05/3, sv. 32, a. j. 249. List námestníka ministra kultúry ČSR Zdislava Buřivala Václavovi Slavíkovi, vedúcemu agitačno-propagačného oddelenia ÚV KSČ Václavovi Slavíkovi (1956 4. 4.); NA Praha, f. 05/3, sv. 32, a. j. 249. List pracovníka Ministerstva školstva a kultúry Rudolfa Tomisa pracovníkovi oddelenia agitácie a propagandy Otokarovi Zemanovi (1956. 12. 11.).
7. NA Praha, f. 05/3, sv. 32, a. j. 249. Usnesení Rady ONV Český Těšín k jazykovým požadavkám občanů polské národnosti na Těšínsku (1956. 5. 19.).
8. Plačková, Magda: Předvolební taktizování v česko-polských vztazích na Těšínsku v roce 1954. *Vlastivědné listy*, 23. évf. (1997) 1. sz. 14. p.
9. NA Praha, f. 05/3, sv. 32, a. j. 249. List námestníka ministra kultúry ČSR Zdislava Buřivala Václavovi Slavíkovi, vedúcemu agitačno-propagačného oddelenia ÚV KSČ Václavovi Slavíkovi (1956. 4. 4.).
10. Plačková, Magda: Tzv. teorie dvou vlastí Poláků na Těšínsku v 50. letech. *Vlastivědné listy*, 23. évf. (1997) 2. sz. 15. p.
11. NA Praha, f. 05/3, sv. 32, a. j. 249. List pracovníka Ministerstva školstva a kultúry Rudolfa Tomisa pracovníkovi oddelenia agitácie a propagandy Otokarovi Zemanovi (1956. 12. 11.).
12. NA Praha, f. 05/3, sv. 32, a. j. 249. List námestníka ministra kultúry ČSR Zdislava Buřivala Václavovi Slavíkovi, vedúcemu agitačno-propagačného oddelenia ÚV KSČ Václavovi Slavíkovi (1956. 4. 4.).

13. Slovenský národný archív (a továbbiakban: SNA) A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2253, a. j. 40. Maďarsko, Poľsko.
14. NA Praha, f. 05/3, sv. 32, a. j. 249. List pracovníka Ministerstva školstva a kultúry Rudolfa Tomisa pracovníkovi oddelenia agitácie a propagandy Otokarovi Zemanovi (1956. 12. 11.).
15. Plačková, Magda: *Tzv. teorie dvou vlastí...* 16. p.
16. Uo. 17. p
17. Uo.
18. Uo.
19. NA Praha, f. 05/3, sv. 32, a. j. 249. List námestníka ministra kultúry ČSR Zdislava Buřivala Václavovi Slavíkovi, vedúcemu agitačno-propagačného oddelenia ÚV KSČ Václavovi Slavíkovi (1956. 4. 4.).
20. Uo.
21. Uo.
22. Uo.
23. Uo.
24. Uo
25. SNA, A ÚV KSS, f. Sekr. ÚV KSS, kr. 143, Zasadnutie SÚV KSS (1956. 10. 19–20.). Správa o nedostatkoch v poľskej a maďarskej tlači.
26. Persak, Krzysztof: Kríza poľsko-sovietskych vzťahov v r. 1956. In Štefanský, Michal – Zágoršeková, Marta (eds.): *Krízy režimov sovietskeho bloku 1948–1989*. Banská Bystrica, Pedagogická spoločnosť J. A. Komenského, 1997, 109–110. p.
27. Przewczek, Gustaw: Porozmawiamy. *Zwrot*, 8. évf. 7–8. sz. (1956. 7. 21.).
28. Gój, Bogumil: Ostatnie wydarzenia. *Zwrot*, 8. évf. 11. sz. (1956. 11. 11.)
29. Plačková, Magda: i. m. 15. p.
30. NA Praha, f. 05/3, sv. 32, a. j. 249. List pracovníka Ministerstva školstva a kultúry Rudolfa Tomisa pracovníkovi oddelenia agitácie a propagandy Otokarovi Zemanovi (1956. 12. 11.).
31. Břílek, Jiří – Pilát, Vladimír: Bezprostřední reakce československých politických a vojenských orgánů na povstání v Maďarsku. *Soudobé dějiny*, 3. évf. (1996) 4. sz. 505–509. p.; Pešek, Jan: Maďarské udalosti roku 1956 a Slovensko. *Historický časopis*, 41. évf. (1993) 4. sz. 434–437. p.
32. Persak, Krzysztof: i. m. 110. p.
33. NA Praha, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 124, a j. 159b. 7, Politické byro ÚV KSČ (1956. 12. 17.). Informace o Poľsku.
34. Uo.
35. Uo.
36. Uo.
37. Uo.
38. Uo.
39. SNA, A ÚV KSS, f. Pavol David, kr. 2252, a. j. 10. Záznam o prítomnosti poľských štátnych príslušníkov v kraji Prešov (1957).
40. SNA, AÚV KSS, f. Pavol David, kr. 2267, a. j. 50. Správa o stretnutí so súdruhmi z PLR (1957).
41. Uo.
42. NA Praha, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 135, a. j. 176, b. 1b. Politické byro ÚV KSČ (1957. 4. 9.). Neověřený záznam z diskuze na schuzi Politického Byra ke zprávě ÚV KSS o činnosti a dalších úkolech ze zjezdu KSS
43. SNA, A ÚV KSS, f. Pavol David, kr. 2221, a. j. 370. Správa zo služobnej cesty v Žilinskom kraji (1957).
44. Uo.
45. Uo.

46. SNA, A ÚV KSS, f. Pavol David, kr. 2252, a. j. 11. Správa o hospodárskej a politickej situácii v Poľsku (1957) (1957. 12. 6.).
47. Uo.
48. Uo.
49. NA Praha a, f. 05/3, sv. 32, a. j. 249. List pracovníka Ministerstva školstva a kultúry Rudolfa Tomisa pracovníkovi oddelenia agitácie a propagandy Otokarovi Zemanovi (1956. 12. 11.).
50. Uo.
51. NA Praha, f. 05/3, sv. 32, a. j. 249 Tomis, MŠK – elaborát Některé náměty k práci na návrhu stanov PZKO (1957. 2. 8.).
52. Uo.
53. NA Praha, f. 05/3, sv. 32, a. j. 249. Usnesení Rady ONV Český Těšín k jazykovým požadavkám občanů polské národnosti na Těšínsku (1957. 5. 19.).
54. Plačková, Magda: i. m. 17. p.
55. *Zwrot*, 9. évf. 9. sz. (1957. 9. 21.)
56. NA Praha, f. 05/3, sv. 32, a. j. 248. K některým úkolům MŠK na úseku práce mezi občany jiných národností, žijících v ČSR; SÚA Praha, f. 05/3, sv. 32, a. j. 249. V. zjazd PZKO (1957. 7. 20.) Český Těšín.
57. Uo.
58. Plačková, Magda: i. m. 17. p.
59. NA Praha, f. 05/3, sv. 32, a. j. 249. List OV KSČ Karviná, adresovaný KV KSČ Ostrava (1957. 11. 25.).
60. NA Praha, f. 02/2, sv. 202, a. j. 278, b. 7. Zásady práce mezi občany polské národnosti v ČSR (1959. 1. 27.).
61. NA Praha, f. 05/3, sv. 32, a. j. 248. Přípomínky a návrhy z celostátní porady pracovníků mezi občany jiných národností 10. října 1957; SÚA Praha, f. 05/3, sv. 32, a. j. 249. Materiály k polské menšinové problematice v ČSR 1952–1960.
62. NA Praha, f. 05/3, sv. 32, a. j. 249.
63. NA Praha, f. 05/3, sv. 32, a. j. 249. MŠK, Tomis – list na III. odd. ÚV KSČ, (1957. 12. 20.)
64. NA Praha, f. 05/3, sv. 32, a. j. 249. Přehled problémů, které vyvstaly na školení PZKO.
65. *Zwrot*, 10. évf. 6. sz. (1958. 6. 21.)
66. NA Praha, f. 05/3, sv. 32, a. j. 249. Byro Krajského výboru KSČ Ostrava – Zpráva o stavu mezi občany polské národnosti (1958. 3. 24.)
67. Uo.
68. Uo.
69. NA Praha, f. 05/3, sv. 32, a. j. 249. Školské otázky polské menšiny, zpráva Rady ONV Český Těšín (1958. 4. 5.).
70. *Zwrot*, 10. évf. 12. sz. (1958. 12. 21.)
71. NA Praha, f. 05/3, sv. 32, a. j. 248. Národnostní otázka v lidovědemokratickém Československu, s. Zeman, nedatovaný.
72. NA Praha, f. 02/2, sv. 202, a. j. 278, b. 7. Zásady práce mezi občany polské národnosti v ČSR (1959. 1. 27.).
73. Uo.
74. Uo.
75. Uo.
76. Uo.
77. Uo.
78. Uo.
79. Kubeczka, Adolf: Przedzjazdowe zadania organizacyjne. *Zwrot*, 11. évf. (1959) 2. sz. 10–11. p

80. Kubeczka, Adolf: Na marginesie konferencji powiatowych. *Zwrot*, 11. évf. (1959) 3. sz. 12–14. p.
81. Goj, Bogumil: Stosować kierowniczą rolę partii w PZKO. *Głos Ludu*, 12. évf. 62. sz. (1959. 5. 23.).
82. Referat przewodniczącego delegacji partyjnej I. Sekretarza Komitetu Okręgowego KPCz w Ostrawie tow. D. Koldra. *Głos Ludu*, 12. évf. 65. sz. (1959. 5. 26.).
83. NA Praha, f. 05/3, sv. 32, a. j. 249. List KV KSČ Ostrava pracovníkovi III. oddělení ÚV KSČ Otakarovi Zemanovi.
84. Siwek, Tadeusz – Zahradnik, Stanislaw – Szymeczek, Józef: i. m. 25–27. p.
85. Lásd például Brzezinski, Zbigniew: *Sovětský blok – jednota a rozpor*. Praha, Svoboda, 1970.
86. Zahradnik, Stanislaw: i. m. 30. p.
87. Rusnok, Jan: Asymilacja. *Zwrot*, 17. évf. (1965) 10. sz.
88. Lásd például Rajska, Władysława: Cyfry, które niepokoją. *Zwrot*, 11. évf. (1959) 2. sz.
89. NA Praha, f. 05/3, sv. 32, a. j. 248. Někteřé charakteristické rysy národnostních skupin v ČSSR.

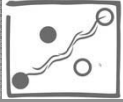
(Fordította Kiss József)

JURAJ MARUŠIAK

THE STATE AND BEHAVIOUR OF THE POLISH MINORITY LIVING IN CZECHOSLOVAKIA
(1956–1962)

In the focus of the study is the state, behaviour of the Polish minority, to introduce the used violent methods by the communistic powers on the Polish minority in summer, fall of 1956 and at the end of the fifties. At the same time the study intends to refer to parallel events in connection with the Hungarian minority, calling attention to opportunities standing before comparison of such direction, and/or its importance.

The Czechoslovak communistic power in the second part of the fifties took steps to oppose to open behaviour of anti-minority nacionalism and did not decide to use the radical forms of reprisal, and to liquidate the Polish minority's organisation (PZKO). At the same time, as well as in the case of other nationality minorities - Hungarians, Germans, Ukrainians - the organisation tried to control the cultural and social life of the given minority in whole extent. The relatively tolerant behaviour of Czechoslovaks to minorities, mainly comparing with other communistic parties, did not arise from the international policy of the leaders of the Czechoslovak Communistic Party. External factors played also a role in it - worries that the possible open conflict with the national minorities would shake the inner stability and international situation of the country. On the other hand despite the Polish minority's positive behaviour in connection with the events in Poland in 1956 and strong religiousness of Polish people living in the area of Těšín, the Polish people living in Czechoslovakia, including the elite, was characterised by a relatively strong support of the policy of the Czechoslovak Communistic Party). This resulted mainly from negative experience that before 1948 the Polish minority gained in connection with its relationship and behaviour to civil powers.

Fórum
Kisebbségkutató
Intézet
Etnológiai
Központ

Lokális és regionális monográfiák 5.

Nagytárkány I.

**Tanulmányok a község településtörténetéhez
és néprajzához**

Szerkesztette
Viga Gyula

Fórum Kisebbségkutató Intézet

A katolikus egyház és a népi demokratikus állam*

NORBERT KMEŤ
THE CATHOLIC CHURCH AND THE PEOPLE'S DEMOCRATIC STATE

322(437)*19"
261.7(437)*19"

Communist Dictatorship. Czechoslovakia. Poland. Hungary. Declaration on Loyalty. Trumped-up Charges. Political Cases.

A náci Németország felett aratott győzelmet követően, 1945-ben Közép-Európában elkezdődött a népi demokratikusnak nevezett új típusú állami rendszerek kiépítése. Csehszlovákia, Magyarország és Lengyelország területének nagy részén jelen volt a Vörös Hadsereg. Ezekben az országokban a háború után bonyolult társadalmi, politikai és gazdasági változások mentek végbe, amelyek közös, de sajátos jellemzőkkel is rendelkeztek, és végül a hatalmat valamennyiükben a Szovjetunió felé hajló vagy bizonyos mértékben neki alárendelt politikai szubjektumok vették át. A kommunisták a teljes ellenőrzést az említett országok felett 1947–1948 folyamán szereztek meg.

A háború utáni időszakban eltérő volt a katolikus egyház helyzete az egyes országokat tekintve. Ez többek között a katolikus egyháznak a náci Németországgal, illetve a vele kollaboráló hazai politikai erőkkel szembeni ellenállási tevékenységéből adódott. A katolikus egyház Lengyelországban roppant károkat szenvedett, s nemcsak anyagiakban, hanem főként emberéletben. A papok közel 20%-a, 12 ezer személy esett áldozatul a fasiszta rémuralomnak.¹ A cseh országrészekben az 500 tagú katolikus lelkészi karból 76-an nem érték túl a náci üldöztetést, az internálásokat és a koncentrációs táborokat, vagy a háború után a szenvedések következményeként vesztették életüket.² A magyarországi egyház részt vett zsidó származású személyek megmentésében. A szlovákiai római katolikus egyházra a szlovák állam politikai rendszerével való együttműködés és a politikai katolicizmus vádjának terhe nehezedett. A szlovák állam elnöke Jozef Tiso személyében római katolikus pap volt. A görög katolikus egyház a megújított Csehszlovák Köztársaságban az ellenállási tevékenységgel szerzett erkölcsi hitelre építhetett, csakúgy, mint a szlovákiai evangélikus egyház. Fokozatosan azonban mindhárom országban a katolikus egyházat politikai tevékenység folytatásával vádolták. A katolikus egyház antifasiszta ellenállási szerepét illetően nem téveszthető szem elől az adott országon belüli, 1939

* A szerző ezúton köszöni Balogh Margitnak a tanulmányhoz fűzött értékes észrevételeit.

utáni helyzet. Lengyelországot lerohanta és leigázta a náci Németország és a Szovjetunió. A cseh országrészekben a hitleristák protektorátust hoztak létre, Szlovákia vazallus állam lett, Magyarország pedig mind Németország, mind pedig a fasiszta Olaszország szövetségese volt. Eltérő volt 1945 után a közvéleménynek a katolikus egyházzal alkotott felfogása is. Lengyelországban a cseh országrészeketől, Magyarországtól és Szlovákiától eltérően az egyházra nem az idegen hatalom eszközeként tekintettek.

Az egyház helyzetét az adott országban, illetve az új államalakulatban egyebekben kívül a kommunizmus iránti viszonya is befolyásolta. Közismert az egyháznak a kommunizmussal szembeni, és a kommunista tanoknak a katolikus egyház iránti elítélő viszonya. A háború utáni helyzettel kapcsolatban nem hagyható figyelmen kívül a társadalom radikalizálódása sem, ami nem csak a gazdasági reformok végrehajtásában nyilvánult meg. Nagy népszerűségnek örvendett a sztálini kommunizmus és a marxizmus-leninizmus. A fokozatosan végbemenő társadalmi változások hatása és a kommunizmus akkori hirdetése ennek az ideológiának állítólagos helyességét sulykolta a köztudatba. A radikális reformok gyors megvalósítására azért is szükség volt, hogy meg ne ismétlődjék az első világháború után bekövetkezett helyzet, vagyis azok megvalósításának fokozatos háttérbe szorulása.³

A sztálini mivoltában propagált marxizmus, kiváltképp a szociális szférában felhalmozódott problémák megoldásához vezető egyedüli helyes útnak tűnt az idő tájt. Mindenre világos és érthető magyarázatot adott. Az egyház nem volt felkészülve a kommunizmussal való nyílt konfliktusra és nem szentelt neki kellő figyelmet.⁴ A kommunizmusról 1937-ben XI. Pius pápa körlevelet bocsátott ki *Divini redemptoris* címmel. A csehszlovákiai érsekek és püspökök 1936. október 1-jén a kommunizmus veszélyére pásztorlevélben mutattak rá.⁵

Az emberek 1945 után nemcsak az egyház és a kommunizmus közötti ellentéttel szembesültek. A népesség egy részét ismét elevenébe vágóan érintették a kényszerkitelepítések, ezúttal főként azokat, akik német és magyar nemzetiségűnek vallották magukat. A szülőföld elhagyása a cseh, a fehérorosz, a lengyel, a litván, a szlovák és az ukrán nemzetiséghez tartozó személyekre úgyszintén kiterjedt.⁶ Nemcsak a lakosság összetétele változott meg, hanem az államok területi kiterjedése is. Ezekkel a fejleményekkel az egyes országokban a katolikus egyházaknak is szembe kellett nézniük. Így Lengyelországban a kitelepítések és a betelepítések komoly problémákat okoztak.⁷ August Hlond lengyel bíboros prímás a Vatikán számára készített jelentésében világosan feltárja az öt egyházmegyében uralkodó helyzetet, a lengyel és a német káplánok közötti viszonyt is beleértve. A Lengyelországnak juttatott területeken az apostoli adminisztrátorok tevékenysége jórészt az egyházi szervezetnek a megelőző színvonalon történő megújítására, valamint az egyház tekintélyének visszaállítására irányult. Ehhez tartozott a klérus iránti fegyelem újraérvényesülése, az egyház jogainak az állam totalitárius törekvéseivel szembeni védelmezése, a német nyelvű lelkipásztori tevékenység korlátozás nélküli gyakorlásának biztosítása a német katolikusok számára, a lengyelek anyanyelvi lelkipásztori tevékenységéről való gondoskodás, az egyház távolmaradása a politikai és nemzetiségi problémáktól és vitáktól, „a lélek megóvása [...] a kommunizmus mótelyétől, mely romlással fenyeget, kihasználva az oroszok győzelmét és az országban keletkezett zűrzavart.”⁸ Természetesen a lengyeleknek juttatott területekkel összefüggő problé-

mákról a kormányzati tényezőket is tájékoztatták. Így például az e területeken működő apostoli adminisztrátoroknak a minisztertanácshoz intézett, az egyházi javak lefoglalásával kapcsolatos memorandumában.⁹ A szóban forgó területeken uralkodó helyzet rendezetlen volt, amit a lengyelországi propaganda felhasznált az egyházellenes kampányok során. Ily módon reagált XII. Pius 1948 márciusában a német püspökökhöz intézett levelében, említést téve „12 millió embernek a szülőföldről történt elűzéséről”, vagyis a keleti tájakról származó német menekültekről. A pápát Lengyelországban a „német revizionisták” iránti rokonszenvvel vádolták. Ez idő tájt nemcsak az egyház ellen folyt kampány, a papok ellen koholt vádak alapján pereket indítottak. A XII. Pius és az egyház elleni propagandatámadásokra a Lengyel Püspöki Kar a *Levél a fiatalokhoz* című állásfoglalásban reagált, melyben többek között azt ajánlotta: „Rendkívül higgadtan válaszoljatok a sajtó, a propaganda és a materializmus élő apostolainak támadásaira, [...] ők nem tudják, mit cselekesznek.”¹⁰ A teljhatalom ez idő tájt már a kommunisták kezében volt.

Csehszlovákiában a figyelem főként a Magyarországgal kötendő békeszerződésre irányult. A németek és a magyarok kitoloncolása nem volt gyakori téma a lapok hasábjain. Az egyházellenes retorika Csehszlovákiában 1947-ben jelentkezett. Így például a Szlovákia Kommunista Pártjának központi sajtóorgánuma, a *Pravda* 1947. február 8-án Mindszenty érseket érintő cikket tett közzé. Mindszenty bíboros személye a korszak koholt politikai pereiben is szerepelt. A további témát természetesen az európai egyesülési folyamat jelentette, Winston Churchilllel és az Európai Egyesült Államokkal kapcsolatban. A *Pravda* említett cikke *Újabb magyar kirohanás a Csehszlovák Köztársaság ellen, a bíborosi politika megpróbál megrágmazni bennünket a világ szemében* címmel jelent meg. Az írás szerint a Csehszlovákia elleni magyar propagandába „az utóbbi hónapokban rendkívüli aktivitással bekapcsolódott a Szent István-i gondolat ismert híve, Mindszenty bíboros, akinek a neve a magyar és a külföldi sajtó hasábjain a Magyar Köztársaság elleni nemrég leleplezett összeskűvés kapcsán szerepelt.”¹¹ Tizenegy nap múlva a *Pravda* további cikket publikált *Mindszenty folytatja a horthysta kampányt. Merészkedő tüntetés a békeszerződés aláírásának napján* címmel. A cikk a *Népszava* című napilapra hivatkozva tájékoztatta olvasóit Mindszenty memorandumairól és a katolikus egyház leveléről, amely bírálta az *Atlanti chartát* és a békeszerződéseket. Ezekkel a megnyilatkozásokkal nem értett egyet Magyarországon a szociáldemokrata párt és a többi munkáspárt sem.¹² 1947–1948-ban Mindszenty ellen Magyarországon is kampány folyt, amely letartóztatásával és elítélésével érte el tetőpontját. A cél az egyház egységének szétverése volt.¹³

Mindszenty bíboros személye az ötvenes években és a hatvanas évek elején lezajlott politikai perekben is szerepelt. Besztercebányán 1962-ben szlovákiai evangélikus lelkészek ellen idítottak pert. Elítélték Vladimír Čobrda és Fedor Ruppeld püspököt, Juraj Struhárik, Otto Vízner, Ludovít Vajdička és Darina Bancíková lelkészeket. (A vizsgálati iratok az Ústav pamäti národa [Nemzeti Emlékezet Intézete] archívumából kerültek elő – sign. V859.) A Ludovít Vajdičkáról szóló szakvéleményben – melyet a Besztercebányai Kerületi Nemzeti Bizottság különbizottsága készített 1962. április 28-án – található többek között *A keleti zóna egyházügyi gondjai* című anyag. Ezzel kapcsolatban az említett bizottság megállapította: „A szerző egyetért Mincenty [sic!] bíborosnak, a magyarországi reakció vezető képviselőjének tevé-

kenységével, amikor is arról ír: Ordás [sic!] ügye, az ellene fehozott vádak, ahogy azt a canterburyi érsek kijelentette – és ahogy azt az Ökumenikus Tanács is tanulmányozta –, a kormány számára ürügyül szolgálnak arra, hogy igazolni próbálja azt az akciót, mely teljesen eltérő állításokra épül. Minden kétséget kizáróan ugyanez vonatkozik Mincenty [sic] bíborosra is. Valójában mindketten, mind Ordás püspök, mind pedig Mincenty [sic!] bíboros elítélte az egykori egyházi iskoláik elleni kormánypolitikát, és minden törvényes eszközt felhasználtak a szembeszegülésre. [Tehát törvényes eszköznek számít a nemzetközi reakció államellenes puccstevékenysége is – K. N. megj.] Ellenállást tanúsítva mindketten merészen és bátran léptek fel. Mindketten abból a meggyőződésből cselekedtek, hogy ezzel [értsd az iskolák államosításával – K. N. megj.] veszélybe kerül az ifjúság keresztényi szellemű nevelése.” Ordass Lajos egyházkerületi püspököt 1948-ban „az ország devizapolitikáját sértő” koholt vádak alapján elítélték. 1950-ben szabadult, de a Magyarországi Evangélikus Egyház különbizottsága elmozdította püspöki tisztségéből. 1956. október 5-én a Legfelsőbb Bíróság „bűncselekmény hiányában” hatálytalanította az 1948. évi ítéletet, 1958-ban azonban újból eltávolították egyházkerületi püspöki tisztségéből.

A csehszlovákiai, a magyarországi és a lengyelországi helyzetet összehasonlítva a katolikus egyházzal kapcsolatban nem hagyható figyelmen kívül, hogy a Csehszlovák Köztársaság nem szakította meg kapcsolatait a Vatikánnal. Persze a Csehszlovákia és a Vatikán közötti kapcsolatok sem voltak zavarentesek, a Vatikán csehszlovákiai képviselője, Msgr. Xaviero Ritter nem térhetett vissza a nunciusi, hanem csak az internunciusi posztra. A doyen tisztséget a szovjet nagykövetnek tartották fenn. A Vatikán érdeklődést tanúsított például a szudétanémetek kitelepítése, az egyházi iskolaügy és az egyházi vagyonok iránt. A csehszlovák–vatikáni kapcsolatok nem a legtökéletesebben alakultak, de a Szentszék ennek ellenére kivételes figyelmet tanúsított ez ügyben. Az adott helyzet alakulásában az is közrejátszott, hogy a Csehszlovák Köztársaság volt az egyedüli ország az ún. népi demokráciák közül, amely felvette és fenntartotta vele a diplomáciai kapcsolatokat.¹⁴ A Vatikán magyarországi nunciust Angelo Rottát 1945. április 5-én felszólították az ország elhagyására. A kapcsolatok újbóli felvételét a Vatikánnal az akkori miniszterelnök, Tildy Zoltán kérte levélben, amelyet XII. Pius pápának Mindszenty bíboros adott át. A kezdeményezés azonban sikertelen maradt, és nem csupán a pápa kommunistaellenes magatartása, illetve a kialakuló népi demokratikus országokkal szembeni viszony miatt. Mindszenty bíboros meggyőzte XII. Pius pápát a kormány őszintének nem nevezhető szándékáról, merthogy annak csak Magyarország külföldi megítélésének a javítása volt fontos.¹⁵

A lengyel kormány 1945. szeptember 12-én mondta fel a konkordátumot, mert véleménye szerint a Szentszék 1940-ben a berlini nuncius közreműködésével a Chmelniani egyházmegye igazgatásával Karl Maria Splett gdański német püspököt bízta meg, ami egyet jelentett a konkordátum megszegésével, azonkívül tartózkodási helye Lengyelországon kívül volt. A lengyel kormány hasonló érveléssel élt Gnieznoi és a Poznani főegyházmegye esetében is.¹⁶ A kormánynak ez a lépése meglepetést okozott a Vatikánban. Az *L' Osservatore Romano* 1945. szeptember 26-án írásban reagált a lengyel kormány által felhozott indokokra és megcáfolta azokat. Felidéztek a Chelmnoi egyházmegyében kialakult helyzetet és azt a tényt, hogy „az egyházmegye nem maradhatott vezetés nélkül.” A Vatikán berlini képviselője,

Orsegino volt az egyedüli személy, aki kapcsolatot tarthatott a német hadsereg által megszállt lengyel területekkel. Kihasználták azt a helyzetet, amikor az egyházmegye irányítását érintő átmeneti intézkedéseket sikerült állandó jellegűvé tenni. Ezzel az érveléssel szemben az *L' Osservatore Romano* arra hívta fel a figyelmet, hogy a gniesznoi és a poznańi érsek 1939. szeptember elsejéig August Blond bíboros volt.¹⁷

A háború utáni időszakban az említett országokban eltérő volt a helyzet. Ennek ellenére a katolikus egyház közös problémákkal küzdött. Léteztek azonban olyan kérdések is, amelyeknek az egyes országokban nagyobb figyelmet szenteltek. A Csehszlovák Püspöki Kar 1945. november 13–15-én Olmützben felújította a köztársaság iránti hűségnyilatkozatát.¹⁸ A háború utáni helyzetet a csehszlovák, a magyar és a lengyel társadalom eltérően ítélte meg. A Lengyel Püspöki Kar 1945 októberében felhívta a hívők figyelmét a hit és az istentagadás közötti különbségre; azoknak a jelölteknek a támogatására, akik választási programjukban a krisztusi tanításokból indulnak ki; valamint arra, hogy „senki sem lehet két úr szolgája.” A püspökök hangsúlyozták az ember természetes méltóságát és szabadságát. Ugyanakkor a demokratikus rendszer javára nyilatkoztak. A Magyar Püspöki Kar közvetlenül az 1945-ös választások előtt kiadott pásztorlevele például felvetette azt a kérdést, hogy mi is a demokrácia. A püspökök szerint az igazi demokrácia ismerve az alapvető emberi jogok elismerése.¹⁹ A demokrácia és egyéb fogalmak eltérő értelmezése körüli problémák az elkövetkező időszakban erőteljesen kifejezésre jutottak. Csehszlovákiában nem érződött oly mértékben a demokrácia hiánya, mint Lengyelországban és Magyarországon. Ez a helyzet abból is adódhatott, hogy Magyarország a háború után a Szovjetunió által megszállt ország volt, Lengyelországban pedig koalíciós ideiglenes kormány alakult, amely a kommunisták ellenőrzése alatt állt. Edvard Beneš köztársasági elnök és a csehszlovákiai demokratikus pártok további képviselői szavolták a demokráciába és az emberi szabadságba vetett hitet, mindazonáltal, hogy a köztársaságban szinte mindenki – Beneš-t is beleértve – az új és népi demokráciáról beszélt.

Lengyelországban a püspöki kar nagy figyelmet szentelt a házasságról és annak társadalmi kihatásáról szóló törvénynek.²⁰ A család és a házasság válságát veszélyesnek tartották a csehszlovák püspökök is. A háború utáni első pásztorlevelükben az iskolaügyet is érintették. Egyúttal kifejezték egyetértésüket a szociális reformokkal, és arra figyelmeztettek, hogy azok megvalósítása során érvényesüljön az igazságosság. Ugyanígy foglaltak állást az ellenségnek számító személyek, az árulók és a kollaboránsok megbüntetésével kapcsolatban is, idézve XII. Pius pápának a Nepomuki Szent János évfordulója alkalmából kiadott leveléből.²¹

Az említett országokban a háború után földreformot hajtottak végre. Magyarországon a kormány a katolikus egyház birtokából kárpótlás nélkül kisajátított több mint 800 000 katasztrális holdat, amelynek csak egyharmadát, a szántóföldeket osztották ki, kétharmada állami kezelésben maradt. Az egyház tiltakozása nem magára a földreform tényére, hanem az eljárás módjára és a mögötte húzódó politikai szándéokra vonatkozott. Az egyház kárpótlást igényelt szervezetei fenntartására, azok anyagi hátterének biztosítására.²²

A Lengyel Felszabadítási Bizottság (Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego) által 1944. szeptember 6-án meghirdetett földreform, előírta az 50 hektár feletti parasztgazdaságok felosztását a nincstelenek és a kisgazdák között.²³ A poznańi,

a pomerániai és a sziléziai vajdaságban a földosztás a németek, a kollaboránsok és a katonai szolgálat alól kibúvó személyek tulajdonában levő 100 hektáron felüli birtokokra vonatkozott. A lublini Lengyelország (Polski Lubelská) területén 320 ezer hektár földből 212 hektárnyit parcelláztak fel. Több mint 100 ezer parasztcsalád jutott földhöz.²⁴ Az eredeti lengyel területeken (Ziemiach dawnych) 1946 végéig közel 3,1 millió hektárnyi földet osztottak szét, amiből több mint 100 ezer hektárnyi volt az erdőterület. A 387 ezer kiskgazda család és a nincstelenek között 1,2 millió hektár földet osztottak szét. A kormány megtartott magának 900 ezer hektárt, továbbá néhány száz hektárnyi föld Alsó-Sziléziában a Vörös Hadsereg gondozásába került.²⁵

Földreformot hajtottak végre a háború utáni Csehszlovákiában is. Az 1945. április 5-én elfogadott kassai kormányprogram XI. fejezetében a következő szerepelt: „A cseh és szlovák földműveseknek és nincsteleneknek az új földreform következetes végrehajtása iránti óhaját szem előtt tartva és azon igyekezettől vezérelve, hogy a cseh és szlovák föld az idegen német–magyar nemesség kezéből a cseh meg szlovák parasztság és nincstelenek tulajdonába jusson – a kormány örömmel fogadja az ellenséges személyek és árulók földjének elkobzását, amit a Szlovák Nemzeti Tanács valósít meg és szétosztja azt a kistulajdonos földműves lakosság között. A kormány az ilyen intézkedéseket a köztársaság egész területére kiterjeszti.”²⁶ Martin Kvetko, a Szlovák Nemzeti Tanács mezőgazdasági és a földreformért felelős megbíztja a földreform első és második szakaszával kapcsolatban megjegyezte, hogy olyan változások történnek Csehszlovákiában, amelyek „a maguk nemében Európában egyedülállónak számítanak, ha eltekintünk a Szovjetunióban érvényesített forradalmi intézkedésektől.”²⁷ A Szlovákia Kommunista Pártja 1948. február 15-én tartott kassai területi konferenciáján Gustáv Husák 600 000 hektár, a nagybirtokosoktól elkobzott földet emlegetett.²⁸ Csehszlovákiában a háború után nem került sor „a német földtulajdonosokkal és a magyar nagybirtokosokkal szembeni olyan gyors lefolyású földelkobzásra és földosztásra”, mint Magyarországon.²⁹ A második világháború után Csehszlovákiában a földosztás három szakaszban ment végbe. Az első szakasz menetét Beneš köztársasági elnök 1945-ben kiadott 5-ös, 12-es, 28-as és 108-as számú dekrétuma szabta meg.³⁰ A második szakaszban az első, az 1919-ben jóváhagyott földreformtörvény módosítását előirányzó, 1947-ben elfogadott törvény volt az irányadó. A harmadik szakaszban a földtulajdon módosításáról szóló, 1948. március 21-én elfogadott törvény érvényesült. A földreform mindhárom szakasza sújtotta a katolikus egyházat.³¹

A földosztással kapcsolatban Magyarországon az egyház világos álláspontra helyezkedett. A háború után megjelent első pásztorlevélben élesen kikelt a megvalósítás módja ellen. Úgyszintén szót emelt a katolikus sajtó és könyvkiadás érdekében. Az öt hetilap és 17 kisebb lap megjelenésére csökkent állapotot a hatalom papírhiánnyal magyarázta. Az 1945-öt megelőző időszakban 2 katolikus napilap és 18 hetilap jelent meg.³²

A katolikus egyház társadalmi befolyásának visszafogására irányult a katolikus ifjúsági szervezetek betiltása is. Az ifjúságot egyetlen központi szervezetbe igyekeztek beszorítani. Megalakult a Demokratikus Fiatalok Szövetsége, hogy a fiatalságot kivonják az idősebb nemzedék befolyása alól. Katolikus elemi és középiskolai végzettséget 1945-ig a tanulók 58%-a szerzett.³³ Az 1947/1948-as tanévben a 7016 elemi és általános műveltséget nyújtó iskolából 4277 volt egyházi (2558 katolikus),

a 354 polgári iskolából 107 egyházi (86 katolikus), ezenkívül működött 129 ipari mezőgazdasági és kereskedelmi iskola, ebből 29 volt az egyházi (22 a katolikus), s összesen 62 tanítóképző és óvónőképző intézet volt az országban, ebből 47 egyházi (35 katolikus). Továbbá volt még 173 fiú- és lánygimnázium, ebből 93 egyházi (48 katolikus).³⁴

Az egyházi sajtónak, egyesületeknek és iskoláknak Csehszlovákiában is figyelmet szenteltek. Eltérő volt a csehországi és a szlovákiai helyzet. A Szlovák Nemzeti Tanács még 1944 szeptemberében, a szlovák nemzeti felkelés idején törvényt adott ki az iskolák államosításáról. Erről a problémáról tárgyalt például 1946 áprilisában az oktatásügyi megbízottal, Ladislav Novomeskývel Jaroslav Machula, a vatikáni csehszlovák nagykövetség egyházügyi tanácsosa. Novomeský az egyházi iskolákkal kapcsolatban kijelentette: „Ezeket az iskolákat nem én államosítottam, hanem Tiso, anélkül, hogy a püspökök tiltakoztak volna. Az államosításról szóló döntés végleges és megváltozhatatlan.”³⁵

Ezekkel a problémákkal a lengyelországi katolikus egyház is szembetalálta magát. A püspöki kar a Lengyel Nemzeti Tanács elnökéhez, Boleslav Bieruthoz 1946. szeptember 15-én intézett memorandumában előhozta a konkordátum felmondását is. Megerősítette az egyház részvételét a köztársaság megújításában. Hivatkozott az 1945. október 3–4-i püspöki konferenciára. A püspökök kimondták, hogy a katolikusok kötelesek együttműködni a köztársaság demokratikus szellemben történő megújulásában, miközben ragaszkodtak a vallásos hit korlátozásának megengedhetlenségéhez és az egyház által kinyilvánított erkölcsi elvek betartásához. Nem kerülték meg sem az új házassági törvényt, sem pedig a válás problémáját.

A lengyel kormány, pontosabban a lengyel belügyminisztérium (Ministerstwo Administracji Publicznej) 1946. február elsején elismerte a „Lengyel Nemzeti Katolikus Egyház”-at, ami ellen a püspöki kar tiltakozott, minthogy a nemzeti egyház nem katolikus és az embereket félrevezeti. Úgyszintén kitért a katolikus ifjúsági szervezeteknek az iskolákban történő működésére vonatkozó tilalomra, amit az igazgatók közreműködésével, a tanfelügyelők szóbeli utasítására foganatosítottak. Elégedetlenségüknek adtak hangot a hittanórákkal kapcsolatban is, ami kötelező helyett választható tantárgy lett. A püspöki kar ezt az oktatás folyamatába való beavatkozásnak és az iskolai nevelést szétziláló lépésnek tekintette. Az elfogadott intézkedések az egyházat nemcsak a tanulók körében lehetetlenítették el, hanem az egész társadalom szemében is. Továbbá élesen tiltakozott az ifjúság- és gyermeknevelés elvilágiasítása ellen az államilag alapított és az állami kezelésben levő gyermekotthonokban. A memorandumban szó esett a cenzúrázásról és a *Szentírásból* származó szövegek elkobzásának eseteiről is. A katolikus egyház Lengyelországban nem fejthetett ki tevékenységet saját szervezetei révén sem. A püspökök a szemináriumi épületek, a kolostorok, a katolikus imaházak és parókiák, a nyomdák és a kiadók lefoglalásának számtalan esetéről szereztek tudomást. A püspöki kar továbbá megállapította, hogy a lengyel katolikusok meg vannak fosztva attól a lehetőségtől, hogy hatást gyakoroljanak az alapvető állami döntésekre, miközben rámutattak arra: számos európai államban, úgymint Belgiumban, Franciaországban, Olaszországban és Csehszlovákiában a katolicizmus „saját zászlaja alatt léphetett fel”, sőt Ausztriában a szovjet megszálló hatalom megengedte a katolikus, keresztényszocialista párt kormányzati részvételét is. A memorandum végül azzal zárult, hogy nem hagyhat

alább az a törekvés, amely a nemzetnek a materializmustól és az erkölcsi zülléstől való megóvására irányul.³⁶

Az új magyarországi hatalom a különböző egyleteket – beleértve a keresztény beállítottságúakat is – megszüntette. Kivételnek számítottak azok, amelyek a világi ige hirdetéssel foglalkoztak. Rajk László belügyminiszter 1946 nyarán szovjet követelésre – ám azt túllihegve – feloszlattott 170 különböző katolikus egyesületet, amelyek között természetesen ifjúsági szervezetek is voltak. Ezek egyike például félmillió tagossággal rendelkezett. A hatalom fokozatosan felszámolta az összes keresztény egyesületet. 1948-ban még 7522 katolikus hitbuzgalmi egyesület működött, de két éven belül betiltották, felszámolták vagy fokozatos megszűnésre ítélték az összes egyházi civil szervezetet, függetlenül attól, hogy a katolikus vagy a protestáns egyházhoz tartozott.³⁷

Hasonló eljárás érvényesült Szlovákiában is. Természetesen, közvetlenül a háború után betiltották és feloszlatták azokat a szervezeteket, amelyek együttműködtek a fasiszta rendszerrel. A Szlovák Nemzeti Tanács 1945. május 25-i rendelete nem vonatkozott a szlovák egyházi (katolikus, evangélikus, görögkeleti és zsidó) egyesületekre. Azonban 1945 nyarán a helyzet megváltozott. Az egyházi egyesületek betiltásának indoklását a megelőző tevékenységükre való tekintet nélkül úgy fogalmazták meg, hogy a felszámolás mindannyiukra vonatkozzon. Ily módon került sor az antifasiszta ellenállásban jelentős érdemeket szerzett Evangélikus Ifjúsági Szövetség betiltására. A Szlovák Nemzeti Tanács Belügyi Megbízotti Hivatalának 1945. augusztus 6-án kelt átiratában a megszüntetés indoklásában többek között ez állt: „Ennek az egyházi egyesületnek a léte és működése a hasonló jellegű egyesületekkel egyetemben nyugtalanságot váltott ki a szlovák közvéleményben, ami a napi sajtóban és a Nemzeti Front határozataiban jelentkező agresszív, a feloszlátásukat követelő visszhangban csúcspontot ért el. Ezért a közrend és a nyugalom megőrzése érdekében a szóban forgó egyesületet fel kellett oszlatni.”³⁸ A felszámolás ellen az evangélikus egyház képviselői tiltakoztak. Az egyházi egyesületek megszüntetése a katolikus püspököket is nyugtalanította. A szlovák püspökök a katolikusok szlovákiai helyzetéről szóló, Eduard Beneš köztársasági elnökhöz 1946. január 8-án intézett emlékiratukban követelték a katolikus egyesületek betiltására vonatkozó rendelet visszavonását. Ezért a köztársasági elnöknel szorgalmazták az iskolaügyben, a diákközpontok és az árvaházak fenntartásában, valamint a sajtó területén és a vagyoni kérdésekben uralkodó helyzet orvoslását.³⁹

A berendezkedő kommunista hatalom a vizsgált országokban eleinte kereste az együttműködést az egyházakkal. Deklarálta a velük szembeni jóindulatot, ugyanakkor olyan szervezetek létrehozására irányuló igyekezetet fejtett ki, amelyek közel álltak a kommunistákhoz és támogatták a kommunisták programját. Ezt a célt voltak hivatottak szolgálni a katolikus hitű embereket összefogó „nemzeti egyházak”, amelyek ezekben az országokban többségi egyházak voltak. A Lengyel Püspöki Kar már az említett 1946. szeptember 15-i memorandumában említést tett a Lengyel Nemzeti Katolikus Egyházról (Polski Narodowy Kościół Katolicki). A püspökök nem voltak kétségbe az államnak az egyes hitvallások legalizálására vonatkozó jogát, de a Lengyel Nemzeti Katolikus Egyház elnevezést helytelennek minősítették, minthogy az ún. nemzeti egyház nem eleve katolikus, vagyis egyetemes, s a híveket megtéveszti azáltal, hogy a szektásokat azonosítja a katolikusokkal.⁴⁰ Az ún. nemzeti egy-

házként fellépő „szekta” terjedéséről a gorzovi apostoli adminisztrátor levelében közölte, hogy: „ennek a komoly veszélynek egyedül a megfelelő számú pap meglétével lehetne elejét venni úgy, hogy az ország egész területét az apostoli igazgatás alá helyeznénk. Mindeddig egész területek nélkülözik a lelkipásztorokat. Így például a Gubini járásnak, magát a székhelyet kivéve nincs egyetlen papja sem.”⁴¹

Csehszlovákiában a kommunisták úgyszintén igyekeztek összefogni és felhasználni a püspöki kartól független katolikus mozgalmat saját céljaik propagálására. Még a háború idején, 1944 nyarán létrejött és a következő év nyaráig létezett a Szláv Katolikus Bizottság, amelyet Jozef Fiala Udavský, Vincent Šinkovič-Petrovský és dr. Jozef Straka képviselt. Ján Vojtaššák püspök határozott elítélő fellépése nyomán a bizottság tevékenysége megszűnt. Meg kell azonban jegyezni, hogy a tevékenységükre vonatkozó javaslattal egyetértett Pavol Gojdič és Jozef Čársky püspök. A bizottság működésével viszont nem értett egyet Kmetko érsek, aki erről tájékoztatta Jozef Čársky és Andrej Škrábik püspököket. Szlovákia Kommunista Pártja pedig 1945 nyarán a bizottságot mint a haladó katolikusok bázisát igyekezett felújítani.⁴²

Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának kibővített elnökségi ülésén 1949. április 25-én, amely jóváhagyta az egyházpolitika új irányvonalát, Rudolf Slánský, a CSKP főtitkára támogatta a papok és a világiak megújítási mozgalmának szervezését, ami alapjává vált volna a nemzeti egyháznak, a Cirill és Metódhoz kapcsolódó hagyomány felhasználásával.⁴³ Csehszlovákiában a katolikus egyház és hierarchiája befolyásának megtörésére a rendszer Katolikus Akciót szervezett, ami sikertelenül végződött.⁴⁴

Magyarországon a háború utáni rezsimhez pozitívabban viszonyultak a református egyház képviselői, akik elhatárolódtak a megelőző rendszertől. Az új viszonyokhoz való alkalmazkodásukat előmozdította Karl Barth svájci teológus ilyen irányú magatartása.⁴⁵

Mindhárom országban akadtak lelkészek, akik együttműködtek a rezsimmel, illetve rokonszenveztek a kommunizmussal. A kommunista hatalommal együttműködni kész lelkészek a hazafias szelleműekhez tartoztak. A papokkal szembeni, azokat hazafiasokra, reakciósokra és semlegesekre osztó meghatározás alkalmazása szintén a kölcsönös ellentétek szítását, a papságnak a rendszer érdekében történő kihasználását szolgálta.

A lengyel hatóságok 1947-ben kezdték el a papokat haladókra és reakciósokra osztani.⁴⁶ A katolikus haladó szervezetek közé tartozott a Pax egyesület Boleslaw Piaseckivel az élen, aki egyebek között állította, hogy „szocializmus csak egy van, olyan, mint a Szovjetunióban.” Ugyanakkor meghirdette a lengyel forradalom „utópisztikus világnézeti sokrétűségét.” A Pax az államosított vállalataiban olyan személyeket alkalmazott, „akiket a rendszer kidobott az utcára.” Boleslaw Piasecki védelmezte a „hazafias papokat.” Ennek ellenére elnézte a hivatalos túlkapasokat, aminek következményeként a Pax fokozatosan elszigetelődött a katolikus környezetben, és Stefan Wyszyński prímás „katolikus elhajlók”-nak nevezte őket.⁴⁷ A hazafias papok szervezete Lengyelországban 1950-ben jött létre, s törzsállományát a tábori lelkészek alkották.⁴⁸

A Pax az egyház egységének megbontására törekedett, közvetítő szerepet töltött be a kormány és a püspöki kar között, részt vett a rezsim által szervezett propagán-

daakciókban, jogosítványa volt a katolikus irodalom kiadására. „A kommunizmus iránti elkötelezettségének »szellemi« indítékai hozzájárultak a fogalmak eltorzításához, a rossznak az evangélium sajátos értelmezésével történő felmentéséhez. Piasecki, aki mindenkor a zárt gondolatrendszerek kialakítására törekedett, megalakította az integrizmus elméletét, mely arra szolgált, hogy a kommunizmushoz fűződő elkötelezettséget összekapcsolja a vallás iránti odaadással.”⁴⁹ Piasecki és a Pax tevékenységét korabeli kontextusban is el kell helyezni, amikor élt az évtizedekig fennálló kommunista rezsim győzelmes térhódításába vetett hit. Úgy tűnik, hogy így próbálta „megmenteni” a lengyel egyházat és a lengyelországi katolicizmust attól a sorscsapástól, mely az oroszországi görögkeleti egyházat, illetve a csehszlovákiai és a magyarországi egyházakat sújtotta.

A rezsimmel való együttműködésre hajlandó lelkészek csoportja sokrétű volt. Közéjük tartoztak olyanok is, akiket magukkal ragadtak a kommunisták szebb jövőről szóló ígéretei. A rendszerrel való együttműködés feltételezhető volt olyan papokról is, akik nem áptak jó viszonyt a püspökükkel. Egyeseket zsaroltak, másokkal szemben a „valamit valamiért” elvet alkalmazták, aminek például még olyan esetei is voltak, mint építőanyag-beszerzési lehetőségek biztosítása. Létezett viszont a lelkészeknek olyan csoportja is, amely meg volt győződve arról, hogy kompromisszumok révén „megóvhatják a hittanoktatás jogát”. A hazafias, illetve haladó lelkészeket 1949 szeptemberében fogadta Boleslaw Bierut köztársasági elnök. Ezek a lelkészek „a Szabadságért és Demokráciáért Küzdők Szövetségének egyesítő kongresszusára érkeztek”, amelynek keretében megalakították a Lelkeszi Bizottságot. A rezsim célja viszont az volt, hogy ellentétet szítson a papok körében és megteremtse az állami egyház alapjait. Az akció mögött az állambiztonság emberei álltak.⁵⁰

A csehszlovák, a magyar és a lengyel hatóságok felhasználták és támogatták a hazafias papokat. A cél olyan állapot kialakítása volt, amely szembeállítja az alsóbb és felsőbb papságot. A hazafias papokkal szembeni egyfajta bizonytalanság azonban tovább élt. Legerőteljesebben ez minden valószínűség szerint Lengyelországban nyilvánult meg, ahol engedélyezték Piaseckinek, hogy létrehozza a Nemzeti Front mellett a katolikus entellektüelek és aktivisták bizottságát, amelyre az a feladat várt, hogy hozzájáruljon a püspöki kar ellehetetlenítéséhez, valamint a hazafias papok fékentartásához.”⁵¹

Csehszlovákia természetesen más eset volt. A hatóságok megnehezítették azoknak a lelkészeknek az igyekezetét, akik saját környezetükön részt vettek az emberek életkörülményeinek a javításában. Így például a besztercebányai kerületen belüli, 1953. júliusi egyházpolitikai helyzetről szóló jelentés beszámol a Dolné Rikynčice-i esetről, amikor is Pavol Ondrej Miška lelkész tevékenyen részt vett annak a lakástömbnek az építési munkálataiban, „ahol berendezték a földműves szövetkezet és a helyi nemzeti bizottság irodáját, s benne egy példás, 35 gyerek egész napos gondoskodását ellátó óvoda is elhelyezést nyert. Az említett papnak a lakosság körében kifejtett agilitását fokozatosan visszafogjuk, esetleg áthelyezzük oda, ahol nem lesz módja a hívek között buzgólkodni.”⁵²

Azzal a meggyőződéssel, hogy a kommunizmus és az egyház sok közös vonással rendelkezik, Csehszlovákiában is találkozunk. Erről a kapcsolatról, amely kizárja a kommunista – a katolikus egyház hivatalos dokumentumai által is tagadott – tanokat, tárgyalást folytattak a csehszlovák állam és a katolikus egyház képviselői

a Nemzeti Front Központi Akcióbizottsága egyházügyi bizottságának 1949. február 17-én tartott ülésén. Václav Kopecký népművelési és tájékoztatásügyi miniszter a találkozón kijelentette: „Ha már Trochta püspök úr a keresztény vallási hitnek például a szocializmus gondolatával való összeegyeztethetlenségéről beszélt, szeretnék rámutatni XIII. Leó *Rerum novarum* című enciklikájára, amelyet XI. Pius a *Qadragesimo anno* című enciklikájával módosított, s ez olyan időben történt, amikor XIII. Leó teljes mértékben lehetőnek tartotta a keresztény egyházi hitnek az összeegyeztethetőségét a szocializmus gondolatával, a szocialista törekvések megvalósításával.”⁵³

Egy év múlva – 1950. február 19-én – a *Katolícke novinyben* napvilágot látott Josef Plojhar római katolikus pap és egészségügyi miniszter nyilatkozata a kereszténység és a népi demokrácia közös céljairól. Ezeket a célokat „az emberiség, a béke és a szociális kérdések megoldása jelentette.” Így a közöttük levő bármilyen elméleti különbségek eltűnnek „a közös célok érdekében folyó mindennapi munkában.”⁵⁴ Hasonló megfogalmazás szerepelt a keresztény egyház lelkészeinek a velehradi és luhačovicei összejövetelén 1950-ben elfogadott határozatban is. Ebben többek között ez állt: „A kereszténység és a szocializmus nem egymást kizáró irányzatok, hanem a kölcsönös tisztelettartás jegyében képesek megteremteni a földi lét és az örökkévaló boldog élet ideális feltételeit mindazok számára, akik életük folyamán az emberek boldogulásának, az igazságosságnak és a szeretetnek a kereszténység és a szocializmus által vallott közös elveit érvényesítették.”⁵⁵ A *Dzienik Polski* című napilap olyan véleménynek adott teret, mely szerint: „az egyszerű ember képes összekapcsolni a maga katolikus elkötelezettségét a szocialista építéssel és a szocialista állam iránti lojalitással. Azt jövendölték, hogy a katolicizmus alkalmazkodik az új történelmi valósághoz, azaz a szocializmushoz, mint ahogy az pár-szor a múltban már megtörtént.”⁵⁶

Az új helyzet, tehát a keresztény egyházak megléte azokban az országokban, amelyek a Szovjetunióknak és a szocializmus ottani formájának alárendelt politikai szubjektumok uralma alá kerültek, természetesen a teológiában is kifejezésre jutott. Ilyen Magyarországon a református egyházban kimunkált ún. „keskeny út” teológiája volt, amely a szocializmus építésében jelölte meg az egyház „szolgálati küldetésének értelmét és célját.”⁵⁷ Szlovákiában ezt az „arccal az élet felé teológia” hirdette. Könyvében id. Július Filo evangélikus lelkész és püspök „helyzeti, sőt akklimatizációs teológiá”-nak nevezte, mivel az egyházi tanításoknak, de még inkább a gyakorlatnak a politikai helyzethez történő hozzáigazítását szorgalmazta, hogy az egyház „ne ingerelje” a hatóságokat.”⁵⁸

Már említettük, hogy a kommunisták olyan keresztény mozgalom kialakítására törekedtek, amely szorosan együttműködik a szocialista állammal. Alexej Čepička miniszter 1949. április 28-án a Nemzeti Front Központi Akcióbizottságának a haladó lelkészekkel folytatott tanácskozásán erre Franciaországgal és Olaszországgal kapcsolatban utalt. Ugyanezen tanácskozáson Alexander Horák hazafias pap és megbízott említést tett arról a lengyel lapról, amelynek „népi demokratikus a vonalvezetése és ugyanakkor szigorúan követi a krisztusi tanításokat.”⁵⁹ Egy ilyen jellegű lapot említett a Lengyel Püspöki Kar is, mely a hivatalok engedélye nélkül jelenik meg, a vonatkozó törvényeket megszegve. Ez a kiadvány a Szentszék, a Szentatya és a püspöki kar ellen harcol, téves erkölcsi és egyházi elveket hirdet, igyekszik alá-

ásni az egyházi fegyelmet, és schismát meg eretnekséget akar előidézni a papság körében. Nehéz elvárni a püspöki kartól és a lelkészeketől, hogy ilyen beállítottságú emberektől tanuljanak állampolgári kötelességtudást, s hogy a megújuló Lengyelországgal való viszonyuk kialakításában a ő példájukat kövessék. Ezek közül a papok közül egyeseket az első békekongresszus idején felhasználtak a Szentatya elleni támadásokra. Az ilyen jellegű módszereket a kialakult körülmények tragikus jelének kell tekintenünk.”⁶⁰

A rezsimet támogató lelkészi szervezetek létrehozásához ürügyül természetesen a szovjet típusú békeharc jegyében szervezett akciók szolgáltak. Amikor a kommunista hatalom megszerezte az egyház feletti uralmat és alárendeltségébe vonta azt, az ilyesfajta akciókba a püspökök is bekapcsolódtak. A kölcsönös szembesülés során azonban elutasították a részvételt a hasonló rendezvényeken, főként a velük való politikai visszaélés miatt. Ismeretes például Ján Vojtaššák szepességi püspök magatartása a rezsim ilyesfajta tömegesen szervezett akcióival szemben. Ilyen esetről számolt be Jozef Lukačovič hazafias lelkész és megbízott a Nemzeti Front Központi Akcióbizottsága képviselőinek a haladó lelkészekkel folytatott tanácskozásán 1949. április 28-án: „A békekongresszussal kapcsolatban kikértük a szlovák püspökök véleményét, mire Vojtaššák azt felelte, hogy a római katolikus egyház békétámogató és nem vár felhívásra akkor, amikor már zeng az ég.”⁶¹

A kommunista rezsim által szervezett különféle békekampányokba a hűségeskü letétele után 1951-ben a csehszlovák püspököket is bevonták. Így például Ambroz Lazík püspök 1951. április 14-én a békekonferenciákkal kapcsolatban véleményt nyilvánított a római katolikus püspökök és ordináriusok pozsonyi konferenciáján. A csehszlovák lelkészek 1950-től kezdve aktívan bekapcsolódtak a csehszlovák békevédők tevékenységébe. A katolikus lelkészek békemozgalmának első országos kongresszusa 1951. szeptember 21-én zajlott.⁶²

Az állam és a katolikus egyház közötti megállapodás megkötése után Lengyelországban a püspökök úgyszintén bekapcsolódtak az állami békeakciókba, így például a Varsóban lezajlott II. Béke Világkongresszus alkalmából, amely 1950. november 15-én nyilatkozatot bocsátott ki. Ebben többek között az állt, hogy „a nemzetközi békekongresszusnak a katolikus egyház igyekezetével összefonódó törekvése hozzájárul a hön óhajtott világbéke megteremtéséhez és stabilizálásához.”⁶³ Maga a kongresszus 1950. november 18–22-e között ülésezett 1756 küldött, 192 vendég és 137 meghívott részvételével.⁶⁴

Magyarországon a lelkészek békemozgalma Varga Ferenc lelkész kezdeményezésével 1949 áprilisában bontakozott ki. Egyúttal előkészületben volt a *Kereszt* című hetilap kiadása, amely 1950. november 1-jétől jelent meg. A katolikus papok béke-tanácsának megalakításában részt vett Beresztóczy Miklós kanonok és a volt cisztercita Horváth Richárd.⁶⁵

A közép-európai kommunista rezsimok az egyház feletti hatalom megszerzését nemcsak beszivárgással és a papság megosztásával tervezték, hanem az ellenük irányuló törvényhozói és egyéb intézkedésekkel is, beleértve az egyházi-politikai perek koholását is. A társadalom totalizálása és az osztályharc éleződése az állam és az egyház viszonyában is kifejezésre jutott. Rákosi Mátyás 1948. január 11-én tartott beszédében kiemelte az egyházi reakcióval való leszámolás fontosságát,⁶⁶ amikor is kijelentette: „Véget kell vetni annak a helyzetnek, amikor a nép ellenségei az

egyházzal, elsősorban a római katolikus egyházzal takaróznak.”⁶⁷ Szavainak meg volt a foganatja. Ugyanazon év decemberében letartóztatták, majd elítélték Mindszenty Józsefet.⁶⁸ A bíboros vezetésével a katolikus egyház az összecsapás felé haladt.⁶⁹ A következő évtől, 1948-tól kezdődően az államhatalom nekilátott az egyház feletti uralom megszerzésének és 1950 júniusában megkezdte a szerzetesrendek felszámolását.⁷⁰

Lengyelországban az egyházellenes kampány 1949 márciusában erősödött fel. S ez nemcsak az odacsatolt területeken uralkodó kedvezőtlen helyzet kihasználásával függött össze. Az állami szervek nem voltak híján az olyasfajta fenyegetőzésnek, hogy a néphatalomnak van elég ereje a „reakciós bujtogatás” ellehetetlenítéséhez. Az egyház elleni újabb támadási hullám májusban a sajtó hasábjain jelentkezett, amikor is Stefan Wyszyński prímás azokat a papokat érintette pásztorlevelében, akik elszakadnak az oltártól, valamint szólt a megvádoltak és elítéltek sokaságáról.⁷¹

Az egyházak alávetettségét szolgáló nyomásgyakorlásban jelentős szerepet kapott a törvényi rendezés is. Mind Magyarországon, mind Csehszlovákiában Állami Egyházügyi Hivatalt hoztak létre. Ezen kívül a püspöki hivatalokban állami megbízottak működtek, akik irányították, jóváhagyták és ellenőrizték ezen hivatalok tevékenységét. Magyarországon „bajszos püspökök”-nek nevezték őket. Egyházügyi titkári posztok mindkét országban az államigazgatás valamennyi szintjén létesültek. Hatáskörükbe tartozott a lelkészek működésével és az egyházi posztok betöltésével kapcsolatos döntéshozatal.⁷²

Egyházügyi hivatal 1950-től Lengyelországban is létezett, hasonló jogkörökkel, mint Csehszlovákiában. A Lengyel Püspöki Kar tiltakozása semmit sem változtatott annak struktúráján. Csehszlovákiában a püspökök az 1948–1949-es év folyamán szintén tiltakoztak az egyház állam általi gazdasági fenntartásáról szóló törvény ellen. Az a levél, amelyet a Lengyel Püspöki Kar 1950. szeptember 12-én Boleslaw Bierut köztársasági elnökhöz intézett, az egyházügyi hivatal szerepét érintve hangsúlyozza: „Senki sem szándékszik kétségbe vonni a lengyel államnak olyan hivatal létrehozására szóló jogcímét, mely – a létező törvények keretén belül a katolikus egyháznak a vallási ügyekben való alapvető jogait szem előtt tartva – elősegítené a katolikus egyház és az állam közötti számos és bonyolult kérdésekkel terhelt viszony rendezését.”⁷³ A püspöki karnak azonban ellenvetései voltak a szóban forgó hivatalnak a statútumával kapcsolatban, amely a katolikus egyház tevékenységének korlátozására irányuló jogosítványokat tartalmazott. Így például a 4. paragrafus szerint a hivatalnak felügyeletet kell gyakorolnia a teológiai és kolostori szemináriumok és egyéb egyházi oktatási intézmény fölött.

Lengyelországban 1945 óta ellentét volt a püspöki kar és az állam között abban, hogyan lehetne rendezni és stabilizálni a szerzett területeken uralkodó helyzetet. Az egyházügyi hivatal vezetője, Antonin Bida 1950 októberében megvádolta a püspököket azzal, hogy „ellenséges magatartást tanúsítanak a népi Lengyelországgal szemben, s nem hajlandók elismerni a nyugati határokat, minthogy a püspöki kar vonakodott kinevezni a püspököket a szerzett területeken.”⁷⁴

A lengyel kormányzati körök 1953. február 10-én úgy döntöttek, be fognak avatkozni az egyházi posztokra történő kinevezésekbe. Ezzel a módosítással a püspöki kar nem értett egyet, főleg azért, mert ez zűrzavart okoz a plébániai hivatalokban,

sérelmes a lelkészek számára, belső feszültséget vált ki a társadalomban és anti-humánus beállítottságú. Ez a jogszabály árt a köztársaságnak, árt a püspöki karnak – állt a Boleslav Bierut köztársasági elnökhöz 1953 márciusában intézett levélben.⁷⁵ A püspöki kar többször is felhívta a figyelmet az említett dekrétum hatályba léptetése nyomán előálló problémákra. A püspöki karnak a kormányzathoz intézett, 1953. május 8-án elfogadott terjedelmes memorandumában világosan leszögezték: „Épp úgy nem haboznánk, ha ama alternatíva elé kerülnénk: vessük-e alá magunkat a világi hatalom eszközeként szolgáló egyházi jogkörnek vagy vállaljuk a személyes áldozatot. Elhivatottságunk apostoli szavát fogjuk követni, lelkési lelkiismeretünkre fogunk hallgatni, belső megnyugvással és abban a tudatban, hogy az üldöztetésre nem szogáltunk rá, s ránk a szenvedés csak a Krisztusért és a krisztusi egyházért méretett, és semmi másért. Az isteni szentség nem áldozható fel a császári oltáron. Non possumus.”⁷⁶

Az egyház feletti uralom megszerzésének kísérőjelenségei közé tartozott – az iskolák államosításán túl – az egyházi sajtó korlátozása és az egyesületi élet betiltása. Az egyház életébe behatoló kommunista hatalom részéről kíméletlen beavatkozást jelentettek azok a politikai perek, amelyek hosszú ideig tartó szabadságvesztéssel sújtották a lelkészeket és világiakat egyaránt. A megtorlás további formája volt a püspöki kar tagjainak elszigetelése. A legismertebbé a Mindszenty bíboros elleni per lett, mely a szabad világban hatalmas tiltakozást váltott ki. A Mindszenty elítélése nyomán előállt bonyolult helyzettel nemcsak Magyarországon, hanem Csehszlovákiában is tisztában voltak. A CSKP KB 1949. április 25-én tartott, kibővített elnökségi ülésén – amely jóváhagyta az egyházpolitika új irányvonalát – Zdeňek Fierlinger miniszterelnök-helyettes rámutatott, hogy: „a Mindszenty-ügynek Amerikában egész újságoldalakat megtöltő írásokat szentelnek. A harc, amit folytatunk, Lengyelországgal és Magyarországgal közösen, alapvető jelentőségű.”⁷⁷

A Mindszenty-ügynek megvolt a szlovákiai kihatása is. A Nemzeti Front Nagymihályi Járási Bizottsága a Nemzeti Front Központi Akciós Bizottságától, Pozsonyból 1949. február 25-én kapott leirat alapján heti jelentéseket küldött a járás egyházi és vallási életéről. A Nagymihályból küldött második, 1949. március 9-én kelt jelentés tájékoztatott a lelkészeknek a Mindszenty-perrel kapcsolatos magatartásáról is. Eszerint „papjaink körében pánik és félelem támadt”, ami abban is megnyilvánult, hogy elkezdtek „az ingóságok, mint az aranygyűrűk, keresztek, fülbevalók, nyakláncok és öltözékek elrejtését a megbízható híveknél.” A jelentés szerint papi illetmény megvonása esetén sem maradnának megélhetés nélkül, mert fizetéshez jutnának a kárpátontúli ukrán lelkészekhez hasonlóan „az ottani püspöktől, Daniel Ivanovics-tól az USA-beli támogatási alapból.”⁷⁸ A Szlovák Nemzeti Front Központi Akcióbizottsága egyházügyi osztályának az 1949. február 24-i heti jelentése a Mindszenty-perrel és a megjelent határozatokkal foglalkozott. Javasolta „a sárga és a fekete könyv szlovák nyelvű kiadását is, minthogy a Mindszenty-szálak még Szlovákiába is átnyúltak.”⁷⁹ Ugyanezen szerv 1949. március 11-i jelentésében egyebeken kívül említett tett 14 magyar lelkész Mindszenty bíborossal összefüggő letartóztatásáról.⁸⁰

Azoknak a személyeknek a leleplezésével, akiknek kapcsolatuk volt Mindszentyvel a CSKP KB egyházügyi bizottsága 1949. április 30-án foglalkozott.⁸¹ Václav Kopecký miniszter a központi bizottság elnöksége által kinevezett bizottság ülésén – amelyre az a feladat hárult, hogy javaslatot tegyen a katolikus egyházzal készülő

tárgyalások menetének meghatározására – a vatikáni politika kétarcúságáról beszélt abból kifolyólag, hogy lehetővé teszi: „Mindszenty mártír legyen, másrészt viszont kapcsolatot tart az engedékenyebb papokkal is. Éppígy nálunk is Berant konfliktusba hajszolja, Trochtának viszont azt üzeni, hogy »tartsatok ki.«”⁸² Mindszenty személyére Alexej Čepička miniszter abban a beszámolójában tért ki, amelyet 1949. április 13-án tartott a Nemzeti Front Akcióbizottsága egyházügyi titkárainak tanácskozásán, amikor is tájékoztatta őket az egyházpolitika új irányvonaláról és a belőle adódó feladatokról. Azzal a javaslattal kapcsolatban, hogy a Vatikán csehszlovákiai nunciatúráját Giuseppe Sensi helyett Msgr. Gennaro Verolino képviselje, kijelentette: „jól ismert mind nálunk, mind Magyarországon, ahol belekeveredett a Mindszenty-afférba.”⁸³ Mindszenty személyével 1949. május 3-án is foglalkozott, amikor is az egyházellenes intézkedések kapcsán arra figyelmeztetett: „Ne gondoljátok, hogy ha sikereket érünk el, ezzel az egyházi hierarchiának már befellegzett. Amennyire ezekből az értesülésekből megítélhetjük, az egyházi hierarchia a helyzetet igyekszik a végletekig kiélezni, legalábbis annyira, mint Magyarországon. Mi viszont nem ragadtathatjuk magunkat arra, hogy kiprovokáljanak bennünket módszereikkel, amelyek hasonlóak a Mindszentyékéhez, így ugyanis Csehszlovákia belesodródna abba a kampányba, amely a Mindszenty-ügy körül a nemzetközi fórumokon elszabadult.”⁸⁴ Az alsóbb és felsőbb papsággal szemben differenciált magatartást javasolt. Alexej Čepička, ellenezte a megyéspüspökökkel szembeni nyílt konfliktust és megtorló intézkedéseket, mert ez egy újabb Mindszenty-ügyet idézne elő.

A szlovákiai kommunista napilap, a *Pravda* a Mindszenty-perről 1949. január 4-én, január 9-én és február 6-án tájékoztatta olvasóit. Megjelentette például 1949. január 27-én a magyar püspökök pásztorlevelére adott választ. Mindszenty bíboros ügyéről 1949 februárjában Josef Plojhar miniszter említést tett a tábori lelkészek konferenciáján is.⁸⁵ A Mindszenty-üggyel érvelt 1949 júliusában a Nemzeti Front Központi Akcióbizottságának ülésén Alexej Čepička is, azt magyarázva, hogy miért nem jött létre Csehszlovákiában az egyház és az állam közötti megegyezés.⁸⁶

Szlovákiában a Mindszenty tevékenységét elítélő kampánnyal összefüggésben 26 személy ellen emeltek vádat, akik közül 15 római katolikus lelkész volt (7 káplán, 7 pap és 1 esperes), valamint 4 református pap. Az 1949. május 28-án kelt vádirat szerint a vádlottak abban igyekeztek közreműködni, hogy: „Szlovákia déli határ menti területeit elszakítsák a Csehszlovák Köztársaságtól és Magyarországhoz csatolják. E célból kapcsolatot teremtettek a volt magyar miniszterelnök, Nagy Ferenc reakciós kormányával és Gyöngyösi magyar külügyminiszterrel, valamint a Mindszenty esztergomi érsek, prímás és bíboros által vezetett magyar reakciós klérussal, akiknek elferdített híreket, memorandumokat és egyéb, a csehszlovákiai magyar lakosság helyzetének rendezésével foglalkozó anyagokat juttattak el, hogy ezzel egyrészt alátámasszák a párizsi békekonferencián résztvevő magyar delegáció álláspontját, másrészt előmozdítsák a csehszlovákiai belső viszonyokba való külső hatalmi beavatkozást.”⁸⁷

A második csoportban 6 személy ellen történt vádemelés, közülük öten voltak római katolikus papok.⁸⁸ Eredetileg hét személy ellen emeltek vádat, de Pavol Kováč, akit május elsején helyeztek vizsgálati fogságba, még aznap meghalt a Pozsonyi Állami Kórházban.⁸⁹

A Mindszenty-pert és az említett két szlovákiai csoport ellen indított kivizsgálást a csehszlovák kommunista rezsim felhasználta a szerzetesrendek tíz tagjának perbefogása során. Az Igazságügyi Minisztériumban 1950. március 25-én tanácskozást tartottak, amelyen a készülő per politikai koncepciójának levezénylésével és a propaganda általi hasznosításának kérdéseivel foglalkoztak. A Mindszenty-perrel kapcsolatban Csehszlovákia érdekei úgy fogalmazódtak meg, hogy: „ki kell aknázni a vatikáni támogatást és a Mindszenty–Habsburg-restauráció vonalat. Szlovákiát illetően kihasználni minden anyagot a kolostorok és szerzetesrendek tagjai elleni perben, azt dokumentálva, hogy a kolostorok és a szerzetesrendek az államellenes intrikák melegegységévé váltak.”⁹⁰

A *Co se skrývalo za zdmi klášterú* (Mi rejtőzött a kolostorok falai mögött) című kiadványban szerepelt többek között az alábbi szöveg: „A csehszlovák kolostorokból nem hiányoztak ráadásul még Mindszenty bíboros hívei sem. Két államellenes csoport működött, amelyeket dr. Arany egyesített a Magyar Demokratikus Népi Szövetség elnevezéssel. Ennek az illegális szervezkedésnek az volt a feladata, hogy Mindszenty bíboros utasításai alapján visszaéljen a csehszlovákiai magyar lakosság nemzetiségi és vallási érzelmeivel.”⁹¹ Az említett tanácskozáson az államügyész helyettese, Karel Čížek feladatul kapta, hogy kérje ki a *Rudé právo* levéltárából a Vatikánnak a kapitalista országokban folytatott politikájára vonatkozó anyagokat, és a lengyelországi (a lelkesek és szerzetesrendek elleni) perek iratait.⁹²

A lelkesek és hívek elleni politikai perekben felhasználták például a horvát Kolakovič professzor személyét is, aki 1943. szeptember 13-án óta tevékenykedett Szlovákiában. Tomislav Poglajen Kolakovič horvát jezsuita 1944–1945 telét „a partizánok által ellenőrzött területen töltötte, de nem volt partizán.” Szlovákiában és a háború után Csehországban Kolakovič professzor előadásokat tartott és lelkigyakorlatokat folytatott. Kolakovič professzort 1946. január 18-án Szlovákiában letartóztatták, és államellenes tevékenységgel vádolták. Az 1946. májusi parlamenti választások után helyezték szabadlábra. Figyelmet érdemel, hogy ugyanezen a napon a Szlovákiai Megbízotti Hivatal VI. osztályára Ján Čarnogurský szlovák politikus kíséretében jelent meg. A Rodina (Család) elnevezést viselő közösségének tagjait nemcsak 1946-ban tartóztatták le, további meghurcolások, fogházbüntetések és bírósági ítéletek vártak rájuk 1948 után is.⁹³

Kolakovič professzor előre látta a kommunizmus térhódítását és feladatainak egyike volt, hogy a Rodina tagjait erre az időszakra felkészítse. Igyekezett kijutni a Szovjetunióba, ami végül is sikerült, de a „lényegében eredménytelen küldetéséről a közösség cseh és szlovák tagjai előtt visszafogottan nyilatkozott.”⁹⁴ Ezt az útját megelőzően egy ideig Debrecenben tartózkodott, ahol P. Bulányi Györggyel is találkozott. Az egyhónapos debreceni tartózkodás során ifjúsági köröket szervezett, amit távozása után Bulányi György folytatott, annak ellenére, hogy eleinte kételyei voltak az ilyen jellegű tevékenységet illetően. Kolakovič professzor Bulányi Györgynek arra a kérdésére, hogy mi értelme van az ilyen szervezkedésnek, azt felelte: „rövidesen bekövetkezik egy olyan időszak, amikor az egyház csak ilyen csoportocskákban létezhet majd.” E közösségek 1952-re – az illegalitás körülményeihez képest – elszaporodtak, s ekkor zajlott „az országos csoportok első kisebb méretű pere.” Ebben az első „kisebb méretű perben”, ahogy Bulányi írja, 12 személy ellen hoztak ítéletet. Bulányi páttert életfogytiglanra ítélték. A csoport egyik tagja halálbüntetést ka-

pott, másokat életfogytiglanra és 10–14 évig terjedő szabadságvesztésre ítélték. A vád úgy szólt, hogy illegális kormányellenes szervezet tagjai voltak. Három évvel később már 70 személy állt bíróság előtt, s a gyülekezési szabadság megsértéséért kiszabott ítéletek 6 hónaptól két évig terjedő szabadságvesztéssel jártak.⁹⁵ Az említett körökkel kapcsolatos kezdeményezések 1975-ig vád alá estek.⁹⁶

A Kolakovič közösségéhez tartozó személyek ügyében Csehszlovákiában több pert is rendeztek, így Oto Mádr életfogytiglanra, Vladimír Juklt 25 évre, Silvester Krčméryt 14 évre, Štefan Šamálikot 13 évre, Josef Zvěřinát 11 évre, ifj. Václav Vaškót 3 évre, Josef Hošeket 15 évre ítélték.⁹⁷

Hívók, lelkészek és püspökök ellen politikai pereket mindhárom országban rendeztek. Magyarországon Mindszenty bíboros elítélésén túl 1951-ben bíróság elé állították Grósz József kalocsai érseket is, aki 1950. augusztus 30-án aláírta a magyar kormány és a püspöki kar közötti megállapodást. Az érseket 1951. május 18-áról 19-ére virradóan letartóztatták, s a per, amelyben 15 évre ítélték, 1951. június 28-án ért véget.⁹⁸ A vádak közül természetesen nem hiányozhatott, hogy a vádlottak a saját népükkel szemben az amerikai imperializmus szolgálatába szegődtek és segítséget Tito Jugoszláviájától vártak. Grósz érseket az összeskűvésben való részvétellel vádolva Mindszenty követeként bélyegezték meg.⁹⁹ Vele együtt a szerzetesrendek néhány képviselőjét is elítélték,¹⁰⁰ így például Endréd Vendel cisztercita apátot, aki felfüggesztette tisztségéből Horváth Richárd cisztercitat, a katolikus papok béketanácsának alapítóját.¹⁰¹

A kormány és a katolikus egyház közötti nyílt konfliktus Magyarországon 1948 nyarán tört ki, amikor is június közepén a parlament jóváhagyta az iskolák államosításáról szóló törvényt.¹⁰² Ekkor már folyamatban volt a politikai perek előkészítése – amiről Rákosi Mátyás 1948. januári nyilatkozata is tanúskodik –, s „júliusban elítélték öt papot, majd további egyet ősszel.”¹⁰³ Az iskolák államosításának előkészítése alatt egy rendőrt halálos baleset ért Pócsperiben, amit gyilkosságnak kikiáltva ürügyül használtak fel az államosítás felgyorsításához. Az utána elkezdődött, az egyházi méltóságok elleni perek egyben a lelkészek és a hívók megfélemlítésére is szolgáltak.¹⁰⁴

Lengyelországban az egyházat fő ellenségévé 1949-cel kezdődően kiáltották ki, de már 1948-ban elkezdődött a papok elleni különféle „terhelő anyaggyűjtés”. A papok elleni első ismert per lefolytatására 1949 őszén Katovicében került sor. A szabadságvesztések 3–12 év között mozogtak.¹⁰⁵ Kazimierz Kowalski chelmi püspökkel együtt 1950 májusában száz lelkészt tartóztattak le.¹⁰⁶ Több mint két-éves kivizsgálásnak vetették alá az 1951 januárjában letartóztatott kieleckyi püspököt, Czeslaw Kaczmareket, akit végül 12 évi börtönbüntetésre ítélték.¹⁰⁷ Ügynök nyilvános bírósági tárgyalása 1953. szeptember 14-én kezdődött. Stefan Wyszyński bíboros az 1953. szeptember 24-én kelt levelében elutasította a püspökkel szembeni kifogásokat. Azon a napon, amikor a bíboros átadta a szóban forgó levelet, hoztak döntést az elszigeteléséről, amit a Közbiztonsági Minisztérium tagjai hajtottak végre 1953. szeptember 26-án.¹⁰⁸ Lengyelországban 1951 végén hozzávetőleg 900 lelkészt tartottak fogva.¹⁰⁹

Csehországban 1948. június 19-től 1949. október 19-ig 57 lelkészt helyeztek vizsgálati fogságba, büntetést 17 lelkészre szabtak ki. Szlovákiában vizsgálati fogságba tízen kerültek és fogházbüntetéssel egy lelkészt sújtottak.¹¹⁰ A cseh ország-

részben 1950-ben 117 személyre, Szlovákiában 139 személyre mértek ki egyházi ügyekben büntetést.¹¹¹

Lelkészek (a püspököket is beleértve) és világiak ellen Csehszlovákiában is indítottak politikai pereket. Ismert Stanislav Zela püspök és társai, Ján Vojtaššák, Michal Buzalka és Pavol Gojdič püspök elítélése. Szlovákiában sokakat a rendszer által 1949 júniusában szervezett Katolikus Akcióval kapcsolatban helyeztek fogságba és ítélték el.¹¹²

A kommunista rezsim a katolikus egyházzal fennálló feszült viszonyt a püspöki kar internálásával is megpróbálta kezelni. Csehszlovákiában a püspökök rendőri felügyelet alá helyezése 1949 júniusában kezdődött Beran érsek internálásával párhuzamosan. A besztercebányai kerületből származó egyházi-politikai jelentés közölte, hogy Róbert Pobožný püspök elszigetelése „nem váltott ki semmi zavargást a hívek között, akik nem is tudják, hogy Rozsnyón valami változás történt.”¹¹³ Az egyházi adminisztráció feletti uralom megszerzése céljából a kormány általános helynőköket nevezett ki az egyes egyházmegyéék gondnoki posztjaira.

Csehszlovákiában a kommunista hatalom teljesen felszámolta a kolostorokat, de Lengyelországban és Magyarországon ez nem következett be. Magyarországon az 1950. évi 34. számú törvényerejű rendelet megvonta a szerzetesrendek működési engedélyét. Kivételt csupán három férfi és egy női szerzetesrend kapott: a bencések, a piaristák, a ferencesek és a Miasszonyunknak nevezett szegény iskolanővérek. E négy rend 8 gimnáziumot működtetett. A rendelet 1989. augusztus 30-ig volt hatályos (lásd a 70. végj.). Azóta ismét működhetnek a szerzetesi közösségek. Az iskolaügy, az egyesületi élet, a jótékonyági tevékenység, a könyvkiadás terén a helyzet fokozatosan eltérő módon alakult. A kormányzatoknak Csehszlovákiában, Magyarországon és Lengyelországban nem sikerült felszámolni az egyházat és elfojtani a vallást, a kommunista rendszer azonban rendkívül meggyengítette azokat és ellehetetlenítette a tevékenységüket. A katolikus egyház alávetésének és befolyása gyengítésének okaként a kommunizmussal való nyílt megütközéshez szükséges felkészültség hiányát hozzák fel. Amint azt Jonathan Luxmoore és Jolanta Babiuch hangsúlyozta: „nincs nagy különbség az együttműködésre hajlító Wyszyński és Beran, valamint a konfrontációs magatartást választó Mindszenty és Stepinace között.”¹¹⁴

A németek csehszlovákiai kitelepítésével kapcsolatban Ján Mlynárik *A németek kitelepítéséhez fűzött tézisek* című elaborátumában megállapítja, hogy: „Beran érsek nem volt Mindszenty bíboros, aki élesen és nyilvánosan elítélte a németek Magyarországról történt kitelepítését és érdemei közé tartozik, hogy alábbhagyott a dél-szlovákiai magyarok deportálása a cseh országrészekbe, ahol hiányzott a német munkaerő.”¹¹⁵ A kitelepítések és a német meg magyar nemzetiségűekkel szembeni antihumánus magatartás miatt nemcsak Mindszenty bíboros, hanem a Csehszlovák Püspöki Kar, így például Beran érsek, Pavol Jantausch és helyettese, Msgr. Ambróz Lazík és dr. Róbert Pobožný is tiltakozott.¹¹⁶ A szlovák katolikus püspökök petíciójában, mely a szlovák püspökök 1946. augusztus 8-i ülésén született, majd 1946. augusztus 21-én nyújtottak be a Szlovák Nemzeti Tanács Elnökségének és a Megbízottak Testületének, hangsúlyozták: „a nem szlovák nemzetiségű polgárok kitelepítésével kapcsolatban felhívjuk a figyelmet a természetjog megváltozhatatlan alapelveire, ahogy azt kiemeli a zsidó polgárok védelmében 1942. március 8-án kiadott

pásztorlevelünk is, és esdekelve kérjük olyan intézkedések foganatosítását, hogy a kitelepítés lebonyolítása ne sértse ezeket az elveket, ne szolgáltatson okot a kulturált világnak a Csehszlovákiával szembeni barátságtalan magatartásra és a történelmi felelősség számon kérésére.”¹¹⁷ Lényegében azonos álláspontot foglaltak el a katolikus püspökök a csehszlovák kormányhoz 1945. december 15-én intézett emlékiratban is, amikor arra intettek: „Összeegyeztethetetlen a keresztény érzéssel és nemzetünk jó hírnevével, ahogy főleg egyes alsóbb szervek olykor a németekkel és a magyarokkal is bánnak [...] az ilyen túlkapások szükségszerűen magukkal vonják az erkölcs és a jogrend megbomlását. S az ilyen túlkapások rendkívül ártanak hírnevünknek a világban, minthogy az erről szóló hírek, ahogy azt most is látjuk, külföldre is eljutnak. Ezért esdekelve kérjük, hogy a köztársaság kormánya védje a németek és magyarok eme természetes jogait a felelőtlen és meggondolatlan elemekkel szemben.”¹¹⁸

A németek és magyarok helyzetével kapcsolatban állást foglalt a Szlovák Evangélikus Egyház is. A Szlovák Nemzeti Tanácsban mindkét nemzetiség pártját fogta 1945. augusztus 23-án Ludovít Šenšel szenior. Ennek a folyamatnak a negatív oldalaira 1947-ben rámutatott, s nemcsak általánosan, hanem konkrét példát felhozva Vladimír Pavol Čobrda: „Kár, hogy a bűnös emberek kezében a legideálisabb törekvések és a legáldottabb művek is könnyen eltorzulnak. Hibák történtek intra és extra muros, hibák történtek mind a két oldalon! [...] Még ma is kínoz a lelkiismeret-furdalás, hogy nem sikerült mentesítenünk a kitelepítés alól pl. az öreg, közel nyolcvan éves, mindig mindenben becsületes és a csehszlovák állammal szemben lojális férfit, a volt eperjesi professzort és igazgatót, Gömöry Jánost, bár érdekében közbejártam levélileg, személyesen és táviratilag olyan hiteles adatok szolgáltatásával, amelyeket feltétlenül figyelembe kellett volna venniök az intéző köröknek, ha nem érvényesültek volna bűnös hatások, személyes kérdések, vagyoni érdekek és még mit tudom én, mi minden más. Mindezt elmondani, úgy érzem kötelességem volt.”¹¹⁹ Ezekre az eseményekre kitér visszaemlékezéseiben Gömöry János is, aki Čobrda püspököt igaz, karrierizmustól mentes szlováknak nevezte. A 87 évesen kitelepített Gömöry János immár magyarországi, sóskuti lakosként reagált a Mikuláš Styk ügyvéd elleni vádakra, közölve, hogy annak idején Styk ügyvéd neki a szabályokat is megszegve nyújtott bírósági védelmet. Gömöry Jánosnak a bírósághoz küldött nyilatkozata alapján Styket felmentették a vádak alól.¹²⁰

A katolikus egyháznak az 1945 utáni magatartásával a CSKP vezetői nem voltak megelégedve. Ezt a Nemzeti Front Központi Akcióbizottságának egyházügyi bizottsága 1949. február 17-én a katolikus egyház vezetőinek tudomására hozta. Alexej Čepička miniszter kijelentette: „Az egyház hivatalos vezetése a népi demokrácia építése iránt kelleetlen magatartást tanúsított, az ipar államosításával szemben rendkívül élesen és nyíltan ellenséges álláspontra helyezkedett, ingadozott a németek kitelepítésének kérdésében is, s a kormányprogramot egy sor, életünkbe vágó elvi és alapvető kérdésben elutasította és ráadásul még akadályokat is gördített azok megvalósításának útjába.”¹²¹

Annak ellenére, hogy Beran érsek és Mindszenty bíboros hajlott¹²² az egyház és az állam közötti megállapodásra, mindketten arra kényszerültek, hogy megszólaljanak az egyháznak a társadalmon belüli mind erőteljesebb korlátozásával kapcsolatban, s olyan körülmények között, amikor saját nézeteik kifejezésre juttatására és a

kommunista hatalom részéről indított támadásokra reagáló megnyilatkozások számára nem adatott semmilyen tér. A kommunista hatalom világos célt követett: alávetni saját érdekeinek az egyházat, ami végül is sikerrel járt. Látni kell viszont, hogy az egyház igyekezett apolitikusnak maradni és nem támogatta közvetlenül az új kommunista hatalmat, amit a kormányzati tényezők egyfajta államellenes aktusnak és a szocializmus vélt vagy valóságos ellenségei számára nyújtott támogatásnak tekintettek. Az egyházi közösségekben a politikai ellenzékkel történt leszámolás után a még eléggé meg nem szilárdult hatalmukat fenyegető veszélyt láttak. Az egyházat a nép ellenségének kiáltották ki, miközben képviselőinek, valamint a papságnak nem volt lehetősége arra, hogy adekvát módon reagáljon az ellene irányuló propagandahadjárra. Az egyház korlátozásának másik vonalát a hatalom jogszabályai jelentették, amelyeknek az állam valamennyi polgára kénytelen volt alávetni magát.

Csehszlovákiában – Magyarországtól és Lengyelországtól eltérően – a katolikus egyház nem írta alá az állammal kötendő megállapodást. Az aláírás nyomán egyébként nem vált kedvezőbbé az egyház általános helyzete, folytatódott a üldöztetés, a lelkeszek perbefogása és nem hagyott alább az egyház tevékenységének korlátozása sem. Csehszlovákiában tovább tartott a megszorító egyházpolitika, mely fennállt a kommunista párt hatalmának egész ideje alatt. Magyarországon és Lengyelországban a későbbi időszak egyházpolitikája liberálisabbá vált. A fejlemények ilyen alakulását természetesen befolyásolták az egyes országok belpolitikai színterén lezajló események, s minden „liberálisabb” időszak után bekövetkezett a rezsimit megszilárdító visszarendeződés, melynek során például Csehszlovákiában újból felülkerekedett az egyház szűk keretek közé szorított társadalmi tevékenységének további korlátozására irányuló egyházpolitika.

Jegyzetek

1. Roszkowski, Wojciech [nazwa] (Albert, Andrzej) [pseud.]: *Historia Polski 1914–1994*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 1995, 158. p.
2. Vaško, Václav: *Neumlčená kronika katolícké cirkve v Československu po druhej svetovej válce*. 1. zv. Praha, Zvon, 1990, 22–23. p.
3. Tomaszewski, Jerzy: Cesta komunistických stran k moci střední Evropy. Srovnávací pohled. *Soudobé dějiny*, 5. roč. (1998) 2–3. č. 214. p.
4. Lásd pl. Cywiński, Bohdan: *Ogniem próbowane „... I was prześladować będa.”* 2. t. Lublin–Rzym, Redakcja Wydawnictw KUL–Fundacja Jana Pawła II–Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej, 1990, 24. p.; Friszke, Andrzej: *Opozycja polityczna w PRL 1945–1980*. London, Aneks Publishers, 1994, 67–71. p.; Furet, François: *Minulost jednej ilúzie. Esej o idei komunizmu v 20. storočí*. Bratislava, Agora, 2000, 448. p.; Mlynář, Zdeněk: *Mráz přichází z Kremli*. Köln, Index, 1978, 5–7. p.; Šimečka, Milan: *Kruhová obrana*. Bratislava, Archa, 1992, 133. p.; Wandycz, Piotr S.: *Střední Evropa v dějinách. Od středověku po současnost*. Praha, Akademie, 1998, 223. p.
5. Cibulka, Július: Klamný úsvit. Spomienky na obrodné hnutie v ev. a. v. cirkvi v rokoch 1968–69. *Tvorba*, 15. roč. (2005) 3. č. 11. p.; Luxmoore, Jonathan – Babiuchová, Jolanta: *Vatikán a rudý prapor*. Praha, Volvox Globator, 2003, 66. p.; Michel, A.: *Religious problems in a Country under Communist Rule*. Roma, The Russian Review, 1954,

- 66–68. p.; Vaško, Václav: *Neumlčená*. 236. p.; Wandycz, Piotr S.: *Střední Evropa v dějinách...* 229. p.
6. A Lengyelországhoz csatolt területekre Wierpze, Narevu, Visly, Pilice és Warty környékéről átköltözött a lakosság. Számukra ez a terület, ahogy Andrzej Paczkowski írja teljesen új és idegen volt. Téglából épült házak a falvakban, aszfaltozott utak, csatornázás, 30-50 hektáros gazdaságok, falazott házakból álló városkák. S éppen itt találkoztak földi-jeikkel, akik a Bugon túl éltek, és egyes térégekben lengyelekkel is, akik itt túlélték a több évszázados német jelenlétet (Paczkowski, Andrzej: *Půl století dějin Polska 1939–1989*. Praha, Academia, 2000, 91. p.).
 7. Lengyelország területe 20%-kal csökkent, „elvesztette keleti területeit és nyugat felé terjeszkedett, a civilizált idegenek által lakott térségbe” (Paczkowski, Andrzej: i. m. . 91. p.).
 8. Raina, Peter: *Kościół w PRL. Dokumenty 1945–1959*. 1. t. Poznań, W drodze, 1994, 46–68. p.
 9. Raina, Peter: i. m. 105–108. p.
 10. Roszkowski, Wojciech: i. m. 183–184. p.
 11. *Pravda*, 1947. február 2., 2. p
 12. *Pravda*, 1947. március 3., 3.p
 13. Cywiński, Bohdan: *Ogniem próbowane* 302. p.
 14. Machula, Jaromír: *Vatikán a Československo 1938–1948. Paměti*. Praha, USD AV ČR, 1998, 142. p.
 15. Luxmoore, Jonathan – Babiuchová, Jolanta: *Vatikán a rudý prapor*. 98. p.
 16. Raina, Peter: i. m. 20–21. p.
 17. Uo. 23–27. p.
 18. Vaško, Václav: i. m. 42. p.
 19. Cywiński, Bohdan: *Ogniem próbowane* 35., 292. p.
 20. Raina, Peter: i. m. 12–13. p.
 21. Vaško, Václav: i. m. 42–43. p.
 22. Gergely Jenő: Egyházak, egyházpolitika. *História*, 12. évf. (1990) 3. sz. 31. p.
 23. Cywiński, Bohdan: *Ogniem próbowane* 17. p.
 24. Roszkowski, Wojciech: i. m. 141. p.
 25. Uo. 171–172. p.
 26. Kováč, Andrej: *Košický vládný program*. Bratislava, SPN, 1997, 131. p.
A Szlovák Nemzeti Tanács a nemzeti felkelést előkészítő szervként jött létre, a felkelés, majd az 1945 utáni aszimmetrikus államjogi elrendezés idején a főhatalmat gyakorolta Szlovákiában.
 27. Gregor, Pavol JUDr. (zost.): *O revízií prvej pozemkovej reformy*. Bratislava, Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy. 1947, 5. p.
A Megbízottak Testülete 1945 után a Szlovák Nemzeti Tanács végrehajtó, fokozatosan a központi kormány felügyelete alá kerülő szerve volt, amelyben a központi kormány egyes tárcáihoz hasonló területeket a megbízottak irányítottak.
 28. Husák, Gustáv: *Z bojov o dnešok*. Zost. Karol Truchlík. Bratislava, Pravda, 1973, 294. p.
 29. Lásd Pástor, Zoltán: Kolektivizácia ako súčasť krízy v Maďarsku v prvej polovici 50. rokov. In Štefánský, Michal – Zágoršeková, Marta (zost.): *Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948–1989*. Banská Bystrica, Pedagogická spoločnosť J. A. Komenského, 1997, 92. p.
 30. Lásd *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945*. K vydání připravili Karel Jech a Karel Kaplan. Druhé vydání. Praha – Brno, Nakladatelství Doplněk – USD AV ČR, 2002.; Jech, Karel (ed.): *Němci a Maďari v dekretach prezidenta republiky. Studie a dokumenty 1940–1945. Die Deutschen und Magyaren in den dekreten despräsidenten der Republik. Studien und Dokumente 1940–1945*. Praha – Brno, Nakladatelství Doplněk – USD AV ČR, 2003.; Šutaj, Štefan – Mosný, Peter – Olejník, Milan: *Prezidentské dekréty Edvar-*

- da Beneša v povojnovom Slovensku. Bratislava, Veda, 2002.; Žatkuliak, Jozef: *K dekrétom prezidenta E. Beneša a k nariadeniam Slovenskej národnej rady vo vzťahu k súčasnosti*. Bratislava, Kancelária Národnej rady Slovenskej republiky. Parlamentný inštitút. Odbor analytických a vzdelávacích činností. Informačné materiály číslo 14/2000 (máj).
31. Lásd *Katolícka cirkev a pozemková reforma 1945–1948. Dokumentace*. K vydání připravili Milena Janišová a Karel Kaplan. Praha – Brno, Nakladatelství Doplněk – USD AV ČR, 1995, 8. p.
 32. Cywiński, Bohdan: *Ogniem próbowane* 287., 281–282. p.
 33. Uo. 282., 289. p.
 34. Gergely Jenő: i. m. 32. p.
 35. Machula, Jaromír: *Vatikán a Československo 1938–1948...* 132. p.
 36. Raina, Peter: i. m. 33–41. p.
 37. Gergely Jenő: i. m. 32. p.
 38. *Evanj. Bratislava*. Letáček ev. a. v. cirkvi sboru slovenského. 20. roč. (1945) 4–9. č. (september) 72. p.
 39. Vnuk, František: *Dokumenty o postavení katolické cirkvi na Slovensku v rokoch 1945–1948*. Martin, Matica slovenská, 1998, 25–27. p.
 40. Raina, Peter: i. m. 36. p.
 41. Uo. 76. p.
 42. Lásd Petránský, Ivan: *Štát a katolícka cirkev na Slovensku 1945–1946*. Nitra, Garmond, 2001, 48–52. p.
 43. Bulínová, Marie – Janišová, Milena – Kaplan, Karel: *Církevní komise ÚV KSČ 1949–1951. Edice dokumentů*. Svazek 1. *Církevní „šestka“ (duben 1949–březen 1950)*. Praha – Brno, USD AV ČR – Doplněk, 1994, 80. p.
 44. Lásd Haľko, Jozef: *Rozbiť cirkev: Rozkolnícka katolícka akcia*. Bratislava, Lúč, 2004.; Vnuk, František: *Pokus o schizmu*. Bratislava, Ústav dejín kresťanstva na Slovensku, 1996.
 45. Balogh Margit–Gergely Jenő: *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon 1790–2005*. 1. köt. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2005, 85. p.
 46. Żaryn, Jan: *Náboženská mozaika v PLR (Význam katolícké cirkve v Polsku na pozadí ďalších náboženstvá a vyznání a náboženská politika komunistického režimu v letech 1944–1989)*. In Bruski, Jan Jacek – Maur, Eduard – Pułaski, Michal – Valenta, Jaroslav (eds.): *Mezi dvěma transformacemi. Československo a Polsko v letech 1947 (1948)–1989. Od transformaci do transformaci. Polska i Czechosłowacja w latach 1947 (1948)–1989*. Praha, Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR – Univerzita Karlova Praha – Filozofická fakulta, 2001, 203. p.
 47. Roszkowski, Wojciech: i. m. 190–191. p.
 48. Żaryn, Jan: i. m. 203. p.
 49. Friszke, Andrzej: *Opozycja polityczna w PRL ...* 41–42. p.
 50. Roszkowski, Wojciech: i. m. 190. p.
 51. Paczkowski, Andrzej: i. m. 170. p.
 52. Slovenský národný archív (Szlovák Nemzeti Levéltár, a továbbiakban: SZNL) fond Slovenský úrad pre veci cirkevné (Szlovák Egyházügyi Hivatal, a továbbiakban: SZEH), 1953, sekretariát (titkárság), 221–229, 6. dob. *Zpráva o cirkevno-politickej situácii za mesiac júl 1953 v kraji B.B.*, (Az 1953. július havi jelentés a Besztercebányai kerület egyházpolitikai helyzetéről), 75. p.
 53. Kaplan, Karel: *Stát a cirkev v Československu 1948–1953*. Praha – Brno, USD AV ČR – Doplněk, 1993, 303. p.
Az akcióbizottság a Nemzeti Front központi és alsóbb szintjein, a kommunista hatalomátvétel során létrehozott szerv volt, mely végrehajtotta a politikai tisztogatásokat.
 54. *Katolícke noviny*, 1950. február 19., 3. p.
 55. *Pravda*, 1950. július 5., 3. p.

56. *Katolícke noviny*, 1950. április 2., 3. p.
57. Balogh Margit–Gergely Jenő: i. m. 85–86. p.
58. st. Filo, Július: *Spomienky a úvahy*. Prešov, Vydavateľstvo Michala Vaška, 1998, 133. p.
59. Bulínová, Marie – Janišová, Milena – Kaplan, Karel: *Církevní komise ÚV KSČ 1949–1951. Edice dokumentů. Svazek 1. Církevní „šestka“ (duben 1949–březen 1950)*. Praha – Brno, USD AV ČR – Doplněk, 1994, 90–91. p.
60. Raina, Peter: i. m. 257–258. p.
61. Bulínová, Marie – Janišová, Milena – Kaplan, Karel: i. m. 91. p.
62. Kaplan, Karel: i. m. 157–158. p.
63. Raina, Peter: i. m. 275. p.
64. Ślusarczyk, Jacek: *Ruch obrońców pokoju w latach 1948–1989*. Warszawa, Instytut Studiów Politycznych PAN, 1996, 91. p.
65. Cywiński, Bohdan: *Ogniem próbowane* 307. p.
66. Gergely Jenő: i. m. 33. p.
67. Cywiński, Bohdan: *Ogniem próbowane II*. 299. p.
68. Mindszenty bíborshoz lásd Mindszenty Kardinal József: *Erinnerungen*. Frankfurt/M.–Berlin–Wien, Proyläen, 1974 (magyarul: Mindszenty József: *Emlékirataim*. Budapest, Szent István Társulat, 1989). Életútjának legújabb feldolgozására lásd Balogh Margit: *Mindszenty József*. Budapest, Elektra Kiadóház, 2002, 360 p.
69. Gergely Jenő: i. m. 33. p.
70. A szerzetesrendek működési engedélyét megvonó 1950. évi 34. sz. törvényerejű rendelet.
Balogh Margit–Gergely Jenő: i. m. 2. köt. 947–948. p.
71. Roszkowski Wojciech: i. m. 190. p.
72. Balogh Margit–Gergely Jenő: i. m. 1. köt. 80. p. Csehszlovákiához lásd Frei, Bohumil Jiří: *Staat und Kirche in der Tschechoslowakei 1948–1968*. München, Hieronymus, 1989.; Kaplan, Karel: *Stát a cirkev...*; Kmeť, Norbert: *Postavenie cirkvi na Slovensku 1948–1951*. Bratislava, Veda, 2000.; Pešek Jan – Barnovský, Michal: *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948–1953*. Bratislava, Veda, 1997.; Vaško, Václav: *Neumlčená...*; Vnuk, František: *Vládni zmocnenci na biskupských úradoch v rokoch 1949–1951*. Martin, Matica slovenská, 1999.
73. Raina, Peter: i. m. 258–259. p.
74. Roszkowski, Wojciech: i. m. 207. p.
75. Raina, Peter: i. m. 400–401. p.
76. Uo. 426. p.
77. Bulínová, Marie – Janišová, Milena – Kaplan, Karel: i. m. 80. p.
78. SZNL, fond Ústredný akčný výbor Slovenského národného frontu (A Szlovák Nemzeti Front Központi Akcióbizottsága, (a továbbiakban: SZNF), 89. dob. *OAV SNF v Michalovciach 9. marca 1949* (A Szlovák Nemzeti Front michalovcei akcióbizottságának 1949. március 9-i jelentése), 1. p.
79. SZNL SZNF, 89. dob. Lásd még *Prečo súdili Mindszentyho (Dokumenty k Mindszentyho trestnej veci)*. Povereníctvo informácií a osvety. Bratislava, Tatran, 1949; *Proces s kardinálem Mindszentyom*. Praha, Ministerstvo informací a osvety, 1949.
80. SZNL SZNF, 89. dob.
81. Bulínová, Marie – Janišová, Milena – Kaplan, Karel: i. m. 30. p.
82. Uo. 47. p.
83. Uo. 58. p.
84. Uo. 123–124.p.
85. *Pravda*, 1949. február 20.
86. *Pravda*, 1949. július 16.
87. Štátny archív Bratislava, (Pozsonyi Állami Levéltár, a továbbiakban: PÁL), Štátny súd (Állami Bíróság, a továbbiakban: ÁB), 1949, Or III, 83. dob. 50. p.

88. Uo.
89. Uo.
90. Bulínová, Marie – Janišová, Milena – Kaplan, Karel: i. m. 419–420. p.
91. Neuls Jindřich – Dvořák Miroslav: *Co se skrývalo za zdmi klášterů*. Praha, Ministerstvo informací a osvěty, 1950, 99. p.
- Arany A. László (Betlér, 1909. szeptember 19. – Rozsnyó, 1967. október 13.) nyelvész, tanár, néprajzkutató. 1943-tól 1945-ig a Szlovák Tudományos Akadémia munkatársa volt. Az Orlovskýval közösen írt *Gramatika slovenského jazyka* c. munkája a szlovák nyelvtanirodalom első strukturális grammatikája. Fő műve: *Kolon nyelvjárásának fonológiai rendszere* (Pozsony, 1944). Az 1945 utáni magyar jogvédő tevékenységéért hosszú börtönbüntetésre ítélték.
92. Bulínová, Marie – Janišová, Milena – Kaplan, Karel: i. m. 420. p.
93. Lásd Jablonický, Jozef: Tomislav Poglajen-Kolakovič na Slovensku 1943–1946. In Jablonický, Jozef: *Podoby násilia*. Bratislava, Kalligram, 2000, 9–52. p. Kolakovič professzorhoz lásd még Mikloško, František: *Nebudete ich môcť rozvrátiť. Z osudov katolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1943–1989*. Bratislava, Archa, 1991.; Krčméry, Silvester – Jukl, Vladimír: *V šlapajách Kolakoviča*. Bratislava, Chartis, 1996.; Vaško, Václav: *Profesor Kolakovič*. Bratislava, Chartis, 1992.; Varinský, Vladimír: Odbojové ambície prof. T. Kolakoviča a Rodiny. In Stanislav, Ján – Tóth, Dezider (zost.): *Zjednocovanie antifašistických síl na Slovensku v roku 1943. Vznik a činnosť ilegálnej SNR*. Zborník 2005. Múzeum Slovenského národného povstania, Banská Bystrica, 2005, 49–67. p.
94. Jablonický, Jozef: i. m. 26. p.
95. Cywiński, Bohdan: *Ogniem próbowane* 139. p.
96. Bulányi, György: Spomienka na pôsobenie pátra Kolakoviča v Maďarsku. In Krčméry, Silvester – Jukl, Vladimír: *V šlapajách Kolakoviča* 99–101. p.
97. Lásd részletesebben Mikloško, František: *Nebudete ich môcť rozvrátiť...* 161–163. p.; Krčméry, Silvester – Jukl, Vladimír: *V šlapajách Kolakoviča*; Vaško, Václav: *Ne vším jsem byl rád. Vlastní životopis*. Kostelní Vydří, Karmelitánske nakladatelství, 2001.; Babka, Lukáš – Šimánková, Alena – Vorel, Jaroslav (přip.): *Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech*. Díl 3. Praha, Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2004, 323–451. p.
98. Balogh Margit – Szabó Csaba: *A Grósz-per*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2002, 29., 54. p.
99. *Pravda*, 1951. június 27., 4. p.
100. Balogh Margit – Szabó Csaba: i. m. 54. p.
101. Cywiński, Bohdan: *Ogniem próbowane* 314. p.
102. Uo. 301. p.
103. Courtois, Stephane a kol.: *Čierna kniha komunizmu. Zločiny, teror, represálie*. Bratislava, Agora, 1999, 359. p.
104. Gergely Jenő: i. m. 33. p.
105. Dudek, Antoni – Paczkowski, Andrzej: Poland. In Persak, Krzysztof – Kamiński, Łukasz (eds.): *A handbook of the Communist security apparatus in east central Europe 1944–1989*. Warszawa, Institute of National Remembrance, 2005, 267. p.
106. Paczkowski, Andrzej: i. m. 170. p.
107. Żaryn, Jan: *Náboženská mozaika v PLR...* 205. p.
108. Paczkowski, Andrzej: i. m.; lásd még Courtois, Stephane a kol.: i. m. 336. p.
109. Roszkowski, Wojciech: i. m. 207. p.
110. Vorel, Jaroslav a kol.: *Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech*. Díl 1. Praha, Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2003, 378. p.
111. Uo. 136. p. Az egyházi személyekhez lásd Kremlíčková, Ladislava – Formánková, Pavlína (red.): *Securitas Imperii*, 11. č. Praha, Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2005. Az éltéltek és a Csehszlovákiában a 119/1990-es sz. törvény alap-

- ján rehabilitáltak számával kapcsolatban lásd Blažek, Petr: Politická represe v komunistickém Československu 1948–1989. In Žáček, Pavel – Košický, Patrik – Guldánová, Eva (zost.): *Moc verzus občan. Úloha represie a politického násillia v komunizme. Zborník z medzinárodného seminára*. Bratislava, Ústav pamäti národa, 2005, 8–22. p.; Takáč, Ladislav (zost.): *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948–1989*. 2. diel. Prešov, Vydavateľstvo Michala Vaška, 2001, 536–537. p.
112. Kaplan, Karel: *Nekrvavá revoluce*. Praha, Mladá fronta, 1993.; Letz, Róbert: Prenasledovanie kresťanov na Slovensku v rokoch 1948–1989. In Takáč, Ladislav (zost.) 1. diel.; Pešek, Jan: Politické procesy na Slovensku 1948–1989. In Mikloško, František – Smolík, Gabriela – Smolík, Peter (eds.): *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948–1989*. 1. diel.
113. SZNL–SZEH, 6. dob. *Zpráva o cirkevno-politickej situácii v mesiaci máj 1953 v kraji B.B.*, 58. p.
114. Luxmoore, Jonathan – Babiuchová, Jolanta: i.m. 78. p.
115. Mlynárik, Ján: *Causa Danubius*. Praha, Danubius, 2000, 44. p.
116. Lásd Vadkerty, Katalin: *Maďarská otázka v Československu 1945–1948*. Bratislava, Kalligram, 2002.
117. Vnuk, František: i. m. 31. p.
118. Vnuk, František: i. m. 153. p. Lásd még Vaško, Václav: *Neumlčená*; Petranský, Ivan: i. m.
119. *Cirkevné listy*, 1948. január 10., 9. p.
120. Gömöry János: *Emlékeim egy letűnt világról*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1964, 235–238. p.
121. Kaplan, Karel: i. m. 290. p.
122. Összehasonlításként lásd Luxmoore, Jonathan – Babiuchová, Jolanta: i. m.

(Fordította Kiss József)

NORBERT KMET

THE CATHOLIC CHURCH AND THE PEOPLE'S DEMOCRATIC STATE

After the victory over the Nazi Germany, in 1945 in Central Europe began the building of a new type of state form called people's democratic. The Red Army was present on the most part of the territory of Czechoslovakia, Hungary, and Poland. After the war in these countries difficult social, political, and economic changes went through that had mutual, but specific features, and in the end in all of these countries the power was taken over by political subjects inclining to the Soviet Union or political subjects that to a certain extent were dependent on the Soviet Union. The communists gained control over the mentioned countries through 1947–1948.

The situation of the church in the given country, and/or in the newly-created state except others was influenced by its relation with the communism. The Church's relation to communism and the communistic teachings' condemnatory relation to the Catholic Church is well known. After 1945 people faced not just the contrast between the church and the communism. Part of the population were struck again by forced deportations, and this time mainly of those who considered themselves of German or Hungarian nationality. Leaving mother country concerned also people belonging to Czech, Byelorussian, Polish, Lithuanian, Slovak, and Ukrainian minority.

Also the prohibition of Catholic youth organisations was oriented on the hindering of the Catholic church's social influence. They tried to group the youth

into a single central organisation. The communistic power in the examined countries firstly tried to find co-operation with churches. It declared goodwill toward them, and at the same time made efforts to create such organisations that were close to the communists and supported the program of the communists.

In Czechoslovakia - in contrast with Hungary and Poland - the Catholic Church did not sign the agreement that was to be sent with the state. Otherwise, by signing the agreement the church's general state did not become more advantageous, persecution, taking priests to legal actions continued and even the limitation of the church's activities did not stop. In Czechoslovakia the restricting church policy, that persisted through the whole period of the communistic party's power, continued. In Hungary and Poland the church policy of the following period became more liberal. Such creation of the developments obviously influenced the events that went through in internal politics of the countries, and after every „more liberal“ period a rearrangement followed that strengthened the regime, during which for example in Czechoslovakia church policy oriented on further limitation of social activities of the church was reinforced.

Nemzeti filozófia –
hasonlóságok és különbségek a magyar
és a szlovák filozófiatörténet-írásban*

ANDRÁS MÉSZÁROS
NATIONAL PHILOSOPHY – SIMILARITIES AND DIFFERENCES IN HUNGARIAN
AND SLOVAK PHILOSOPHICAL HISTORY WRITING

101.1(437.6)(091)
101.1(439)(091)

National philosophy. School philosophy. Hungarian philosophy. Slovak philosophy. Denomination relationships.

A magyar filozófiatörténet-írás akkor, amikor az ún. nemzeti filozófia történetének a magyar nyelvűséget megelőző szakaszát, illetve az iskolai filozófia funkcióit tematizálja, elkerülhetetlenül beleütközik abba a ténybe, hogy ugyanazok a szerzők vagy művek egy más – esetünkben a szlovák – filozófiatörténet tárgyát is képezhetik. Az ebből adódó problémák komoly módszertani kérdéseket vetnek fel. Jelen írás ezeket próbálja megfogalmazni.

Az említett tény maga még nem probléma, hiszen a közös múlt, valamint az, hogy a 16. századtól a 18. század második feléig a magyarországi filozófia súlypontjai Felső-Magyarországon, illetve Erdélyben voltak, kézenfekvő módon nyújtja a szlovák kutatóknak, hogy Felső-Magyarország filozófiai hagyományait saját kultúrtörténetük szempontjából is megvizsgálják. Hiszen ha csak az iskolai filozófiát tekintjük, és az adott filozófus nemzeti filozófiába való besorolását származásához kötjük, akkor kétségtelen, hogy a felső-magyarországi filozófiatanárok jelentős része szlovák nemzetiségű volt. Ugyanakkor tudjuk azt is, hogy az iskolai filozófiának a nemzeti filozófiához való tartozása csupán fenntartásokkal és magának a nemzeti filozófiának a meghatározásától függően tartható. Nem szólva arról, hogy egyrészt a hungarus-tudat a 19. század elejéig szubjektíve is gátat szabott a nemzeti besorolásoknak, másrészt pedig a mai értelemben vett Szlovákia az adott korban nem létezett, azaz egységes és intézményesült szlovák kultúráról sem beszélhetünk. Nem véletlen, hogy a Ch. A. Heumann művének hatására tükröző 18. századi magyarországi „historia litteraria” darabjai¹ nem is foglalkoznak a felvett szerzők műfaji és nemzetiségi besorolásával. Nem feledkeznek meg viszont az iskolai és felekezeti meghatározottságról. Amiből az következik, hogy a nemzeti filozófia kérdése Magyarországon a 19. században veszi kezdetét, párhuzamosan azzal, ahogyan az irodalomtörténet-

* Elhangzott 2006. augusztus 25-én a VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson Debrecenben.

ben is az eredeti „államközösség”-i paradigmát fokozatosan felváltja az „eredetközösség”-i és a „hagyományközösség”-i paradigma.²

Ebből kiindulva az alábbiakban a következő problémakörökön keresztül próbálok választ adni a vázolt dilemmára: 1. a nemzeti filozófia történetének értelmezése a magyar filozófiában; 2. a szlovák megközelítés; 3. a kettő összevetéséből levonható konklúziók.

1.

A magyar értelmezés nem az első magyar nyelvű – és a magyarországi filozófia történetét is felvevő – filozófiatörténetben³, hanem az Akadémia nevezetes és ismert 1831-es pályakérdésre beadott győztes műben⁴ jelenik meg. Most elhagyhatjuk az eredendő problémafelvetést – a hazai filozófia időbeli inkongruenciáját az európai filozófiával szemben – és Almási Balogh új gondolatára, a „nemzeti szellemű filozófia”-ra figyeljünk.⁵ Ennek az első összetevője a saját filozófiai terminológia, aminek nemcsak az a funkciója, hogy gazdagítsa a fogalmi apparátust, hanem az is, hogy orientáljon bennünket. Azzal ugyanis, hogy az új fogalmak bekerülnek az anyanyelv vérkeringésébe, az eredendő filozófiai rendszer is a hazai kultúra részévé válik. A „nemzeti szellemű filozófia” másik funkciója a nemzeti identitás kifejezése és formálása. Ez a funkció lesz majd mindenfajta nemzeti filozófia neuralgikus pontja, habár itt még nem jelent ideologikus, hanem csupán nyelvészeti problémát. Hiszen az egyezményesek is kihangsúlyozzák filozófia és irodalom szimbiózisát. Közvetlenebbül: a filozófia magyarosságát, világosságát és érthetőségét.⁶ Szontagh Gusztáv a létező filozófiai rendszerek adaptálásának és adoptálásának szükségessége mellett ezért már kiemeli a filozófia önálló fejlesztésének programját is, sőt, ezt tartja a követendő feladatnak. Szontagh már romantikus gondolkodó, aki a filozófia általánosságának felvilágosodás kori eszméjét úgy modifikálja, hogy az önmagában vett filozófia csupán eszmény, nem pedig létező valóság. Az egyes nemzeti kezdeményezések ezért egyenrangúak, és a nyelvi hordozó alapján joggal nevezhető a magyar nyelvű filozófia magyar filozófiának. Vagyis Szontagh az érthető nyelvezet és a társadalmi konszenzus (egyezmény) követelményével egészítette ki Almási Balogh Pál értelmezését.

Bizonyos szempontból ezt a Szontagh-féle felfogást bontakoztatja ki szociológiai értelemben Szilasy János 1847-ben az Akadémia filozófiai osztályának ülésén⁷. Ő – közismerten – a filozófiának négy típusát különbözteti meg: az iskolai, az egyéni, a nemzeti és az ún. világfilozófiát, amelyek között történeti-hierarchikus viszonyt lát. Vagyis a nemzeti filozófia a filozófia fejlődésének természetes stádiuma. Tudjuk azt is, hogy Szilasy előadása nagyon gyér vitát váltott ki, és hogy Schedius ellenvetése az általános emberi ráció felvilágosodás kori értelmezésére támaszkodott, amelynek ekkor már Magyarországon csak a hagyományos hungarustudatú gondolkodók voltak a követői. Nem véletlen, hogy az egyik vitatkozó – no nem itt az Akadémián, hanem a *Századunk* hasábjain – a Magyarország első néprajzát németül publikáló, szlovák nemzetiségű Ján Čaplovič (Csaplovics János) volt, aki ironikusan jegyezte meg, hogy Szontagh magyar filozófiája után alighanem „lesz majd magyar asztronómia, magyar fizika, kémia, sőt magyar teológia is.”⁸ Ez ugyan nem következett be, de Hetényi János 1853-ban *A magyar Parthenon előcsarnokai*-ban leszögezte, hogy

világfilozófia nem is létezik, csupán nemzeti filozófiák vannak, Szontagh pedig 1855-ben kettejük közös teremtményét, az egyezményes filozófiát tekintette az eredeti magyar filozófiának⁹. Ha eltekintünk a Szilasy és Szontagh értelmezése közötti finom eltérésektől, akkor a következő meghatározáshoz jutunk el: a nemzeti filozófia tükrözi és elemzi a nemzeti szellemet, az így nyert elveknek és a világfilozófia eredményeinek figyelembevételével pedig meghatározza az adott nemzet kulturálódásának irányait és módozatait. Logikus, hogy ennek alapján Szontagh a *common sense* alapján kidolgozott pragmatikus (gyakorlatias) „társasági” filozófiát helyezte előtérbe. A későbbiekben szólok arról, hogy a Štúr-generáció tagjai identikusan képzeltek el az ún. szláv tudomány mibenlétét. Amiben az a poén, hogy a szlovák gondolkodók Hegelt követve jutottak el arra az álláspontra, amelyre Szontagh a maga Hegel-ellenességével és J. F. Fries szubjektív teleológiájának és *Gemeingeist* fogalmának elfogadásával helyezkedett.¹⁰

A fenti meghatározás azonban magában hordoz egy problémát: ha ez a filozófia a nemzet szellemét tükrözi, akkor *nemzeti jellegű filozófiáról*, ha pedig a kultúra kiművelését célozza, akkor *nemzeti küldetésű filozófiáról* beszélünk.¹¹ Az egyezményes filozófia egyértelműen nemzeti küldetésű bölcsélet volt, hiszen a modernizációt kívánta szolgálni. A társasági filozófiának, a pragmatizmusnak, az ún. produktív tudományoknak a kitüntetett kezelésével akár „alkalmazott filozófiá”-nak is nevezhetnénk. A probléma a nemzeti jellegű filozófiánál jelentkezik, és látni fogjuk, hogy a 19. század második felétől ez a kérdés válik meghatározóvá az uralkodó diskurzusokban. Szontagh, aki szociológiai jellegű kérdéseket is megfogalmazott, nem vette észre, hogy a *common sense* – amelyre pedig társasági filozófiáját alapozta – a szociológia mint modern társadalomtudomány létrejöttével elvesztette eredeti funkcióit.

Erdélyi János reakciója bennünket most csak Szontagh azon pozitivistá tétele szempontjából érdekel, miszerint az egyes nemzeti filozófiák mögött az adott nemzetek eltérő szemlélete húzódik meg. Ezt Erdélyi az ismert módon elutasítja.¹² Fentebb azt állítottam, hogy az iskolai filozófia csak fenntartásokkal tartható nemzeti filozófiának. És ez itt bizonyítást is nyer, hiszen az európai filozófiai áramlatok importálásánál – ami az iskolai filozófia egyik jellemző tulajdonsága – mindig változnia kellett volna a nemzeti szemléletmódnak. Ami pedig nem történt meg. Vagy pedig – saját témánkat illetően – a magyar, illetve a szlovák befogadás között találnánk eltéréseket. És kiderül, hogy ez sem ilyenformán történt, hanem a határvonalak – főként az iskolai filozófia esetében – a felekezeti különbségeket másolják le. Nagyon jó példa erre három friesiánus felső-magyarországi evangélikus filozófiatanár – a szlovák Ludovít Šuhajda, a magyar Vandrák András és a német Johann Samuel Steiner esete – akik teljesen identikus filozófiát műveltek. Az ún. nemzeti jelleg tehát kimutathatatlan. Felmutathatók viszont a különbségek a „nemzeti küldetés” esetében, vagyis ott, ahol a filozófiának az alkalmazott, esetleg ideologikus funkciója emelkedik ki. Erre pedig példának az evangélikus Štúrék hegelianizmusa hozható fel, ami az evangélikus iskolafilozófiában elképzelhetetlen lett volna, de mivel itt Hegel gondolatainak politikai töltete volt a fontos, fel sem merültek a filozófia rendszerproblémái. Erdélyi nagyon elegánsan oldja meg azt a kérdést, hogyan implantálódnak az egyetemes gondolatformák a nemzeti sajátosságokba. Abból kiindulva, hogy a magyarországi filozófia párhuzamosan követő filozófia volt, „mikor az idegenből vett ha-

tásra önfenntartási erélyünkkel feleltünk, mint kölcsönhatással”¹³, megfordítja Szontagh tézisé (miszerint a filozófia tükrözi a nemzet lelkületét), és azt állítja, hogy a nemzeti gondolkodásmódot az tükrözi, ahogyan és amilyen európai filozófiai irányzatokat befogadtunk. Vagyis, ha képet akarunk kapni a magyar filozófiáról, akkor fel kell tárnunk a múltját. A befogadás időbeli összefüggései adják meg a választ arra, hogy mi is a magyar filozófia?

Kicsit előrefutva a kifejtésben, már itt leszögezhető, hogy az egyik alapvető különbség a téma magyar és szlovák kezelésében a 20. század közepéig abban van, hogy a nemzeti filozófia értelmezéséhez a magyaroknál már a 19. században két feladat kapcsolódik: az egyik a terminológia magyarítása, a másik pedig a filozófiai múlt feltárása. Ennek a különbségnek a hátterében intézményi okok is meghúzódnak: a magyaroknak voltak, a szlovákoknak nem voltak olyan intézményeik, amelyek a filozófia professzionalizálódását támogatva felkarolták volna az említett feladatokat. Tudjuk, hogy a 19. század végén mindkét magyar filozófiai folyóirat, a *Magyar Philosophiai Szemle* és a *Bölcseleti Folyóirat* is megfogalmazta a filozófiatörténet kutatásának szükségességét. Böhm Károly ezt a lap programnyilatkozatában tette meg¹⁴, katolikus oldalról pedig Notter Antal tett közzé hasonló jellegű felhívást.¹⁵ Mivel a *Magyar Philosophiai Szemle* egyik alapvető célja a magyar filozófiai kultúra szintjének emelése volt, nagyon gyakran foglalkoztak a *filozófiai propedeutika* kérdésével is, ami a nemzeti filozófia értelmezésében is változást hozott. Hiszen a vonatkozó tanulmányok kiinduló gondolata a filozófia helyének meghatározása a nemzeti kultúrán belül.

Alexander Bernát is ebből indul ki, hiszen az 1893-as inaugurációs előadásának egyik tézise az, hogy a filozófia a kor öntudata, vagyis mindig a művelődés része.¹⁶ Azaz a filozófia is a nemzeti szellem fejlődésének egy bizonyos stádiuma, amelyik feltételezi a vallás kontroll szerepének elhalványulását és az egzakt tudományok meglétét. Ha elfogadjuk ezt a tételt, akkor megismételhetjük a fentebb már megfogalmazott állítást, miszerint a szlovák nemzeti filozófia megkésettsége a magyarral szemben a vallásnak a kultúrában való hegemóniájával, a tudományosság hiányával – illetve annak nem szlováknyelvűségével –, valamint az illető intézmények abszenciájával magyarázható. Tény, hogy a szlovák filozófia fő iránya a 20. század folyamán is vallásfilozófiai volt, és csak a harmincas-negyvenes években formálódott ki mellette egy szcientikus irányzat.

Alexander aztán csaknem húsz évvel később¹⁷ újraéleszti Szontagh nemzeti küldetésű filozófia értelmezését és az Erdélyi-féle befogadáselméletet, sőt a magyar filozófia jellegét is megpróbálja meghatározni.¹⁸ Ismeretes az általa adott negatív meghatározás: hogy a skolasztika Magyarországon nem élte túl a középkort; hogy nem gyökerezett meg sem az angol utilitarizmus, sem pedig a francia, majd német materializmus; hogy sem a szkepticizmusnak, sem a miszticizmusnak nem voltak nálunk követői. Nos, ami a skolasztikát illeti, ez a tétel az iskolai filozófia szempontjából érvénytelen, és a századforduló magyar neotomistái is alighanem elvetnék, hiszen éppenséggel azt állították, hogy a neotomizmus teljesen egybevág a magyar észjárással. Alexander nem vette eléggé tekintetbe a magyarországi filozófia jelentős felekezeti meghatározottságát, ami nemcsak az iskolai filozófián belül érvényesült.

Joó Tibor volt az, aki bizonyos szempontból meghaladta Alexander deduktív módszerét, mert szerinte a nemzeti filozófiáról csak akkor mondhatunk valamit, ha mindefajta szintézist szigorú faktográfia előz meg. Ugyanakkor úgy vélte, hogy a nemzet nemcsak saját nyelvében él, azaz a nemzeti filozófiai hagyomány részét kell hogy képezze a latinul írt bölcsészet is, valamint hogy el kell vetni olyan művek és szerzők egyoldalú (néha sovíniszta) értelmezését, amelyek esetében az ún. tiszta nemzetiség kérdéses.¹⁹ Ezzel egyértelmű választ adott arra a kérdésre is, milyen szerepe van egy gondolkodó nemzetiségének egy adott nemzeti filozófiába való besorolás esetében. Ennek hátterében megtalálható Joó „korszellem” fogalma²⁰, valamint a filozófiát a kultúra egészében való szintetizáló értelmezése, amelyet ő maga „szinoptikus” szemléletnek nevezett²¹. Nézetem szerint ez a szemlélet produktív lehet a magyarországi filozófia története 19. század előtti szakaszának tekintetében, amelyet a magyar filozófia előtörténetének nevezhetünk, és amikor ennek a filozófiának a mozgása elválaszthatatlan az egyház- és iskolatörténettől, a teológiai és felekezeti viszályoktól stb.

A szellemtörténeti iskola kezdeményezései azonban, néhány tanulmánytól eltekintve, nem jutottak el összefoglaló feldolgozásokig. Megakadályozta ezt a marxizmus második világháború utáni térnyerése is. Általánosságban elmondható, hogy a marxista történészek a „nemzeti” fogalmát az „osztályharc” fogalmával cserélték fel, és bevezették a materializmus progresszivitásáról szóló tételt. Ugyanakkor visszatértek a magyar filozófia elmaradottságáról szóló korábbi tézishez és ahhoz az „egyezményes” követelményhez, miszerint a „fejlett filozófia” mindenkor kapcsolódik a társadalmi gyakorlathoz. Szimptomatikus, hogy amikor 1957-ben először vitáznak a magyar filozófia történetéről, akkor megemlítik Almási Balogh, Erdélyi János és Kvačala nevét, de Böhm, Alexander, Joó, Kecskés mintha nem is létezett volna.²² Ironikus pedig az, hogy a vitaindítót az a Mátrai László tartotta, aki korábban a szellemtörténeti iskolához tartozott. Mátrai alaptézise az volt, hogy a filozófia elmaradottságát Magyarországon a klasszikus filozófia hiánya okozta. A vitában magában a nemzeti filozófiának a múltból ismert semmilyen aspektusa sem fogalmazódott meg. Ezek helyét a „haladó” jelleg kérdése foglalta el, mivel nagyon korán kiderült, hogy a „materializmus versus idealizmus” séma a hazai filozófia esetében ritkán vagy alig alkalmazható. Az pedig, hogy a „haladó hagyományok” ideologikus meghatározottságúak, még azt a Mátrait sem zavarta, aki pedig korábban bírálta Sándor Pál koncepcióját, és azt ajánlotta, hogy az irodalomban fellelhető ideológiai irányzatokat el kell különíteni a filozófiai tradíciók kutatásától.

Nagy általánosságban elmondható, hogy az ortodox marxista módszertan csak Sándor Pál magyar filozófiatörténeti dolgozataiban érvényesült állandó jelleggel.²³ Mátrai később enyhített korábbi elvein. Azt továbbra is fenntartotta, hogy a szó szoros értelmében vett nemzeti filozófiáról csak akkor beszélhetnénk, ha létezett volna Magyarországon klasszikus filozófia. A korábbi korszakokat tekintve csupán a filozófia jelenlétéről van szó a magyar kultúrtörténetben. Felveti a filozófusok etnikai származásának kérdését is²⁴, ami a „magyar–magyarországi” viszonyát tematizálja. A hatvanas években aztán a filozófiatörténészek többsége eltekint a materialista hagyományok erőszakolt keresésétől.²⁵ Résztanulmányoktól eltekintve azonban nem született meg egy összefoglaló filozófiatörténet. Kivételt csak Horkay Lászlónak a magyar nyelvű filozófia történetét tárgyaló dolgozata jelentett²⁶, amelyben érvényesí-

tette a nemzeti filozófiáról szóló korábban megfogalmazott felfogását is.²⁷ Ennek alapján a nemzeti nyelv elkerülhetetlen, de nem elegendő feltétele a nemzeti filozófia meglétének, ugyanis Horkay szerint az a nyelvnek és a szellemnek az öszszekapcsolódásával jön létre. Az első klasszikus, és ezért magyar filozófiai rendszert létrehozó gondolkodó az ő felfogásában ezért Böhm Károly. Horkay mellett a másik kivételt Larry Steindler²⁸ és Hanák Tibor²⁹ német nyelvű feldolgozásai képezik. De mivel Hanák munkásságával külön konferencia³⁰ foglalkozott, most erre nem térek ki. Gyümölcsözőnek tűnik ugyanakkor a magyar és a német filozófiai hagyomány összevetése az adott téma tekintetében.³¹

A magyarországi és magyar filozófia történetével foglalkozó kutatók között jelenleg fennáll valamiféle konszenzus abban a tekintetben, hogy a magyar filozófia története elválaszthatatlan a magyar filozófiai műnyelv kialakulásától, a befogadáshoz kapcsolódó vitáktól, az intézményesüléstől és a magyar kultúra egészébe való beágyazódástól.³² Úgy is mondhatnánk, hogy szociológiai-leíró szempontból közelítünk a témához, és elhagytuk a „nemzeti filozófia” hagyományos, metafizikai („szubsztantív”) és axiológiai jellegű meghatározását. A periodizáció is ezt a megfontolást követi.³³ Lehetséges, hogy ez az az út, amely elvezet bennünket az előadás elején felvetett dilemma megoldásához. Előbb azonban lássuk a szlovák értelmezéseket.

2.

A reformkorban, amikor a nemzeti filozófia Almási Baloghnál és Szontaghnál tételeződik, a szlovák gondolkodók egy része ugyancsak a nemzeti küldetésű filozófia mellett áll ki. Jozef Miloslav Hurban szerint a filozófia azért fontos az ébredező szlovák nemzet számára, mert „általá közelít annak megismeréséhez, hogy mivé kell válnia, hogy mi a küldetése a szellem terén.”³⁴ A filozófiának ezért gyakorlatinak kell lennie, és a nemzeti kultúrát kell kultiválnia, vagyis „élettudomány”, „cselekvéstudomány”. Samuel Ormis szintén elutasítja a katedrafilozófia élettelenségét, és Thomas Reid filozófiáját emeli ki mint követendő példát³⁵. Ebben nagyon közel áll Szontagh gondolkodásához. Eltávolodik azonban tőle a lengyel messianisztikus filozófia iránti lelkesedésében, akárcsak Pavel Hečko is, aki első bölcséleti tanulmányát Trentowsky gondolatrendszeréről magyarul publikálta.³⁶ Hečko saját rendszerét mint „való-eszmei” („reálno-ideálny”) rendszert képzelte el, ami rokonságot mutat sok 19. századi magyar gondolkodó (Greguss Mihály, Szontagh Gusztáv, Purgstaller József, Horváth Cyrill) elképzelésével. Azzal a különbséggel, hogy míg a magyar filozófusok ezt a „való-eszmei” viszonyt gnoszeológiai értelemben fogták fel, Hečko értelmezése ontológiai. Ami – Trentowsky hatása mellett – a miszticizmus és a mesianizmus felé mutat. A 20. századi cseh filozófus, Josef Tvrďy szerint a cseh és a szlovák filozófia közti különbség is abban jelentkezik, hogy a szlovák (valamint az általános értelemben vett szláv) gondolkodás inkább érzelmi jellegű, a cseh pedig racionálisabb. Ugyanez elmondható lenne a magyar és a szlovák filozófia viszonyáról is, ha a 19. században nem jelenne meg mind a szlovák, mind a magyar friesiánusoknál az ún. közvetlen megismerés tétele, amelyik feloldja a határokat a racionalitás, az esztétikum és a hit között.

Tényszerűen kimutatható viszont az a különbség, hogy míg Szontagh a gyakorlatiasság követelményével a forradalom utáni időkben már csak utóvédharcokat foly-

tat, Ormis és Hečko csak ekkor alakítja ki saját álláspontját. Még fontosabb az az eltérés, ami abban mutatkozik, hogy a szlovák nyelvű filozófián belül ekkor meg sem fogalmazódnak a terminológiai és filozófiatörténeti tennivalókat illető feladatok. Itt visszautalhatunk Alexander Bernát megállapítására, hogy a filozófia önállósodása feltételezi a vallás kontrollszeropének gyengülését és az egzakt tudományok meglétét. Nos, az említett szlovák gondolkodók túlnyomó részben lelkészek voltak, akik nem véletlenül hangsúlyozták ki a filozófia „szolgáló” szerepét. A szlovák nyelvű filozófia magyarral szembeni megkésettisége – az intézményesülés és professzionalizálódás szempontjából – ekkor tény.

A változás a 20. században következik be. Talán az sem véletlen, hogy evangélikus környezetben. A magyar filozófiában is mindig a protestánsok viseltettek nagyobb empátiával a nemzeti filozófia kérdései iránt, hiszen még a periodizációt is a nemzeti nyelv használatához kötötték. Samuel Osuskýnak a Štúr-nemzedék filozófiáját feldolgozó művében fogalmazódik meg elsőként az, hogy „beszélhetünk a szlovák filozófia vagy a szlovákiai filozófia szerény történetéről.”³⁷ Osuský nem véletlenül szól „szerény történet”-ről, hiszen előtte senki sem foglalkozott ezzel a témával. Ezért aztán ő maga volt az, aki következő dolgozatában³⁸ megtette az első lépéseket ebben az irányban. Tárgya módszertani kérdései azonban egyáltalán nem foglalkoztatják őt, és korábbi dilemmáját – szlovák vagy szlovákiai filozófia – elhagyva már egyértelműen szlovák filozófiáról beszél. Vagyis például azokat a 17. századi latinul író protestáns vagy katolikus gondolkodókat is ide sorolja, akik esetében feltételezhető vagy bizonyítható volt a szlovák etnicitás. Ugyanazt az elvet használta, mint két évvel korábban Josef Král, aki a csehszlovák nemzet eszméjéből kiindulva írta meg a „csehszlovák filozófia” történetét.³⁹ Ő így definiálta könyve tárgyát: „etnikai, nemzeti és állami értelemben vett csehszlovák filozófia. Főként a cseh bölcsészeti gondolkodás történetét vázolja fel, de – még ha nem is akarja alábecsülni azokat – ide sorol egyedi jellegű vagy kevésbé fontos szlovák gondolkodókat is [...] A cseh filozófiába soroljuk mindazon filozófusok műveit, akik csehek voltak vagy annak számítottak, írának volt bármilyen nyelven.”⁴⁰ Tárgyi szempontból Král műve máig használható, de a „nemzeti filozófia” meghatározása enyhén szólva is vitatható: csehszlovák filozófiáról beszél, de a cseh gondolkodókkal foglalkozik, akik közé beenged egy-egy „szlovák”-ot is; etnikai kritériumot használ, amelyik a legtöbb esetben labilis és megkérdőjelezhető; a két háború közötti csehszlovák állam létét vetíti vissza a múltba; a nyelvformától eltekint.

Erre a műre reagált Jozef Dieška, aki a legpontosabban fogalmazta meg a huszadik század negyvenes éveinek szlovák filozófia felfogását. Megállapította, hogy az addig publikált dolgozatok nélkülöznek mindenfajta „elméleti spekuláció”-t, a szlovák filozófia története ezért valóban problémává vált. Nála találkozhatunk először azal a gondolattal, amelyik – paradox módon – az ötvenes évek marxista diskurzusaiban ismétlődik meg, miszerint a nemzeti filozófia esetében a filozófiát tágabban kell értelmeznünk, és olyan formáit is fel kell vennünk, amelyek a filozófián kívül, – főként az irodalomban – keletkeztek. Ugyanakkor figyelmeztet arra is, hogy körültekintően kell eljárunk, hogy meg tudjuk különböztetni a filozofikumot a filozófián túli alakzatoktól. Beszél a szlovák filozófia jellegéről is, amelyik egyrészt a *nemzetre irányuló*, és ezért *nemzeti filozófia*, másrészt pedig *spiritualista* és *idealista* irányultságú.⁴¹ Mintha megismétlődnének a 19. századi magyar meghatározások a nemze-

ti filozófia funkciójáról és jellegéről. Dieška mindkét összetevőt beveszi a saját nemzeti filozófia meghatározásába, akárcsak korábban Szontagh vagy Alexander. És ha elfogadjuk Alexander, valamint Dieška jellemzését, akkor akár arra is következtethetünk, hogy a szlovák filozófia közelebb áll a magyarhoz, mint a cseh bölcselethez. (Egyébként a két háború közti cseh filozófiatörténészek is ezt állították.) A szlovák filozófia küldetését is azokból a feladatokból vonhatjuk le, amelyeket a múltban teljesített: a nemzeti lét és a vallás védelme, valamint a nemzeti kultúra művelése. Ami azt jelentené – habár erről Dieška nem vall – hogy a filozófia nemzeti funkciója határozza meg ennek a filozófiának a jellegét. Metodológiai szempontból az a dolgozat legjelentősebb része, ahol Dieška felsorolja a filozófiatörténészek előtt álló feladatokat: elsősorban összeállítani a szlovák filozófia teljes történetét, azaz alapos és kimerítő levéltári, könyvtári kutatásokat végezni; másodsorban helyesen, azaz a filozófiatörténet-írás általános szabályainak megfelelően osztályozni és értékelni a hatásokat, valamint elutasítani a felekezeti egyoldalúságokat. Megválaszolatlan marad azonban a kérdés: ki vagy mi a szlovák filozófia szubjektuma. Král művileg konstruált „csehszlovák filozófiá”-ját Dieška jogosan utasította el, de ő sem hozott fel filozófiai érveket saját alapállása mellett.

Ez előtt a tisztázatlan helyzet előtt álltak a szlovák filozófiatörténészek a huszadik század ötvenes éveiben, amikor először kezdtek programszerűen foglalkozni az ún. nemzeti filozófia történetével. Egyrészt tematizálatlan maradt a „szlovák filozófia” fogalma⁴², másrészt a marxista paradigma teljesen más irányba vitte a nagyon gyér vitákat. Ezek alapirányultsága megegyezett a magyarországi polémiákkal, hiszen a zsdanovi minta alapján a „materialista-idealista” ellentét és az ún. haladó hagyomány kérdései körül forogtak. Alapjában véve három álláspont alakult ki. Az első abból indult ki, hogy a hazai filozófia története alig ismer materialista hagyományt, vagyis hogy a filozófia történetét az idealista táboron belüli „haladó kontra reakciós” irányzatok harca határozta meg. A második mindehhez hozzátette, hogy csak abban az értelemben beszélhetünk a materializmus és az idealizmus harcáról, hogy a materialista irányzatok külföldön léteztek. A harmadik, doktrinér nézet, a megelőző kettőt tudománytalannak és idealistának bélyegezte. A huszadik század hetvenes éveinek politikai és ideológiai viszonyai között ezek a vádak még – bár enyhébb formában és komolyabb következmények nélkül – megismétlődhetnek. Adódik egy sajtóságos történelmi párhuzam: ahogyan a levert szabadságharc után a 19. század ötvenes éveiben a magyar filozófusok többsége a filozófiatörténet sáncai mögé húzódott, a szlovák filozófusoknak a filozófia autonómiáját védő csoportja is az ún. nemzeti filozófia történetével foglalkozott az ötvenes évekkel kezdődően. A Teodor Münz és Elena Várossová vezette akadémiai kutatócsoport két, egymásra épülő kötetben mutatta be a „szlovák filozófia történeté”-t.⁴³ Az első könyv előszavában, valamint a második könyv utószavában is ugyanaz a módszertani elv fogalmazódik meg: a filozófia története nem írható meg a zsdanovi követelmények alapján. A következtetés tehát hasonló a magyarországi viták végkicsengésével. A nemzeti filozófia mivolta azonban nem tételeződik, csupán az fogalmazódik meg, hogy a „nemzeti filozófia történeté”-nek ismeretére azért van szükség, hogy a szlovákság teljesebben megismerhesse saját múltját és szellemi fejlődését.⁴⁴

A szintetikus feldolgozás igényével 1987-ben megjelent kötet⁴⁵ a címében hirdozza a változást: nem a szlovák filozófia, hanem a „szlovákiai filozófia” történeté-

vel foglalkozik. Ennek a szemantikai változtatásnak a buktatói azonban már az előző megfogalmazásaiban is megjelennek. Az első ezek közül nem az ún. nemzeti filozófia létére, hanem a periodizációra és a „kezdet”-problémára utal: „Az a kérdés, hogy a szlovák filozófia vagy a szlovákiai filozófia történetét írjuk-e meg, a nálunk művelt filozófia kezdeteinek kérdésével függ össze.”⁴⁶ A válasz tehát az, hogy nemcsak a szlovák nyelvű bölcselet képezi a kutatás és a bemutatás tárgyát, hanem minden filozófiai produktum, ami ezen a területen megjelent. Ami hasonló a „magyar-magyarországi” megoldáshoz. Csakhogy a huszadik századi Szlovákia vetül vissza a történelembe, ami aztán olyan furcsa dilemmákat is szül a kötet előszavát fogalmazó Ján Bodnár számára, mint például, mit lehet kezdeni a 19. századi szlovák materialista és ateista Ján Horárikkal, aki „külföldön” (sic!), értsd: Pesten működött. Vagyis elsikkadnak azok a művelődésbeli, egyház- és iskolatörténeti összefüggések, amelyek a közös magyarországi háttér figyelembe nem vételével egyoldalú képet vázolnak fel a nemzeti filozófia történetéről.

A szlovák filozófia történetének elvi megalapozásával a legkövetkezetesebben Vladimír Bakoš próbálkozott meg.⁴⁷ Egyértelműen úgy határozza meg a szlovák filozófiát, mint a nemzeti nyelv használatával és „a 19. századi ún. nemzetteremtés időszakában megjelenő konkrét nemzet- és történetfilozófiában” megjelenő bölcseletet. Ugyanakkor azt is állítja, hogy mind a klasszikus iskolafilozófia, mind pedig az alkalmazott vagy implicit formában megvalósuló és szélesebb értelemben vett filozófiai gondolkodás a szlovák filozófia történetének részét képezi. A feltétel az, hogy mindezek a formák az itteni kulturális környezetben jelentek meg. „Vagyis a »szlovák filozófia« elnevezés mindazokra a filozófiai módozatokra vonatkozik, amelyek a jelenlegi Szlovákia által behatárolt területi és művelődéstörténeti keretekben jelen voltak” – állítja Bakoš.⁴⁸ A meghatározás első felével aligha kell és lehet vitatkozni, hiszen a szlovák nyelven művelt és a szlovákság létét értelmező történetfilozófia valóban nemzeti filozófia. Az implicit – azaz az irodalmi és egyéb művek tartalmazta – filozófia felvétele a filozófia történetébe bizonyos módon megengedhető a múltban saját intézményeket nélkülöző szlovákság esetében. Habár ennek az eljárásnak a veszélyeire már Dieška is figyelmeztetett. Mert akkor fel kell tenni azt a kérdést is, hogy filozófiatörténetet vagy pedig eszmetörténetet művelünk? Kérdéssé válik Bakoš tétele az iskolafilozófiát illetően. Fentebb már említettem Ludovít Šuhajda, Vandrák András és Johann Samuel Steiner esetét, akik kortársak voltak, és mindhárman a Fries-féle filozófiát művelték. Ugyanakkor mindhárman evangélikus iskolákban oktattak, de nemzeti-kulturális orientáltságuk szlovák, magyar és részben magyar, részben német volt. Ami oda mutat, hogy az „itteni kulturális környezet” (Bakoš) nem homogén, hanem – minimálisan a 20. század elejéig – heterogén és multikulturális volt. Abban teljesen igazat kell adnunk Bakošnak, hogy az iskolai filozófia nyújtotta mindenfajta bölcselkedés eszmei hátterét. Általánosságban az is igaz, hogy az iskolai filozófia és a szlovák nemzetfilozófia a 19. század folyamán elválnak egymástól. De ezt a szétválást nem előzte meg semmilyen korábbi szimbiozis, ahogyan az sem állítható (mint Bakoš teszi), hogy a magyar oldalon az iskolai filozófia alkalmazkodott a nemzetformáláshoz. Hiszen egyrészt 1842-ig – a hitoktató intézményekben pedig sok tantárgy esetében a 19. század végéig – a latin volt az oktatás hivatalos nyelve, másrészt pedig a *filozófiai propedeutika* (amelyről Felső-Magyarország esetében szó lehet) nem tartalmazott ideológiai jellegű disz-

ciplinákat. Nem is beszélve arról, hogy a nyilvánosság előtt megjelenő magyar filozófiai viták időben is megelőzik a magyar nyelvű iskolai filozófiát. Az, hogy a filozófiai tankönyveket a 19. század második felétől magyar nyelven adták ki, nem elegendő érv az ún. nemzeti filozófia esetében.

Mindezek mellett felmerül a „retroaktivitás”-nak egy sajátos problémája is: a jelenlegi Szlovákia múltba való visszavetítése. Ennek legalább két összetevője van. Az egyik az, hogy a „szlovák filozófia” és a „szlovákiai filozófia” amúgy sem tisztázott viszonya tovább bonyolódik, és újabb dilemmákat vet fel. A másik, mondhatnók, filológiai kérdés: mivelhogy Szlovákia mint önálló képződmény a 20. századig nem létezett, és a történeti elnevezések is különböztek a jelenlegiektől, a tudományos tisztesség megköveteli a nevek és elnevezések pontos és korhű adatolását. (Csupán zárójelben jegyzem meg, hogy a múltnak és a jelennek ez a keveredése megjelenik a magyar historiográfiában is. A különbség a kettő között talán abban van, hogy a szlovák szemléletben a jelen vetítődik vissza a múltba, a magyarban a múlt prolongálódik a közelmúltba és a jelenbe.) Az eredmény azonban mindkét esetben megegyezik: a heterogenitás helyett egy megkívánt homogenitás, a szukcesszivitás helyett művileg kialakított kontinuitás, a multi- vagy interkulturalitás helyett monokultúra jelenítődik meg. Bakoš ugyan megjelöli azokat a jelenségeket (nemzeti és felekezeti eltérések és szembenállások), amelyek mentén kommunikációs diszkontinuitások alakultak ki a filozófiában, de ez nem jelenti azt, hogy az iskolai filozófián belül (amelyről beszél) a katolikus és a protestáns eszmék nem konfrontálódtak volna. Gyakran történt meg, hogy az egymással vitázó jezsuita és protestáns gondolkodók metafizikai nézetei megegyeztek – gondoljunk csak a 17. századi protestáns skolaszticizmusra⁴⁹ – csupán teológiai és vallásfilozófiai meggyőződésükben ellenkeztek egymással. Ami pedig a nyelvi eltéréseket illeti: ez nagyon későn, magyar–szlovák viszonylatban csak a 20. században tetőződött. Mindaddig a latin összekapcsolta a filozófusokat, és a 19. század első harmadáig a hungarustudat is egy egységes politikai nemzet tagjaiként értelmezte őket. Vagyis, ha a szlovák – és a magyar – filozófia történetében kontinuitást keresünk, akkor azt a két nemzeti filozófia közös előtörténetében lelhetjük fel.

3.

És ezzel eljutottunk a harmadik témáig: miképpen léphetünk túl a magyar és a szlovák nemzeti filozófia történetének dilemmáin? Azzal, hogy a két dilemmát egymás mellé helyezem, előre jelzem kiindulópontomat is: mind a magyar, mind a szlovák filozófia egy közös gyökérből fakad.

Ennek a közös múltnak, a két nemzeti filozófia előtörténetének a hordozópillére és állandó meghatározó háttere az *iskolai filozófia* volt. A 16. századdal kezdődően gimnáziumi szinten logikát, a 17. századtól pedig a nagyszombati és a kassai jezsuita egyetemen a teológiára való felkészülés jegyében az összes filozófiai diszciplínát oktatták Felső-Magyarországon. A *Ratio Educationis* után ugyan megszűnt a két egyetem, de Pozsonyban és Kassán királyi akadémia alakult, az evangélikus líceumok pedig visszanyerték korábbi szerepüket. Ezek az intézmények biztosították a modern filozófiai eszmék importját Nyugat-Európából. Vagyis a 16–17. századi civilizációs lemaradás ellenére az iskolai filozófia lépést tartott az európai filozófia vál-

tozásaival. Erről a lépéstartásról beszél Erdélyi János is. Ugyanakkor ez az iskolai filozófia semleges volt a *nemzeti* kérdése iránt, hiszen amikor a modern nemzeti ideológiák a nyilvános diskurzus részét kezdik képezni, az iskolai filozófia Felső-Magyarországon csupán propedeutikai szerepet játszott. Sajátságos esettel állunk szemben, hiszen a magyar filozófia korábban kezdődik, mint ahogyan az iskolai filozófia magyar nyelvűvé válik. Vagyis a Felső-Magyarországi iskolai filozófia a 19. század második felében csupán nyelve révén válik a magyar filozófia részévé. A szlovák filozófia ugyancsak az iskolai filozófiától rugaszkodik el, de rajta kívül valósul meg. Szigorúan véve tehát az iskolai filozófia nem nemzeti filozófia.

Ami különbség a magyarokat és a szlovákokat is érintő iskolai filozófia vonzatában kimutatható, az le redukálható a felekezeti viszonyokra. A magyar kultúra esetében ez egy sajátos katolikus-református viszonyban, a szlovák kultúra esetében viszont katolikus-evangélikus kontrapozícióban jelentkezett. Konkréttságában ez azt is jelentette, hogy míg Descartes filozófiája a 17–18. században, a református iskolákban meghatározó szerepet játszott, a felső-magyarországi evangélikus iskolákban szinte híre sem volt. Ellenkezőleg: a nagyszombati és a kassai egyetem jezsuita tanárai nyúlnak a karteizianizmus fizikai tanulságaihoz. Kant filozófiája pedig a 18. század végétől és a 19. század folyamán az evangélikus iskolákban oktatott bölcselet kvintesszenciája. Az csak „hab a tortán”, hogy Štúr alighanem nemcsak ideológiai okokból fordult Hegel elméletéhez, hanem azért is, hogy elhatárolódjon a „hivatalos” iskolai filozófiától. Ennek a művelődésbeli felekezeti determináltságnak az ismerete azért fontos, mert a 20. századig árnyalta – és árnyékolta – a szlovák filozófia önismeretét. Jó példa erre az 1940-ben beinduló első szlovák filozófiai folyóirat, a *Filozofický zborník* túlnyomórészt katolikus szellemisége, valamint a lapjaiban lefolytatott vita Osuský filozófiatörténetéről és Štefan Polakovič gimnáziumi filozófia tankönyvéről. A polémiák háttérben kimondva-kimondatlanul ugyanis állandóan ott lappang a katolikus-protestáns ellentét, amelynek akkor erős politikai és ideológiai töltete is volt.

A nemzeti filozófiáknak a közös háttérről való leválása a *nemzeti nyelv* használatával kezdődik. Ha eltekintünk Apáczai Csere János 17. századi és követők nélkül maradt kezdeményezésétől, akkor azt mondhatjuk, hogy a magyar filozófia anyanyelvűsítése a 18. század végén kezdődik. Az *in sensu cosmopolitico* magyar filozófiává válás pedig a kanti és a hegeli vitákon keresztül az Akadémia kezdeményezéseivel veszi kezdetét. Ebből a szempontból nincs nagy különbség a magyar és a szlovák filozófia között. Štúr és generációja megtette az első és a második lépést is. Az eltérés abban van, hogy a hiányzó intézmények miatt is a szlovák bölcselet leragad a történetfilozófia és a nemzetfilozófia mellett, és nem jut el a klasszikus filozófiai diszciplínákhoz. Vagyis az egyezményesekhez hasonlóan a szlovák filozófia is a nemzet felemelését kívánja szolgálni, és ehhez keres filozófiai érveket. A magyar filozófia ugyanezt teszi, de párhuzamosan ezzel foglalkozni kezd saját történetével, formálja saját terminológiáját, és az Akadémia révén intézményesül is. A szlovák filozófia a 19. század első felében inkább nemzetpolitikailag instrumentális szerepet játszik, a magyar viszont – eltekintve az egyezményesektől – inkább „akadémikus”.

Ha a nemzeti filozófiák immanens összefüggéseiről beszélünk, akkor valamiféle kontinuitást feltételezünk ezen nemzeti filozófiák mozgásában. Ezt a problémát Bakoš is felveti idézett tanulmányaiban. A szlovák vagy a magyar filozófia kontinui-

tását szerinte értelmezhetjük az eszmék és elméletek láncolataként, az egyes filozófusok egymásra való hivatkozásaként, vagy pedig egy konkrét filozófia jelenléteként az egyes közösségeken belül. Az első és második módozatra alig van példánk a magyarországi filozófia történetében. A harmadik kimutatható például az eperjesi evangélikus kollégiumban a 19. század folyamán, ahol demonstrálható a kanti ismeretkritika erkölcsfilozófián keresztüli átalakulása axiológiává. Csakhogy ez a példa nem nyúlik túl az iskolai filozófia területén, még annak ellenére sem, hogy ezt az értékfilozófiaként művelt bölcséletet oktatták az eperjesi és a pozsonyi teológushallgatóknak is.

A kontinuitás kérdését, nézetem szerint, csak úgy válaszolhatjuk meg, hogy az ún. kulturális környezetet azzal az intézményrendszerrel identifikáljuk, amelyen belül a filozófia megjelenik. Valami hasonlót állít Bakoš is, amikor „a szlovák filozófia 20. századi professzionalizálódásá”-ról beszél.⁵⁰ Mire gondolok? Arra, hogy a filozófiának a „kulturális környezet”-be való beágyazódása vagy úgy történik, hogy a filozófiai eszmék valamiképpen domesztikálódnak a kultúra többi alrendszerében, vagy pedig úgy, hogy a filozófia kialakítja saját intézményeit, amelyek révén az adott nemzeti kultúra objektivizált részterületévé válik. Az első lehetőséget a szlovák filozófiában a Štúr-generáció valósította meg, de tudjuk, hogy ez időleges tett volt, és a hegeli filozófiáról később már viták nem folytak. Mivel intézmények nélkül zajlott le, az egész kezdeményezés önmagába zárult. Az institucionalizálódás első feltétele egy olyan intézmény (akadémia, egyetem stb.) megléte, amely összefogja a bölcselőket, és tevékenységüket a kultúra többi szférája felé közvetíti. Az ilyen intézmény besorolódik a társadalom rendszerébe, és mint ennek a rendszernek az eleme a filozófia esetleges stagnálásának az idejében is bebiztosítja a filozófia állandó jelenlétét. Ez az intézmény a publikálás révén nyilvánossá teszi mind a nemzeti, mind pedig a világfilozófia természetét, amivel alapvető szolgálatot tesz a terminológiai kérdések tisztázásához is. Azt pedig a magyar filozófia történetéből tudjuk, mennyire fontosá válhatnak a terminológiai viták abból a szempontból is, hogy milyen orientációt vesz az adott nemzeti filozófia. A filozófia *nyilvánossá válik*: egyrészt mert hozzáférhető, másrészt pedig mert gazdagítja az adott nemzet kulturális produkcióját. A publikálás feltételezi nemcsak a könyvkiadás, hanem főként a szakfolyóiratok meglétét is, amelyekben megjelenhetnek a legújabb filozófiai elméletek, és amelyekben viták folynak. A nézetek konfrontálása nélkül nem alakulhat ki filozófiai élet. Végezetül pedig szükséges a jövő filozófusok kinevelése is. Ezzel a követelménnyel mint ha visszatérnénk az iskolai filozófiához. De ez nem ezt jelenti. A filozófiának mint önálló stúdiumnak a megléte a feltétele annak, hogy a filozófia ne instrumentálisan (propedeutikai funkciójában) értelmeződjék, hanem önmagát reprodukálja. Az institucionalizálódás ebben az értelemben mindig professzionalizálódás is.

Ha ebből a szemszögből tekintünk a magyar és a szlovák filozófia történetére, akkor bizonyos időbeli eltolódással találkozunk. A magyar filozófia mögött ott volt a Magyar Tudós Társaság (a későbbi MTA), a 19. század végétől a filozófiai folyóiratok, az európai filozófia legjelentősebb műveinek fordításai, a pesti majd pedig a kolozsvári egyetem filozófiai tanszékei stb. A szlovák filozófia ilyen jellegű professzionalizálódása csak a 20. század folyamán, a két világháború közötti időszakban zajlott le, főként a pozsonyi egyetemen cseh tanárok segítségével, valamint a szlovák állam megalakulása után az első szakfolyóirat beindulásával. Ekkor vált nyilvánvaló-

vá az is, hogy a szlovák filozófia két alapvető – szekularizált *versus* vallásos – irányban kezdett fejlődni. Ennek megvoltak a belső okai, de talán nem érdektelen utalni arra, hogy a 19. és a 20. század fordulóján létező két magyar filozófiai folyóirat közül az egyik pozitivista, a másik pedig neotomista irányultságú volt. Vagyis a közös múlt és háttér itt sem elhanyagolható.

Jegyzetek

1. Wallaszky, Paulus: *Conspectus Reipublicae Literariae in Hungaria...* Posonii et Lipsiae, 1785, Budae, 1808; Felker, Andreas: *Res Literaria Hungariae*. Cassoviae, 1735; Rotarides, Michael: *Historiae Hungaricae Literariae...* Altonaviae et Servestae, 1745; Horányi, Alexius: *Memoria Hungarorum et Provincialium Scriptis*. 1–2. t. Viennae, 1775–1776, 3. t. Posonii, 1777; Belnay, Georgius: *Historia Literarum bonarumque artium in Hungaria*. Posonii, 1799.
2. Lásd ehhez S. Varga Pál invenciózus művét (*A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*. Budapest, Balassi Kiadó, 2005).
3. Ruszek József: *A Filozofiának rövid históriája*. Veszprém, 1811.
4. Almási Balogh Pál: *Felelete...* Buda, 1835. /Philosophiai pályamunkák, 1./
5. A nemzeti filozófia értelmezéstörténetéhez lásd Percz László: Változatok a magyar filozófiára. A nemzeti filozófia toposza a magyar filozófiatörténetben. *Magyar Tudomány*, 163. évf. (2002) 9. sz. 1242–1251. p.
6. Lásd Szontagh Gusztáv: *Propyleumok a magyar philosophiához*. Buda, 1839, 289. p.
7. *Magyar Akadémiai Értesítő*, 7. évf. (1847) 152–154. p. Ennek a vitának az értelmezését lásd Percz László tanulmányában (A nemzeti filozófia születése [Egy 1847-es akadémiai vitáról]. *Gond*, 1992, 2. sz. 29–35. p.).
8. Csaplovics János: Válasz Szontagh Gusztávnak. *Századunk*, 1841, 26. sz.
9. Szontagh Gusztáv: *A magyar egyezményes Philosophia ügye, rendszere, módszere és eredményei*. Pest, 1855, 43. p.
10. Ennek kifejtését lásd Mészáros András: Jakob Friedrich Fries hatása a magyarországi filozófiára. *Magyar Filozófiai Szemle*, 39. évf. (1995) 3–4. sz. 481–498. p.
11. Ezzel a megkülönböztetéssel él Vajda György Mihály is (*Az egyezményesek. Fejezet a magyar filozófia történetéből*. Budapest, Pázmány Péter Tudományegyetem, 1937, 65–67. p.).
12. Erdélyinek a nemzeti filozófiához fűződő kapcsolatát illetően elfogadom Percz László újabb értelmezését. Vö. Percz László: „Nemzeti filozófia”: Saját vagy idegen? Erdélyi János és a „magyar filozófia” gondolata. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 116. évf. (2004) 5–6. sz. 541–558. p.
13. Erdélyi János: *A bölcsészet Magyarországon*. Budapest, 1885, 9. p.
14. *Magyar Philosophiai Szemle*, 1. évf. (1882) 7–8. p.
15. *Bölcséleti Folyóirat*, 8. évf. (1893) 789–790. p. (Notter a középkori, az újkori és a 19. századi filozófia történetét jelölte meg a kutatás tárgyaként. Ugyanakkor fontosnak tartotta annak megállapítását is, hogy mely elméletek voltak egyszerű importtermékek, és melyeket tarthatjuk eredetieknek.)
16. Alexander Bernát: *Nemzeti szellem a filozófiában*. Budapest, 1893, 36. p.
17. Alexander Bernát: Magyar filozófia. *Athenaeum*, Új folyam (1915), 1. köt. 1–21. p.
18. Szontagh és Alexander felfogásának rokonságáról ír Percz László és Mester Béla is. Lásd Percz László: Két kísérlet: Az egyezményesek és Alexander Bernát a „nemzeti filozófiáról”. *Gond*, 1994, 104–128. p.; Mester Béla: Szontagh Gusztáv és a magyar fi-

- lozófia fogalmai. In Mester Béla–Perecz László (szerk.): *Közelítések a magyar filozófia történetéhez*. Budapest, Áron, 2004, 38. p.
19. Lásd pl. Joó recenzióját Dormándi László *Kis Enciklopédia* (Budapest, 1938) c. művére (Faji filozófiát? *Protestáns Szemle*, 48. évf. [1939] 324–326. p.).
 20. Joó Tibor: A korszellem mint történetfilozófiai kérdés. *Athenaeum*, Új folyam (1933) 1–20. p.
 21. Joó Tibor: Újabb felfogások a barokkról. *Magyar Szemle*, 19. évf. (1933) 146–156. p.
 22. Lásd Vita a magyar filozófia történelmi elmaradottságának okairól. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1. évf. (1957) 2–3. sz. 364–370. p. (Itt jegyezzük meg, hogy az „elmaradottság” témáját először Sándor Pál nyitotta meg a negvenes években [Filozófiai hátramaradottságunk okairól. Budapest, 1946.]).
 23. Lásd pl. *A filozófia története*. 1–3. köt. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965. *A magyar filozófia története 1900–1945*. 1–2. köt. Budapest, Magvető, 1973.
 24. Főként a *Régi magyar filozófusok. XV–XVII. század* (Budapest, Gondolat, 1961) c. kötet előszavában.
 25. Példaként három tanulmányt hozhatunk fel: Tordai Zádor: A magyar karteizmus történetének vázlata. *Magyar Filozófiai Szemle*, 6. évf. (1962) 1. sz. 54–79. p.; Márkus György–Vajda Mihály: Haladás és reakció a filozófiában. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1. évf. (1967) 6. sz. 1074–1105. p.; Horkay László: A hegeli viták szerepe az egységes magyar filozófiai műnyelv kialakításában. *Magyar Filozófiai Szemle*, 14. évf. (1970) 5. sz. 925–935. p.
 26. Horkay László: A magyar nyelvű filozófia története a XVII. század közepétől a XIX. század végéig. *Theológiai Tanulmányok*, Új folyam (1977), 7. sz.
 27. Horkay László: Van-e magyar filozófia? *Szellem és Élet*, 4. évf. (1939) 1. sz. 3–9. p.; uő: Böhm és a német idealizmus. *Theológiai Tanulmányok*, 1938, 55. sz.
 28. Steindler, Larry: *Ungarische Philosophie im Spiegel ihrer Geschichtsschreibung*. Freiburg–München, Karl Alber, 1988.
 29. Gondolunk itt főként *Geschichte der Philosophie in Ungar* (München, Trofenik, 1990) c. könyvére.
 30. Miskolc, 2004.
 31. Vö. Perecz László: Nemzet és filozófia: a német példa. *Világosság*, 43. évf. (2004) 6. sz. 99–110. p.
 32. Lásd ehhez főként a *Recepció és kreativitás. Közelítések a magyar filozófia történetéhez* (Budapest, Áron Kiadó, 2004) c. kötet egyes írásait.
 33. Vö. Hell Judit–Lendvai L. Ferenc–Perecz László: *Magyar filozófia a XX. században* (1–2. köt. Budapest, Áron Kiadó, 2000–2001) c. mű előszavában megfogalmazottakkal.
 34. Hurban, Jozef Miloslav: *Slovensko a jeho život literárny*. Bratislava, Tatran, 1972, 13. p.
 35. Ormis, Samuel: *Filozofické úvahy*. Letopisy Matice slovenskej. 1869, 33. p.
 36. *Uj Magyar Muzeum*, 1854, 2. köt. 361–383. p.
 37. Osuský, Samuel: *Filozofia štúrovcov*. 1. zv. *Štúrova filozofia*. Myjava, 1926, 8. p.
 38. Osuský, Samuel: *Prvé slovenské dejiny filozofie*. Liptovský sv. Mikuláš, Tranoscius, 1939.
 39. Král, Josef: *Československá filosofie*. Praha, Melancthon, 1937.
 40. Uo. 8. p.
 41. Uo. 152. p.
 42. Vö. Ján Kocka állításával, miszerint a módszertani kérdések megválaszolatlansága az ötvenes években is olyan szinten volt, mint Osuský idejében (Kocka, Ján: Odkaz Osuského „Prvých slovenských dejín filozofie”. In Kopčok, A. – Kollár, K. – Pichler, T. (eds.): *Dejiny filozofie na Slovensku v XX. storočí*. Bratislava, Infopress, 1998, 114. p.
 43. Lásd *Kapitoly z dejín slovenskej filozofie* (Bratislava, VSAV, 1957), ill. *Prehľad dejín slovenskej filozofie* (Bratislava, VSAV, 1965).

44. Vö. Várossová, Elena: Doslov. In uő. (red.): *Prehľad dejín slovenskej filozofie*. Bratislava, 1965, 517. p.
45. Bodnár, Ján (red.): *Dejiny filozofického myslenia na Slovensku*. Bratislava, Veda, 1987.
46. Uo. 9. p.
47. Bakoš, Vladimír: Otázniky nad dejinami slovenskej filozofie. *Filozofia*, 58. roč. (2003) 10. č. 671–683. p.; uő. Slovenské (filozofické) myslenie medzi tradíciou a modernou. *Filozofia*, 59. roč. (2004) 10. č. 727–739. p.
48. Uő.: *Otázniky...* 674. p.
49. Vö. Wundt, Max: *Die deutsche Schulmetaphysik des 17. Jahrhunderts*. Tübingen, J. C. B. Mohr (Siebeck), 1939; Leinsle, Ulrich Gotfried: *Das Ding und die Methode. Methodische Konstitution und Gegenstand der frühen protestantischen Metaphysik*. 1–2. T. Augsburg, 1985.
50. Bakoš, Vladimír: *Slovenské (filozofické)...* 731. p.

ANDRÁS MÉSZÁROS

NATIONAL PHILOSOPHY – SIMILARITIES AND DIFFERENCES IN HUNGARIAN AND SLOVAK PHILOSOPHICAL HISTORY WRITING

When the Hungarian philosophy-history writing deals with the period before the one of Hungarian language writing of the so-called national philosophy history, and/or with the functions of school philosophy, it is inevitable to face that fact that the same authors and works compose the subject of – in our case Slovak – philosophy history.

Problems resulting from it arise serious methodical issues.

The mentioned fact itself is not the problem yet, since the joint past, and that from the 16th to the second half of the 18th century Upper Hungary and/or Transylvania were in the focus of the Hungarian philosophy, obviously enables the Slovak reserachers to examine the philosophical traditions of Upper Hungary from the point of view of their own culture history. Not mentioning that from one hand to the beginning of the 19th century „Hungarian consciousness“ set obstacles to minority classifications, on the other hand Slovakia of recent understanding did not exist, i.e. we cannot talk about institutionalised Slovak culture. We can state that one of the basic difference of Hungarian and Slovak handling of the issue to the middle of the 20th century is that to the interpretation of national philosophy already in the 19th century in case of Hungarians two tasks are connected: the first is translating terminology, and the second is the disclosure of the past of philosophy. In the background of these differences there are even institutional reasons: the Hungarians had and the Slovaks did not have such institutions that by supporting professionalisation of philosophy would espouse the mentioned roles.

The question of continuity, in my opinion, can be answered only such way that we define the so-called cultural environment with that institutional system within which philosophy is present. If we look at the Hungarian and Slovak philosophy history from this view, then we meet a certain postponement in time. Behind the Hungarian philosophy there was the Hungarian Scientific Company (in Hungarian: Magyar Tudós Társaság - later Hungarian Scientific Academy MTA), from the end of the 19th century the philosophical periodicals, translations of the most important works of the European philosophy, departments

philosophy in Pest and Kolozsvár universities etc. This kind of professionalisation of the Slovak philosophy took place during the 20th century, between the two world wars, mainly with the help of Czech teachers of the University in Bratislava, and after the creation of the Slovak state with the launch of the first professional periodical.

A magyar–szlovák határ kérdése a versailles-i békekonferencián

(2. rész)

A csehszlovák területi igények tárgyalása

LÁSZLÓ GULYÁS	94(100)“1914/1918“
THE ISSUE OF THE HUNGARIAN–SLOVAK BORDER AT THE VERSAILLES PEACE CONFERENCE	355.48“1914/1918“
(PART 2)	341.382“1919“
DISCUSSIONS ON THE CZECHOSLOVAK TERRITORIAL CLAIMS	327(437.6:439)“1919“

The Supreme Council of the Versailles Conference. Czechoslovak Committee. Peace Delegations of the Great Powers. Czechoslovak territorial claims. (Hungarian) Soviet Republic.

1. A csehszlovák–magyar határ és a nagyhatalmak előzetes álláspontja

Tanulmányunk első részének zárásaként jeleztük, hogy a versailles-i konferencia Legfelsőbb Tanácsa a csehszlovák területi igények megvizsgálására felállította „a csehszlovák területi igények tanulmányozására alakított bizottság”-ot, mely 1919. február 27-én az alábbi politikusok részvételével jött létre: Jules Gambon, Franciaország (elnök); Salvago Roggi, Olaszország (alelnök); Charles Seymour, USA; Allen Dules, USA; Sir Joseph Cook, Brit Birodalmi Delegáció; Sir Eyre Crowe, Brit Birodalmi Delegáció; Harold Nicolson, Brit Birodalmi Delegáció; Le Rond, Franciaország.

Itt jegyezzük meg, hogy a brit béke delegáció hivatalos elnevezése British Empire Delegation, azaz Brit Birodalmi Delegáció volt, ezért a továbbiakban a szövegben brit politikusokról írunk, illetve jobb megoldást nem találván az Anglia elnevezés helyett a Nagy-Britannia elnevezést használjuk.

A bizottság munkájának részletes bemutatása előtt nézzük meg, hogy a bizottságba delegátusokat jelölő nagyhatalmak (Nagy-Britannia, Amerikai Egyesült Államok, Franciaország és Olaszország) a békekonferencia megnyitása előtt milyen előzetes álláspontot alakítottak ki a csehszlovák–magyar határ vonatkozásában.

Nagy-Britanniában Lloyd George javaslatára 1917 tavaszán a Foreign Office-ban egy speciális csoportot hoztak létre a béketárgyalásokon szükséges anyag összegyűjtésére és a kiküldendő tisztviselők felkészítésére.¹ A történelmi, a gazdasági és a statisztikai adatok összegyűjtéséért Dr. G. W. Prothero – a Foreign Office tisztviselője – felelt. Dr. Prothero feladata az volt, hogy irányításával a minisztérium alkalmazottai egy olyan kézikönyvtárat állítsanak össze, amelyből a brit delegáció minden felmerülő kérdésre pontos és részletes választ kaphat. A *Peace Handbooks* nevet viselő kézikönyvtár 163 kötetes lett. Az Osztrák–Magyar Monarchiával 7 kötet – valójában 20-80 oldalas kis füzetecskék – foglalkozott, az alábbi címekkel²: *Ausztria–Magyarország története és külpolitikája* (1. köt.), *Cseh és Morvaország* (2. köt.),

Szlovákia (3. köt.), Osztrák-Szilézia (4. köt.), Bukovina (5. köt.), Erdély és Bánát (6. köt.), Magyar-Ruténia (7. köt.).

Arday Lajos arra hívja fel a figyelmet, hogy a 7 kötet összeállításában szakértőként Seton-Watson és Wickham Steed – az Osztrák–Magyar Monarchia régi ellenfelei – játszottak fontos szerepet.³ Jól mutatja ezt, hogy az 1. kötet Ausztriára és a Monarchia külpolitikájára vonatkozó részei egyértelműen Wickham Steed korábbi írásaira épültek, míg a Magyarországra és Szlovákiára vonatkozó részek elsődleges forrása Seton-Watson 1908-ban Londonban megjelent *Racial Problems in Hungary* című műve volt.

A szlovák–magyar határ története szempontjából kiemelten fontos a 3. kötet. E kötet ismeretlen szerzője kifejti, hogy: „a történelem folyamán soha nem volt szlovák állam”, majd ezek után a nem létező államot az alábbi módon definiálja: „A magyar megyéket, amelyekben kisebb vagy nagyobb számban szlovákok találhatóak, az utóbbi időben az egyszerűség kedvéért Szlovákiának nevezték.”⁴

Joggal merül fel a kérdés, vajon mit jelent az „egyszerűség kedvéért” megfogalmazás. Tulajdonképpen azt, hogy az ismeretlen brit „szakértő” megközelítésében a történelmi Magyarország 17 vármegyéje (Árva, Trencsén, Turóc, Liptó, Zólyom, Szepes, Sáros, Pozsony, Nyitra, Bars, Esztergom, Hont, Nógrád, Gömör, Abaúj-Torna, Zemplén, Ung) egy 57 ezer négyzetkilométeres 3,5 millió lakosú országgá – Szlovákiává –, s az utóbbi 10 megye déli határa mintegy államhatárrá vált. A kötet egy másik helyén a szerző a szlovák–magyar nyelvhatárról így ír: „Pozsonytól keletre, Váctól északra és Kassától délre húzódik.”⁵

A szakértő a fenti alapon tárgyalja „művé”-nek földrajzi fejezetében Szlovákia hegyei között a Pilist, a Mátrát és a Bükköt, folyóiként a Dunát, a Tiszát; továbbá szlovák városnak tekinti Esztergomot és Vácot, sőt interpretációjában Hegyalja Tokajjal együtt szintén szlovák terület.

A 3. kötet befejező oldalai a leendő országhatár kitűzéséhez adnak konkrét szempontokat: „A Duna bal partjának közigazgatási körzetei teljesen szlovákok, a Tisza jobb partján lévők is nagyrészt azok [...] A két legfontosabb várost, Pozsonyt és Kassát ez ideig németek, zsidók és magyarok uralták, s bizonyosra vehető, hogy e helyek bármelyikének, különösen Pozsonynak elvesztése, amely az egyetlen dunai kikötő és a terület délnyugati kapuja, megbénítaná Szlovákia gazdasági életét.”⁶

A békekonferencia bizottsági tárgyalásainak ismeretében (ahol a vasútvonalak igen fontos szerepet játszottak) különösen fontos a 3. kötet vasútvonalakkal foglalkozó része. Ugyanis a szerző kifejti, hogy nagyon fontosak a Kassa–Miskolc, a Zólyom–Salgótarján–Hatvan, a Zólyom–Losonc és a Zsolna–Galánta vasútvonalak; ezekről így vélekedik: „Bár az említett útvonalak bizonyos részei nem esnek Szlovákia határain belül, világos, hogy azok mindegyike életbevágóan fontos Szlovákia gazdasági jóléte szempontjából.”⁷

Itt kell rámutatnunk arra, hogy a *Peace Handbooks*-sorozat óriási jelentőségű volt a határok kialakításakor. Hiszen azoknak a brit politikusoknak és tisztségviselőknek, akik a békekonferencia különféle szerveiben és bizottságaiban a Brit Birodalmi Delegáció nevében Magyarország határaitól döntöttek, nem volt személyes tapasztalatuk az itteni viszonyokat illetően, így számukra ezek a kiadványok szolgáltak kiindulási alapul a határjavaslatok elkészítésénél és a tárgyalásokon felmerülő viták eldöntésénél. A *handbookok* tartalmából az is világosan kiderül, hogy a cseh-szlovák emigráció elfogult brit támogatói – gondolunk itt elsősorban Wickham

Steedre és Seton-Watsonra –, álláspontjukat jelentős mértékben képesek voltak a szakértői anyagnak szánt kézikönyvekben érvényesíteni.⁸

A Foreign Office mellett a brit hadügyminisztérium is foglalkozott a leendő szlovák–magyar határral. Az 1918. október 24-én elkészített javaslatuk értelmében a határ a Duna–Vác–Miskolc–Ungvár vonal mentén húzódott volna, azaz Pozsony, Érsekújvár, Léva, Balassagyarmat, Losonc és Kassa, továbbá Salgótarján, Sárospatak és Sátoraljajuhely is Csehszlovákiához került volna.⁹

Hasonlóan a britekhez az Amerikai Egyesült Államok is már a háború alatt előkészületeket tett a békekonferenciára. 1917 szeptemberében hívták életre a békétárgyalásokat előkészítő kutatócsoportot, a „The Inquiry”-t, Wilson elnök bizalmasa, Edward Mandell House ezredes vezetésével.¹⁰ Az Inquiryben 150 tudós dolgozott, akik 2000 jelentést és dokumentumot készítettek el, s legalább 1500 térképet rajzoltak meg. Az osztrák–magyar részleg vezetője Charles Seymour 32 éves egyetemi docens lett, aki korábban a Monarchia nemzetiségi problémáival foglalkozott. Seymour sokáig a Monarchia föderatív átszervezésének volt a szószólója, még 1918 áprilisában is a Monarchia föderatív átalakítására dolgozott ki terveket.¹¹ Wilson elnök azonban Seymour föderációs tervével szemben Robert Lansing – az USA külügyminisztere – „felszámolni” álláspontját fogadta el.

Az Inquiry 1919. január 21-én javaslatot tett Wilson elnöknek a csehszlovák–magyar, a román–magyar és a jugoszláv–magyar határ vonatkozásában. Eszerint Pozsony és Komárom a Csallóközzel Magyarországhé maradt, Komáromtól Kassáig a trianoniként ismert mai határt javasolták. Kassától délre Ungvárig egy szélesebb sáv maradt volna magyar. Ungvár magyar határváros maradt volna. A Csehszlovákiának ítélt „Ruténia” délnyugati határa Ungvártól, az Avastól délre, Bikszádig húzódott volna, onnan pedig végig a hegyek lábánál.¹²

Azt mondhatjuk, hogy az Inquiry szakértői a csehszlovák–magyar határ esetében lényegében etnikai megfontolások alapján tettek javaslatot, bár a határ konkrét vonalvezetését gazdasági tényezők is befolyásolták. Javaslatuk egy nagyon lényeges eleme volt, hogy a rutének nem maradhatnak Magyarországnál, de ugyanakkor Ukrajnához se kerülhetnek, ezért Csehszlovákiához kell csatolni őket.

Franciaországban nem találunk a *Peace Handbook*hoz vagy az Inquiryhez hasonló előkészületeket. A franciáknak hosszú időn keresztül nem volt előzetes elképzelésük arról, hogy hol is kellene húzódnia Csehszlovákia déli határának. Csupán 1918. november 20-án készült el az első olyan dokumentum a francia külügyminisztériumban, mely Csehszlovákia határaival foglalkozik.¹³ Az ismeretlen szakértő így ír: „Szlovákia nem egyéb mint egy mítosz: Észak-Magyarország szlovák törzsei sohasem alkottak államot; típusuk sem egységes, faluról falura változnak.”¹⁴ Ennek megfelelően a szakértő szerint a szlovák–magyar etnika határ az Ung folyó vonalát követi, majd Sátoraljajuhely felett Rozsnyóhoz és Rimaszombathoz kanyarog, Losoncnál éri el az Ipoly folyót és azt észak felé követi, majd lehajlik Nyitra alá és Pozsony felé lejt (de magát a várost nem éri el). A tanulmány szerzője leszögezi: „Csupán e vonal mögött lehet szlovák földről beszélni. Sőt az igazán szlovák lakta területet a Garam vonalára korlátozhatjuk, az ettől keletre fekvő területeken mindig csak kisebbségben éltek. Liptó, Zólyom, Trencsén hegyes vidékei a valóban szlovák földek [...] Az általunk meghúzott etnográfiai vonal sehol nem érinti a Dunát, amely máig megmaradt magyar és német folyamnak. Nem foglalja magába Pozsonyt sem,

amelynek üzemében dolgoznak ugyan szlovák munkások és amelynek piaca odavonzza a környék szlovák parasztjait, de ahol 42 németre és 40 magyarra mindössze 12 szlovák jut. Pozsony nem szlovák főváros, ha van ilyen, úgy az Turócszentmárton.”¹⁵

Meg kell jegyeznünk, hogy a francia tanulmányban felvázolt vonal többé-kevésbé megegyezik az 1918. december 6-i Barta–Hodža-vonallal. A francia tanulmány keletkezésével szinte egyidőben Beneš – emlékiratai tanúsága szerint valamikor november 20. és 27. között – egy propagandaterképen bejelölte azt a vonalat, amelyet véleménye szerint meg kell szállnia a csehszlovákoknak. A Beneš által megfogalmazott igények és az első francia megközelítés igen messze estek egymástól. Míg a november 20-i tanulmány egy reális szlovák–magyar határt javasolt, addig a Beneš által javasolt vonal mélyen belevágott a magyarok által lakott területekbe. Ehhez képest, amikor 1918. december 19-én a francia külügyminisztérium kijelölte a demarkációs vonalat, az középarányos volt a Bartha–Hodža-egyezmény és a Beneš által követelt vonal között. Úgy véljük ez az elmozdulás Beneš kitartó párizsi munkájának az eredménye.

Bár Olaszország tagja volt a „Négy Nagy”-nak, eddigi kutatásaink során nem találkoztunk olyan információval, mely szerint lett volna tudatos olasz felkészülés a békekonferenciára. A kérdéskör neves kutatója, L. Nagy Zsuzsa szerint Rómának nem volt egységes koncepciója a közép-európai kérdések rendezését illetően, sőt Olaszország esetében a következetes külpolitikai vonal érvényesítését személyi változások is terhelték.¹⁶ Vittorio Orlando (aki 1917 és 1919 között volt Olaszország miniszterelnöke) és utóda Francesco Nitti (1919 és 1920 között volt miniszterelnök) külpolitikai irányvonala lényeges pontokon tért el egymástól.¹⁷ Ha a csehszlovák–magyar határ megvonását olasz szemszögből vizsgáljuk, kijelenthetjük, hogy az olaszok nem voltak érdekelve e határ megvonásában, s ebből következően az etnikai elvet képviselték. Így mind Csallóközt, mind Pozsonyt Magyarországnak ítélték volna, sőt egyik delegátusuk Salvago Roggi Kárpátalját ugyancsak átengedte volna Magyarországnak.¹⁸

2. A bizottsági csatározások

Mint azt már fentebb említettük „a csehszlovák területi igények tanulmányozására alakított bizottság” 1919. február 27-én ült össze először, de ez csupán alakuló ülés volt, érdemi munkát nem végeztek. Beneš azonban ezen a napon sem tétlenkedett, a bizottság egyik angol tagjával, Harold Nicholsonnal ebédelt. Nicholson emlékirataiban így ír erről: „Ebéd Benešsel és Kramárzsal és azután megvitatjuk a cseh határokat. Benešnél egész sereg vázlatos térkép van, amelyeket gyerekek és a Tízek Tanácsa használatára terveztek.”¹⁹

A bizottság második ülésére február 28-án került sor.²⁰ Ezen az ülésen két magyar vonatkozású napirendi pont szerepelt: egyrészt Szlovákia határainak kijelölése, másrészt a ruszinkérdés, azaz Kárpátalja sorsa.²¹ A szlovák–magyar határ kérdésében vita bontakozott ki a delegátusok között. Az angol, az amerikai és az olasz delegáció Csallóközt Magyarországnál kívánta hagyni. Ezzel szemben a francia delegáció egyik tagja, Le Rond tábornok leszögezte, hogy a franciák szerint Csallóköznek Csehszlovákiához kell tartoznia. Ráadásul nézetkülönbség volt Komárom kérdésében is, az angolok Komáromot Csehszlovákiának szánták, míg az olaszok a határt Komá-

romtól északra szerették volna meghúzni. A nézetkülönbség miatt a bizottság úgy döntött, hogy technikai szakértőkből álló albizottságra bízta a határvonal kijelölését.

A másik napirendi pont viszonylag rövid vita után gyorsan lezárult. Az olasz Salvago Roggi felvetette, hogy a ruszinok lakta területet – azaz Kárpátalját – engedje át a bizottság Magyarországnak a lengyel–román–magyar érintkezés biztosítása érdekében. Az angol Crowe jelezte, hogy éppenséggel a magyar beékelődést kell elkerülni. E rövid vita után a bizottság elfogadta az amerikai javaslatot, mely szerint a magyarországi ruszinokból álló autonóm államot kell felállítani csehszlovák védelem alatt.²² Ezzel a döntéssel Kárpátalja a csehszlovák állam részévé vált.

A bizottság által kiküldött albizottság március 3-i üléséről Nicholson naplójában az alábbiakat rögzítette: „Pozsonnyal kezdjük és egyetértésre jutunk [vagyis egyhangúlag Csehszlovákiának ítélték – G. J. megj.]. Aztán jön a Csallóköz. A franciák a cseheknek akarják adni. Az USA a magyaroknak. Tartózkodom a véleménynyilvánítástól, mondván, hogy ez attól függ, Német-Magyarországot [Burgerland] Ausztria kapja-e meg.”²³

Ismét azt láthatjuk, hogy Csallóköz kérdésében a vita újból kibontakozott.²⁴ Az albizottság a döntést elhalasztotta, és hozzáfogott az északkeleti határvonal megtárgyalásához. Ismét Nicholson idézzük: „Aztán megvizsgáljuk a határt Komáromtól az Ungig. Ördögi egy dolog. A jenkik északon akarnak menni az etnikai vonal mentén, elvágva így az összes vasutat. Mi délen akarunk menni, megtartva a Kassa–Komárom oldalirányú összeköttetést, annak ellenére, hogy ez valami 80 ezer magyarnak cseh uralom alá helyezését fogja jelenteni. Végülis kompromisszum. A jenkik engednek az Ipolyt illetően, és mi Miskolcra nézve. Ami a hátralévő dolgokat illeti, úgy döntünk, várunk és meghallgatjuk Benešt.”²⁵

Másnap, tehát március 4-én az albizottsága meghallgatta Benešt, aki „gördülékenyen és bőbeszédűen” – Nicholson így jellemezte Beneš bizottsági szereplését – adta meg válaszáat az albizottság kérdéseinek végtelen sorára, és természetesen követelte a Csallóközt és a Losonc–Miskolc vasútvonalat. Nézzünk meg ízelítőül egy részletet a jegyzőkönyvből²⁶: „Le Rond tábornok (Franciaország) azt tudakolja Beneš-től, hogy véleménye szerint nem jár-e politikai szempontból valamilyen nehézséggel mindez [a csallóközi magyarokról van szó – G. J. megj.]. Beneš azt válaszolja, hogy itt mezőgazdasági, jámbor, békés népességről van szó. Hangsúlyozni kívánja, milyen rendkívüli jelentősége van a Csallóköznek a csehszlovák állam gazdasági jövője szempontjából. A csehszlovákok gazdasági tekintetben minden reményességüket Pozsonyba vetik, mivel csak ott juthatnak folyami kikötőhöz. Ez a nagy folyami kikötő nélkülözhetetlen az ország gazdasági fejlődése szempontjából [...] Ha Csallóközt a magyaroknak adnák, megfojtják Pozsonyt.”²⁷

A következő napokban élénk vita lángolt fel a bizottságon belül az egymást gyorsan követő március 5-i,²⁸ március 7-i²⁹ és március 8-i³⁰ üléseken, ahol a fő téma Csallóköz sorsa, illetve a különböző vasútvonalak fölötti huzakodás volt.³¹ Emellett a március 8-i ülésen megvitatták azt a csehszlovák előterjesztést, mely Burgerlandban csehszlovák–jugoszláv korridort kívánt. Ezt az igényt a bizottság egyhangúlag elutasította.

Végül az albizottság március 8-án úgy döntött, hogy a Csallóközt Csehszlovákiának adja. Mivel így a fő vitakérdést a delegátusok megoldották, március 12-én a csehszlovák bizottság elfogadta az albizottsága által összeállított jelentést, azaz a kész határvonal-tervezetet. Marian Hronský tanulmányában rámutat arra, hogy a bizottság tagjai a határvonal kialakítása során a gazdasági, a földrajzi és a stratégiai

érveknek elsőbbséget biztosítottak az etnikai elvekkel szemben.³² Jellemző, hogy Nicholson mit jegyzett be március 12-én a naplójába: „Március 12. Ha nem volna Kosica és a Csallóköz, eléggé boldognak érezném magam határainkat illetően. Mindkét hely bele fog vésődni a szívembe.”³³

A csehszlovák bizottság jelentését a javasolt határvonal-tervezettel felettes szerve, a Központi Területi Bizottság elé terjesztette, mely az előterjesztést 1919. március 24-én jóváhagyta, és a „Négy Nagy” kezébe helyezte a végső döntés kimondását. Ezt azonban erősen késleltette a március 21-i magyarországi Kun Béla-féle hatalomátvétel.³⁴ Ennek ellenére a későbbi események ismeretében megállapíthatjuk, hogy a magyar–szlovák határ 1919. március 12-én nyerte el végleges formáját.

Beneš naprakész információkkal rendelkezett a csehszlovák bizottság tevékenységéről, és mivel nem volt megelégedve a bizottság által meghúzni kívánt határokkal, megpróbálta a készülő döntéseket a francia vezérkar segítségével korrigálni. Václav J. Klobuč csehszlovák hadügyminiszter március 9-én kidolgozott egy memorandumot a szlovák–magyar határ délebbre történő kiterjesztéséről, amelyben hivatkozott a rossz közlekedési viszonyokra a határok mentén, továbbá Csehszlovákia keleti része és Prága között az összeköttetés fontosságára – mondván, az 1918. december 24-i Vix-jegyzék azt nem biztosítja.³⁵ A memorandumot március 15-én Beneš Le Rond tábornok közvetítésével Foch marsallhoz is eljuttatta. Foch elküldte a francia külügyminisztériumnak, de foglalkozott a kérdéssel a francia vezérkar is. A vezérkarnál a kérdésről március 18-i dátummal részletes feljegyzés keletkezett, eszerint a csehszlovák kormány a demarkációs vonal megváltoztatását „tisztán gazdasági” okokból kérte, arra hivatkozva, hogy másként nem tudja biztosítani Szlovákia élelmezését.³⁶

Ormos Mária értelmezése szerint ez a feljegyzés arról vall, hogy a magyar–román megoldás analógiájára Foch marsall a csehszlovák–magyar határt egy új demarkációs vonal segítségével – a bizottságban elért eredményeken túl – a csehszlovákok javára kívánta módosítani. Ennek értelmében elcsatolták volna a Duna vonalát Vácig, a Bükk hegységet, a salgótarjáni szénmedencét és a Losonc–Miskolc vasútvonalat. Beneš és Foch közös akciója ennek érdekében folyt.³⁷

Beneš március 21-én levelet írt a francia hadügyminiszternek, és kérte az Ipolyvidék és a Losonc–Miskolc vasútvonal Csehszlovákiának juttatását. Foch marsall viszont a csehszlovák bizottság francia elnökéhez Gambonhoz fordult levéllel, ismeretve és támogatva a csehszlovák követelést. A bizottság azonban elejtette a Foch által felvetett kérdést.³⁸

3. A szlovák–magyar határ és a magyar Tanácsköztársaság

Az 1919. március 21-i Kun Béla-féle hatalomátvétel egy újabb lehetőséget adott Benešnek a bizottsági döntéssel való szembeszállásra. A Tanácsköztársaság kikiáltása kitűnő lehetőséget adott arra a csehszlovák politikusoknak, hogy „a bolsevizmus elleni harc leple alatt újabb magyarlakta területeket szakítsanak el Magyarországtól.”³⁹

Március 21-e után Beneš ismét akcióba kezdett, hogy a konferenciától a bizottság által meghúzott határvonalnál kedvezőbb határvonalat csikarjon ki. Március 26-án Kramář és Beneš újabb együttesen szignált levelet intézett Georges Clemenceau-höz és Stephen Pichon-hoz.⁴⁰ A levél a következőképpen kezdődik: „A magyarországi bolsevik forradalom rendkívül nehéz helyzetbe hozta országunkat. Berlinben, Szászor-

szágban és Bajorországban mind nagyobb teret nyer a spartakista mozgalom. A budapesti forradalom igen erősen érezhető Bécsben. Egyelőre nem tudni, mi történik holnap Lengyelországban. Egyszóval semmi kétség nem férhet hozzá, helyzetünk mérhetetlenül veszélyes, mivel egyik napról a másikra körülzárhat bennünket az egyre befolyásosabb német, osztrák, magyar, sőt – adott esetben – lengyel bolsevik mozgalom is. Kezdünk szigetté válni a sivatagban [...] Ez az oka annak, hogy önökhöz fordulunk, önhöz [Clemenceau-höz – G. J. megj.], mint a békekonferencia és a Legfelsőbb Tanács elnökéhez, arra kérve önt, teljesítené néhány kérésünket.”⁴¹

A levél a fenti bevezetés után kifejtette, hogy Csehszlovákiának még mindig nincs végleges határa, a demarkációs vonal pedig előnytelen. (Beneš bizonyára jól tudta, hogy azt már március 12-én kijelölték, hiszen Foch marsall segítségével éppen ezek ellen a határok ellen intrikált.) Majd közölte, hogy a csehszlovák delegáció Foch marsallnak már bemutatott egy térképet az új demarkációs vonalról. (Beneš feltehetően azt is tudta, hogy a Foch marsall által felvetett kérdést a bizottság elutasította.) Csehszlovákia – hangsúlyozta a levél – csak úgy tud védekezni a bolsevizmus ellen, ha elfoglalja a kért vonalat, valamint Kárpátalját. Emellett fegyvert és lőszert kért a bolsevizmus elleni harchoz. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a csehszlovák bizottság Kárpátalját Csehszlovákiának ítélte már február 28-án, de erről a konferencia magasabb szervei még nem döntöttek.

Beneš a diplomáciai csatornák mellett igénybe vette régi jól bevált fegyverét, a sajtót is. A *Times* március 27-én jelenteti meg Beneš nyilatkozatát, amelyben azonnali intézkedést követelt a hovatovább ellenállhatatlan bolsevizmus megállítására. Nem szabad engedni Károlyi és honfitársai zsarolásának – írja Beneš – „mert holnap Németország is követi Magyarország példáját.”⁴² Majd kijelenti, hogy a bolsevista Magyarországot izolálni kell. Azonnal ki kell jelölni a határokat, hiszen a bizottság már befejezte munkáját, és tüstént értesíteni kell az illetékes kormányokat. Meg kell teremteni Csehszlovákia és Románia közvetlen kapcsolatát, hogy teljesen elvágják Magyarországot Ukrajnától és Oroszországtól.

Miközben Beneš egyszerre két csatornán is – diplomáciai és sajtó – lobbizik a csehszlovák érdekek mellett (kihasználva a magyarországi eseményeket), a békekonferenciát erősen megosztotta a Kun Béle-féle hatalomátvétel. Ezzel kapcsolatban két markáns megítélést láthatunk. Lloyd George a budapesti eseményeket követő ún. „fontainebleau-i memorandum”-ában a bolsevizmus és a területi kérdések összefüggéseit vizsgálta, és arra a következtetésre jutott, hogy a területi igazságtalanságok a kiváltói a német és a magyar bolsevizmusnak. Idézzük: „Soha nem lesz béke Délkelet-Európában, ha a most létrejövő kis államok mindegyikének jelentős magyar lakossága lesz. Ezért én a béke vezérelvének azt venném, hogy amennyire az emberileg lehetséges, a különböző népfajok kapják meg saját hazájukat, és hogy ez az etnikai szempont előzzön meg minden stratégiai, gazdasági vagy közlekedési megfontolást, melyek rendszerint más módon is megoldhatók.”⁴³

A másik oldalt egy „keményvonalas” álláspont jellemezte. Véleményüket a békekonferencia egyik résztvevőjének, Leepernek egy március 24-i, a Tanácsköztársaságra vonatkozó megjegyzése tükrözi a legjobban: „A leggyalázatosabb zsarolás iskolapéldája, méltó Magyarország múltbéli és jelenlegi uraihoz. A helyzet rendkívül súlyos, és igazolja a román és csehszlovák kormány ismételt katonai segélykérelmét.”⁴⁴

Március 29-én, a „Négy Nagy” tanácskozásán Lloyd George felvetette, hogy eleget kellene tenni Kun Béla kérésének és egy szövetséges missziót kell küldeni Magyarországra. A „keményvonalasok”-hoz tartozó Clemenceau arra hivatkozva, hogy ebben a kérdésben meg kell hallgatni a külügyminisztereket is, elnapoltatta a döntést a Lloyd George-javaslat ügyében.⁴⁵ Március 31-én hosszas vita után győzött Lloyd George javaslata, Smuts tábornokot egy bizottság élén Magyarországra küldték.⁴⁶

Smuts április első hetében lezajló budapesti tárgyalásainak fő témája a magyar–román demarkációs vonal volt, így területi keretek miatt nem térünk ki a tárgyalás részletes ismertetésére.⁴⁷ Ehelyett inkább a Smuts-misszió csehszlovák vonatkozásait emeljük ki. Miután Smuts április 4-i és 5-i tárgyalásai Budapesten kudarcba fulladtak, Budapestről visszatérőben Lloyd George megbízásából Prágába utazott, ahol április 7-én tárgyalásokat folytatott Masaryk elnökkel.⁴⁸ Lloyd George visszaemlékezéseiben így ír Smuts prágai útjáról: „Annyira nyugtalanítottak Beneš igényei, hogy megkértem Smuts tábornokot [...] utazzon el Prágába is, és vizsgálja meg e javaslatok komolyságát, és tegyen jelentést. A helyszíni érdeklődés komoly kételyeket támasztott benne azon igények bölcs és becsületes volta iránt, hogy új államuk határát [mármint a csehszlovákok – G. J. megj.] egészen a Dunáig terjeszsek ki, tekintet nélkül a lakosság népfaji összetételére. Masaryk elnöknel tett látogatása alatt [Smuts – G. J. megj.] nyíltan kifejezte kételyeit és rosszállását. Rámutatott arra, hogy mennyire nem kívánatos bekebelezni a csehszlovák államba a Dunától északra lakó nagyon nagy és tisztán magyar lakosságot [...] Pozsonytól Komáromig. Nekünk írt jelentése szerint Masaryk ezzel egyetértett, és azt mondta, hogy ő jobban szeretne minden magyar területre vonatkozó igényről lemondani és a cseh határt északra visszavonni, Magyarországnak hagyva mindezt az etnikailag magyar területet, azzal a feltétellel, hogy cserébe Csehszlovákiának egy kis magyar területsávot kell kapnia a Dunától délre, Pozsonynál.”⁴⁹

Ide kívánczik a megjegyzés, hogy Masaryk ezen kis területsávot azért kérte, hogy a Duna mindkét partját birtokolva kiépíthessék a csehszlovák állam kikötőjét és dokkjait.

Smuts és Masaryk prágai tárgyalásai alkalmat adtak az angol delegációnak, hogy a békekonferencián visszatérjen a Csallóköz kérdésére. Május 3-án a Külügyminiszterek Tanácsában megtárgyalták Smuts prágai útjáról írt jelentését. Laroche jelezte a vita során, hogy Beneš szerint félreértésről van szó, Masaryk a Csallóközre vonatkozó gondolatot nem sajátjaként adta elő, hanem mint olyat, amelyet egyesek vallanak, de amellyel ő maga nem ért egyet.⁵⁰ A vita miatt a Külügyminiszterek Tanácsa a Csallóköz kérdését visszautalta a csehszlovák bizottság elé.

A csehszlovák bizottság május 5-i ülésén⁵¹ Nicholson megkísérelte a Csallóköz visszaadni Magyarországnak, de a bizottság a változtatást elvetette, vagyis a Csallóköz maradt Csehszlovákiáé, viszont a csehek nem kapták meg a Masaryk által kért pozsonyi hídfőt. „[M]egkérdezték, hogy valójában mit is akar Kramář, és ki tudjuk-e elégtetni őt, mert az idő sürget. Visszautasítottuk a pozsonyit [mármint a hídfőt – G. J. megj.], ami pedig az Ipolyt illeti, adtunk neki egy darabkát, hogy nyugton maradjon.”⁵²

Ezzel párhuzamosan Beneš szabályosan dezavualta Masaryk elnököt, idézzük a május 5-i ülés jegyzőkönyvét: „Laroche még hozzáteszi [...] fölkereste Beneš, hogy tisztázza, vajon a csehszlovák kormány csakugyan Pozsonnyal szemben akar területhez jutni a Csallóközért cserébe. Beneš válaszában kifejtette, elképzelhető, hogy

van olyan párt Cseh-Szlovákiában, amely támogatja ezt az elgondolást, ám ez nem egyezik meg a cseh-szlovák kormány álláspontjával, mely meg óhajtja őrizni a Csalólóközt. Mindenesetre Kramář miniszterelnök és Beneš külügyminiszter a Cseh-Szlovák Köztársaság felelős képviselői, velük szemben Masaryk elnöknek ténylegesen nincs része a kormányzat irányításában.”⁵³

Itt kell megjegyeznünk, hogy Masaryk a fentiekől egészen eltérő módon gondolkodott saját szerepéről. Április 8-án – tehát egy nappal Smuts prágai látogatása után – Benešhez írt levelében, azt fejtegette, hogy: „Ha az antant meghív engem [mármint a békekonferenciára – G. J. megj.] mint Kelet-Európa szakértőjét. Ha van felelősségtudatuk, a Négyek Tanácsának tagjává válhatok.”⁵⁴ Megdőbentő sorok, melyek azt jelzik, hogy Masaryk – teljesen irreális módon – abban reménykedett, hogy a Négyek Tanácsának tagjává válhat.

Visszatérve az események fő vonulatára, azt láthatjuk, hogy miközben a csehszlovák–magyar határkérdés ügye a békekonferencia különböző szintű testületei között ideoda bolyongott, Beneš hazai politikustársai ismét a *fait accompli* eszközhöz kívántak nyúlni, március 20-án olyan határozatot hoztak, hogy amennyiben szükséges, az általuk kért új demarkációs vonalat fegyverrel kell elfoglalni,⁵⁵ de mivel ehhez az akcióhoz Párizs nem adta meg a hozzájárulást, a katonai akció megindítását felfüggesztették. Április hónap első felében a csehszlovák csapatok francia főparancsnoka, Pellé tábornok ismét támadni akart – intervenciót akart végrehajtani a Tanácsköztársaság ellen –, el akarta foglalni Kárpátalját, illetve a csehszlovák politikusok által kért új demarkációs vonalat, de mivel Clemenceau hivatalosan nem kérte fel a csehszlovákokat egy magyarellenes intervencióban való részvételre a támadás megindítása elmaradt.⁵⁶ Clemenceau tisztában volt vele, hogy amennyiben a csehszlovák hadsereg intervenciót hajt végre a magyarok ellen, akkor a csehszlovák politikusok be fogják nyújtani a számlát (ami nem nagyon lehet más mint egy új, nekik kedvező demarkációs vonal).

Miután április 16-án a románok mindenféle antantfelkérés nélkül intervenciót indítottak Magyarország ellen, a csehszlovák kormány úgy döntött, hogy francia felkérés nélkül is támadásba lendül. Április 27-én – azon a napon, amikor a románok elfoglalták Csapot – megindultak a csehszlovák csapatok Magyarország ellen. A Václav J. Klofáč hadügyminiszter által kiadott parancs Verőce–Mátra–Mályi–Gesztely–Tallya–Sárospatak vonal megszállását írta elő a csehszlovák hadsereg számára, beleértve a salgótarjáni szénmedencét, Miskolcot és Hegyalját.⁵⁷ A csehszlovák akcióval kapcsolatban Párizs teljes némaságba burkolózott, Pellé tábornok hiába kért utasítást, sem jóváhagyás, sem tiltakozás nem jött. A csehszlovák intervenció kezdetben sikeres volt, Hennoque tábornok csapatai elfoglalták Kárpátalját, míg a 6. hadosztály Rossi olasz tábornok vezetésével május 1-jén megszállta Sátoraljaújhelyet és Miskolcot. Május 2-án Csaptól valamivel délre a csehszlovák és román csapatok találkoztak. Ezzel azonban le is zárult a csehszlovák csapatok sikersorozata. Salgótarján környékén kemény ellenállásba ütköztek.⁵⁸ Sőt Salgótarjánnál az intervenció fordulópontjához érkezett, május 10-én a magyar csapatok támadásba mentek át, kibontakozott a Vörös Hadsereg ún. északi hadjárata, melynek eredményeképpen a csehszlovák egységek a demarkációs vonal mögé szorultak vissza. Június 16-ig a Vörös Hadsereg nagyjából a következő területeket szállta meg a Felvidéken: Radvány, Érsekújvár, Nagysurány, Verebély, Aranyosmarót, Garamszentbenedek, Újbánya, Zólyom, Rozsnyó, Korompa,

Kisszeben, Bártfa, Nagymihály, Csap egészen a Tiszáig. 1919. június 16-án Eperjesen kikiáltották a Szlovák Tanácsköztársaságot.

A magyar csapatok hadisikerei a békekonferenciát válaszlépésekre kényszerítették. Clemenceau június 7-én a magyarkérdést a Legfelsőbb Tanács elé terjesztette, azt javasolta, hogy a konferencia küldjön üzenetet Budapestre.⁵⁹ Ebben ígérje meg, hogy az ellenségeskedés megszüntetése esetén a magyar kormány meghívást kap a konferenciára és békeszerződést kötnek vele, ellenkező esetben viszont helyezze ki látásba a fegyveres beavatkozást. A Legfelsőbb Tanács a javaslatot ellenvetés nélkül elfogadta, Alby tábornok pedig azonnal megfogalmazta az üzenet szövegét, amelyből azonban kimaradt a magyar delegáció meghívására vonatkozó ígéret.⁶⁰ Miközben a távirat elment a magyar kormány részére Clemenceau beindította a katonai előkészületeket egy Magyarország elleni támadáshoz, ugyanis arra számítottak, hogy a magyar kormány elutasítja a felszólítást. A várakozások ellenére a magyar kormány június 9-én pozitívan válaszolt a táviratra, s kijelentette, hogy: „A Magyarországi Tanácsköztársaság kormánya a fölösleges vérontás elkerülése érdekében ismételten kinyilatkoztatja készségét az ellenségeskedés haladéktalan beszüntetésére minden ezen államokkal szemben annak érdekében, hogy a szövetségeseknek módjuk legyen a Cseh-Szlovák Köztársasághoz, valamint a Jugoszláv és Román Királysághoz intézett parancsainak, illetve a november 13-i katonai megállapodás előírásainak érvényt szerezni és az ezzel kapcsolatos kérdéseket rendezni.”⁶¹

Azaz a francia politikusok várakozásával ellentétben Kun Béla kormánya késznek mutatkozott a békés rendezést elősegítő mindenféle tárgyalásra. Kun Béla válasza megsemmisítette a koncentrált katonai támadás jogi alapjait. A magyar jegyzék megérkezésének napján (tehát június 9-én) újból ülésezett a Legfelső Tanács. Ez a tanácskozás a kis államok „kellemetlen” napja volt a konferencián.⁶² Lloyd George éles szavakkal bírálta a románokat, akik semmibe véve a fegyverszüneti megállapodást, mélyen behatoltak Magyarország területére. Majd ezután Cavarello olasz tábornok a csehszlovákokat leplezte le, bejelentette, hogy Szlovákiában nem a magyarok, hanem a csehszlovákok támadtak. Ismertette Klofác hadügyminiszter erre vonatkozó parancsát. A vita további részeiben Lloyd George kifejezésre juttatta gyanúját, hogy a „bolsevikellenes fellépés”-t Magyarország szomszédai talán nem kizárólag, vagy nem is elsősorban a rendszer megszüntetésére, hanem újabb területszerzésre akarták felhasználni. A szövetséges kis államokkal – Csehszlovákia és Románia – szemben kialakult ellenszenv érzékeltetésére álljon itt egy rövid részlet a jegyzőkönyvből:

„Lloyd George: Nem kellene-e ezzel kapcsolatban Bratianu, továbbá Kramář vagy Beneš úrral beszélünk?

Wilson elnök: Nem szeretek lőszerraktárakkal játszózni – ennek robbanás lehet a következménye.

Clemenceau: Meghívhatjuk őket ma délutánra, ha Önök szükségesnek ítélik.

Lloyd George: Ezek az emberek [Beneš és Bratianu – G. J. megj.] miután ők maguk hozták kellemetlen helyzetbe magukat, felkeresnek bennünket, és segítséget kérnek. Ezek mind afféle kis brigantik, akik csak azt lesik, hogy területet lopjanak.”⁶³

A másnapi – azaz június 10-i – ülésre meghívták a kis államok képviselőit, így az ülésen részt vett Beneš, Kramář és Bratianu.⁶⁴ Ez alkalommal az angol miniszterelnök és Wilson igen keményen kérte számon Bratianutól, illetve Beneštől a Magyar-

országgal kapcsolatos eddigi cselekedeteiket. Beneš azzal védekezett, hogy a cseh hadsereg támadását Foch marsall jóváhagyta.⁶⁵ Miután az ülésről a cseh és román politikusok távoztak, Clemenceau azt javasolta, hogy küldjenek ki egy missziót Budapestre, amely kidolgozza azokat a vonalakat, melyekre a magyar, a román és a csehszlovák csapatokat vissza kell vonni. Wilson elnök ellenjavaslatot tett: misszió kiküldése helyett a konferencia véglegesítse a már kidolgozott határokat, s az új határok legyenek azok a vonalak, amelyekre ki-kí visszavonja csapatait. Itt jegyezzük meg, hogy a Tízek Tanácsa egy hónappal korábban – 1919. május 12-én – vita nélkül elfogadta a magyar határokról szóló előterjesztést, azaz gyakorlatilag Wilson javaslatát tartáskapukat döngetett. Clemenceau elfogadta Wilson javaslatát, ezek után a Legfelsőbb Tanács felszólította a Külügyminiszterek Tanácsát, hogy június 11-én tegyen nyilatkozatot a két állam (mármint Csehszlovákia és Románia) képviselőjének a határról, mert a Legfelsőbb Tanács nem látja szükségesnek új fegyverszüneti vonal kijelölését, ehelyett a magyar–csehszlovák, illetve a magyar–román ellenségeskedés beszüntetése végett a végleges határok alapján akar eljárni.

A Külügyminiszterek Tanácsa június 11-én ismertette a csehszlovák–magyar és a román–magyar határt a csehszlovák és a román delegációval.⁶⁶ Kramář és Beneš elfogadta a javasolt határt, de két ponton kiigazítást kértek. Azt kérték, hogy a konferencia adja Csehszlovákiának a Csata–Kalonda–Losonc vasútvonalat, s juttasson Pozsony alatt a Dunától délre egy támaszpontot. A Külügyminiszterek Tanácsa a történekről azonnal konzultált a Legfelső Tanáccsal, majd a csehszlovákok mindkét kérését elutasította. Az elsőt azzal, hogy a Duna a legmegfelelőbb természetes határ, a másodikat azért, mert kielégítése újabb jelentős számú magyar lakos Magyarországról való elcsatolását jelentené. Javasolta viszont a Legfelsőbb Tanácsnak, hogy hajtsanak végre korrekciót Ipolyság térségében, úgy, hogy az ottani vasúti csomópont a csehszlovák állam birtokába jusson.⁶⁷

A Legfelső Tanács június 12-én elfogadta a Külügyminiszterek Tanácsa által javasolt csehszlovák–magyar határvonalat. A Legfelső Tanács felszólította a csehszlovák kormányt – és vele egyszerre a román kormányt is – szüntesse be az ellenségeskedést, és csapatait tartsa a június 11-én megállapított határvonalon.⁶⁸ Eközben Kun Bélaék elfogadták az antant jegyzékét, s döntésüket június 16-án táviratban tudatták a békekonferenciával.⁶⁹

Ezek után két dolognak kellett volna történnie: egyrészt a román csapatok visszavonulnak a békekonferencia által kijelölt magyar–román határra, másrészt a magyar csapatok szintén visszavonulnak a Felvidékről a békekonferencia által kijelölt magyar–csehszlovák határra. Csakhogy a Legfelső Tanács június 21-én újabb táviratot küldött a magyar és a csehszlovák kormánynak, ennek lényege, hogy a konferencia csak akkor szólítja fel a román kormányt az elfoglalt területek kiürítésére, amikor a magyarok visszavonulása az északi övezetben befejeződött.⁷⁰ Ezt követően vette fel a magyar féllel – Böhöm Vilmossal – a kapcsolatot Pellé tábornok, a csehszlovák csapatok parancsnoka. Böhöm jelezte Pellének, hogy csak akkor kezdi meg a Felvidék kiürítését, ha garanciát kap a román csapatok visszavonására. Közben a konferencia Bliss amerikai tábornokot bízta meg a csehszlovák–magyar–román kérdéskomplexum rendezésével.⁷¹ Bliss a csehszlovák–magyar ügy rendezését egyszerűen oldotta meg, tárgyalásokat kezdeményezett Benešsel.⁷²

Kun Béla június 26-án újból feltette a kérdést a békekonferenciának: mi a biztosíték arra, hogy a román csapatokat valóban kivonják?⁷³ A konferencia nem válaszolt Kun Bélának, végül Budapesten az a gondolatmenet győzött, mely szerint: amennyiben Magyarország végrehajtja a békekonferencia határozatát – vagyis kiűrti a Felvidéket, visszavonul a konferencia által kijelölt határra – úgy elismert partnerre válik, és ha Románia a határozatnak nem tesz eleget, jogosan lehet vele szemben fellépni.⁷⁴ Így június 29-én Kun Béla táviratban értesítette a békekonferenciát, hogy a magyar kormány kiadta a kiűrtési parancsot, s úgy fogja fel, hogy a konferencia elnökének szava a garancia a határozat második részének, a román csapatok visszavonásának végrehajtására. Ennek megfelelően a magyar Vörös Hadsereg június 30-án megkezdte a visszavonulást a békekonferencia által megszabott vonalra. A Felvidék kiűrtése után a hadsereg bomlani kezdett, jól mutatja ezt, hogy tiltakozása jeléül Stromfeld Aurél – a vezérkari főnök – lemondott, tisztársai közül pedig sokan a Horthy Miklós irányításával Szegeden szerveződő nemzeti hadsereg felé orientálódtak.

A magyar csapatok visszavonása 1919. július 4-én fejeződött be. A csehszlovák hadsereg július 6-án érte el a határvonalat. Ettől a naptól számíthatjuk a történelem első szlovák–magyar államhatárát!

Annak ellenére, hogy a magyar Vörös Hadsereg kivonult a Felvidékről, a románok egy lépést sem vonultak vissza, ráadásul a francia kormánykörök egyszerre két irányból is kísérletet tettek a Tanácsköztársaság likvidálására. Egyrészt segítették a magyar ellenforradalmi csoportokat – Károlyi Gyula szegedi csoportját –, másrészt hozzáfogtak egy szövetségi katonai intervenció megszervezéséhez. 1919. július 5-én a konferencia tanácsa meghallgatta az ún. Hoover-jelentést a magyarországi helyzetről. A jelentés lényege az volt, hogy a magyarországi bolsevizmussal szemben „nincs többé helye megértésnek, be kell avatkozni, meg kell szállni Budapestet.”⁷⁵ A jelentés után vita bontakozott ki, majd a küldöttek úgy határoztak, hogy a katonai szakértők 48 órán belül készítsék el az intervencióra vonatkozó javaslatukat. A katonai intervenció tervét a tanács július 9-én vitatta meg, de kérdésként felmerült, hogy honnan teremtsék elő az intervencióhoz szükséges katonai kontingenst.⁷⁶ Ezért úgy döntöttek, hogy július 11-i ülésükre meghívják a csehszlovák, a román és a jugoszláv delegáció vezetőit is.

A július 11-i tanácskozáson nem Beneš, hanem Kramář szólalt fel a csehszlovákok nevében, és kijelentette, hogy országának egy magyarelles intervenció a lehető legrosszabbkor jönne.⁷⁷ Ezzel szemben július 15-én Masaryk értesítette az intervenció katonai előkészítésével megbízott Foch marsallt, hogy Prága kész az intervencióra.⁷⁸ Ebből arra következtethetünk, hogy Kramář – aki időközben lemondott miniszterelnöki posztjáról – állásfoglalásával sem Masaryk, sem Beneš nem értett egyet. Sőt Beneš külügyminiszterként hat gyalogos- és két lovashadosztályt, összesen 100 ezer főt ajánlott fel Foch marsallnak.

A július 17-i újabb tanácskozásra – melynek témája az intervenció volt – Beneš is meghívták, aki a magyarokkal való tárgyalás ellen szólalt fel. „Ha a hatalmak tárgyalni kezdenek a magyarokkal, úgy számolniuk kell a románok, a csehszlovákok és a jugoszlávok gyanakvásával.”⁷⁹ De a küldöttek között felmerült ellentétek miatt sem ezen, sem az egy nappal későbbi – július 18-i – tanácskozáson a tanács nem tudott állást foglalni a Foch-féle intervenció tervvel kapcsolatban, így az intervenció megindítása késlekedett.⁸⁰ Miközben a konferencia magyarelles intervenció előkészít-

tésével volt elfoglalva, a magyar Vörös Hadsereg július 20-án támadást indított a román csapatok ellen, hogy elfoglalja a konferencia által kijelölt magyar területeket.

A magyarok támadása a románok ellen Prága számára jó ürrügy lett volna a csehszlovák támadás megindítására. Prágából szinte naponta érkeztek táviratok Benešhez Párizsba, hogy lépjen fel az intervenció megindítása érdekében.⁸¹ Vlastimil Tusař – Csehszlovákia új miniszterelnöke –, július 29-i levelében arra hívta fel Beneš figyelmét, hogy ha a románok szállják meg Budapestet, minden anyagi javat zsákmányul ejtenek.⁸² Beneš maga is nagy figyelmet szentelt a kérdésnek, az alábbiakat írta július 29-én Foch marsallnak: „A csehszlovák hadsereg kész megindítani offenzíváját a magyarok ellen. Nyomban megindulhatna, be nem várva a konferencia döntését. Csak a konferencia általános politikájára való tekintettel vannak megfontolásaim.”⁸³ Levele további részében Beneš rámutatott arra, hogy az antant még politikai tárgyalásokat folytat a magyar szociáldemokratákkal, és ha ily módon sem sikerül a proletárhatalom megdöntése, akkor jönnek számításba a románok és a csehszlovákok. Véleménye szerint a románok egyedül nem mernek Budapestre támadni, már a békekonferencia miatt sem. Viszont ha a románok Budapest ellen vonulnak, akkor neki sincs kifogása, hogy a csehszlovák hadsereg is ezt tegye. Egyelőre még várni kell, mivel az idő előtti intervenció kedvezőtlenül befolyásolná Csehszlovákia helyzetét a békekonferencián.

Közben Klofáč hadügyminiszter mindent megtett az intervenció előkészítése érdekében.⁸⁴ Ez idő alatt Magyarországon is döntő események történtek, július 31-én lemondott a Forradalmi Kormányzó Tanács, majd augusztus 1-jén hivatalosan megalakult a szakszervezeti kormány. Augusztus 3-án a román csapatok bevonultak Budapestre. Ebben a helyzetben a csehszlovák hadsereg nagy sietséggel elfoglalta a salgótarjáni szénmedencét, s meg akarta szállni Nyugat-Magyarországot s más területeket. Előrenyomulásukat azonban az antant és a román hadsereg parancsnoksága ellenállása miatt kénytelenek voltak leállítani, sőt, Salgótarját ki kellett üríteniük. Így végződött az utolsó csehszlovák kísérlet, mellyel Beneš és politikustársai megpróbálták a békekonferencia által meghúzott szlovák–magyar határvonalat megváltoztatni. Jellemző momentum, hogy Beneš Csehszlovákia hűségére hivatkozva arra kérte Clemenceau-t, tegye lehetővé, hogy az osztozkodás során Csehszlovákia is megkapja részét a háborús zsákmányból, amelyhez a románok Budapest megszállásával hozzájutottak.⁸⁵

JEGYZETEK

1. Az angol béke-előkészületekről átfogó képet ad Arday Lajos: *Térkép csata után. Magyarország a brit külpolitikában 1918–1919* (Budapest, Magvető Kiadó, 1990, 128–133. p.) c. műve.
2. A hét füzetet az angol külügyminisztérium 1920-ban nyilvánosságra hozta, a füzetek nyomtatásban megjelentek és eljutottak a fontosabb szakkönyvtárakba (lásd Prothero, G. W. (ed.): *Peace Handbooks*. London, Great Britain Foreign Office, Historical Section, 1920), jelen tanulmányhoz ezen kiadványokat használtuk fel.
3. Arday i. m. 129.
4. Prothero: i. m. 3. köt. 16. p.
5. Prothero: i. m. 3. köt. 6–7. p.
6. Prothero: i. m. 3. köt. 47–48. p.

7. Prothero: i. m. 3. köt. 23–24., 47. p.
8. Arday: i. m. 131. p.
9. Arday: i. m. 123–124. p.
10. Laurence Emerson Gelfand amerikai történész önálló kötetet szentelt a témának (*The Inquiry. American Preparation for Peace 1917–1919*. New Haven, Yale University Press, 1963).
11. Charles Seymour tevékenységéről lásd emlékiratait (*The Intimate Papers of Colonel House. Arranged as a narrative by Ch. Seymour*. Vol. 1–2. Boston and New York. 1926–1928).
12. Gelfand: i. m. 202–206. p.
13. A francia dokumentumot ismerteti Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1984, 57–58. p.
14. Idézi Ormos i. m. 57–58. p.
15. Uo.
16. L. Nagy Zsuzsa: Itália és Magyarország a párizsi békekonferencia idején. In Romsics Ignác (szerk.): *Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 1995, 83–84. p.
17. Erről bővebben lásd L. Nagy Zsuzsa: Az olasz érdekek és Magyarország. *Történelmi Szemle*, 7. évf. (1965) 2–3. sz.; továbbá René Albrecht-Carrié: *Italy at the Paris Peace Conference*. New York, Columbia University Press, 1938.
18. L. Nagy Zsuzsa: *Itália és...* 85. p.
19. Harold Nicholson: *Peacemaking 1919*. London, Constable, 1945, 272. p.
20. Csehszlovákia határainak megszületéséről az angolszász szakirodalomban két fontos feldolgozás született. Perman, Dagmar: *The shaping of the czechoslovak state*. Leyden, EJ Brill, 1962 (a csehszlovák–magyar határ meghúzásáról lásd 121–155., 213–227. oldalakat); ill. Strickland, Roscoe Lee Jr.: *Czechoslovakia at the Paris peace conference*. PhD-disertation. Minneapolis, 1958.
21. A február 27-i ülés jegyzőkönyvét lásd Ormos Mária–Ádám Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1918–1919*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1999, 154–158. p.
22. Ormos Mária–Ádám Mária (szerk.) 157. p.
23. Nicholson: i. m. 273. p.
24. A március 3-i ülés jegyzőkönyvét lásd Ormos Mária–Ádám Mária (szerk.) 165–170. p.
25. Nicholson: i. m. 273–280. p.
26. A március 4-i ülés jegyzőkönyvét lásd Ormos Mária–Ádám Mária (szerk.) 165–170. p.
27. Ormos Mária–Ádám Mária (szerk.) 171–172. p.
28. A március 5-i ülés jegyzőkönyvét lásd Ormos Mária–Ádám Mária (szerk.) 172–176. p.
29. A március 7-i ülés jegyzőkönyvét lásd Ormos Mária–Ádám Mária (szerk.) 177–182. p.
30. A március 8-i ülés jegyzőkönyvét lásd Ormos Mária–Ádám Mária (szerk.) 184–186. p.
31. A vasútvonalak szerepéről a határok meghúzásában lásd Palotás Zoltán: *A trianoni határok*. Budapest, Interedition, 1990, 37–57. p.; továbbá Majdán János: A vasutak szerepe a határ kialakulásában. In Pásztor Cecília (szerk.): *„...ahol a határ elvált”. Trianon és következményei a Kárpát-medencében*. Balassagyarmat–Várpalota, 2002. /Kárpátia könyvek./
32. Hronský, Marian: A második demarkációs vonal, valamint az 1919. június 12-ei szlovák–magyar végleges határ a cseh–szlovák javaslatok és követelések tükrében. In Pásztor Cecília (szerk.): *„...ahol a határ elvált”. Trianon és következményei a Kárpát-medencében*. Balassagyarmat–Várpalota, 2002, 195. p. /Kárpátia könyvek./
33. Nicholson i. m. 283. p.
34. Hronský, Marian: *Boj o Slovensko a Trianon 1918–1920*. Bratislava, Národné literárne centrum, 1998, 215–216. p.

35. Klofáč memorandumát ismerteti Boros Ferenc: *Magyar–csehszlovák kapcsolatok 1918–1921-ben*. Budapest, Akadémia Kiadó, 1970, 69. p.
36. Ormos i. m. 200. p.; Hronský: i. m. 160–161. p.
37. Foch szerepéről lásd még Perman i. m. 215. p.
38. Ormos: i. m. 200–201. old.
39. Boros: i. m. 70. p.
40. A levelet teljes terjedelmében lásd Ormos Mária–Ádám Mária (szerk.): i. m. 222–224. p.
41. Ormos Mária–Ádám Mária (szerk.): i. m. 222. p.
42. A *Times*-cikket ismerteti Arday: i. m. 193–194. p.
43. Idézi Arday: i. m. 189–192. p.
44. Idézi Arday: i. m. 188. p.
45. A „Négy Nagy” március 29-i tanácskozásának jegyzőkönyvét magyarul lásd Litván György (szerk.): *Trianon felé*. Budapest, MTA Történelemtudományi Intézete, 1998, 19–21. p.
46. A „Négy Nagy” március 31-i tanácskozásának jegyzőkönyvét magyarul lásd Litván (szerk.) i. m. 21–26. p.
47. Smuts tábornok missziójáról a feldolgozások közül fontos megemlítenünk Ormos: i. m. 227–237. p.; továbbá Arday: i. m. 197–210. p.; Deák, Francis: *Hungary at the Paris Peace Conference*. New York, Howard Ferting, 1972, 65., 431–433. p.
A Smuts-misszió dokumentumait lásd Karsai Elek: *Iratok a Smuts-misszió történetéhez. Levéltári Közlemények*, 38. évf. (1967) 2. sz. 238–242. p.; továbbá a *Jegyzékváltás Smuts tábornok és a tanácskormány között* című dokumentumot közli Ormos Mária–Ádám Mária (szerk.): i. m. 274–275. p.
48. Deák, Francis: i. m. 431–433. p.
49. Lloyd George: *The truth about the peace treaties*. 2. kötet. London, 1938, 941. p.
50. Ormos: i. m. 202. p.; Deák, Francis: i. m. 65–66. p.
51. A május 5-i ülés jegyzőkönyvét lásd Ormos Mária–Ádám Mária (szerk.): 283–286. p.
52. Nicholson: i. m. 360. p.
53. Ormos Mária–Ádám Mária (szerk.): i. m. 283. p.
54. Šolle, Zdeněk: *Masaryk a Beneš ve svých dopisech z doby pařížských mírových jednání v roce 1919*. 2. zv. Praha, Archiv Akademie ved ČR, 1993, 39. dok. 218–220. p.
55. Az ún. második demarkációs vonalról: bővebben lásd Hronský: *A második demarkációs... 197–198. p.*
56. Ormos: i. m. 220–221. p.
57. A hadieseményekről lásd Breit József: *A magyarországi 1918–19 évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története*. Budapest, Grill, 1929; továbbá Král, Václav: *A csehszlovák burzsoázia intervenciós háborúja a Magyar Tanácsköztársaság ellen*. Bratislava, 1956. Megjegyzésképp felhívjuk a figyelmet, hogy Král nyelvezete erősen elavult.
58. Král: i. m. 96. p.
59. A Legfelsőbb Tanács üléseinek jegyzőkönyveit lásd *Paper relating to the relations of United States 1919 the Paris Peace Conference*. Vol. 1–12. Washington, Government Printing Office, 1942–1947 (a továbbiakban *PPC*). A június 7-i ülésének jegyzőkönyvét lásd 6. köt. 240–251. p.
60. Az üzenetet lásd Ormos Mária–Ádám Mária (szerk.): i. m. 297–298. p.
61. Kun Béla táviratát lásd Ormos Mária–Ádám Mária (szerk.): i. m. 298–299. p.
62. A Legfelsőbb Tanács június 9-i ülésének jegyzőkönyvét lásd *PPC* 6. köt. 254–258. p.
63. *PPC* 6. köt. 258. p.
64. A Legfelsőbb Tanács június 10-i ülésének jegyzőkönyvét lásd *PPC* 6. köt. 281–289., 320–325. p.
65. Beneš ezen állításával összecseng Masaryk 1919. április 7-én írt levele, mely szerint Foch volt az aki megállapította a demarkációs vonalat lásd Šolle: i. m. 214–217. p. 38. dok.
66. *PPC* 4. köt. 803–814. p.
67. *PPC* 4. köt. 821–826. p.

68. *PPC* 6. köt. 411–412. p.
69. Kun Béla június 16-i táviratát lásd Ormos Mária–Ádám Mária (szerk.): i. m. 305–306. p.
70. Ormos: i. m. 307. p.
71. *PPC* 6. köt. 513. p.
72. *PPC* 6. köt. 550., 552–556. p.
73. *PPC* 6. köt. 706–707. p.
74. Ormos: i. m. 309. p.
75. *PPC* 7. köt. 220–228. p.
76. *PPC* 7. köt. 59–61. p.
77. *PPC* 7. köt. 103–108. p.
78. Kral: i. m. 268–269. p.
79. *PPC* 7. köt. 178–179. p.
80. *PPC* 7. köt. 198–200. p.
81. Boros: i. m. 90. p.
82. Uo.
83. Idézi Boros: i. m. 91. p.
84. A részletekről lásd Boros: i. m. 91–92. p.
85. Král: i. m. 279. p.

LÁSZLÓ GULYÁS

THE ISSUE OF THE HUNGARIAN–SLOVAK BORDER AT THE VERSAILLES PEACE CONFERENCE
(PART 2)

DISCUSSIONS ON THE CZECHOSLOVAK TERRITORIAL CLAIMS

At the Versailles Conference the Supreme Council established a committee for the examination of Czechoslovak territorial claims. During the discussion of the Czechoslovak territorial claims a very sharp debate emerged concerning the Czechoslovak-Hungarian border, mainly in connection to the Csallóköz. Beneš referring to the situation of railway lines and the importance of the Duna pier intended to define the border of the two countries more to the south from the present border. Although the final declaration of the decision was strongly hindered by the Béla Kun-like take-over in 21st March in Hungary.

The Béla Kun-like power take-over on 21st March 1919 enable another new opportunity for Beneš to oppose to the decision of the committee. The declaration of the Soviet Republic provided a perfect opportunity for the Czechoslovak politicians that under cover of the fight against Bolshevism to pull another new territories from Hungary. Beneš beside the diplomatic channels used his old well-proven gun, the press. The native political partners of Beneš reached again for the tool of fait accompli, on 20th March they passed a resolution that if it is necessary, the new demarkation line requested by them is to be occupied by gun. After the Romanians on 16th April began intervention against Hungary without any antant request, the Czechoslovak government decided that without French invitation, it starts the attack. Although at the territory of Salgótarján they faced sharp resistance. The Hungarian troops went into offensive, the so-called North Campaign of the Red Army was set in consequence of which the Czechoslovak units were forced back behind the demarkation line.

Despite the expectations Béla Kun's government seemed to be ready for any discussions concerning a peaceful arrangement. Béla Kun's answer cancelled the legal bases of a concentrated army attack. The Supreme Council on 12th June accepted the Czechoslovak-Hungarian borderline proposed by the Council

1956 szlovákiai magyar vonatkozású forrásai

Az 1956-os magyar forradalom szlovákiai és ezen belül szlovákiai magyar vonatkozásai a legutóbbi időkig feltáratlanok voltak. A forradalom kerek, 50-éves jubileumának köszönhetően az utóbbi egy-két évben ez szerencsére már nincs így, s sorra jelennek meg a témát érintő tanulmányok. Ebben a folyamatban tölt be nem lebecsülendő szerepet a *Fórum Társadalomtudományi Szemle* jelen száma.

A forradalom szlovákiai visszhangjával foglalkozó legújabb kutatások igazolták azt, amit korábban csupán sejteni lehetett, illetve amiről a visszaemlékezők eddig csak négy szemközt beszéltek, miszerint a szlovákiai magyarok rendkívüli figyelemmel és őszinte szimpátiával figyelték a forradalmi eseményeket. A forradalmi Magyarország melletti nyílt kiállásról a korabeli csehszlovákiai viszonyok között azonban szó sem lehetett. Ezt nemcsak a rendőri terror és a határszélre felvonuló katonaság jelenléte akadályozta meg, de az a bénultság is, amely a magyar kisebbséget a hontalanság éveinek jogfosztottsága után pár évvel még mindig jellemezte. A deportálások, a lakosságcsere és a nacionalista indíttatású népbírósági perek által a természetes vezetőitől (a falusi gazdáktól, a pozsonyi és kassai városi polgárságtól, valamint a két háború közötti közéletben aktívan fellépő értelmiségtől) megfosztott és megfélemlített kisebbség nyíltan nem fejezhette ki véleményét. Ehelyett szimbolikus cselekedetekhez folyamodott: több település templomában felhangzott a magyar nemzeti himnusz, mások nemzetiszín szalagot helyeztek a világháborús hősök sírjaira vagy gyászszalag viselésével jelezték, hogy mit éreznek november 4. után.

A sztálinista csehszlovák államban nem működtek, nem működhettek a nyilvánosság ma ismert csatornáit. Így ezek a cselekedetek többnyire a sajtó által elhallgatva, visszhangtalanul hullottak a feledés homályába. Vagyis nem teljesen, hiszen szerencsére a máig közöttünk élő szemtanúk, illetve a belügyi szervek gondos jelentései megőrizték ezeknek az eseményeknek a nyomait.

A szlovákiai magyar nyilvánosság elé csak a CSKP ideológiai felelősei által kidolgozott, illetve a cenzorok által engedélyezett hírek, kommentárok és felhívások juthattak el. A forradalom elleni ideológiai háborúból és a lakosság szándékos félrevezetéséből az *Új Szó* is kivette részét. A napilapnak – és más szlovákiai magyar lapnak is – több olyan külökiadása is megjelent, amelyet Magyarországra juttattak át (legtöbbször épp szlovákiai magyarok), és amelyek a Szovjetunió és a szocializmus melletti propagandát szolgálták. De az *Új Szó* – „rendes” – szlovákiai kiadásai is ha-

sonló hangnemben szóltak az eseményekről, s csupán a CSKP hivatalos irányvonalaival összhangban lévő anyagokat közöltek. Szinte naponta jelentek meg a lapokban a különböző munkáskollektívák, társadalmi szervezetek magyarországi eseményekkel kapcsolatos állásfoglalásai. Ezekben, mint például az érsekújvári Elektrosvit magyar dolgozóinak levelében hűségnyilatkozatot tettek a csehszlovák párt és állam mellett, másrészt viszont igyekeztek elhatárolni az itteni magyar közösséget a magyarországi dolgozóktól. De hasonló szándék tükröződik a többi itt leközölt dokumentumban is.

A korabeli lapokból itt összegyűjtött és közzétett dokumentumok természetesen nem tükrözik, tükrözhetik a szlovákiai magyarok véleményét, mint ahogyan a pozsonypüspöki, csallóközarányosi, gútai stb. magyar fiatalok nevében írt levél sem a csallóközi ifjúság gondolatait fejezte ki. A közölt dokumentumok közé bekerült a Csemadok KB elnökségének október 29-i felhívása is, amely „szép” példája a hatalmat kiszolgáló szervilizmusnak. A Csemadok-nyilatkozat sablonos szövege azonban önmagán túlmutató jelentőséggel bír, hiszen katalizátora volt a Csemadok-tagok között kialakult felháborodáshullámnak. A csemadokosok ezreit – falusi műkedvelőket, városi értelmiséget, munkásokat és parasztokat – ugyanis élesen el kell különíteni akkori vezetőitől, s 1956-ot illetően is találó a két Csemadokról szóló elmélet. A Csemadok KB elnöksége által képviselt „hivatalos Csemadok”-kal szemben a Csemadok-alapszervezetek tagsága lelkesen fogadta a pesti forradalmat.

A dokumentumok közé bekerült egy más jellegű írás is, a koloni Sándor János helytörténeti munkája. Noha ebben az esetben nem eredeti forrásról van szó, a Sándor János által leírtak mégis forrásértékűek és egyben példaértékűek is. Forrásértékűek, hiszen korabeli szemtanúk és levéltári források megszólaltatása által hiteles és egyben megdöbbentő képet nyújtanak a korabeli viszonyokról. Példaértékűek, hiszen megmutatják, hogy a helytörténetírás eszközei segítségével is születhetnek értékes és egy-egy tudományos problémát előrelendítő munkák.

Simon Attila

A csallóközi fiatalok levele a magyar ifjúsághoz

Fiúk és leányok!

A magyar nép nehéz perceit éli. Magyarországon ellenforradalmi erők garázdálkodnak. Kezükhöz vér ragad. A dolgozó nép legjobb fiainak vére. Anyák és gyerekek vére. Megsemmisítik a munkások és parasztok munkájának eredményét. Mit akarnak ezek a gyilkosok? Nem, számunkra nem a szabadságról, a dolgozó nép szabadságáról van szó, nem a munkások békés életéről, nem a parasztok és dolgozó értelmiség nyugalmaról, hanem a kapitalista szabadságról, a dolgozó becsületes emberek kizsákmányolásáról és nyomorba döntéséről. Azt akarják, hogy a gyárosok, a bárók és a földbirtokosok ismét meggazdagodjanak a dolgozó nép vérén és kérges tenyerén. A gyűlölt Horthy-rendszert akarják ismét visszaállítani, a fehér gárdisták véres terrorját.

Nézheti-e tétlenül egyetlen becsületes fiatal is piszkos tetteiket? Nem, nem nézheti! Az ellenforradalmárok megvadult tettei megbotránkozást váltottak ki minden becsületes emberben, nemcsak a Magyar Népköztársaságban, hanem minden békeszerető államban. Csehszlovákiában nincs egyetlen fiatal, egyetlen fiú, egyetlen lány sem, aki a legnagyobb megbotránkozással el ne ítélné eme aljas bandák piszkos tetteit, amelyek nem félnek rátenni piszkos karmaikat a magyar nép vívmányaira.

Pozsonypüspöki, Csallóközarányos, Gúta, Dunaszerdahely, Nagymegyér, és a többi helységek, faluk magyar ifjúsága a legnagyobb felháborodással figyeli ezeknek az aljas elemeknek a provokációit és a dolgos magyar nép félrevezetését. Ne hagyjátok magatokat letéríteni a szocializmus építésének útjáról! Sorakozzatok fel a vérontás befejezéséért küzdő harcosok első soraiba és segítsétek a Magyar Dolgozók Pártját és a magyar népi kormányt az ellenforradalmi erők végleges felszámolásában és a békés építőmunka megkezdésében!

Csallóköz magyar ifjúsága

Új Ifjúság, 1956. október 28., 2. p.

A két Komárom az események tükrében

Csak egy híd és a Duna kék szalagja választja el egymástól a két Komáromot, és mégis ez a két város ma két világot jelent. Az egyik, a déli oldalon, a magyarországi feszültség légkörében él, míg a másik, a csehszlovák északi oldalon a békés építés útját járja. Nem lehet azonban azt állítani, hogy a mi Komáromunk érzéktelenül nézi a túloldalon lejátszódó eseményeket. Erről tanúskodnak azok a gyűlések, melyeket a magyarországi események megvitatására rendeztek csaknem minden komáromi munkahelyen. Arról, hogy milyen álláspontot foglaltak el ebben az ügyben, világosan beszélnek a gyűléseken hozott határozatok. Íme az egyik:

„Mi, a komáromi Magyar Területi Színház tagjai elkeseredéssel figyeljük az ellenforradalmi reakciós elemek garázdálkodását Magyarországon. Szilárdan hiszünk a magyar nép egészséges erőiben és győzelmében a szocialista építés és a magyar nép szabadságának ellenségei felett. Tudjuk, mit akarnak ezekkel a zavargásokkal elérni ellenségeink, és azt is tudjuk, mit jelent számukra a Szovjetunió barátsága. Ezért ígérjük, hogy még szorosabban zárjuk össze sorainkat pártunk és kormányunk mögött és kitartóan fogunk küzdeni a szocializmus győzelméért. Nem engedjük meg, hogy e céltól eltérítsenek minket, hűek maradunk az emberiség haladása szent ügyéhez és a proletár internacionalizmus szelleméhez. Támogatjuk a magyar népnek hazájához, népéhez és a szocializmushoz hű forradalmi erőit hősiek harcukban az ellenforradalmi puccsistákkal szemben.”

A Komáromi Járási Nemzeti Bizottság dolgozói, akik a járás békés építő munkáját irányítják, szintén gyűlésen vitatták meg a magyarországi eseményeket.

„Ezekben a tragikus napokban – írják többek között –, amikor Magyarországon munkások és parasztok vére ömlik, a legnagyobb határozottsággal biztosítjuk Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságát, hogy híven teljesítjük a X. párt-

kongresszus és az országos pártkonferencia határozatait. Hazánkban szorosan együttműködve felszabadítóinkkal, a Szovjetunióval, megvalósítjuk a nemzetközi munkásmozgalom ideáljait – a szocializmust.”

„Meg vagyunk győződve arról, hogy Magyarország dolgozó népe halálos csapást mér a hazai és nemzetközi reakcióra, és a párt és a kormány köré tömörülve megvédi a magyar népi demokrácia vívmányait” – diktálták tollba a határozatot a komáromi XI. éves középiskola tanárai és alkalmazottai.

A magyarországi eseményekre élénken reagáltak a járás parasztjai is. Az elsők között ültek össze közös megbeszélésre a Komáromi Állami Birtok dolgozói. Határozatukban ezt írják: „Hisszük, hogy a magyar munkásosztály a parasztsággal és az értelmiségi dolgozókkal karöltve rendet teremt hazájában és igazságos ítéletet hoz az ellenséges népellenes elemek felett. Ezekre a tragikus eseményekre ez a válaszuk: Még éberebben fogunk őrködni népi demokráciánk vívmányai felett és minden erőnkkel azon leszünk, hogy a ránk bízott feladatokat – ezekben a napokban az őszi munkálatokat– idejében és sikeresen elvégezzük és így erősítsük hazánk gazdasági erejét.”

S mit csinálnak a komáromi hajógyár munkásai? Még talán nagyobb lendülettel dolgoznak az Izmail szovjet vontatóhajó javításán, melyet terven felül és 5 nappal a vállalt határidő előtt akarnak befejezni. Ebben a munkában segítségükre van a hajó szovjet legénysége, mellyel – éppen úgy, mint hazánk felszabadításánál a szovjet katonákkal – sikeresen együtt dolgoznak. Ők is megtárgyalták a magyarországi eseményeket és a fent említett munkafelajánlást is a szomszédos Magyarországon a terrorista csoportok népellenes tettei elleni tiltakozásul vállalták.

Munkás, paraszt és értelmiségi dolgozók egyformán válaszoltak a szomszédos Magyarországon lejátszódó véres eseményekre. Még szorosabbra fűzik a munkás–paraszt és értelmiségi dolgozók egységét, hazánk gazdasági és politikai erejének növelésére és népi demokráciánk további erősítésére.

Gajdács Irén

Új Szó, 1956. október 31., 5. p.

A Csemadok Központi Elnökségének felhívása

Ezekben a napokban véres, tragikus események színhelyévé vált a szomszédos Magyar Népköztársaság. A népi demokrácia esküdt ellenségei a nyugati imperialistáktól támogatva, meg akarják semmisíteni a szocializmus vívmányait, meg akarják dönteni a munkások és parasztok hatalmát. Embertelen gyűlöletükben el akarják pusztítani mindazt, amit Magyarország dolgozói az ország felszabadítása óta építettek. Barbár cselekedeteikkel veszélyeztetik a magyar nép szabadságát, amiért a magyar nemzet legjobb fiai és a Nagy Honvédő Háború idején a szovjet nép hősei életüket áldozták.

Az emberi mivoltukból kivetkőzött bestiák a fasiszták módszereihez híven, ártatlan embereket gyilkoltak és a magyar nemzet legdrágább hagyatékát, a Nemzeti Múzeumot a lángok martalékává tették.

Újra gyárosokat, földbirtokosokat, bankárokat, grófokat és bárókat akarnak a felszabadított magyar munkás, paraszt és értelmiség nyakára ültetni.

A Csemadok központi elnöksége mélységesen elítéli a nemzetközi reakcióval szövetkezett ellenforradalmi bandák népellenes kísérleteit és szolidaritást vállal mindazokkal az öntudatos magyar munkásokkal, parasztokkal és értelmiségi dolgozókkal, akik hősiesen védik a népi demokrácia, a szocializmus magyarországi vívmányait. Hisszük, hogy ez a harcuk győzelemmel, az ellenforradalmi bandák teljes megsemmisítésével végződik.

Mi, csehszlovákiai magyar dolgozók, a Csehszlovák Köztársaság szabad és egyenjogú polgárai hűséggel tömörülünk pártunk, Csehszlovákia Kommunista Pártja és a népi demokratikus kormányunk köré, amely az SZKP XX. kongresszusa és az országos pártkonferencia szellemében minden ténykedésével előmozdítja iparunk és mezőgazdaságunk fejlődését, hazánk népei életszínvonalának állandó emelkedését.

Hűségünk és hazafiságunk élénk bizonyítéka az a lelkes törekvés, melyet hazánk dolgozói fejtenek ki nemzetgazdaságunk, de különösen a szocialista mezőgazdasági termelés növelése érdekében, amit az is igazol, hogy falvainkban a szövetkezetek állandóan szilárdulnak és újabb egységes földműves szövetkezetek alakulnak.

Meggyőződésünk, hogy az út, amelyen haladunk helyes és valamennyiünk javát szolgálja. A közös cél szilárdabbá kovácsolja hazánk népeinek egységét, a Szovjetunióhoz fűződő megbonthatatlan barátságunkat és biztosítja hazánk minden nemzetiségű dolgozója számára a szabadságot és az emberhez méltó életet.

Csehszlovákiai magyar dolgozók!

E tragikus napokban szükséges, hogy még odaadóbban, még határozottabban tömörüljünk a Nemzeti Front és annak vezető ereje, Csehszlovákia Kommunista Pártja köré, erélyesen utasítsuk vissza a külföldi reakció minden olyan kísérletét, amely hazánk népei egységének gyengítésére, a szlovák és a magyar nép barátságának megbontására irányul. Ápoljuk és védelmezzük felszabadítónkhoz, a nagy Szovjetunióhoz fűződő szövetségünket és barátságunkat, amely a szocializmus építését és a békét szolgálja.

A nagy szovjet nép iránt érzett őszinte ragaszkodásunkat juttassuk kifejezésre a közeledő csehszlovák–szovjet barátság hónapjában is, hogy igazoljuk hűségünket a lenini eszmékhez, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom vívmányaihoz. Adjuk tanújelét annak, hogy nincs olyan erő, amely meg tudná bennünk ingatni a szocializmus győzelmébe vetett hitünket, és meg tudná bontani a szovjet néphez fűződő őszinte barátságunkat.

Bratislava, 1956. október 29.
Csemadok Központi Elnöksége

Új Szó, 1956. október 30., 2. p.

Együttérzünk mindazokkal, akik védik a szocializmus ügyét

Hazánk dolgozói – köztük Csehszlovákia magyar polgárai is – egyöntetűen mélységes együttérzéssel figyelik a szomszédos Magyarországon a szocializmushoz, a népi demokráciához hű dolgozóknak hazafias lankadatlan harcát a nép országát romba dönteni akaró ellenforradalmi banditák ellen.

Szerkesztőségünkbe több határozatot küldtek be a Csemadok tagjai. Az egyikben a Csemadok bratislavai kerületi elnöksége a következőket írja: „Bennünket, csehszlovákiai magyar dolgozókat nem tévesztenek meg azok a hangok, amelyek a nyugati rádióban elhangzanak és igyekeznek a magyarországi ellenforradalmi bandák véres cselekedeteinek olyan színezetet adni, hogy az a magyar nép nemzeti harca. Mi jól tudjuk, hogy a magyarországi események a külföldi reakciók kísérletei, amelyekhez eszközül felhasználták a Magyar Népköztársaságból külföldre menekült hazaárulókat és a belföldi reakciót. Mi együttérzünk mindazokkal az öntudatos magyar munkásokkal, paraszttal és értelmiségi dolgozókkal, akik hősiiesen védik a nép vívmányait.”

„A Kassai kerületben élő magyar dolgozók – írják levelükben a Csemadok kerületi elnökségének tagjai – vállalva harcolnak hazánk többi dolgozóival együtt pártunk és kormányunk határozatainak teljesítéséért. Biztosítjuk pártunkat és kormányunkat arról, hogy az országos pártkonferencia határozatainak szellemében még inkább fokozni fogjuk munkánk lendületét, amely elősegíti népi demokratikus rendszerünk továbbfejlődését, dolgozóink egységének és a tartós békének megszilárdítását.”

Érsekújvárott a Csemadok kerületi szervezetének rendezésében megtartott kerületi sajtóértekezlet résztvevői ezt írják határozatukban: „Mi, a Nyitrai kerület magyar dolgozói szilárdan állunk pártunk és kormányunk mellett. Erről tanúskodik az a tény is, hogy néhány nappal ezelőtt a surányi járás Pozba községben és a közelmúltban Oroszkán, Pathpusztán a földművesek új efszt alakítottak.”

„Kulturális népnevelő munkánkkal állhatatos harcot folytatunk minden népellenes irányzat ellen. Ápoljuk hazánk népeinek testvériségét és a nagy szovjet nép iránti barátságunkat és hűségünket. Soha meg nem feledkezünk arról, hogy szabadságunkat, kizsákmányolástól mentes, egyre szépülő életünket felszabadítónknak és nagy szövetségesünknek, a Szovjetunióknak köszönhetjük” – írják határozatunkban, a Csemadok Banská Bystrica-i kerületi értekezletének résztvevői.

Új Szó, 1956. november 1., 2. p.

Ez a mi népünk

Az elmúlt napokban aggódva figyeltük a magyarországi eseményeket, s az ellenforradalmárok szörnyű gattetteinek hallatára ökölbe szorult a kezünk. Nem inogtunk meg. Szilárdak voltunk. Egy emberként sorakoztunk fel pártunk és a kormányunk mellé. S most, hogy meghallottuk a nagy fordulat híret, hogy győzött Magyarország munkásainak és parasztjainak forradalmi ereje, nagy volt az örömünk.

Győzött a párt, újra diadalmaskodott a szomszédságunkban az az eszme, mely épp ma 39. esztendeje indult el dicső útjára, hogy az emberiségnek megértést, békét, jólétet adjon és elhozza a legfontosabbat, a szabadságot. Ez a hír csak bizonyítja állásfoglalásunk helyességét, bizonyítja azt, hogy sosem szabad egy pillanatra sem megtorpanni, elveszíteni a párt iránti bizalmat, hűséget. A mi hitünk törhetetlen! Mi a párttal – a párt velünk! – ez a győzelem záloga. Ezt hirdeti a cseh és szlovák néppel együtt az itt élő magyarság is. Csak egy kis példa erre a sok közül:

Egy negyed óra leforgása alatt négy táviratot hoztak a szerkesztőségünkbe. Dunaszerdahelyről, Rimaszombatból, Kassáról és Szepsiből.

Dunaszerdahelyről a Jednota, a fogyasztási szövetkezet dolgozói tudósítanak bennünket, hogy a Nagy Október 39. évfordulójának tiszteletére és a magyarországi forradalmi munkás-paraszt kormány megalakulásának örömeire tíz nappal előbb teljesítik évi tervüket.

Kassáról a Húsfeldolgozó Üzem dolgozói írják: pártunk és kormányunk vezetésével, minden erejünkkel védik népi demokratikus vívmányainkat, hazánk biztonságát. Fogadalmukat tett is követi: december 23-ig teljesítik az évi tervüket.

Rimaszombatból és Kassáról a Csemadok szervezetektől kaptuk a hírt: „Mi, a csehszlovákiai dolgozók, akik a múltban a saját bőrükön tapasztaltuk a Horthy- és a fasiszta rendszer elnyomását, a munkanélküliség rémét, ezennel kijelentjük, hogy soha egy pillanatra sem tántorodunk meg, s pártunk vezetésével készek vagyunk megvédeni szocialista államrendszerünket minden felforgató tevékenységgel szemben. Egyre jobban elmélyítjük szeretetünket felszabadító és hatalmas szövetségünk, a Szovjetunió iránt. Mindenben követjük dicső pártunkat, teljesítjük határozatait, melyek mindenkor dolgozó népünk békés építő munkáját és életszínvonalunk állandó emelését szolgálják.”

Ezt tartalmazza a négy távirat – az a négy távirat, mely Dél-Szlovákia különböző részeiből percek leforgása alatt érkezett szerkesztőségünkbe. A véletlen műve ez? Nem! Nem lehet az, mert Dunaszerdahelyen és Kassán, Rimaszombatban és Szepsiben és mindenhol az egész országban egyet érez, egyet akar a nép – drága pártunkkal együtt építeni a szebb jövőt, népeink boldogságát, a szocializmust!

Ez a mi népünk!

(p-t)

Új Szó, 1956. november 7., 5. p.

Levél Magyarország bányászaihoz

Tisztelt Elvtársak, drága barátaink!

Az utóbbi napokban nyugtalansággal kísérik a mi kékkői szénbányánk közelében lezajlott és lezajló eseményeket. Vér folyt a magyar városok és faluk utcáin, tűzvész pusztított nem egy olyan üzemben és gyárban, mely az utóbbi években kérges munkáskezdek munkájából, verejtékéből épült fel. Beszélgetünk egymás között, megkérdezzük munkásainkat és a szövetkezeti tagokat: „Vajon szétverné-e lakásodat vagy hazádat, csupán azért, mert nem egyeztetek meg a családban?” Mindnyájan azt mondják: „Miért kell azonnal rombolni, ha azt más módon is el lehet intézni?!”

A kékkői szénbányák több dolgozója hosszú éveken át kötöttek Tatabányán, Dorogon és Salgótarjánon nőtt fel. Baráti kapcsolatainkon kívül vérrokonság is összefűz bennünket. Annál jobban fáj nekünk szerencsétlenségtek.

E napokban keményebben kezünkbe szorítottuk a villanyfűrókat, a csákányokat, kombájnaink még erőteljesebben vágják a szénrétegeket és a szállítókat tetőzötten töltjük meg szénrel. Napról napra további sok tonna szenet adunk terven felül, gya-

rapítjuk azt a 38 ezer tonnát, melyet az év eleje óta terven felül fejtettünk. Mindezt azért tesszük, hogy iparunk zavartalanul dolgozhasson, hogy többet fogyaszthassunk és teljesítsük azokat a gazdasági kötelezettségeket, melyeket hazánk hazáttal szemben vállalt. Az osztályharc tapasztalataira hivatkozva kérünk benneteket, fogjátok el azokat a felforgatókat és kalandorokat, akik tönkre akarnak tenni, meg akarnak fosztani benneteket közös munkátok gyümölcsétől.

1948 februárjában fegyvert fogva megvédelmeztük üzeinket a kizsákmányolók és kártevők ellen. Ti se hagyjátok kitépni kezetekből a fegyvert, a bányákat és a gyárakat. Gondoljatok arra, hogy azok, akik fogukat fenik e gyárakra fegyverrel rendelkeznek. Pusztá kézzel nem védelmezik meg őket!

Mi, a kékkői szénbányák dolgozói gondosan figyelemmel kísérjük pártunk és kormányunk politikáját. Napról napra meggyőződünk annak helyességéről. Elég, ha megemlékezünk arról, hogy az állami kiskereskedelmi árak ötszöri leszállítását megérettük emelkedő életszínvonalunkon. Bányászainknak csaknem a fele új házat épített és épít. „Ahogyan dolgozunk, úgy fogunk élni” – mondjuk egymásnak. És egymást nem csupán a szavak szerint ítéljük meg, hanem aszerint, ki hogyan dolgozik. Bennünket senki sem csap be a szabadságról és a demokráciáról való üres fecsegéssel, mert mindenkit aszerint ítélünk meg, hogy mi volt azelőtt, mit dolgozott, és mit csinál most.

Szívből kívánjuk nektek, hogy minél hamarább rendet teremtsetek mindazokkal, akik meggondolatlanul gyilkolnak, rombolnak, és meg akarnak fosztani benneteket a közösen létrehozott vívmányoktól. Ne engedjétek meg gyönyörű hazátok rombolását, ne engedjétek ki kezetekből üzeinket és a nép vagyonát. Tartóztassátok fel a gyilkosok, kalandorok és kizsákmányolók kezét. Olyan erőt képviseltek, amellyel minden kormánynak számolnia kell. Ezért ne adjatok semmit a demokráciáról és a szabadságról szavaló üres frázisokra, hanem győződjétek meg kik azok, akik e fázisokat hangoztatják, mit tettek a múltban és mit tesznek most.

Őrködjétek afelett, hogy bányáitok, üzeinket továbbra is a kezetekben maradjanak, s ne kíméljétek azokat, akik a tőkés és a bankárok országát akarják visszaállítani.

A Pótori Kékkő Szénbányák bányászai

Új Szó, 1956. november 1., 1. p.

„Mi, az érsekújvári Elektrosvit dolgozói ...”

Az érsekújvári Elektrosvitben csütörtökön műszakváltáskor gyűlésre jöttek össze az egyes részlegek dolgozói. Az üzemben a dolgozók legnagyobb része magyar nemzetiségű. A gyűléseken egyhangúlag elítéltek minden kísérletet, amely Magyarországon a népi demokratikus rendszer felforgatására irányul és határozatot fogadtak el, amelyet a CSKP KB-hez és a köztársaság kormányához intéztek. A határozatban többek között ezeket írják: „Mi, az érsekújvári Elektrosvit nemzeti vállalat dolgozói tudjuk, hogy kinek volt az érdeke Magyarországon a rend felborítása. Nagyon jól tudjuk, hogy a magyar nép nem akar és nem is akarhat zavargásokat. Ezért elítéljük a za-

vargások kezdeményezőit, akik nem lehettek mások, csupán a nép és a népi demokratikus rendszer ellenségei. Meggyőződésünk, hogy a magyar nép hazájában teljes rendet teremt és becsületes munkával a szocializmus útján újabb győzelmeket ér majd el.”

Az érsekújvári Elektrosvit dolgozói azon elhatározásukat, hogy a szomszédos Magyarország dolgozó népével még jobban megerősítik barátságukat, kötelezettségvállalással is kifejezésre juttatták, melyet a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 39. évfordulójának tiszteletére tettek. Az Elektrosvit-üzem e kötelezettségvállalás alapján a második ötéves terv első évének feladatait már december 19-re teljesíti.

Új Szó, 1956. október 26., 1. p.

1956 Kolonban

Az 1956-os magyarországi események idején én községi bíró voltam falumban, Kolonban. Az események nálunk is éreztették hatásukat. Csillogtak az emberek szemei, drukkoltak a magyaroknak, lélekben együtt voltak velük.

A pontos napra nem emlékszem, október 25-e vagy 26-a volt, amikor éjjel, úgy tíz óra tájban a járási párttitkárságra vitték a Helyi Nemzeti Bizottságok elnökeit és titkárait. Akkor mi az Aranyosmaróti járáshoz tartoztunk. A pártházat fegyveres milicisták (munkásörök) őrizték. Az elvtársakon észrevehető volt az ijedség, mert nagyon szelíden viselkedtek. Arra voltak kíváncsiak, milyen a hangulat a falvakban. Nálunk a magyarországi eseményekre reagáló szimpátiatüntetésre később, október 29-én került sor, így hát nem mondhattunk semmit. Arra nagyon jól emlékszem, hogy Jozef Malý, az Aranyosmaróti Városi Nemzeti Bizottság elnöke panaszkodott, hogy a város lakosai keresik a könyvesboltokban a magyar himnuszt, érdeklődnek, hol lehet azt beszerezni. Pedig Aranyosmarót szlovák város, mondta. A járási párttitkár magyarázta, hogy Magyarországon a nyugati imperialisták által szított ellenforradalom van, és ne higgyünk a Szabad Európa Rádiónak. Utasítottak, hogy a községházán a parancs visszavonásáig legyen éjjel-nappal telefonszolgálat, és minden rendkívüli eseményt azonnal jelezzük a pártbizottságnak. Arra már nem emlékszem, mennyi ideig tartott ez az intézkedés, de két-három hétig biztosan érvényben volt.

Amikor november 4-én jött a hír, hogy az oroszok lövik Budapestet, a falu megnémult. Hát ez is lehetséges? – néztek egymásra az emberek. Édesapám sírt, elfordult, hogy ne lássam könnyeit. Megvallom őszintén, én is könnyeztem.

Az október 29-i spontán tüntetésről csak másoktól értesültem. Annak komolyságát akkor éreztem, amikor néhányan az azon résztvevők közül jelezték, hogy kihallgatta őket a rendőrség. Egy héttel a történetek után, valószínűleg feljelentés következtében Szlovák József 37 éves, Vraniák Károly 52 éves, Balkó József 49 éves, Sándor István 47 éves, Bencz Mihály 43 éves koloni lakosokat letartóztatták, és csak háromnapos vizsgálati fogság után engedték őket haza az aranyosmaróti bírósági fogdából. Államellenes cselekedet és lázítás volt ellenük a vád. Az Aranyosmaróti járás 1960-ban megszűnt, a Nyitrai járáshoz csatolták, majd a rendszerváltás után újra járás lett. Talán ez az ide-oda tologatás okozta, hogy az elsőfokú bíróság perirata nem található a járásbíróság archívumában. Mivel azonban az ítéletet megfel-

lebbezték, így 1957. január 16-án újabb tárgyalásra került sor a Nyitrai Kerületi Bíróságon. A kerületi bíróság peranyagának fénymásolata nálam van, lássuk most ebből a lényegét:

Az aranyosmaróti népbíróság 1956. november 30-án a vádlottakat, Szlovák Józsefet, Vraniák Károlyt, Sándor Istvánt, Balkó Józsefet és Bencz Mihályt bűnösnek találja államellenes tevékenység büntetében, ezért Szlovák Józsefet három, Vraniák Károlyt és Sándor Istvánt két, Balkó Józsefet és Bencz Mihályt egy-egy hónapi szabadságvesztésre ítéli. Sándor István, Balkó József, Bencz Mihály, valamint a járási vádlóügyész az ítéletet megfellebbezték. Szlovák József és Vraniák Károly nem éltek fellebbezési jogukkal.

A kerületi bíróság a fellebbezési kérelemnek eleget téve megvizsgálta a megtámadott ítéletet, és azt teljes egészében megszüntette.

Indoklás

A vádlottak tevékenységének jogi szempontból való megítélésekor a kerületi bíróság megállapította, hogy az elsőfokú bíróság a bizonyítékok alapján helyes megállapításra jutott, és a vádlottak is beismerték bűnösségüket, ám tévesen járt el, mivel a vonatkozó törvényt módosításra került sor.

A vádlottak kétséget kizáróan elhangzott kijelentései és a magyar himnusz éneklése akkor, amikor Magyarországon a nemzetközi reakció, kihasználva a magyarok erős nemzeti érzékenységét, igyekezett megváltoztatni a népi demokratikus rendszert, és hatalomra juttatni egy kapitalista kormányt, akkor olyan személyeknek kell tekinteni a vádlottakat is, akik a magyar himnusz éneklésével meg egyéb demonstratív kijelentéseikkel igyekeztek kihasználni a magyarországi eseményeket arra, hogy provokálják a köztársasághoz lojálisan viszonyuló más magyar nemzetiségű személyeket is, valamilyen köztársasággellenes akciókra. Ezt az igyekezetüket látni azokban a hangos kiabálásokban, hogy: „Éljen Magyarország!”, „Éljen a szabadságharc!”, „Éljenek a magyarok!”. Más nemzetközi helyzetben ezek a kijelentések talán nem volnának számottevőek, de akkor, amikor Magyarországon az ellenforradalom harcolt a haladás ellen, és bestiálisan kínozza az embereket, nem lehet másként megítélni a kijelentéseket, mint egyetértést az ellenforradalommal, és ellenséges magatartás megnyilvánulásaként köztársaságunk iránt. Ezért a kerületi bíróság úgy tekinti a vádlottak viselkedését, hogy az kimeríti a köztársaság elleni lázítás büntetést, mivel az a vendéglőben, tehát nyilvános helyen, nagyszámú közönség előtt történt.

Ítélet

A kerületi bíróság a büntetőjogi törvény 81. §-a szerint az idézett törvény 30. számú paragrafusát alkalmazva, amely enyhítést tesz lehetővé, Szlovák Józsefet, Sándor Istvánt, Balkó Józsefet és Bencz Mihályt 2 hónapi, Vraniák Károlyt egy hónapi szabadságvesztésre ítéli. Az ítélet végleges, semmilyen további fellebbezésnek helye nincs.

A kerületi bíróság a vádlottak bűnrészességét úgy ítéli meg, hogy Szlovák József, Sándor István, Balkó József és Bencz Mihály egyenlő mértékben bűnösök, míg

Vraniák Károly aránylag rövidebb ideig tartózkodott a vendéglőben, és csak akkor tett kijelentéseket, amikor a többiek már hosszabb ideje tüntettek, ezért neki a bíróság mérsékeltebb büntetést szabott ki. Figyelembe véve az időpontot, amikor a vádlottak tettüket elkövették, a kerületi bíróság kimondja, hogy a büntetéseket végre kell hajtani a vádlottak átnevelése érdekében, valamint figyelmeztetésként mások számára, hogy óvakodjanak utánozni, elkövetni hasonló cselekedeteket.

Nyitrai Kerületi Bíróság, 2. ügyosztály
1957. január 16-án
Dr. Miroslav Ondráček

A helyességért felel
osztályvezető

[Olvashatatlan aláírás]

[Körbélyegző:] Nyitrai Kerületi Bíróság

A vádlottakat 1957. november 17-én tartóztatták le.

Szlovák József két hónapot ült a nyitrai fegyházban, Balkó József és Sándor István két hónapot a zselízi börtönben, Bencz Mihály két hónapot raboskodott Lipótvárott, Vraniák Károly egy hónapot Nyitrán.

Balkó Béla 80 éves koloni lakos így emlékezik az eseményekre:

„Akkor, 1956-ban én voltam a kocsmáros. Vasárnap este történt a dolog. Azt hiszem október 29-én volt. Estefelé, úgy nyolc óra tájban egy csoport ember jött be a kocsmába, voltak vagy nyolcan, tízen. Hogy honnan jöttek így egyszerre, nem tudom. A kocsmába kisebb helyiségében ültek asztalhoz. A nagyteremben vagy húsz-harminc ember lehetett [...] kártyáztak, iszogattak, szórakoztak. Az a csoport ott a kisebb szobában éljenezte a magyarokat, a forradalmat. Károly bácsi, aki szlovák ember volt, azt kiabálta jó szlovákos kiejtéssel, hogy: »Éljenek a magyarok, azok az igazi emberek!«, »Éljen Magyarország!« Aztán felálltak, és elkezdték énekelni a magyar himnuszt. Miskovics Janko bácsi, a kommunista pártelnök nem állt fel, pedig ő is velük, a csoporttal jött.

Sándor Pistyi bácsi nekiállt:

– Mi az, te nem állsz fel? Te nem tudod, hogy ez a magyar himnuszt? Felállni és vedd le a sapkád, ha a magyar himnuszt hallod!

Aztán csak úgy visszkézzel meglegyintette, leütötte fejről a sapkát. A himnuszt hallatán a nagyteremben lévők is felálltak, és énekeltek. Kihallatszott az utcára is, onnan is lehetett hallani a kiáltásokat, hogy: »Éljenek a magyarok!«

Pár nap múlva jöttem hozzám a titkosok, hogy mondjam el, mi történt, kik voltak ott, ki kezdte a himnuszt, ki ütötte meg a kommunista elnököt? De én azt mondtam, hogy nem tudom, nem láttam, csak hallottam, hogy énekelik a magyar himnuszt. Nékem felszolgálni, inkasszálni kellett, egyik helyiségből a másikba járni, vigyázni, hogy valaki el ne menjen fizetés nélkül.

Többet aztán már nem jöttek, nem kérdezgettek. Hallottam, hogy másokat is faggattak, kérdezgettek.

Megjegyzésként mondom, hogy további öt személyt is kihallgatott a rendőrség, de közülük már egy sem él, a perirat pedig nem tartalmazza vallomását.”

Özv. Szlovák Józsefné Balkó Anna 83 éves koloni lakos:

„Már nem nagyon emlékszem, de valamikor Mindenszentek után volt. Délután, úgy estefelé a szomszéd Dezső bácsi jött mondani, hogy ne várjam haza Józsit, mert elvitték a csendőrök. Nagyon megijedtem [...] Az uram suszter volt, Dezső bácsi is az volt, egy helyen dolgoztak Nyitrán.

– Hát miért vitték el?

– A himnusz miatt – mondta.

– Istenem, most mit fogok csinálni? Magamra maradtam három picinnyel. Egy nyolc éves lányka, egy három, meg egy egyéves gyerek. Rajtunk a tél és még tüzező sincs.

Bizony sokat ríttam, de az emberek vigasztaltak, segítettek. Lacino bácsi egy szekér fát is hozott tüzelőnek, teljesen ingyen. A gyerekek még nem fogták fel, mi történt, nem keresték az apjukat. A lányka, Rózsi, az már kérdezgette, hol az apja, de mondtam, hogy munkában van. Bizony, amikor hazajött a börtönből, a gyerekek féltek tőle, nem ismerték meg.

Hát olyan nagy bűn az, hogy énekelték a magyar himnuszt? Az volt az a nagy álamellenes cselekedet? Nagyon le volt soványodva. Azt mondta, hogy egy hétig nem tudott enni abból a rozsdás csajkából, amiben az ételt kapták.”

Vraniak Erika, Vraniak Károly unokája így emlékezik:

„Sajnos, én nem mondhatok semmit az eseményekről, hiszen ötvenhatban még a világon sem voltam. Boldogult apámtól hallottam emlegetni, hogy amikor nagyapám hazajött a börtönből, nagyon le volt soványodva, és sokáig nagyon idegesen viselkedett. Elolvastam a bírósági periratot, abból tudom, hogy mi történt 1956-ban.

Apám szlovák nemzetiségű volt, anyám magyar. A magyar himnuszt én is megtanultam, hiszen az olyan szép, mint egy imádság. Miért kell egy imádságért valakit elítélni?”

Özv. Balkó Teréz 66 éves koloni lakos, Balkó József lánya:

„November 17-én jött a körzeti csendőr a Helyi Nemzeti Bizottság titkárával, Lacika Janko bácsival, hogy elvigye apámat a börtönbe. A csendőr jól beszélt magyarul, úgy tudom, bédi lakos volt, Bede Lajosnak hívták. Azt kérdezte apámtól, hogy elmegy-e véle önként ellenállás nélkül, vagy megbilincselje? Erre nagyon jól emlékszem. Mi kilencen vagyunk testvérek. Hat fiú és három lány. Én akkor tizenhét éves voltam. Anyám nagyon sírt, engem is megríkatott. A legkisebb testvérem Rózsi, még csak olyan karon ülő kisbaba volt.

– Csak ez a kis angyalka vigasztal, ahogy rám mosolyog – mondta anyám. Apámat Nyitrára vitték a börtönbe, de ott csak nagyon rövid ideig volt, onnan Zselízre

vitték. A gyerekek már nagyok voltak, a ház körüli munkát és az állatokat is el tudták látni. Engem anyám még a szilveszteri és farsangi mulatságra sem engedett. A legrosszabb az volt, hogy karácsonykor nem lehetett velünk. Három hónapot volt a börtönben, februárban már hazajött.”

Balkó István 74 éves koloni lakos, Balkó József legidősebb fia:

„Apánkat az oroszok cukorgyárban dolgoztatták. A vagonokból kellett nekik a cukorrépat kidobálni. Valójában nem is tudom, hogy honnan tudtuk meg ezt, hiszen levélben nem írta meg, hogy ott van. Az öcsémmel, Lacival, januárban motorbiciklivel mentünk le Oroszkára. A cukorgyárba minden nehézség nélkül bejutottunk, de a rabokra vigyázó őr már a közelükbe sem engedett, hiába könyörögtünk neki. Köztünk és az őr között voltak a kisvasút sínei. Éppen jött a répás szerelvény, minket eltakart az őr elől. Ez csak olyan kis vonat volt, amely a földekről hozta a répat. Felugrottunk a mozdonyvezető mellé, úgy jutottunk egészen apánkig, és hála istennek beszélhettünk vele. Az őr nem látott meg minket. Ezzel a jóézésű mozdonyvezetővel jöttünk is ki a gyárból.”

Balkó Ferenc 54 éves koloni lakos, Balkó József legfiatalabb fia:

„Én akkor még csak négyéves voltam. Arra emlékszem, hogy amikor hazajött az apám, ott voltam a kertünk mögött az iskolánál, és nem ismertem meg őt. Ő kapott fel a karjaiba, hogy ő az apám.”

Balkó Jenőné Bencz Mária 68 éves koloni lakos, Bencz Mihály lánya:

„Ötvenhétben, november 24-én mentem férjhez, a nővérem Ilon szintén. Kettős lakodalom volt nálunk. Előtte egy héttel, november 17-én jött hozzánk a körzeti csendőrparancsnok Bede Lajos:

– Bencz bácsi, tudja mi újság? Le kell magát tartóztatnom. Eljön velem önként vagy hívjak segítséget?

– Hát, ha el kell menni, vigyen, nem ellenkezem. Ne adjak tromfot a kommunista bandának ellenkezésemmel – mondta apám.

Anyám nagyon rítt, meg mi is. Azt mondta, hogy most már nem lesz lagzi, hogyan volna az apátok nélkül. Apánk azt mondta, hogy már minden elő van készítve, a lagzit meg kell tartani. Majd ha hazajövök, újra csinálunk. A lagzit megtartottuk, de anyám a cigányokat elkergette, nem engedte muzsikálni.

Apánk nem hitte el, hogy a himnusz énekléséért be lehet csukni valakit.

– Nem öltem, nem raboltam, nem lehetek bűnös!

Amikor vagy két hónap múlva kiszabadult, újra összehívta mindazokat, akik lagziszak voltak, és megisméltődött a lakodalom.

Hát már azt az egyheti halasztást nem lehetett megadni, hogy apánk is ott lehessen két lánya esküvőjén?

Benček, a felvásárló, aki a hontigenteket hajtotta, jó érzésű, tisztességes szlovák ember volt. Annyit járt Kolonban, hogy már magyarul is megtanult egy kicsit. Mindig mosolyogta apánkat:

– Bencz bácsi, Bencz bácsi, kellett azt a magyar himnuszt magának énekelni? Apánk Lipótvártott volt becsukva, aztán mindig mosolyogva emlegette, hogy a Husákkal volt egy börtönben.

Nővérem Ilon, 1979-ben halt meg 42 éves korában.”

Tóthné, szül. Sándor Borbála 54 éves, Sándor István lánya:

„Idén már ötven éve annak, hogy az 1956-os forradalom nagyon sok magyar család életében a szabadság helyett gyászt, bánatot és félelmet hozott. Az én családomat is érintette a bánat és a félelem édesapám által. Sándor Istvánnak hívták, 1909-ben született Kolonban. Világéletében az erős magyar öntudata vezérelte, és mi is így nevelkedtünk. Amiért köszönet és hála neki!

A falu férfiainak találkozóhelyén, a helyi kocsmában rádión keresztül követték a forradalom eseményeit. Valamit tenni akartak, és szolidaritásként elénekelték a himnuszt. Természetesen ez nem maradt megtorlás nélkül. Mert besúgók és árulók mindig voltak és lesznek, ezt tapasztaljuk a magyarság történelme során. Ők is ennek az áldozatai lettek. Letartóztatták és börtönbüntetésre ítélték őket, mint a házára veszélyes elemeket. Édesapám két hónapot töltött a zselízi börtönben. Mondani se kell, hogy négy gyermeke és felesége ezt az időszakot nagyon megsínylette. Én, mint akkor alig 4 éves kislány vissza tudok emlékezni, az emlék a mai napig megmaradt bennem. Egy napon két csendőr jött apámért, és elvitték. Ezután édesanyámat csak sírni és intézkedni láttam. Egyedül maradt támasz és pénz nélkül. Miután apám hazakerült, többé nem beszéltünk erről a családban, éltük tovább a magunk egyszerű életét. Édesapám azért úgysem tudta magát meghazudtolni, de óvatossabb lett.

Minden nap az „igazmondó” külföldi rádiót, a Szabad Európát hallgatta. Lelke mélyén várta a csodát, Magyarország és hazánk szabadságát. A bársonyos forradalmat már sajnos nem érte meg. 1986-ban édesanyámmal egy napon távoztak el az élők sorából.”

Az 56-os magyar forradalom iránti szolidaritás gyönyörű megnyilvánulására került sor Lédecen is. Lédecen a búcsú napja Mindenszentek ünnepére esik, így azt mindig az utána való vasárnapon tartják. 1956-ban ez éppen november negyedikére esett. Szól a zene, folyik a táncmulatság a kocsmában. Tóth Feri bácsi, a Csema-dok helyi szervezetének akkori elnöke izgatottan siet a kocsmába, fellép a dobogóra a cigányok mellé, és remegő hangon mondja:

– Emberek, fiatalok! Az oroszok lövik Budapestet, tankokkal tiporják, gyilkolják a magyarokat, mi meg mulatunk? Hagyjuk abba a vigadozást, menjünk haza, és inkább gyászoljunk...

És a nép, a fiatalok szót fogadtak, abbahagyták a mulatozást, hazamentek gyászolni.

Nem kis dolog volt ez, ha belegondolunk, hisz a falvakon, legalábbis nálunk Zoboralján, a legnagyobb ünnep a búcsú napja, amikor három napon át ünnepel, vigad a falu, Lédecen ez elmaradt, 1956. november 4-én. Szomorú búcsú volt.

Tézisek a Csemadok VI. országos közgyűlésének elnökségi beszámolójához (Részlet)

I. A nemzetközi helyzet elemzése

A szomszédos Magyar Népköztársaságban azonban a nyugati imperializmus provokációi az 1956 évi októbervégi ellenforradalomhoz vezettek azért, mert az imperialisták a magyar dolgozó nép hatalmának megdöntéséért folyó harcukban hűséges szövetségesekre találtak nemcsak a széjjelvert osztályellenség körében, de a szovinizmus, a „nemzeti kommunizmus” hirdetőiben, osztály- és nemzetárulóknak, Nagy Imrében és az őt körülvevő szocialistaellenes nézeteket valló árulók személyében (Révai).

Az imperialisták abban bíztak, hogy a magyarországi ellenforradalom hatására zavarok lesznek a többi népi demokratikus országokban, így hazánkban is.

Az imperialisták, mint már nagyon sokszor, most is elszámították magukat.

Hazánk népeinek egysége talán még eddig soha nem jutott úgy kifejezésre, mint éppen a magyarországi ellenforradalom idején.

Mint azt Novotný elvtárs a CSKP KB első titkára a CSKP KB ülésén és Bacílek elvtárs az SZLKP közelmúltban megtartott kongresszusán kihangsúlyozta, a magyarországi ellenforradalom idején a csehszlovákiai magyar dolgozók jól megállták helyüket.

A szocializmus építése melletti harcos kiállásunkkal az ellenforradalmi elemekkel szembeni gyűlöletünk kinyilvánításán keresztül bebizonyították, hogy szeretik népeink közös hazáját, a népi demokratikus Csehszlovákiát, és mindörökre hűek maradnak a szocializmus fennkölt eszméihez.

A csehszlovákiai magyar dolgozók állásfoglalása azt igazolja, hogy pártunk, a CSKP a marxista-leninista módon, vagyis helyesen oldja meg a nemzetiségi kérdést.

A csehszlovákiai magyar dolgozók egyenjogúságának elismerésével és az egyenjogúságnak a gyakorlatbeli érvényesülésével véglegesen eltűntek azok a válaszfalak, melyeket úgy a magyar, mint a szlovák burzsoázia emelt a szlovák és a magyar dolgozók köré.

Akkor, amikor kihangsúlyozzuk hazánk népeinek egységét és a magyar dolgozóknek a szocializmus ügye melletti harcos kiállását, látnunk kell azt is, hogy bár szórványosan, de még mindig vannak reakciós magyar burzsoá nacionalista elemek, akik nem mondtak le népeink egységét bomlasztó, a szlovák és magyar dolgozó nép barátságát rombolni akaró népellenes szándékukról.

Ilyen reakciós törekvésekkel főleg a magyarországi ellenforradalom eseményeinek időszakában találkoztunk.

Nem véletlen, hogy 4 községben a katolikus pap és a kántor kezdeményezésére a templomban a magyar himnuszt énekelték. De az sem véletlen, hogy Rimaszombatban a magyarországi ellenforradalmat követő időszakban a Csemadok helyi csoport vidám karácsonyi előadását érdektelenség kísérte. De a példák egész sorát ismertethetnénk annak bizonyítékául, hogy a széjjelvert osztályellenség maradványai bár esetenként, különböző formákban, de akciót indítottak népeink barátsága, a szocializmus ellen.

A magyar burzsoánacionalizmus szószólói beférköztek esetenként kultúregyesületünkbe, a Csemadokba is. Példa erre a párkányi járási vezetőség, ahol Kovács Flórián mint járási titkár és Bajkai Béla, mint járási elnökségi tag, akik mindketten hajlamosak voltak arra, hogy a nemzetiségi érdekeket az osztályérdek fölé helyezték és a magyarságukra való állandó hivatkozással nézeteiknek követőket toboroznak, elvakultságukban már nem riadtak vissza nyílt, szocializmusellenes cselekedeteiktől sem.

Az történt, hogy az említett Csemadok-funkcionáriusok a Magyarországról át-csempészett, a Szovjetuniót és a szocializmust gúnyoló, a fasizmust éltető, idézőjelben tett vicceket terjesztették.

Igaz ugyan, hogy Kovács tagadja, hogy ő terjesztette az említett vicceket, csupán annyit ismer el, hogy Bajkai, a Csemadok járási titkárságán gépelte le két példányban.

Ez azonban nem változtat a lényegen, és nem mentesítheti Kovács Flóriánt a felelősségre vonás alól.

Egyesületünk központi vezetősége már megtette a szükséges intézkedéseket. Mindketten ki lettek zárva a járási vezetőségből. Most a bíróságon a sor és úgy hisszük, elnyerik társaikkal együtt méltó büntetésüket.

Ezek az esetek köteleznek bennünket a magyar burzsoá nacionalizmussal szembeni éberségünk és harcunk fokozására.

Népnevelő munkánkkal még fokozottabban szolgáljuk hazánk népeinek egységét. Bátran tárjuk fel és leplezzük le a burzsoá nacionalisták népellenes terveit, ápoljuk és fejlesszük hazánk magyar dolgozói körében a proletár nemzetköziség tudatát. Ismertessük pártunk és népi demokratikus kormányunk által kijelölt célkitűzéseinket, mint hazánk különböző nemzetiségű dolgozóinak közös célkitűzéseit. És a közös célok eléréseért való harcra serkentsük hazánk magyar dolgozóit. Mert a közös célokért kifejtett közös erőfeszítések hiúsítják meg a külső és belső reakció népellenes terveit.

1957. május

Egy forradalom emlékezete

Beszélgetés Rainer M. Jánossal,
az 1956-os Intézet igazgatójával

– Igazgató Úr! Mikor alakult az intézet, kik kezdeményezték megalakítását és milyen megfontolásból?

– 1988–1989-ben esett mind több szó a későbbi alapítók között arról, hogy az 1945 utáni magyar történelem, s különösen 1956 kutatására külön intézményt kellene létrehozni. Eleinte azonban nem alapításról, hanem *folytatásról, újrakezdésről* gondolkodtunk. 1958 és 1963 között Brüsszelben működött a Nagy Imre Politikai és Társadalomtudományi Intézet, nagyon hasonló érdeklődési körrel. Elsősorban az 1956 előtti pártellenzékiek, Nagy Imre politikai hívei alkották a munkatársi gárdát, bár nem kizárólag ők. 1989 tavaszán a Nyilvánosság Klub egy tanácskozásán Varga László történész kezdeményezte a Nagy Imre Intézet újjáalakítását. 1989. június 16-án Nagy Imre újratemetésén Király Béla a Hősök terén be is jelentette ezt. Másnap megalakult az intézet nemzetközi kuratóriuma Kenedi János lakásán. Az elképzelés szerint a munkatársak egy része a valamikori brüsszeliek közül került volna ki, más részük pedig a Nagy Imre-temetést kezdeményező és koordináló Történelmi Igazságtétel Bizottság (TIB) ún. történelmi szekciójából. A szekció Ungváry Rudolf vezetésével a demokratikus ellenzékhez közel álló történészekből és társadalomtudósokból állt, és kidolgozott egy komplex kutatási tervet.

Végül az intézet 1991-ben kezdett működni, eleinte egy akadémiai kutatóhelyből állt, illetve az Oral History Archívumból, amely egy ideig a TIB keretein belül dolgozott. Az alapítás a rendszerváltás első lendületének elmúltával kissé elhúzódott. Annyi haszna azonban ennek is volt, hogy valóban elkötelezett s jobbára fiatal vagy középkorú kutatók maradtak meg az intézet munkatársaiként. A két részleg hamarosan egyesült, a veteránszervezetté váló TIB-bel a kapcsolat megszakadt. Az akadémiai kutatóhely ma is fennáll, az intézet részeként, amely magánalapítványként, 1995-től pedig a kormány által alapított közalapítványként működik.

Nagy Imre nevét végül is nem vettük fel, mert a Nagy család még 1989-ben létrehozta a Nagy Imre Alapítványt. Ettől függetlenül az alapító elgondolások nem változtak. 1989-ben úgy gondoltuk, hogy 1956 nemcsak a 20. század szinte egyetlen

világtörténeti jelentőségű magyar eseménye, hanem kulcsszerepet játszott a rendszerváltó folyamatban. 1956-ot sok tekintetben az 1945 utáni fejlemények magyarázták, s megtörténte alapvetően befolyásolta a Kádár-rendszer arculatát. Egy új, rendszerváltó jelenkor-történeti intézményt akartunk, amely a történettudomány és a történeti szociológia eszköztárával közelít ehhez a folyamathoz, s benne elsősorban 1956-hoz. Eleinte nem volt teljesen világos, hogy tisztán tudományos kutatással foglalkozunk vagy az emlékezés más formáiban – a dokumentációtól és a gyűjtéstől az emlékezetpolitikai aktusokban való szerepvállalásig – is részt veszünk. Litván György, az intézet első főigazgatója inkább az első elgondolásra hajlott, Hegedüs B. András ügyvezető igazgató a másodikra. Végül is az előbbi valósult meg.

– *Az intézet megalakulása óta tizenöt év telt el. Ez idő alatt változott-e valamit az intézet profilja, s ha igen, milyen irányban?*

– Igen, szerintem változott. 1996-ig, a forradalom 40. évfordulójáig azért nagyrészt 1956-tal foglalkoztunk, számos könyvet adtunk ki, és társrendezői voltunk a forradalommal foglalkozó addigi legnagyobb nemzetközi konferenciának. Azt követően fokozatosan kiszélesítettük érdeklődési körünket a 20. század második felének történetére, sőt valószínűleg még inkább vissza fogunk nyúlni a múltba. A változást talán szimbolizálja sok egyéb mellett két reprezentatív tanulmánykötetünk, az 1998-ban kiadott *A fordulat évei 1947–1949* és a 2004-ben megjelent *„Hatvanas évek” Magyarországon*. Mindkettőben megjelentek hagyományos politikatörténeti, de kultúrtörténeti, társadalomtörténeti, művészettörténeti tanulmányok is. Korábban az intézet elsősorban politikatörténetet művelt, ma igyekszünk a nemzetközi tudományosság fő áramlatait, a társadalomtudományos történetírástól a nyelvi fordulaton át az új kultúrtörténetig adaptálni és művelni. Az intézet kezdettől fogva kitűnő informatikai infrastruktúrával rendelkezett, s a kilencvenes évek végétől eredményeink digitális megjelenítése egyik fő célkitűzésünket képezte.

– *Melyek jelenleg az intézet prioritásai, s milyen konkrét kutatási programok zajlanak jelenleg?*

– Ebben az évben a legtöbb energiánkat a magyar forradalom 50. évfordulójához kapcsolódó munkák kötik le. Tucatnyi kötetet adunk ki, összefoglaló és tematikus monográfiáktól különféle forrásokig, fotóalbumig, emellett fél tucat különféle internetes tartalomszolgáltatást készítünk. Lesz intézeti konferencia – témája a forradalom hatástörténete a szovjet térségben –, és sok helyen, sokféle formában jelen lesz a munkánk. 2007-től a kilencvenes évek végi váltásnak megfelelően folytatódik a Kádár-korszak kutatása. Ennek egyik részprogramja például a kritikai-ellenzéki mozgalmak szereplőiről szól. Tervezzük a rendszerváltás történeti és oral history feldolgozását is, számos munkatársunk dolgozik állambiztonsági forrásokkal, amelyek eredményei ugyancsak a közeli jövőben várhatók.

– *Egy ilyen program teljesítése elsősorban két alapvető dolgot igényel: pénzt és megfelelő szakembereket. Persze a szakemberek is az anyagiaktól függenek. Hány munkatársa van az intézetnek, mennyi ebből a kutató?*

– Az intézetnek 20,5 munkatársa van – ez abból adódik, hogy 19 főállású mellett egy-egy könyvtáros, könyvelő és informatikus félállásban dolgozik. A 19-ből 15 kutató (12 történész és 3 szociológus az Oral History Archívumban), hárman az informatikai és multimédia területén tevékenykednek (adatbázisok, internetes honlap, dokumentumfilmek), s egy főállású titkárnőnk van. Nyugdíjasként dolgozik Litván György alapító igazgatónk és a könyvtárban Gyenes Judith, Maléter Pál özvegye.

– *Gondolom azért az intézethez számos olyan kutató és közéleti személyiség is köthető, aki nem az 1956-os Intézet munkatársa, de mégis szoros szellemi, illetve munkakapcsolatban áll az Önök intézetével. Tudna pár nevet említeni, s erről valamit mondani?*

– Az intézet élén kuratórium áll az 1989-ben Párizsból hazatelepült Kende Péter vezetésével, aki dolgozott a Nagy Imre Intézetben, és a nyolcvanas években a *Magyar Füzetek* című történelmi-politikai periodika főszerkesztője volt. A kuratóriumnak tagja többek között Bácskai Vera, Bojtár Endre, Kosáry Domokos, Mécs Imre, Pomogáts Béla, Vitányi Iván. Az akadémiai kutatóhely vezetője Gyáni Gábor. Ha csak a két említett tanulmánykötet szerzői névsorát nézzük, azonnal kiderül, hogy nagyon sokféle, de szerintem egyaránt kiváló tudóssal dolgoztunk együtt, mint például Ripp Zoltán, Pető Iván, Péteri György, Pataki Gábor, Prakfalvi Endre, Szabó Csaba, Baráth Magdolna, Kovács Gábor, Kalmár Melinda, Beke László, Horváth Sándor, Tóth Eszter Zsófia, Varga Balázs. Köztük sokan – Szabó, Horváth, Tóth Eszter – a magyar társadalomtudomány fiatal nemzedékét képviselik, és ez nagyon fontos. Ahogyan az is, hogy együttműködünk mindenféle intézménnyel, legyen az egyetem vagy akadémiai intézet vagy bármi más.

– *Honnan fedezi az intézet a költségeit. Mennyire rendszer-, illetve kormányfüggő ma egy tudományos intézet költségvetésének biztosítása?*

– Ahogyan említettem, 1995 óta az intézet közalapítvány. Már korábban, s azóta is (kivéve az 1999–2002-es időszakot) évente rendszeres támogatást kapunk a kormánytól. Ez (és az akadémiai kutatóhely költségvetése, amire viszont öt évente pályázni kell) jelenti éves költségvetésünk túlnyomó részét. Támogat minket Budapest főváros, s ezenkívül gyakran, s többnyire sikerrel pályázunk. Megjegyzem, hogy ezek a pályázatok is jobbra állami alapokra vonatkoznak.

Ily módon azt lehet mondani, hogy az intézet szinte teljes egészében államfüggő, ezért tehát kormányfüggő is. Sőt, ha lehet, ez csak fokozódott: 1999-ben még lehetséges volt a közvetlen kormánytámogatást „kiváltani” fővárosi, Soros alapítványi és – mondjuk – nemzeti kutatás-fejlesztési (vagyis pályázott állami) pénzekkel. Ma ez különféle okokból lehetetlen lenne. A Soros Alapítvány például beszüntette effajta tevékenységét Magyarországon – ahogyan ezt Soros György jó előre kijelentette.

A humán tudományosság nem állami mecénatúrája nem alakult ki Magyarországon, vagy csak nagyon csökevényesen (a könyvkiadásban például). Ezért anyagi szempontból nagyon sebezhetőek vagyunk. Ugyanakkor a közalapítványi forma eléggé körülményessé teszi, hogy a kormány *tartalmi szempontból* beleszóljon abba, mit csinálunk (nem számítva persze a gazdálkodás tisztaságát, mert azt szoros figyelemmel követi, nagyon helyesen). Megtehetné valahogyan persze, de eddig nem tette.

– *Ha már a politikánál vagyunk: a politika még mindig igyekszik a saját céljaira felhasználni az 1956-os forradalmat. Mennyire érinti ez a tudományt? Van-e a történészek között a tudományos kereteket meghaladó vita, konfliktus ebben a témában?*

– 1989-ben azt hittük, hogy a Kádár-rendszer kimúltával a jelenkortörténet politikai konnotációi és felhasználása megszűnik. Ez elég balga illúzió volt, hiszen nemcsak a közeli, hanem a távoli múlt is bővelkedik ilyen vonatkozásokban, Magyarországon pedig még különös hagyománya is van a múlt ilyesfajta használatának. Ez természetesen érinti a tudományt is. A szovjet típusú rendszer nyílt és offenzív módon befolyásolni igyekezett a történettudományt, tematikai, módszertani és ideológiai szempontokat írt elő, kánonokat próbált megfogalmazni. Magyarországi változatában és utolsó két évtizedében ez viszonylag lazán érvényesült, de éppen a 20. század vonatkozásában mindvégig fennállt ez a helyzet. Emiatt a rendszerváltás után nagyon erős belső igény és társadalmi elvárás keletkezett az „objektivitásra”. Ilyen azonban szerintem nem létezik, a történész körülbelül ugyanannyira objektív, mint bárki más, aki a múltról gondolkodik. Értékei, személyisége, *horribile dictu* politikai meggyőződése – ha van ilyen – természetesen megjelenik munkáiban. Az persze, ha valaki egy aktuális politikai vagy más tézist „zenésít meg”, ízlésem ellen való. A történeti eszköztár, a szakma szabályai az azt művelők valamiféle konszenzusában jelenik meg – ez az a mérce, ami számonkérhető. A posztmodern kor ezen a téren is sok mindent átértelmezett, ahogyan ez például Gyáni Gábor vagy Horváth Sándor írásaiból kitűnik. Plurális, sokszínű térben élünk mi is, és ennek nyoma természetesen írásainkon is felfedezhető.

Politikai természetű konfliktus és vita persze a magyar történészek között is van – sajnos ez gyakran a szűkös források feletti osztozkodást fedi. Érdekes módon ugyanez szolidaritást is indukál – és ez sem mindig vezet jóra, mert a minőségi ítéleteket és a kritika tisztaságát veszélyezteti. Sajnos mindez a jelen helyzetben természetes, összefüggésben van azzal is, hogy a tudomány intézményrendszere Magyarországon szinte semmit sem változott a rendszerváltás nyomán. A szakmai „establishment” ugyanazokból vagy ugyanazok kiszemelt-kinevelt utódaiból áll, akik minket a szívük mélyén politikailag nyomott kakukkfiókákként kezelnek.

Ezzel már semmi bajom sincs, még az is lehet, hogy túlzok. Inkább az a baj, hogy valódi történeti viták nemigen vannak Magyarországon. Sem 1956-ról, sem a szovjet típusú rendszer korszakáról. Talán az úgynevezett ügynökügyek indukálnak ilyesmit a Kádár-korszakról. De ennek még kezdeti stádiumában vagyunk.

– *Hogyan látja, az intézet megalakulása óta mennyiben változott az 1956-os eseményekről kialakult tudományos kép? Vannak-e még fehér foltok a témában?*

– A tudományos kép megváltozását megelőzte az értékelés megváltozása. A Kádár-korszak ideológiai jellegű magyarázata szétporladt, értelmét veszítette, 1956 plurális értelmezési térbe lépett. Tudományosan ennek a folyamatnak az első, eddig legfontosabb hozadéka a forradalomra vonatkozó ismeretek robbanásszerű bővülése volt. A nemzetközi kontextustól a helyi közösségek történetéig mindenről rengeteg dokumentum került napvilágra, és megannyi visszaemlékezés készült vagy vált is-

mertté. 1956 nagy történetekbe rendeződött önmagában és e nagyobb áttekintések részeként is. Ma a 20. századi magyar történelem talán legjobban feldolgozott mozzanata. Ebben az értelemben talán nem is beszélhetünk már fehér foltokról – bár ilyesmit mondani mindig kockázatos.

Ugyanakkor a tudomány belső alakulása mindig új kérdésekkel szembesít. Ahol szabadon lehetett 1956-ról beszélni, mindig elmondták: Magyarország különlegességét a szovjet táboron belül elsősorban 1956 magyarázza. 1989-ben mégis ugyanúgy, ugyanakkor bukott meg a rendszer mindenütt, és a későbbi fejlemények erősen relativálták ezt a különlegességet. Ugyanaz történt nagyjából mindenütt. Mi volt tehát 1956 *tényleges, hosszabb távú* hatása? És miért éppen Magyarországon robbant ki ilyen radikális felkelés, miért nem másutt? Milyen forradalom volt 1956-ban, egyáltalán annak lehet-e nevezni – a történettudomány nyelvén? Hogyan alakult emlékezete? Ezek olyan kérdések, amelyekre ma inkább megérzéseken és érzelmi alapokon nyugvó válaszokat adunk, holott mélyebb, alaposabb megfontolásokra lenne szükség.

– Ahogy az intézet kiadványait szemlélem, úgy látom egyre nagyobb szerepet kap a Kádár-korszak feltárása, s nem csupán a politikátörténet, de – s ez nekem nagyon szimpatikus – a mindennapok története is. Ez tudatos programja az intézetnek vagy ma inkább ez iránt van igény?

– Mindkettő tudatos választás volt, és bizonyos fokig a fentiek indokolták. 1956 igazi jelentőségét hosszabb távú hatásán mérhetjük – ehhez pedig a Kádár-korszakot kell megérteni. 1956-tal ellentétben a Kádár-korszakról még olyan kisszámú konszenzuális megállapítás sincs forgalomban, mint a forradalomról. A módszertani váltást a nemzetközi tudományos trendek mellett a tanulmányozott probléma sajátosságai is sürgették. A Kádár-korszak úgynevezett politikátörténete vajmi keveset mond ennek a periódusnak a természetéről. Kis, mindennapi történetei viszont paradigmátikus jelenségeket mutatnak – anélkül persze, hogy mechanikus megfeleltésekben lehetne őket alkalmazni.

– Intézetük mennyire érzi feladatának az ún. ügynökögyeket? Ezt azért kérdezem, mert – noha ezek feltárásával kapcsolatban talán az önök munkatársának, Ungváry Krisztiánnak a nevével találkozni a legtöbbet – az 1956-os Intézet neve nem nagyon hangzik el...

– Az úgynevezett ügynökkérdésnek rengeteg ága-boga van, amelyek közül a tudományos igényű feldolgozás és megértés csak egy. Az *ebben* való részvételt nagyon fontosnak tartom. Ezen a téren az 1956-os Intézet igenis viszonyítási pont, hiszen 1999-től *Évkönyvünk* többször tematikus dossziét tartalmazott állambiztonsági témájú tanulmányokból, a hatvanas évekről szólván igen sok írás született nálunk ilyen források felhasználásával. 2005-ben, az ezzel kapcsolatos viták egyik csúcspontján *Túl a listán* címmel egy összeállítást készítettünk, amely az intézet honlapján érhető el. Ezzel bevallottan mintát szerettünk volna szolgáltatni a tudományos megközelítésre, s amellet érveltünk, hogy a nyilvánossággal együtt ez utóbbi lehet hazai viszonyok mellett a kérdés adekvát tárgyalási módja. Ungváry Krisztián azért

szerepel többet, mert ő általában az ügynökkérdés más aspektusaival is hangsúlyosan foglalkozik, így például direkt morális állításokkal, illetve ezeket a nagyon kétséges hitelű forrásokat a történetírás és a tényfeltáró újságírás határterületén „beszéli”. Személy szerint mindkettővel baráti vitám van, ám az intézet minden kutatója szuverén ember, és természetesen joga van minden kérdésről azt írni és állítani, amit a leghelyesebbnek tart. Nemrég az ügynökvita újabb kiélesedése idején Kis János nagyon fontos tanulmányára reflektálva valami olyasmit írtam, hogy az ügynökkérdésben a szabadság megmaradt tere a történeti kutatásé és történetírásé. És ha valami iránytűt ad ennek a pillanatnyilag eléggé diffúz, széttartó emlékezeti munkának, az csak a diskurzus íratlan szabályai, belsővé váló etikai normái lehetnek. Ezt most is érvényesnek tartom. A törvényhozás kudarcot vallott ezzel, de a kutatás szabadsága megmaradt, és ez a fontos.

– Ön számos könyvet adott ki az utóbbi években, többek között Nagy Imréről is. S ha jól tudom, Ön volt a Nagy Imréről szóló A temetetlen halott című film egyik szakértője. Az idén októberben ismét egy új 1956-os film bemutatójára kerül majd sor. Mennyire segíthetnek ezek a filmek abban, hogy a szélesebb közvélemény tisztábban lásson 1956-tal kapcsolatban? Nekem ugyanis (Mészáros Márta filmjét látva) az az érzésem, hogy ezek a filmek egyelőre – ezzel nem vonva kétségbe esetleges művészi értékeiket – még a mítoszépítést szolgálják. (Persze mítoszokra is szükség van.) Mit gondol Ön erről?

– Valóban szakértője voltam a *Temetetlen halottnak* – de nem alkotója. Szerintem egyébként érdekes alkotás született, de – ahogyan ezt már többször elmondtam – az elsősorban Mészáros Mártáé, és még hosszan lehetne sorolni, ki mindenkinek volt ebben sokkal nagyobb része, mint nekem. Pataki Éva forgatókönyvírónak vagy Jancsó Nyika operatőrnek, nem beszélve Jan Nowickiról. Márta ugyancsak sokszor elmondta, hogy a könyvem hatással volt rá, de a film akkor is az ő víziója.

A film pedig fikció, vagyis nem kellene úgy tekinteni, hogy a tisztánlátást szolgálja, vagy a történeti igazságot tartalmazza. Nem, mert mindenkinek magának kellene tisztán látnia, és saját igazságát ennek alapján (vagy más módon) megfogalmaznia. A művész alkotását persze sokan normatívnak érzik, s mintegy kötelességül róják rá, hogy az igazságot beszélje el. Akik ezt mondják, saját igazságukat tartják a normának, és ezt kérik számon. Miért kellett volna Mészáros Mártának részletesen ábrázolnia Nagy Imre elvbarátait, ha egyszer ő úgy érezte, hogy ez az ember végletesen hajlott a magányra, és úgy érezte, magára hagyták? Én a könyvemben írtam róluk, mert saját történetírói narratívámban fontosnak tartottam a szerepüket – ugyanakkor megpróbáltam kimutatni Nagy Imre szövegeiből, hogy mennyire egyedül érezte magát élete végén.

Én tehát azt remélem, hogy az 1956-ról szóló filmek mindenekelőtt jó filmek lesznek – azt viszont egyáltalán nem, hogy úgy ábrázolják a forradalmat, ahogyan mondjuk én.

– Ön intézetvezető és nagyon produktív kutató is egyben. Hogy fér össze a kettő? Nem veszélyezteti az intézményvezetői státusza a kutatói szabadságát?

– Erre a kérdésre tudok a legkönnyebben és legrövidebben válaszolni. Nehezen fér össze a kettő, mert az intézményvezetői státus igenis veszélyezteti a kutatói szabadságot. Nem hagy ugyanis rá időt.

– *Az idén az 1956-os forradalom kerek évfordulójára emlékezünk. Mit jelent ez az intézet és mit az Ön számára? Azt gondolom, hogy az idén kutatóként és előadóként az egyik rendezvényről a másikra utazik. De jelent-e az intézetnek több pénzt, nagyobb társadalmi megbecsülést?*

– Az intézet számára az évforduló azt jelenti, hogy tudásunkat meg kell próbálnunk új struktúrákba rendezni, új ismereteinket és megközelítéseinket a nyilvánosságban megjeleníteni. Ez a nyilvánosság most sokkal szélesebb, mint általában – az 50. évfordulón a világ egy rövid időre fokozottan figyel majd Magyarországra. Az évforduló nekünk sok munkát jelent – könyveket, dokumentumfilmeket, internetet, konferenciát, különféle más feladatokat. Igen, sokat fogok utazni konferenciákra és emlékülésekre, de ebben az évben, kiváltképpen ősszel ezzel így lesz a legtöbb kollégám is. Anyagi támogatásunk ma kiegyensúlyozott, terveink megvalósítását ilyen szűkösség nem akadályozza. A mai helyzetben én annak is örülnék, ha az évforduló múltával ez nem változna érdemben. Az pedig, hogy évforduló lesz, önmagában nem növeli megbecsülésünket, legfeljebb ismertségünket, ami egyébként nem lényegtelen. Ha nemcsak többen és jobban figyelnének ránk, hanem jobban *odafigyelnének* arra, amit mondunk, az azt jelenti, érdekes és fontos, amit mondunk. Én ennek örülnék a legjobban.

A beszélgetést Simon Attila készítette

**A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
225. SZÁM KIADVÁNYAI 225. SZÁM**

Vallanak a neveink múltjáról és jelenéről

Magyar névtani kutatások Szlovákiában

Névtani konferencia Nyitrán
2005. június 2–4.

Szerkesztette:
Vörös Ferenc

MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
Konstantin Egyetem
Közép-európai Tanulmányok Kara
BUDAPEST–NYITRA, 2006

A szenci ō-zés tegnap és ma (és holnap?)*

A cím kissé poétikusan vezeti be írásomat, melyben a szenci ō-zéssel és a tágabb értelemben vett ō-zéssel kapcsolatos eddigi ismereteinket szeretném összefoglalni. Az időfogalmak bevezetése mondandóm kifejezőbb tagolására szolgál, és mintegy átfogja az ō-zés történetét – a kialakulástól a mai állapoton keresztül a jövőt vizsgáló kutatásokig.

A tegnapelőtt

A címtől eltérően a tegnapelőttel kezdeném, mert véleményem szerint így jobban érzékeltethető az az időbeli távolság, ami az ō hang megjelenése óta eltelt. Az ō hang nem ősi örökség, hanem a magyar nyelv külön életében alakult ki, a magyar nyelv hang- és hangsúlyviszonyainak következtében – bizonyította kétséget kizáróan Losonczi Zoltán (1917; 1918). Az első szótagra eső erős hangsúly a szóvégeken redukciót és ehhez társuló labializációt eredményezett, ami tovább terjedt a szó belseje felé. Ez a labializáló tendencia hozta létre az ű hangot, melyeknek egy része az ómagyar kor másik nagyhatású tendenciájának, a nyíltabbá válásnak következtében ō-vé vált. Losonczival ellentétben többen is állítják (Horger 1934; Laziczius 1936; Péter 1951), hogy az ō hangok még ebben a korai szakaszban sem kizárólag e nyíltabbá válási tendenciának köszönhetik létüket, és föltehető egy, az egyes zárt ě hangokat ō-vé alakító spontán labializáció is, amely szintén a szóvégi labializáló tendencia hatására indult meg. A labializáció érintetlenül hagyta azokat a zárt ě hangokat, amelyek vegyes hangrendű szavakban és egytagú szavakban fordultak elő. Az előbbieknél a hangkörnyezet, az utóbbiaknál az erős első szótagbeli hangsúly bizonyult megtartó erőnek.

Az ō hangot létrehozó tendenciák a 13. századtól jelentkeztek, és – különösen a zárt ě hangokat ō-vé átalakító labializáló tendencia – egészen a 15. századig éreztették hatásukat (lásd Abaffy 2003).

* Előadásként elhangzott a Gramma Nyelvi Iroda által szervezett III. Gramma Nyelvészeti Napokon, Párkányban, 2004. november 26-án.

Az *ő* hang megjelenése előtt kialakult nyelvjárások mindegyikében, mind az *ü-ző*, mind a zárt *ē-ző* nyelvjárásban, megvolt az *ő-zés* kialakulásának a lehetősége – az előbbiben nyíltabbá válással, az utóbbiban labializációval. Végül a nyíltabbá válás bizonyult erőteljesebbnek, és hatására a korábban *ü-ző* nyelvjárások lettek *ő-zökké*.

Az *ő-ző* nyelvjárások kialakulásához szervesen kapcsolódik ezen nyelvjárások elhelyezkedésének a kérdése, amiben Bárczi Géza (1958) és Benkő Loránd (1957) fejtegetései tekinthetők irányadónak (lásd Szabó 1996; 1999). Mindkettőjük szerint, és a főtebb elmondottak fényében, az *ő-zés* azon a vidéken alakulhatott ki, ahol az *ü-zés* góca volt korábban, azaz a Délkelet-Dunántúlon, a Dráva középső folyásának és torkolatának a vidékén.

Ez a vidék egy azok közül a Benkő (1967a; 1967b) által meghatározott gócok közül, melyek között többszörös egyezések mutathatók ki. Ezekből az egyezésekből azt a következtetést vont le Benkő, hogy az ormánsági (Délkelet-Dunántúl), az őrségi (Nyugat-Dunántúl) és a székely nyelvjárások (Erdély), a Szenc környéki (Észak-Dunántúl) és az abaúji nyelvjárássziget, valamint a dél-erdélyi nyelvjárásszigetek „magyarsága valamikor azonos, illetőleg rokon nyelvjárástípust beszélt” (Benkő 1967b, 43). Az egyezések megállapításakor figyelmen kívül hagyta az első hallásra is fölismerhető *ő-zést*, mondván, hogy az ilyen nagy hatóerejű hangtani jelenségek csekély bizonyító erővel rendelkeznek, ugyanakkor hozzátette, hogy eredményeit ezek a tendenciák sem cáfolják, sőt támogatják (lásd 1. térkép).

Benkő szerint az imént említett, a nyelvterület különböző pontjain elhelyezkedő és ennyire hasonló jellegű nyelvjárásoknak a kialakulása a székelység eredettörténetéhez kapcsolódik, ugyanis nyelv földrajzi összehasonlító vizsgálatai alapján kirajzolódó gócok azoknak a középkori Magyarország védelme szempontjából kulcsfontosságú pontoknak, a gyepűknek a közelében helyezkednek el, melyeknek védelme a történeti értelemben vett székelység feladata volt, és melyekkel kapcsolatban a történeti források is székelyek jelenlétére utalnak. Ennek, a mainál szélesebb értelemben vett székelységnek az egyes gyepűkre való széttelepítése az *ő-zés* kialakulásánál valamivel később történhetett, hiszen az *ő-zést* már későbbi településhelyükre is magukkal vitték, és azt a Benkő által tapasztalt egyezésekkel együtt megőrizték.

Benkő kutatásai alapján a szenci *ő-ző* nyelvjárássziget egyike lehet azoknak a legkorábban keletkezett nyelvjárásszigeteknek, melyek az Árpád-kori határvédelmi célú népességtelepítésnek a következtében alakultak ki (lásd Kiss 2001).

A szenci *ő-ző* nyelvjárássziget sokkal későbbi keletkezését föltételezi a szenci krónika, mely szerint Báthory András 1621-ben a korábban fölétgett vidékre török elől menekülő kunsági magyarokat telepítet, akiknek nyelvjárása hasonló jegyeket mutatott a szenci *ő-zéssel* (Kulcsárné 1978). Hasonlóan kései telepítésre utal Bálint Sándor (1957) is, amikor a 16. század harmadik negyedében a török elől menekülő, *ő-ző* nyelvjárásban beszélő szegedi és délvidéki lakosság elvándorlásáról és többek között a Szenchez közel eső Nagyszombatban való megtelepedéséről beszél (lásd még Szabó 1996; 1999). Kulcsárné Sz. Zsuzsa (1978) két levelet említ – az 1591-ben kelt Molnár Benedek levelét öccsének Szenczi Molnár Albertnek, és az 1621-ben kelt a szenci bíró ugyancsak Szenczi Molnárhoz írt levelét (lásd még Párkány 1974) –, melyek ezeknél a telepítéseknél már negyed évszázaddal korábban is élő jelenségnek mutatják az *ő-zést*.

A tegnap

A tegnap eseményei valamivel szorosabban kapcsolódnak a mához, és a rövidebb időbeli távolság miatt nagyobb mértékben hozzájárulnak a mai helyzet megértéséhez. A tegnap, jelen írásomban, egészen a 18. századig nyúlik vissza és felöleli mindazt az ő-zéssel kapcsolatos ismeretanyagot, melyre a 20. század végéig tett szert a magyar nyelvtudomány.

Az ő-ző nyelvjárásokról már az egyik legkorábbi, 18. századi nyelvjárási osztályozásban is szó esik, melyben a kiejtésbeli jelenségekre alapozó Versegly Ferenc (1793) az erdélyi ő-ző nyelvjárásról tesz említést.

Több mint száz évvel később Simonyi Zsigmond elkészíti az első tudományos igényű nyelvjárási osztályozást, melyben a zárt *ĕ* – nyílt *e*, és a nyílt *ē* – zárt *é* szembenállásra alapozva nyolc nyelvjárást különböztet meg. Ebben az osztályozásban az ő-ző nyelvjárásokat két össze nem függő területre lokalizálja: a Dél-Alföldre, ahol „ő-ző beszédéről leghíresebb Szeged” (Simonyi 1889, 202), és a középső székely vidékre, Udvarhely megye délnyugati felére. Bizonyos számú szótőre korlátozódó ő-zés a Dunántúlon is megfigyelhető, mondja Simonyi, „s mentől tovább megyünk nyugatra, annál inkább szaporodnak az ő-ző szótők (Göcsejben és Ormánságban már *embőrt*, *gyerőköt* mondanak)” (Simonyi 1889, 206). Osztályozását olyannyira nem tekintette állandónak, hogy annak 1905-ös kiadásban már az időközben Balassa József (1891) által kidolgozott felosztást veszi át, mintegy igazat adva Balassának, aki Simonyi osztályozásáról a következőket mondta: „Ez az osztályozás már csak azért sem lehet tökéletes, mert csupán [a fent említett – K. D. megj.] e két saját-ságra van tekintettel, pedig csakis ezek alapján nem osztályozhatjuk a magyar nyelvjárásokat” (Balassa 1891, 1–2).

Az ő-ző nyelvjárások Simonyi-féle 1889-es behatárolása Balassa Józsefnél (1891) sem módosult jelentős mértékben; igaz, Balassa a nagyobb gonddal megválasztott szempontoknak köszönhetően pontosabban körülhatárolja őket. A Simonyinál dél-alföldiként meghatározott nyelvjárásterületet egynek vehetjük a Balassa által alföldinek nevezett nyelvjárási területtel, amelyet a Kis-Kunság, Szeged és vidéke, a Duna mellékének egy része (Sárköz), Baranya és Somogy megye déli része alkot. Egy ettől a területtől független másik ő-ző területet Simonyihoz hasonlóan Balassa is megjelöl, ez pedig mindkettejüknél egybehangzóan a székelységen belül található. Balassa az ő-zés fokának részletesebb meghatározására is vállalkozik: a zárt *ĕ* helyén rendszeren *ō*-t ejtenek néhány egytagú *lĕ*, *tĕ*, *sĕ*, *nĕ*, *-ĕ* és vegyes hangrendű szó *lĕjány*, *gyĕrtya*, *hĕrvad*, *tĕnnap* kivételével. A székelyeknél a kivételek sora *ĕggy*, *sĕnki*, *nĕgyedik* típusú elemekkel bővül és a zárt *ĕ* helyett nyílt *e*-s ejtés is jelentkezik, ugyanakkor az *ō* nyílt *e* helyén is állhat *kezemōt*, *kezedōt*, *ĕletōmōt*.

Horger Antal (1934) Balassához viszonyítva annyiban lép előre az ő-ző nyelvjárások feltérképezése terén, hogy említést tesz az abaúji Füzér és a gömöri Csucsom szigetjellegű ő-ző nyelvjárásokról, és a székelységen belül az ő-zésnek két fokát különbözteti meg: az erősebb fok bizonyos kivételekkel megegyezik az alföldi ő-zéssel, a gyengébb fok pedig a hangsúlytalan szótagbeli zárt *ĕ*-k helyén jelentkezik. A füzéri és a csucsomi nyelvjárások ő-zése pedig annyiban különbözik az imént említettek-től, hogy csak a kötőhangzók zárt *ĕ*-je helyén ejtenek *ō*-t.

A magyar nyelvjárások atlaszának gyűjtéseiből származó anyag a magyar nyelvjárások még részletesebb és mélyrehatóbb vizsgálatát tette lehetővé. Kálmán Béla (1966) osztályozása már ezeknek a gyűjtéseknek az előzőleges eredményeire támaszkodva nemcsak az *ő-ző* nyelvjárások területi elhelyezkedéséről rajzolhatott az elődeihez képest pontosabb képet, hanem az *ő-zés* mértékére és minőségére vonatkozóan is tehetett lényegi megállapításokat. Az *ő-ző* nyelvjárások területiségével kapcsolatban a korábban megállapítottakat cáfoló tények nem bukkantak fel, inkább csak kiegészült a már ismert *ő-ző* nyelvjárások sora. Kálmán elsőként tesz említést a Szenc környéki (Réte, Csallóközcsütörtök) erősen *ő-ző* nyelvjárászigetről, amely az enyhén *ő-ző* dunántúli nyelvjárástípus északnyugati sarkán terül el. Az *ő-zés* mértékére Kálmán is a már Horgernél megjelenő erősebb és gyengébb (enyhébb) kifejezéseket használja, erősen *ő-zőnek* mondván az egytagú és vegyes hangrendű szavak kivételével minden helyzetben *öt*-t ejtő déli, korábban alföldinek nevezett nyelvjárásokat, és enyhén *ő-zőnek* a tőszavakban kevésbé *ő-ző* nyelvjárásokat, mint a nyugati és a dunántúli. A székely nyelvjárástípusba tartozó udvarhelyi nyelvjárás is erősen *ő-ző*, mégis különbözik a déli nyelvjárásoktól, mert az egytagú és vegyes hangrendű kivételek sorát egytagú, nyílt *e*-re végződő szavak is gyarapítják.

Laziczius Gyula (1936) osztályozása annyiban tér el a korábbiaktól, hogy fonológiai alapú osztályozást készít. Nem nyelvjárás kutató lévén, osztályozása inkább csak elméleti, mint gyakorlati jelentőségű. Laziczius osztályozásakor kizárólagosan a magánhangzórendszerre, azon belül – Simonyihoz hasonlóan – az *e* – *é* és *ē* – *é* beszédhangok meglétére, pontosabban az *ē* – *ē* hiányára összpontosít, mert „ha csak a magánhangzókat nézzük, nyelvjárásainkban egyszerűen nincs más lényegbevágó eltérés” (Laziczius 1936, 56). A rövid magánhangzók szempontjából *ē-ző*, *e-ző* és *ő-ző*, a hosszú magánhangzókánál *é-ző*, *ē-ző* és *í-ző* nyelvjárásokat különít el. A rövid és a hosszú magánhangzórendszereket kombinálva kilenc típust kap, melyek közül az *ő-zés* három típusban jelenik meg, más-más hosszúmagánhangzó-rendszerrel: a nyugati székelységben (lásd 1. térkép III. a), a felsődrávai nyelvjárásban (IV. a) és az alsópestmegyei, a kiskunsági, a Szeged vidéki nyelvjárásokban (IV. b; bőv. lásd Laziczius 1936). A teljesség kedvéért hozzá kell tennünk, hogy Laziczius osztályozásának alapja, mely szerint a magyar nyelvjárások között nincs más eltérés, „már a munka [Laziczius munkája – K. D. megj.] megjelenésének idején, az akkori dialektológiai ismeretek alapján sem állta meg a helyét” (Imre 1971, 57).

A Balassa-, Horges- és Laziczius-féle nyelvjárás-osztályozások sorában Imre Samu (1971) osztályozása magasabb szintet képvisel, részben annak is köszönhetően, hogy az általa felhasznált anyag – *A magyar nyelvjárások atlaszának* (1968–1977) az ötvenes évek második felében gyűjtött anyaga – eleget tesz az összehasonlíthatóság kívánalmainak és mennyiségénél fogva általánosításokra is lehetőséget ad. Imre elsődlegesen hangtani alapú rendszerezésében a hangrendszer, az egyes fonémák megterheltsége és az egyes hangszín-realizációk mellett bizonyos alaktani sajátosságokat is figyelembe vett. Az ezek alapján meghatározott nyelvjárási egységek csaknem azonosak a Kálmán (1966) által elkülönített nyelvjárástípusokkal. A Szenc környéki nyelvjárásról Imre szól mindeztidáig a legrészletesebben. A nyelvjárás legjellemzőbb sajátosságának a független hangsúlyos *ő-zést* tekinti, melyet a következőképpen határoz meg: „A kérdéses nyelvjárásban *é* fonéma helyén hangtani és asszociatív helyzettől függetlenül a morfémaállomány túlnyomó nagy

többségében ő jelentkezik. Ezekben a nyelvjárásokban az *ē* igen kis megterheltségű fonéma. Elsősorban néhány egy szótagú morfémában (pl. *lē, nē, tē, sē, ēggy*, ritkábban *mēg*), a vegyes hangrendű szavakban, illetőleg újabb jövevényszavakban fordul elő” (Imre 1971, 203). A Szenc környéki nyelvjárás ő-zése a statisztika nyelvére lefordítva 16-23% között mozog (a nyelvjárást képviselő két kutatópont, Réte – Cszs 1, Csallóközsütörtök – Cszs 6 között is eltérések mutatkoznak). Ez az arány megegyezik a „legőzőbb” vidékek (Somogy, Baranya), valamint a Szeged környéki, a széky és az abaúji szigeten tapasztalható ő-zó morfémák előfordulási gyakoriságával. A nyelvjárássziget további jellemzői között megemlíthető az elég erős *á* utáni *o*-zás, az *a* fonéma az *á* előtti szótagban illabiális (*á*), illetőleg illabiálisabb (*ǣ, ǟ*) megoldása, az *l* gyakori pótlónyúlásos kiesése, amit általában az előtte álló magánhangzó zártabbá válása egészít ki, az alaktan szintjén a *-ból, -ből* következetesen *-bű-, -bű* nek hangzik, a felszólító módban a *taníjja* az általános alak (Imre 1971, 345–346).

A továbbiakban olyan tanulmányok, dolgozatok eredményeit ismertetném, amelyek elsősorban a szenci ő-zésre összpontosítottak, mégis nagyszerűen árnyalják és színesítik az ő-zésről kialakult képet. Ezeknek a tanulmányoknak, dolgozatoknak az alapját képező kutatások egymástól csaknem azonos időbeli távolságban vették górcső alá a Szenc környéki nyelvjárást.

Az említett tanulmányok, dolgozatokat készítőinek – Kulcsárné Sz. Zsuzsának (1978), Bárdos Gyulának (1982), Lanstyák Istvánnak (1989; 1992) – kutatásaira támaszkodva a szenci ő-zó nyelvjárás legjellemzőbb jegyei négy jelenségben foglalhatók össze. Ezeknek egyike az ő-zés, melyről Kulcsárné megjegyzi, hogy „a szenci lakosság erősen ő-zó nyelvjárásban beszél” (Kulcsárné 1978, 231), és melyet Bárdos a szenci lakosok beszédében jelentkező ő hang gyakorisága alapján a nyelvjárás legjellemzőbb sajátosságaként határoz meg. Lanstyák, Szenc városánál szélesebbre vonva meg vizsgálódásának körét, a független labiális ő-zést nemcsak Szenc, hanem az egész, mintegy 20 településből álló Szenc környéki nyelvjárássziget legszembetűnőbb jellemvonásának tartja, melynek „rendszere és mértéke az egész területen azonos” (Lanstyák 1989, 157).

Lanstyákkal együtt mind Kulcsárné, mind Bárdos felfigyel az ő hang illabiálisabb ejtésére. Kulcsárné ezt a köznyelvi kiejtés hatásának véli, ami egyre jobban érződik a tősgyökeres szenci lakosok beszédében is, és ennek a nyelvjárás gyengülését elősegítő tendenciának az okát a szlovákokkal és más magyar nyelvjárásokat beszélőkkel való gyakori érintkezésben látja. Bárdosnál az illabiálisabb ő csak egy-két adatközlőnél bizonyos szavakban jelentkezik, ezekre a helyenkénti felbukkanásokra azonban nem igyekszik magyarázatot adni. Lanstyák mélyebben elemzi a kérdést. Az illabiálisabb ejtést nem tartja egyértelműen a labiális ő-zés bomlásának, ahogy azt többek között Imre (1971) és Kulcsárné (1978) véli. Ezt az elgondolását arra alapozza, hogy a köznyelvben és a környező nem ő-zó nyelvjárásokban is ő-vel ejtett morfémákat a szenci nyelvjárásban olykor illabiálisabban ejtik. A köznyelv hatásának terjedése szerinte csak megerősíthetett egy már meglévő illabializáló tendenciát. Az illabiálisabb ejtés, a szakirodalmi megállapításokkal ellentétben, nem köthető sem életkorhoz, sem hangtani helyzethez, sem bizonyos típusú morfémákhoz, ugyanakkor „kétségtelennek látszik beszédhelyeztbeli kötöttsége: minél kevésbé természetes a beszédhelyzet, annál gyakoribbak az illabiálisabb megvalósulások”

(Lanstyák 1989, 167). Lanstyák ezen megfigyeléseit, mint mondotta, csak kérdőíves vizsgálatokra alapozta, a kérdés statisztikai vizsgálata még várat magára.

Az ő-zéssel kapcsolatban általában szó esik a zárt ě-ről is, még ha egészen ritka előfordulásban is (Imre 1971). Kulcsárné (1978) a zárt ě-ző alakokat csak az ő-zés ellenpéldájaként említi. Bárdos (1982) már a zárt ě szerepére is magyarázatot keresve Deme és Imre elgondolásaiból kiindulva és az általa összegyűjtött anyag alapján megállapítja, hogy a zárt ě a szenci ő-ző nyelvjárásban önálló hangeszköz, és az egytagú és vegyes hangrendű szavak mellett a jövevényszavakban a legnagyobb megterheltségű. Lanstyák (1989) a nyelvhasználaton túl rendszertani szinten, a köznyelvi nyílt e és annak három nyelvjárási megfelelőjének: a nyílt e-nek, zárt ě-nek és az ő-nek egymáshoz való viszonyán belül vizsgálta a zárt ě helyzetét, megállapítva, hogy a zárt ě, nem számítva a kisszámú újabb jövevényszókat és néhány egyéb szóban tapasztalható ingadozást, kizárásos viszonyban van az ő fonémával. A zárt ě-s ejtészváltozatok csak az ő fonéma illabiálisabb megvalósulásának szélső határát képviselik. A már említett kisszámú kivételek esetében éppen fordított a helyzet: az ő a zárt ě fonéma leglabiálisabb ejtészváltozata.

Az elemzett tanulmányok alapján a szenci ő-ző nyelvjárás sorrendtől független negyedik jellemvonásaként a nyelvjárásszigeten belül tapasztalható megoszlást említhetnénk. A meg- igekötő kapcsán Kulcsárné (1978) kétféle ejtészváltozatra figyelt föl: míg az igekötőt Szencen meg-nek ejtik, addig Félben mög-nek. A nyelvjárásszigeten belül Lanstyák (1989; 1992) több jelenségre kiterjedő vizsgálatai igazolták Kulcsárné (1978) megfigyeléseit. A Lanstyák által felhasznált anyag fényében a nyelvjárássziget két nagy egységre tagolható, melyeket kisebb-nagyobb eltéréssel a Kis-Duna választ el egymástól. Az északi-északkeleti részt, melyet Lanstyák Feltájnak nevez, a kevésbé labiális változatok, míg a déli-délkeleti, Altájnak nevezett részt a labiálisabb változatok jellemzik, azaz a meg- igekötőnél maradván: a Feltájon meg-et, az Altájon mög-öt vagy mēg-et mondanak (Lanstyák 1992).

A ma

A tegnap terjedelmes anyaga mellett eltörpülni látszanak a ma kutatásainak eredményei, melyek részben összefoglalják a megelőző ismereteket, részben továbbvizsgálják a megkezdett kutatásokat. A tegnap értékes ismeretanyagát a legújabb kutatási eredményekkel ötvözi a *Magyar dialektológia* című tankönyv (Kiss 2001), melynek nyelvjárási osztályozása Laziczius (1936) és Imre (1971) által használt tipológiai rendszert (a nyelvjárásokat elsősorban hangtani jellemzőik, és nem területi elhelyezkedésük alapján csoportosító rendszer) a magyar dialektológia legújabb kutatási eredményeivel egészíti ki. Ez a tíz nyelvjárási régiót elkülönítő rendszer annyiban különbözik a korábbi nyolcas felosztásoktól, hogy külön tárgyalja a korábban egy csoportot (a déli nyelvjárástípust) alkotó dél-dunántúli és dél-alföldi nyelvjárási régiót, valamint külön választja a székely és a moldvai régiót, annak ellenére, hogy „a nyelvjárás csoportok és régiók fő nyelvi jellemzői, területi gócai azóta (*A magyar nyelvjárások atlasza* [1968–1977] és Imre [1971] monográfiája) nem változtak meg gyökeresen” (Kiss 2001, 266).

Az ő-zéssel kapcsolatban a tankönyv a korábban megállapított tényeket pontosítja. A dél-alföldi és a dél-dunántúli nyelvjárási régió különválasztását az ő-zés jellegé-

ben való eltérések indokolták: az előbbiben erős hatóerejű független labiális ō-zéssel találkozunk, az utóbbit leginkább a hangsúlytalan ō-zés jellemzi, a hangsúlyos és a hasonulásos ō-zés kisebb mértékben észlelhető (vö. Imre 1971). Az ō-zés hatóereje innen nyugat felé haladva egyre gyengül, viszont a hetési nyelvjárás csoportban erős hangsúlytalan ō-zést találunk. A székely nyelvjárás csoportok alapvonásaikban megegyeznek a nyugat- és a dél-dunántúli (és dél-alföldi) régió nyelvjárásaival, ami egyben igazolni látszik azt a föltevést, hogy a 12–13. században a keleti gyeplők komolyabb megerősítésére nyugat- és dél-dunántúli magyar néprészlegeket telepítettek Erdély keleti felére. Az elmondottak azért fontosak a szenci ō-ző nyelvjárás szempontjából, mert a tankönyv szerint hasonló módon keletkezhetett a Szenc környéki és az abaúji ō-ző sziget is (lásd 1. térkép).

A szenci ō-zéssel újabban jómagam kezdtem el foglalkozni. Kulcsárnéhoz (1978) és Bárdoshoz (1982) hasonlóan nyelvjárás vizsgáldásaim egyelőre csak Szenc városára korlátozódtak, de a jövőben mindenképpen szeretném kiterjeszteni őket a nyelvjárás sziget egészére. Vizsgálataim első eredményeiről szakdolgozatomban (Kožíková 2001), majd később egy előadás keretén belül (Kožík 2002) számoltam be. A független labiális ō-zés még ma is élő jelenség, olyan sajátosságokkal egyetemben mint az *á* utáni *o*-zás, az *á* előtti illabiálisabb *a* ejtése, a zárt *ē* alacsony megterheltsége, a mássalhangzók megnyúlása magánhangzóközi helyzetben, az *l* egyszerű és pótlónyúlásos kiesése és az előtte álló magánhangzó zártabbá tétele (vö. Imre 1971; Kulcsárné 1978; Bárdos 1982; Lanstyák 1989; 1992). A dolgozatomat és előadásomat kiegészítő változást vizsgálat alapját a nyelvjárás legjellemzőbb sajátossága az ō-zés képezte, és ennek keretén belül folytattam látszólagos idő-vizsgálatot, azaz a nyelvjárásban zajló változásokra az egyes korcsoportok ō-zésének mértékéből következtettem. A mintául választott adatközlők legidősebbjeinek (60 év fölötti) erőteljes ō-zése még szembetűnőbben jelentkezik a 15–18 éves fiatalok körében, a 18–40 és a 40–60 éveseknél csekélyebb mértékben van jelen, legkevésbé pedig a 40–60 év közöttiek beszédében érzékelhető. A jelenség egyik lehetséges magyarázatát a köznyelvis(ebb) beszéd jelentős társadalmi szerepének a felismerése adhatja, ami az iskolásoknál még nem, a nyugdíjasoknál pedig már nem annyira fontos, mint az aktív társadalmi életet élő fiatalabb és idősebb középkorúak számára (lásd 1. ábra).

Az ō-zés értékelésébe az életkoron kívül más szempontokat is bevontam. A végzettség és az ō-zés összefüggéseit vizsgálva azt tapasztaltam, hogy az ō-zés mértéke egyenes arányban csökken a magasabb és egyben magyar végzettséggel (lásd 2. ábra). A magyar köznyelv hatása, amit a magyarországi látogatások gyakoriságával próbáltam fölmérni, ugyancsak az ō-zés mértékének csökkenését mutatja (lásd 3. ábra). A magyarországi beszélők ítéletei és adatközlőim ō-zése között is kimutatható bizonyos fokú összefüggés – akik beszédben a magyarországiak saját nyelvhasználatuktól eltérő jelenségeket észlelnek, azoknál az ō-zés mértéke magasabb, mint azoknál, akiknek beszédén ritkán észlelik a „másságot” (lásd 4. ábra).

A szenci ō-ző nyelvjárással kapcsolatos attitűdök képezik annak a vizsgálatnak egy részét, melyben a nyelvjárásokkal kapcsolatos vélekedéséről kérdeztem néhány szlovákiai magyar pedagóguscsoportot (Kožík 2004). A vizsgálatban helyénvalónak bizonyult a saját nyelvjárással és a más nyelvjárásokkal kapcsolatos attitűdök különválasztása. Az előbbit a racionalitás, a nyelvjárás mellett a köznyelv fontosságá-

nak a hangsúlyozása határozta meg, és a semlegesség („helyi érdekességnek tartom”) mellett az érzelmesség („minden más nyelvváltozatnál jobban szeretem”) is megjelent (lásd 5. ábra). A más nyelvjárásoknál a semlegesség bizonyult a legmeghatározóbbnak, sorrendben csak ezt követte a racionális hozzáállás, az érzelmesség itt viszont nem jutott szerephez (lásd 6. ábra). A különbség az attitűdök között abból adódhat, hogy az egyén és beszéde, jelen esetben szenci ő-ző nyelvjárása, közötti kapcsolat sokkal szorosabb, mint az, amely az általában vett nyelvjárásokhoz fűzi. A kérdőívben szereplő további két lehetőséget („nem érdekel”; „rossznak, helytelennek tartom”) senki sem választotta. A megkérdezett szenci és környékbeli pedagógusok pozitív nyelvi attitűdjei abban is megmutatkoznak, hogy fontosnak tartják nyelvjárásuk ápolását, annak ellenére, hogy inkább csak a hagyományörzés szintjén számítanak rá, és zavaró tényezőnek érzik a sikeres köznyelv-elsajátítás szempontjából.

Az attitűdök jelentős nyelvhasználat-befolyásoló tényezők, és vizsgálatuk nemcsak a ma élő jelenségek jobb megértése szempontjából lehet fontos, hanem az egyes nyelvváltozatok, így a szenci ő-ző nyelvjárás jövőjére is hatással lehet.

A holnap

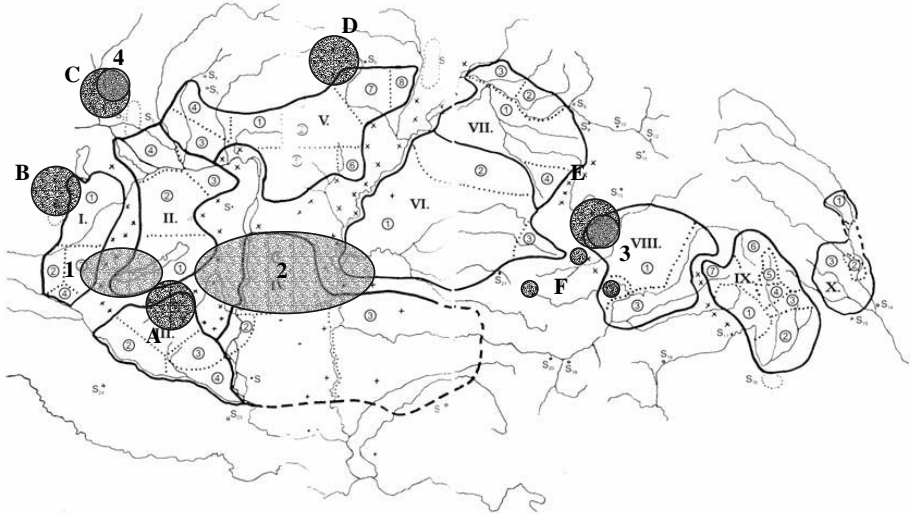
A címben a holnap zárójelezése és megkérdőjelezése arra utal, hogy egyrészt a Szenc környéki és általában véve a nyelvjárások jövőjére vonatkozóan nincsenek dialektológiai szempontból értelmezhető és értékelhető adataink, másrészt a szenci ő-ző nyelvjárás és más hasonló peremhelyzetű nyelvjárások létét az adott vidék államnyelve, esetünkben a szlovák nyelv, is veszélyezteti. Mindezek ellenére egyetérttek Kiss Jenő véleményével, mely szerint a nyelvjárások eltűnésétől nem kell tartani, hiszen globalizálódó világunkban a nyelvjárás a helyi identitás megőrzésének eszközévé lép(het) elő.

Saját vizsgálataim során is biztató jelekkel találkoztam a Szenc környéki ő-ző nyelvjárás jövőjét tekintve. A már említett változásvizsgálatban a jövőre, a nyelvjárás továbbélésére utal a 15–18 éves fiatalok erősen nyelvjárásias nyelvhasználata. A pedagógusok főntebb vázolt nyelvjárásokkal kapcsolatos pozitív attitűdjei is jelentős mértékben befolyásol(hat)ják a fiatal generáció nyelvjárás-elismerő nyelv szemléletét és annak szégyenérzettől mentes használatát.

A szenci ő-ző nyelvjárásban jelenleg folyó kutatásaim során a nyelvjárás jövőjének érzelmi megközelítésére is kitértem. Adatközlőim a „Sajnálná, ha kiveszne a szencies beszéd?” kérdésre adott válaszai is bizakodással töltenek el. Voltak, akik nem sajnálnák a nyelvjárás kiveszését – „Nem monhatom, hogy sajnánám, hát azér mégis szöbb vóna szöbben magyarú beszéni.” –, a válaszolók többsége azonban sajnálná, ha eltűnne a szencies beszéd – „Sajjánám, természetés. – Hogyné [sajjánám]. Ami van még valami jó az is tönkremönnjön?!” – „Hát azér sajnánám.” –, ami egyben a nyelvjárás jövőjének egyik biztosítéka lehet (lásd 7. ábra).

Melléklet

1. térkép. Az ő-ző nyelvjárások elhelyezkedése

Tegnapelőtt. Nyelvi egybeesések gócai.

Forrás: Benkő 1967b

A – Ormánság; B – Órség;

C – Szenc környéke; D – Kassa környéke; E – Székelyföld;

F – dél-erdélyi nyelvjárászigetek

Tegnap. Független ő-ző nyelvjárások.

Forrás: Imre 1971

1 – Somogy térsége; 2 – Dél-Alföld;

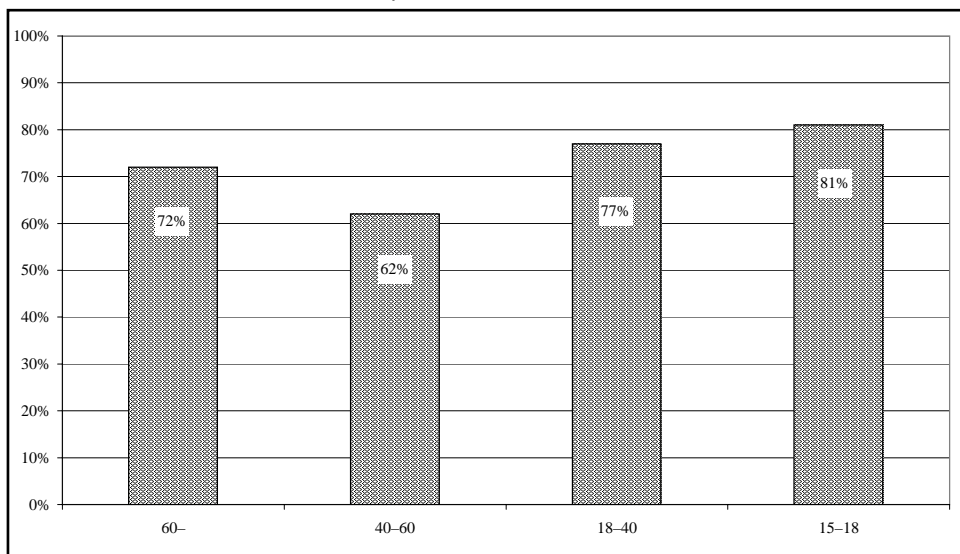
3 – Udvarhelyszék;

4 – Szenc környéke

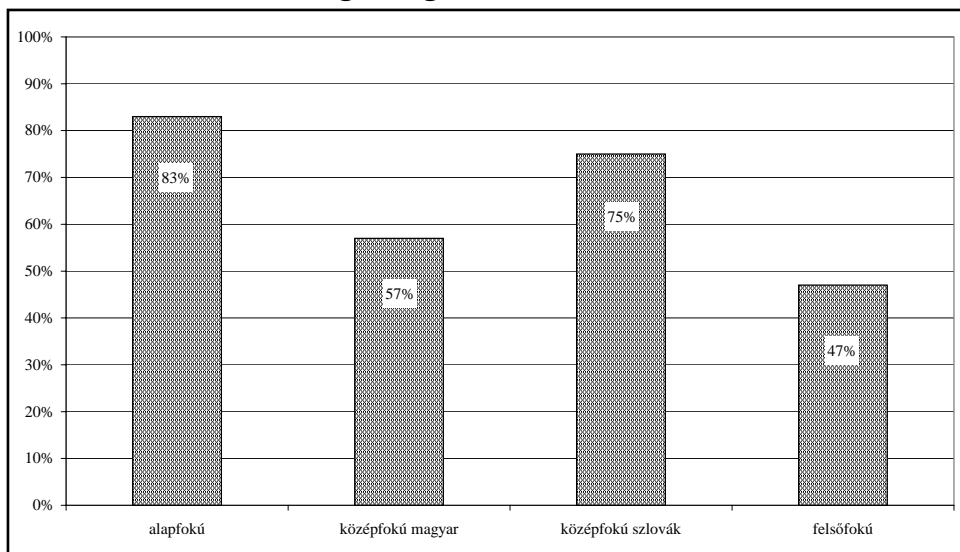

Ma. Nyelvjárási régiók. *Forrás:* Kiss 2001

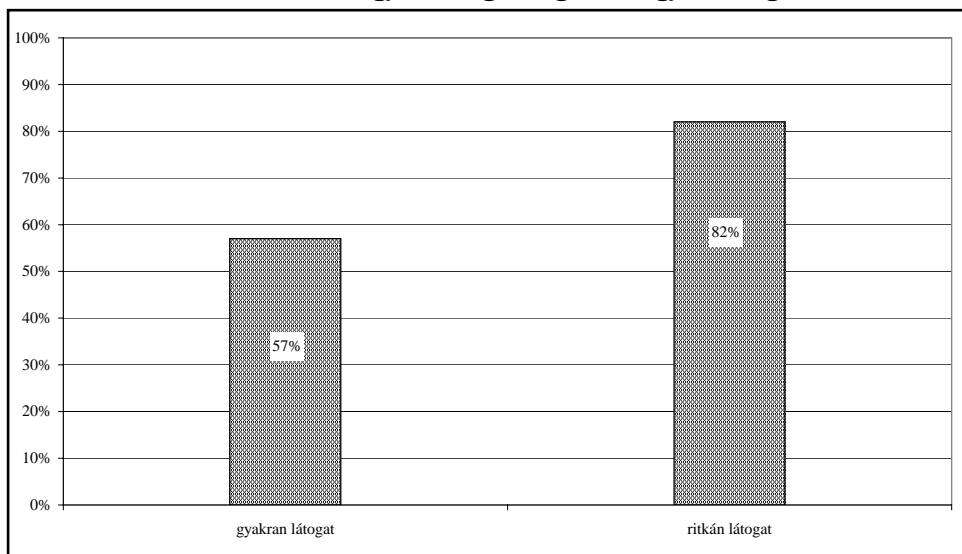
1. ábra. Az ö-zés mértéke korcsoportok szerint

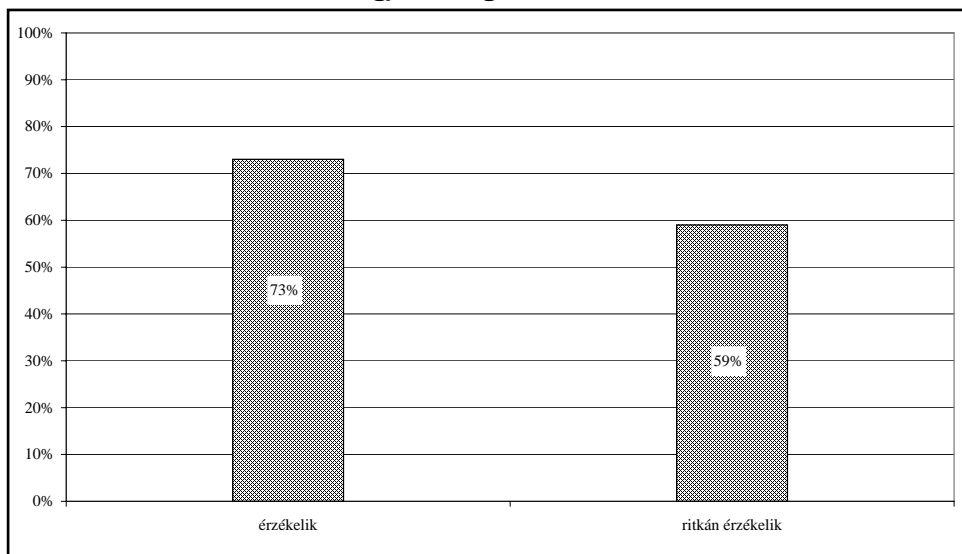
2. ábra. Az ö-zés mértéke végzettség szerint

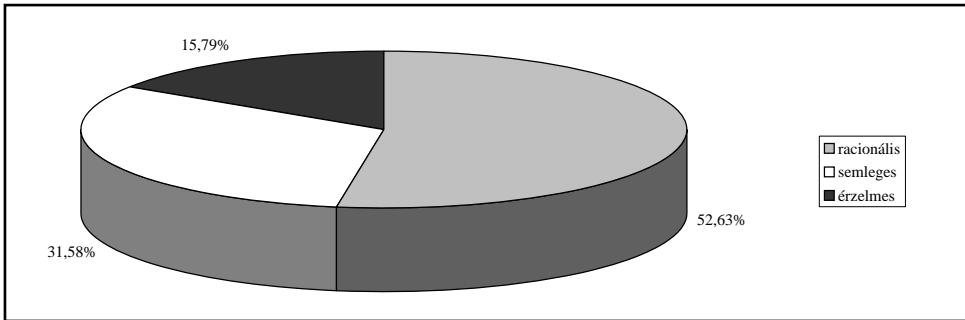
3. ábra. Az ő-zés mértéke a magyarországi látogatások gyakorisága szerint

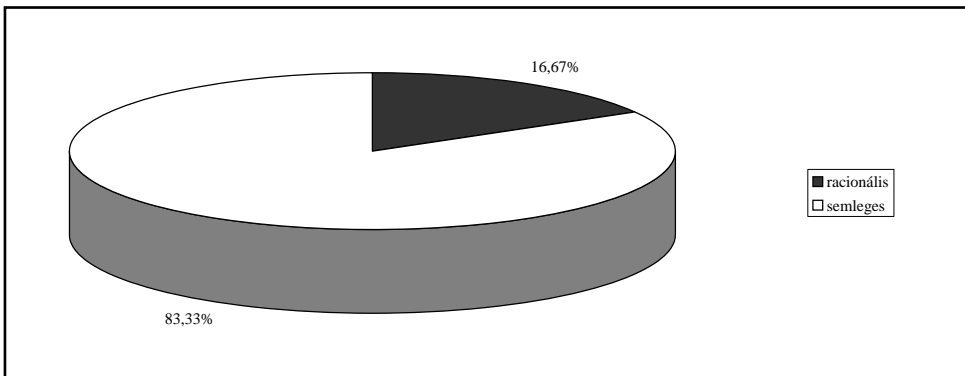
4. ábra. Az ő-zés mértéke a magyarországi beszélők ítéletei szerint

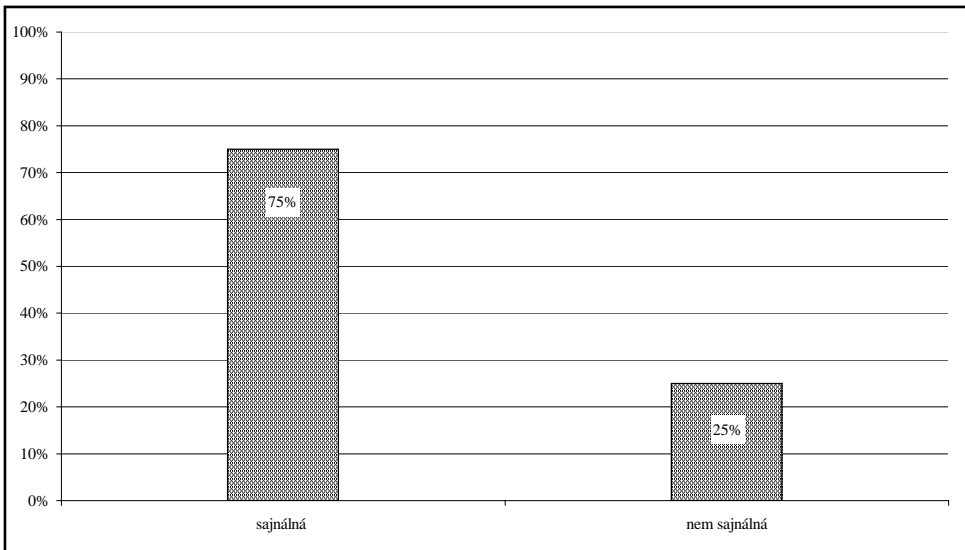
5. ábra. A saját nyelvjárással kapcsolatos vélekedések megoszlása

6. ábra. Más nyelvjárásokkal kapcsolatos vélekedések megoszlása

7. ábra. A „Sajnálná, ha kiveszne a szencies beszéd?” kérdésre adott válaszok megoszlása

Felhasznált irodalom

- E. Abaffy Erzsébet 2003. Hangtörténet. In Kiss Jenő–Pusztai Ferenc (szerk.): *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Balassa József 1891. *A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Bálint Sándor 1957. *Szegedi szótár*. 1–2. köt. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Bárczi Géza 1958. *Magyar hangtörténet*. Budapest, Tankönyvkiadó. /Egyetemi magyar nyelvészeti füzetek./
- Bárdos Gyula 1982. *A szenci ö-ző nyelvjárás hangtani és alaktani leírása*. Szakdolgozat (Komenský Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke). Bratislava.
- Benkő Loránd 1957. *Magyar nyelvjárástörténet*. Budapest, Tankönyvkiadó. /Egyetemi magyar nyelvészeti füzetek./
- Benkő Loránd 1967a. *A nyelvöldrajz történeti tanulságai*. 29–48. p. /A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának közleményei, 24./
- Benkő Loránd 1967b. A nyelvjáráskutatás és településtörténet. *Magyar Nyelvőr*, 91. évf. 455–464. p.
- Deme László–Imre Samu (szerk.) 1968–1977. *A magyar nyelvjárások atlasza*. 1–6. köt. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Horger Antal 1934. *A magyar nyelvjárások*. Budapest, Kókai Lajos kiadása.
- Imre Samu 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kálmán Béla 1966. *Nyelvjárásaink*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Kiss Jenő (szerk.) 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris.
- Kožíková Diana 2001. *Élőnyelvi vizsgálatok a szenci ö-ző nyelvjárásban*. Szakdolgozat (Komenský Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke). Bratislava.
- Kožík Diana 2002. *Az ö-zés állapota Szenc mai magyar nyelvhasználatában*. Szombathely, Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke, 172–180. p. /Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének kiadványai, 5./
- Kožík Diana 2004. A nyelvjárásokkal kapcsolatos attitűdök a szlovákiai magyar pedagógusok néhány csoportjában. In Lanstyák István–Menyhárt József (szerk.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről II*. Pozsony, Kalligram.
- Kulcsárné Sz. Zsuzsa 1978. Ö-zés a Pozsony vidéki szenci nyelvjárásban. *Magyar Nyelv*, 74. évf. 229–237. p.
- Laziczus Gyula 1936. *A magyar nyelvjárások*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. /A magyar nyelvtudomány kézikönyve, 1./
- Lanstyák István 1989. A Szenc környéki nyelvjárás független labiális ö-zésének néhány kérdése. In Tóth Károly (szerk.): *Új Minden Gyűjtemény 8*. Bratislava, Madách Könyvkiadó, 155–170. p.
- Lanstyák István 1992. Az alakváltozatok földrajzi és gyakorisági eloszlásának összefüggéseiről (a Csallóköz és a Mátyusföld nyelvjárási anyaga alapján). In Kontra Miklós (szerk.): *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete. /Linguistica, Series A, Studia et Dissertationes, 9./
- Losonczi Zoltán 1917; 1918. Az ö-zés története. 1–3. rész. *Nyelvtudományi Közlemények*, 44. köt. 4. füzet, 373–406. p.; 45. köt. 1. füzet, 45–116. p.; 45. köt. 2–3. füzet, 195–266. p.
- Kiss Jenő (szerk.) 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Párkány Antal 1974. Szenc múltjából. *Irodalmi Szemle*, 17. évf. 7. sz. 644–652. p.
- Péter László 1951. Az ö-zés kérdéséhez. *Magyar Nyelvjárások*, 1. évf. 118–135. p.
- Simonyi Zsigmond 1889. *A magyar nyelv. A művelt közönségnek*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.

Szabó József 1996. *Az ő hang eredete és az ő-zés elterjedése a magyar nyelvjárásokban.* Békéscsaba, Körös Főiskola. /Nyelvjárási és szociolingvisztikai tanulmányok./

Szabó József 1999. *Nyelvjárási és szociolingvisztikai tanulmányok.* Békéscsaba, Körös Főiskola.

Verseghy Ferenc 1793. *Proludium.* Pest.

Változások a nagyhindi nyelvjárás magánhangzórendszerében*

Bevezető

A nyelvjáráskutatók számára ismerős település Nagyhind, mely a szakirodalomba nyelvjárásszigetként került be közismert fonetikai jellemzőjével, az *ö, ő, ü, ű* labiopalatális magánhangzók hiányával (vö. Imre 1971, 369). Az újabb dialektológiai rendszerezések szerint azonban Nagyhinden ez a fonémahiány mára lényegében eltűnt, csak a nyomai lelhetők fel (Kiss 2001, 330). Kutatásomat mindenekelőtt az ösztönözte, hogy kiderítsem, miként jelentkeznek, és milyen jellegűek a labiális fonémahiány nyomai Nagyhind mai nyelvhasználatában.

Nagyhind mint Nyitra-vidéki település mára már nyelvszigethelyzetbe került, ezzel tanulmányozása még több tanulsággal szolgálhat, mint a belső nyelvjárásszigeteké. Az összefüggő magyar nyelvterülettől való elszakadás fáziseltolódást, fáziskésést¹ eredményezhet, és elősegítheti a fent említett nagyhindi sajátosságok jobb megőrzését.

A vizsgálat objektív előzménye, hogy az említett település *A magyar nyelvjárások atlaszának (MNyA.)* kutatópontja volt, és – mint már sok jeles kutatónk hangsúlyozta – az ilyen települések nyelvhasználatából való értékes adatok változásvizsgálata a magyar dialektológia sürgető feladatai közé tartozik (vö. Kiss 1998, 929–935).

A nagyhindi nyelvjárás szakirodalma

A nyelvjárás bibliográfiák szerint a legrégebb nyelvészeti adatok a nagyhindi nyelvjárásról 1947-ből valók (Benkő–Lőrincze 1951). A nyelvatlasz próbagyűjtéseit összegző kötet (Bárczi 1947) húsz térképlapján² lévő valamennyi lexémában a köznyelvi labiális *ö, ő, ü, ű* helyén illabiális párjaik, az *ë, é, í, í*, szerepelnek. Ezek a szavak a következők: *ërégmama* 'öreganya', *bikkëny* 'bükköny', *csész* 'csész', *vëdër* 'vödör', *ëcset* 'öcset', *këcsëge* 'köcsög'.

Imre Samu rendszerébe nyelvjárásszigetként került be a dialektus, az említett labiopalatális magánhangzók hiányának jellegzetességével, de azzal a megszorítással, hogy ez a sajátosság Nagyhinden pusztulóban van (Imre 1971, 369). Hasonló

* Előadásként elhangzott a *Gramma Nyelvi Iroda által szervezett III. Gramma Nyelvészeti Napokon, Párkányban, 2004. november 26-án.*

hangtani sajátosságokkal jellemzi még a szakirodalom a mai Szerbia és Montenegró területén található Bácskertes (Kupusina) nyelvjárását is. A *Magyar dialektológia* c. egyetemi tankönyvben a nyelvjárások hangtani rendszerezése csupán a kupusina-i nyelvjárást említi külön típusként (Kiss 2001, 330), bár megjegyzi, hogy a bácskertes telepesek³ valószínűleg Nagyhindről vagy közvetlen környékéről kerültek a Bácskába – innen ered a hasonlóság. Ennek a hasonlóságnak és kapcsolatnak nyelvtudományi bizonyításáról olvashatunk Benkő Loránd és Zelliger Erzsébet tanulmányaiban (Benkő 1961, 150; Zelliger 1988, 1035). Megállapítják, hogy Bácskertesben az illabialitás archaikusabb és máig is élő. Ezt támasztják alá saját megfigyeléseim és felvételeim is, melyeket bácskertes adatközlőkkel⁴ készítettem. A két község az utóbbi években felélénkítette kapcsolatait. A közös rendezvények elősegíthetik a nyelvjárás megőrzését.

A nagyhindi nyelvjárás jelenlegi állapotáról értékes adatokkal szolgál A *Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza* is (Sándor 2004). Az ottani adatok tanúsága szerint Nagyhind nem tekinthető nyelvjárászigetnek, mai nyelvjárása ugyanis beilleszkedik a Nyitra-vidéki nyelvjáráscsoportba, ugyanis a labiopalatális magánhangzók hiánya mára lényegében eltűnt.

Nagyhind településtörténeti és szociológiai adatai

A továbbiakban ismerkedjünk meg a főbb településtörténeti és szociológiai adatokkal, valamint Nagyhind mai jellegével!

Nagyhind (Velké Chyndice) Nyitra-vidék északkeleti peremén, Verebélytől 5 km-re északnyugatra, a Zsitva folyó jobb partján fekszik. Első írásos említése 1234-ből való, amikor II. András király oklevelében a közeli garamszentbenedeki kolostorhoz tartozó Szelepcsény földjeinek határaként tünteti fel a falut, *Hymd* alakban (Györffy 1966, 476). A falu neve etimológiai azonos a Győr-Sopron megyei Himod helynévvel, amely puszta személynévből keletkezett magyar névadással (FNESz. 1:189).

1268-ban IV. Béla király a gímesi Forgáchoknak ajándékozta a falut és vele együtt az egykori Harsány nevű települést is. Ez a falu ma már nem létezik, csupán Nagyhind 1892-es kataszteri térképe utal valamikori létezésére. Egy 1274-ből származó okirat Harsány lakosait, akik királyi halászok és hálószővők voltak, a szomszédos Nagyhindre (*Hymod*) költözteti. Mezőgazdaság és halászat jellemezte tehát Nagyhind ősi lakosainak életmódját, melyet a község – halászháló és ekevasat ábrázoló – címere is tükröz.

A 13–14. század fordulóján a gímesi Forgáchok birtokait Csák Máté szerezte meg, akinek halála után először a királyé, majd ismét a Forgách családé lett a falu. 1576-ban Nagyhindet felégették a törökök, a lakosság jelentős része el is pusztult, ugyanis az 1664-es adóösszeírásban mindössze 9 adófizetőt találunk *Nagy Hinden* (Blaskovics 1993, 293). Nagyhind földjeit a 18–19. században birtokló családok közül megemlíthető a Paluska, a Szlávý és a Weiss család is.

A község 1918-ig, majd 1938–1945 között Magyarországhoz tartozott. 1976-ban közigazgatásilag összevonták *Chyndice* néven a szomszédos Kishinddel, amely szlovák falu. A lakosság lélekszáma ezzel majdnem a kétszeresére ugrott, de nemzetiségileg erősen vegyessé vált, ill. elszlovákosodott. Az 1991-es népszámlálás adatai szerint az összevont község lakossága 760 fő volt, ebből 84,61% a szlovák

és 15,39% a magyar. A két község 1992-től ismét különvált. A legfrissebb, 2001-es népszámlálási adatok tanúsága szerint Nagyhind lakossága erősen megfogyatkozott. A 350 nagyhindi lakosból 260 szlovák, 87 pedig magyar nemzetiségű, 122 lakos anyanyelve magyar (*Sčitanie...* 2001, 52).

Az összlakosság 20,5%-a 20 év alatti, 36%-a 21–40 év közötti, 23%-a 41–60 év közötti és 19%-a 60 év feletti. Az adatokból kiolvasható öröndetes tény, hogy az összlakosság nagy arányban fiatal, csakhogy többségük szlovák nemzetiségű és anyanyelvű. A faluban csak szlovák óvoda található. Iskola nincs.

A vizsgálat módszerei és körülményei

A nagyhindi magánhangzórendszer változásvizsgálatához mindenekelőtt olyan kérdéseket kellett adatközlőimnek feltennem, melyek segítségével az *ö, ő, ú, ű* fonémák gyakoriságát követhettem nyomon. A *magyar nyelvjárások atlaszá*ból kiválasztottam tehát minden olyan kérdést, melyek köznyelvi válaszában szerepelnek az említett fonémák. Ezáltal 262 kérdésből álló kérdőív jött létre, melyhez mindenekelőtt az atlaszbeli válaszokat gyűjtöttem fel. A kérdőívet ezután felhasználtam az adatközlőkkel való beszélgetések során.

Adatközlőimet a nagyhindi lakosokból választottam ki. Igyekeztem a rétegzett mintavétel szabályai alapján végezni a kutatást, és adatközlőimet is eszerint kiválasztani. 15 adatközlőm volt (6 férfi, 9 nő), akik közül legnehezebb dolgom a fiatal korosztály kiválasztásakor volt, ugyanis jobb esetben vegyes házasságból származó fiatalokat találtam, akik saját bevallásuk szerint alig használják a magyar nyelvet, és nem is tudnak jól magyarul. A kérdőív számos kérdésére nem is tudtak válaszolni.

A mintavételt 2004-ben kezdtem el. Először kötetlen beszélgetést kezdeményeztem, melynek során igyekeztem megnyerni az adatközlők bizalmát. A beszélgetéseket magnetofonnal rögzítettem. A következő alkalommal kérdőív segítségével vizsgáloztam, mely kevésbé zavarta az adatközlőket.

A vizsgálat eredményei

Az alábbiakban a fonémagyakorisággal foglalkozó dialektológiai munkák alapján különféle csoportosításban tárgyalom az illabiális hanghelyettesítést. Vizsgálom hangsúlyos, ill. hangsúlytalan helyzetben, tőmorfémában és toldalék morfémában, abszolút és nem abszolút szóvégen⁵. A könnyebb összehasonlítás érdekében a kapott eredményeket táblázatba foglaltam. Táblázataim első oszlopában *A magyar nyelvjárások atlaszá*ból nyert adatok találhatóak. Feltüntettem a vizsgált szavak számát, valamint kimutattam az illabialitás arányát az említett fonetikai helyzetekben, az alakváltozatok számát, az illabiális változatok társadalmi érvényességét és gyakoriságát.⁶ Nagyhinden 1952-ben Imre Samu és Kálmán Béla gyűjtöttek, majd az ellenőrző gyűjtést 1963-ban Deme László végezte el. A következő oszlopban a 2004-es vizsgálat eredményeit állítom szembe a korábbi adatokkal. Az egyes fonetikai helyzetek tárgyalása után összesítem a kapott eredményeket és összehasonlítom az illabiális fonémagyakoriság arányát a nyelvAtlasz és a 2004-es vizsgálat nyelvi adatai között.

1. táblázat. Hangsúlyos helyzet

	MNyA. (1952-1963) n 163	Jelenleg (2004) n 163
Illabialitás	87,8%	7,4%
Labialitás	12,2%	92,6%
Két alakváltozatú	19 (pl. <i>bécsé</i> ~ <i>bécsé</i> 'bölcso')	3 (<i>gériny</i> ~ <i>gérin</i> 'görény'; <i>össze</i> ~ <i>összi</i> 'össze'; <i>gëbre</i> ~ <i>gëbrike</i> 'bögre')
Három alakváltozatú	2 (pl. <i>idvígy</i> ~ <i>igvígy</i> ~ <i>igvíd</i> 'ügyvéd')	-
Általánosan ismert	37,9%	13,4%
Archaizmus	57,8%	80,0%
Ritka	7,3%	6,6%
Kizárólagos	10,4%	6,6%
Változat	89,6%	93,4%

A 2004-es adatok szerint 12 lexémában található illabiális hanghelyettesítés hangsúlyos helyzetben. Ezek közül a *file* erősen visszaszorult archaizmus, csak egy idős adatközlőtől hallottam, a *siket* pedig ritkán használt. Egyes szavak (mint pl. *fírész*, *gëbre*, *gériny*) más környékbeli nyelvjárásokban is az aktív szókincs részei (vö. Presinszky 2000, 40; Sándor 2000, 74). Az illabialitás ezekben az esetekben a „palócos” jelleggel függ össze.

Az illabiális lexémák már a nyelvatlasz gyűjtése idején is 89,6%-ban változatként szerepelnek. Az adatok azt bizonyítják, hogy az illabialitás már ötven évvel ezelőtt sem volt kizárólagos, csupán változatként létezett.

2. táblázat. Hangsúlytalan helyzet, tórmorféma, nem abszolút szóvég

	MNyA. (1952-1963) n 163	Jelenleg (2004) n 163
Illabialitás	77,6%	6,9%
Labialitás	22,4%	93,1%
Két alakváltozatú	6 (pl. <i>csíplégíp</i> ~ <i>csíplégép</i> 'cséplögép')	-
Három alakváltozatú	2 (pl. <i>szekérkenyécs</i> ~ <i>szekérkenécs</i> ~ <i>kenécs</i> 'kocsikenőcs')	-
Általánosan ismert	47,2%	25,0%
Archaizmus	49,0%	50,0%
Ritka	3,8%	25,0%
Kizárólagos	15,1%	25,0%
Változat	84,9%	75,0%

3. táblázat. Hangsúlytalan helyzet, toldalékformája, nem abszolút szóvég

	MNyA. (1952-1963) n 23	Jelenleg (2004) n 23
Illabialitás	78,2%	13,1%
Labialitás	21,8%	86,9%
Két alakváltozatú	-	-
Három alakváltozatú	-	-
Általánosan ismert	38,9%	33,3%
Archaizmus	61,1%	66,7%
Kizárólagos	16,6%	-
Változat	83,4%	100%

Az nyelvatlasz adatai közt az egyes fonetikai helyzetekben a szóbeljei illabialitás a legkisebb arányú. A következő lexémákban tapasztaltam illabialitást: *főkötő* 'főkötő, fejkötő, fejkendő'; *pörkölt* 'pörkölt'; *kömüves* 'kömüves'; *vödör* 'vödör'.

4. táblázat. Hangsúlytalan helyzet, tőmorféma, abszolút szóvég

	MNyA. (1952-1963) n 43	Jelenleg (2004) n 43
Illabialitás	43,0%	2,3%
Labialitás	9,9%	97,7%
Két alakváltozatú	6 (pl. <i>tépérté</i> ~ <i>tépértí</i> 'töpörtü')	-
Három alakváltozatú	-	-
Általánosan ismert	36,2%	-
Archaizmus	63,8%	100%
Kizárólagos	8,5%	-
Változat	91,5%	100%

5. táblázat. Hangsúlytalan helyzet, toldalékformája, abszolút szóvég

	MNyA. (1952-1963) n 17	Jelenleg (2004) n 17
Illabialitás	94,2%	-
Labialitás	5,8%	100%
Két alakváltozatú	-	-
Három alakváltozatú	-	-
Általánosan ismert	56,2%	-
Archaizmus	43,8%	-
Kizárólagos	18,8%	-
Változat	81,2%	-

Az abszolút szóvégi illabialitást manapság teljesen elvesztettnek tapasztaltam. Csúpn egyetlen alkalommal került felszínre egy idős adatközlő spontán beszédében az *erdé* 'erdő' szó, melyet az illető elszólásnak (hibának) tekintett, és rögtön köznyelvi alakban ismételt meg.

6. táblázat. A változásvizsgálat összevont értékelése

	MNyA. (1952-1963) n 303	Jelenleg (2004) n 303
Illabialitás	86,1%	6,6%
Labialitás	13,9%	93,4%
Két alakváltozatú	31 db	3 db
Három alakváltozatú	4 db	-
Általánosan ismert	39,4%	13,1%
Archaizmus	56,1%	73,8%
Ritka	4,5%	13,1%
Kizárólagos	11,4%	4,3%
Változat	88,6%	95,7%

A táblázat adatai alapján nagymértékű változást állapíthatunk meg. Az illabialitás aránya az összes példát vizsgálva 86,1%-ról 6,6%-ra esett vissza. Jelenleg Nagyhinden az említett magánhangzók a köznyelv szerint realizálódnak. A sajátos hangrendszer(típus) tehát teljesen kiveszett.

A 2004-es gyűjtés során Nagyhinden összesen húsz esetben találtam a köznyelvi labiális *ö, ő, ü, ú* helyében illabiális *ë, é, í, í* hangokat. A kapott szavak a következők: *gëbre, gëbrike, fírész, përkëlt, gëríny, gëрін, siket, ikët, ëssze, ësszi, kómíves, fíkető, vëdër, vëdrët, kertyék, file, szívék*. Látható, hogy a szavak között három alakváltozatpár is szerepel: *gëbre~gëbrike* (bögre); *gëríny~gëрін* (görény); *ëssze~ësszi* (össze). Hangsúlyos helyzetben maradt fenn legnagyobb arányban az illabialitás.

A magyar nyelvjárások atlaszában feltüntetett adatok szerint kimutatható, hogy az illabialitás már ötven évvel ezelőtt sem volt kizárólagos. Az ötven évvel ezelőtt lejegyzett lexémák 88,6%-a csupán alakváltozatként létezett a köznyelvi (vagy egyéb nyelvjárasi) alakok mellett. A jelenlegi adatok aránya ebben az esetben nem mutat olyan markáns különbséget, mint az összefoglalás első sorában. A különbség azonban megnövekedne, ha az összes (303) esetre vonatkoztatnám a fennmaradt illabiális lexémák arányát.

Az adatok és tapasztalatok alapján összefoglalásként megállapítható, hogy a nagyhindi nyelv(járás)sziget sajátos hangtani jelensége napjainkban a nyelvhasználatból teljesen kiveszik, csupán a nyelvjárasi tudatban lelhető fel, ill. azokban a szavakban, melyek a környékbeli nyelvjárásokban is megtalálhatók.

Jegyzetek

1. Mivel az anyanyelvi központból, tehát az anyaországból induló nyelvi változások később, ill. hiányosan jutnak el vagy el sem jutnak a kisebbségek bizonyos csoportjaihoz, tagjaihoz, a kisebbségi nyelvjárások számos, az anyaországiaknál jóval több archaizmust őriznek meg (vö. Kiss 2001, 194).
2. A térképet Kálmán Béla készítette, a gyűjtést is saját maga végezte Nagyhinden.
3. A 18. század közepén nagy tűzvész pusztított Nagyhinden. A lakosok közül sokan ezután települtek (vagy telepítették őket) a Délvidékre.
4. Nagyhind első írásos említésének 2004-ben volt a 770. évfordulója. A kétnapos rendezvényen a bácskerteszi népdalkör tagjai is felléptek. A szereplőkkel készítettem másfél órás interjút.

5. Bizonyos lexémákat több fonetikai helyzetben is vizsgáltam (pl. *töppörtyű*: három helyzetben is szerepel).
6. Ezek az arányok mindig az illabiális lexémákon belüli arányát fejezik ki, az adott helyzetben jelentkező (vagy fennmaradt) összes illabiális lexémához viszonyítva.

Felhasznált irodalom

- Benkő Loránd 1961. Új módszerbeli lehetőségek a magyar nyelvjárástörténeti vizsgálatokban. *Magyar Nyelv*, 57. évf. 4. sz. 401–413. p.
- Benkő Loránd–Lőrincze Lajos 1951. *Magyar nyelvjárás bibliográfiája*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Blaskovics József 1993. *Az újvári ejálet török adóösszeírásai*. Pozsony, Erdem.
- Deme László–Imre Samu (szerk.) 1975. *A magyar nyelvjárások atlaszájának elméleti-módszertani kérdései*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- FNESz.: Kiss Lajos 1997. *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. 1–2. köt. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Györffy György 1966. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Imre Samu 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kiss Jenő 1981. *Nyelvjárás tanulmányok*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság. /Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai, 159./
- Kiss Jenő 1998. A magyar dialektológia s újabb feladatai az ezredfordulón. *Magyar Tudomány*, 158. évf. 8. sz. 929–935. p.
- Kiss Jenő (szerk.) 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Kiss Jenő–Szűts László (szerk.) 1988. *A magyar nyelv rétegződése*. 1–2. köt. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Lanstyák István 1988. Nyelvjárás, nyelvjárásziget, nyelvsziget. *A Hét*, 33. évf. 22. sz. 11. p.
- P. Lakatos Ilona (szerk.) 2002. *Mutatványok a hármass határ menti nyelvhasználat kutatásából*. Nyíregyháza, Bessenyei Könyvkiadó.
- Presinszky Károly 2000. *A nagycétényi magyar beszélőközösség anyanyelvhasználata*. Szakdolgozat. Nyitra (Konstantin Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék).
- Sándor Anna 2000. *Anyanyelvhasználat és kétnyelvűség egy kisebbségi magyar beszélőközösségben, Kolonban*. Pozsony, Kalligram.
- Sándor Anna 2004. *A Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza*. Pozsony, Kalligram.
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001*. Bratislava, Štatistický úrad Slovenskej republiky (www.statistics.sk).
- Zellinger Erzsébet 1988. Településtörténeti kérdések a szóföldrajz tükrében. In Kiss Jenő–Szűts László (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése*. 1–2. köt. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1029–1040. p.

Az 1956-os forradalom és Szlovákia

Nemzetközi tudományos konferencia Pozsonyban

Az idei őszi kétségkívül az 1956-os forradalommal kapcsolatos konferenciák ősze. Budapesten szinte kéthetente rendeznek hasonlókat, de Londonban, Berlinben, Debrecenben és Zalaegerszegen is zajlanak vagy már zajlottak 1956-os konferenciák. Szerencsére ebből a sorból Szlovákia sem maradt ki, hiszen ha a résztvevők számát tekintve nem is, de jelentőségében vetélkedett az említett rendezvényekkel az a nemzetközi konferencia is, amelyre október 4-én a pozsonyi Egyetemi Könyvtár épületében került sor *Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia* címmel. A konferencia szakmai szervezői – a Fórum Kisebbségkutató Intézet, a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, a Magyar Köztársaság Nagykövetsége és a pozsonyi Magyar Kulturális Intézet – kitűnő programot, szakmailag színvonalas és vonzó rendezvényt készítettek elő. A konferencia értékét az is növelte, hogy Szlovákiában első ízben került sor az 1956-os magyar forradalmat érintő tudományos konferenciára. Azt, hogy egy ilyen esemény megrendezésére épp ebben az évben kerülhetett sor, nem csupán a forradalom kerek, ötvenedik évfordulója indokolta, hanem a témát érintő történeti kutatások eddigi hiánya is. Az elmúlt évben és az idén viszont örvendetes módon többen is bekapcsolódtak a magyar forradalom szlovákiai visszhangját érintő kutatómunkába, s több, a témát is érintő publikáció jelent meg a közelmúltban.

Jelen konferencia legfőbb célja tehát az volt, hogy összegző képet adjon mindazokról a kutatási eredményekről, amelyek az 1956-os események szlovákiai recepcióját illetően az utóbbi időben születtek, illetve – hiszen nemcsak a szűkebb szakma, hanem a szélesebb nyilvánosság is képviseltette magát a konferencián – megpróbálja alapvető ismereteket nyújtani erről a kevésbé ismert témáról. A konferencia eredeti programjában nyolc előadó szerepelt, de egyikük külföldi útja miatt végül hét előadást hallhatott a közönség. Ebben az esetben azonban érvényesnek bizonyult az, hogy egy konferencia színvonalát nem a mennyiséggel, hanem a minőséggel lehet biztosítani, hiszen az elhangzott előadások és az azokat követő élénk vita nem csupán érdekesek és alaposak voltak, de számos új kérdést vetettek fel a hallgatóságban.

A konferenciát a szlovák kormány alelnöke, Dušan Čaplovič levélben üdvözölte, amelyben hangsúlyozta, hogy a magyar–szlovák kapcsolatok szempontjából nagy jelentőséggel bírhat a jelen konferenciához hasonló tudományos párbeszéd. A meg-

nyitón rövid beszédben üdvözölte a jelenlévőket Gyórfy Csaba, a Magyar Köztársaság nagykövete, Öllös László, a Fórum Kisebbségkutató Intézet elnöke és Slavomír Michálek, az SZTA Történettudományi Intézetének igazgatója.

Noha a konferencia résztvevői tulajdonképpen mind ugyanazt a kérdést járták körül, vajon hogyan hatottak Szlovákiára az 1956-os események, s milyen volt ezeknek a fogadtatása a szlovákiai s ezen belül a szlovákiai magyar társadalomban, az elhangzott előadások mégis más-más szemszögből, más hangsúlyokat találva tettek ezt, így a hallgatóság előtt mozaikszerűen rakódtak össze az események.

A bevezető előadást Dagmar Čierna-Lantayová, az SZTA Történettudományi Intézetének munkatársa tartotta. *A szlovák közvélemény és 1956* című előadásában a neves történész elsősorban arra tért ki, vajon a szlovák kulturális és irodalmi életben is érezhető volt-e hasonló erjedés, mint Magyarországon. Fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy a korabeli szlovák értelmiség nagy része még beszélt vagy értett magyarul, így Pozsonyban és Kassán szinte percek alatt elkapkodták a magyarországi sajtót, amely nyilvánvalóan hatást gyakorolt a szlovák olvasókra is. Intézeti munkatársa, Michal Barnovský a szlovákiai helyzetet hasonlította össze a magyar, illetve a lengyel állapotokkal; kiemelve azt, hogy a szlovákoknak nem volt Nagy Imréről, s hiányzott az olyan közeg is, amely egy a magyarországihoz hasonló folyamat elindulását eredményezte volna. Előadásában ő is foglalkozott a szlovák irodalmi élet vitáival, s jelentős különbségként érzékeltette, hogy a Petőfi Körben és más magyarországi irodalmi fórumokban zajló vitákkal szemben a szlovák írók nem lépték át az irodalom és közélet határát, így mondanivalójuk csak egy szűk kör számára volt érdekes és elérhető.

A Fórum Kisebbségkutató Intézet munkatársa, Simon Attila előadásában nemcsak arról beszélt, hogy hogyan reagáltak a szlovákiai magyarok a forradalom eseményeire, hanem arra is megpróbált választ adni, miért nem választották a rendszerrel szembeni nyíltabb ellenállást, illetve miért nem fejezték ki hangsúlyosabban a forradalom iránt ténylegesen meglévő szimpátiájukat. Az előadó ezt elsősorban az 1945 és 1948 közötti jogfosztottság egyik szomorú örökségének tulajdonította, hiszen a szlovákiai magyarokban még ott élt a megalázottság élménye; a lakosságcsere és a deportálások pedig megfosztották természetes vezetőitől, szinte teljesen felszámolták azt a polgári és értelmiségi réteget, amely egy az 1956-os helyzethez hasonló szituációban irányt mutathatott volna. Gazdag levéltári forrásanyagra épült a Fórum Kisebbségkutató Intézet másik munkatársának, Popély Árpádnak az előadása, aki elsősorban azt fejtegette, hogyan reagált Szlovákia Kommunista Pártja a magyarországi eseményekre. Popély Árpád előadásában jól mutatta be azt a folyamatot, ahogy a párt a magyarországi sajtó behozatalának fokozatos felszámolásával egyre inkább elszigetelte az itteni közvéleményt a magyarországi hatásoktól.

A konferencia szünet utáni részében először a Nemzeti Emlékezet Intézete levéltárának igazgatója, Bukovszky László tartott előadást, aki elsősorban azt a mechanizmust tárta a hallgatóság elé, ahogyan a belügyi szervek ellenőrzésük alatt tartották a társadalmat, s ahogyan a megtorló intézkedéseiket foganosították. Az őt követő Halkó József, a Comenius Egyetem Teológiai Karán működő Egyháztörténeti Tanszék vezetője azt a kérdést járta körül, hogyan reagált a szlovák katolikus egyház a magyarországi forradalomra. Rendkívül érdekes előadásában külön kitért arra, hogyan látták a szlovák papok Mindszenty kardinális fellépését, s hogyan véle-

kedtek Magyarország szovjet megszállásáról. Hangsúlyozta azonban, hogy bár a fennmaradt források alapján Mindszenty fellépése inkább negatív visszhangot váltott ki, ezt mégsem lehet általános ítéletként elfogadni, hiszen voltak ellenvélemények is. Bár a konferencia utolsó előadójának, Szesztay Ádámnak a témája „kilógott a sorból”, hiszen ő a forradalom és a magyarországi nemzetiségek viszonyát elemezte, az általa felvetettek mégis összhangban voltak a korábbi előadásokkal és fontos elemekkel gazdagították azokat.

Az előadásokat élénk vita követte, ami azért sem volt meglepő, hiszen a nézők soraiban számos olyan kutató ült, akik maguk is foglalkoztak az 1956-os forradalom témájával. Így többek között felszólalt Ján Pešek, Milan Zemko és Kiss József történész is. A vita egyik érdekes kérdésköre az volt, vajon voltak-e a forradalomnak határrevízióra mutató mozzanatai. A vitában felszólaló Szesztay Ádám saját levéltári kutatásaira támaszkodva az ilyen szándék szinte teljes hiányát emelte ki, miközben arra is felhívta a figyelmet, hogy a csehszlovák és román propaganda viszont épp a magyar revíziós szándék emlegetésével próbálta saját közvéleményét elidegeníteni a magyar forradalomtól.

A konferencia záró mozzanatát az 1956-os Intézet a *Forró ősz a hidegháborúban* című új dokumentumfilmjének a szlovákiai díszbemutatója jelentette, amelyen a film alkotói is megjelentek, és röviden ismertették a film megszületésének körülményeit.

Egy-egy konferencia eredményességét leginkább az mutatja meg, vajon az ott felvetett és ismertetett kérdések és eredmények életre kapnak-e a későbbi tudományos diskurzusok során. Bár ezt azonnal lemérni nem lehet, *Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia* című konferencia kétségkívül sok új elemmel gazdagította a témát illető ismereteinket. S az sem mellékes, hogy mind a szakmai, mind pedig a nagyszámú laikus hallgatóság jó hangulatú, érdekes tudományos konferencián vehetett részt.

Simon Attila

Filep Tamás Gusztáv–G. Kovács László: Rákos Péter 1925–2002. Dunaszerdahely, Nap Kiadó, 2005, 350 p.

A kötet Rákos Péter munkásságát kísérli meg áttekinteni, összefoglalni jelentőségével együtt. Gál Jenő „felütése” adja meg az irányvételt és rávallást. Mint a szak hallgatója, majd oktatója egy negyed századnál is tovább észlelhette Rákos Péter személyiségének és szándékának formáló hatását a cseh–magyar kapcsolatok fejlesztésében, a küldetéseként vállalt közvetítést (*Rákos Péter, a tanár*, 5–12. p.). Ezt a szerzőpáros a szülő- és a befogadó város közegének s az életrajzinak a bekapcsolásával folytatja, egyebek közt Márai *Kassai őrjázatának*, valamint Rákos *Lírai őrjázatának* (*Irodalmi Szemle*, 1970. 6. sz.; kötetben: *Prágai őrjázat*. Pozsony, 1995, 122–130. p.) egymásra vonatkoztatásával, amelyhez társul – önvallomásként – filozófiai forrásainak a felsorolása, látás- és gondolkodásmódjának vázlata, s az illő következtetés (*Két szülőváros*, 13–27. p.).

A kivonatolás Rákos Péter dolgozataiból s a vonatkozó kritikákból végig a kötetben alkalmas módszernek tűnik. Az általunk összeállított *Kassai és prágai őrjázatban* úgyszintén ehhez folyamodtunk (*Prágai Tükör*, 2004. 1. sz. 18–25. p.).

A *Három kör* (28–76. p.) időrendi egymásutánban követi Rákos munkásságát és eredményeit a cseh, a magyarországi és az összmagyar, s ezen belül a szlovákiai magyar műveltség és irodalom terén. Az utóbbi önálló fejezetet is képez (*A szlovákiai magyar kultúrában*, 195–230. p.). Ebbe belefoglalt a Sarló, Fábry Zoltán, Turczel Lajos *Két kor mezsgyéjén* című könyvének értékelése, Rákos elvi állásfoglalása a szlovákiai magyar irodalommal kapcsolatosan és egyéb névre szóló megemlékezés. Hogy közvetlenebb figyelmzése elmaradt (206. p.), többszörösen indokolható, azzal is, hogy a tárgykörnek voltak és vannak szlovákiai, sőt magyarországi művelői. Miközben Rákosnál természetesen

tesen a magyar–cseh vagy cseh és magyar kapcsolat a központi.

A szerzők saját bevallásuk szerint is „túl-ságosan bőven” (51. p.) elemzik Rákos első, a 20. századi magyar irodalmat bemutató, cseh nyelvű munkáját, jegyzetet-tankönyvet (*Maďarská literatúra XX. století*. Praha, 1953), s a tárgyalásmódban felerősödik a recenzált művet teljességében átható másik módszertani szempont: az állandó visszacsatolás a társadalmi-történeti és politikai viszonyokra. Helytálló, ahogy kiemelik a cseh irodalomtudománynak a magyarországgal szemben másnemű irányultságát, „a prágai tornyokból messzebb lehetett látni” (73. p.), s a kötetben másutt is utalnak a prágai látatásra (78. p.). Ezután kerül sor a Turczel Lajossal együtt írt egyetemi tankönyvre – *A magyar irodalom története I. (1772–1848)*, amely két kiadást ért meg (1965, 1968). Idézetekkel egyénített taglalása részletezi Rákos feldolgozását – Katona, Kisfaludy, Kölcsey, Vörösmarty, Eötvös portréját. Amint tudjuk, a magyar klasszikusok cseh nyelvű ismertetése a magyar szövegnél korábbi, ami Rákos dolgozataira nézve általánosabb érvényű. A fejezetben olvashatunk Rákos első magyar nyelven megjelent könyvéről (*Tények és kérdőjelek*. Bratislava, 1971), s ennek kapcsán rögzített, hogy az általa magyarul közölték „az összmagyar szellemi életbe a csehszlovákiai magyar szellemi élet hozadékaként érkeztek meg” (33. p.).

A fenti időrendi egymásutánban kijelölt művek és tanulmányok tárgyalásmódja a szövegszerkesztésben felhozott kivonatolás, továbbá parafrázeálás és kommentár révén tudósításnak tűnhet. Célkitűzése nyilván az ismertetett anyag minél teljesebb számbavétele, s annak részben társadalom-, valamint tudománytörténeti beágyazottsága. Ekképpen a részünkről „külsőnek” nevezhető megközelítés jellemzőjének bizonyul. A foganatosított átváltások fokozzák a „kaleidoszkópszerűnek” vagy mondjuk, hogy lexikonjellegnek a benyomását. A szerzők egyik észrevétele, amikor Rákos Péter író- és költőportréinak megfelelését az általa szerkesztett *Írók szótárába* (*Slovník spisovatelů – Maďarsko*. Praha, 1971) írt szócikkeiben fedezik fel, s mindkét vonatlaton méltányolják tüzetességét és sokrétűségét, tulajdonképpen effajta

ravezetés kötetük használatára. Az anyag kitölti *A magyar irodalom prágai nagykövete* (150–194. p.) című taglalást.

Az *Irodalomelméleti kérdések* fejezetéhez érve a szerzők átváltást jeleznek a tematikai csoportosításra (76. p.). A tárgyalásmód azonban nem változik, s ismertetésünkben szorosán nem igazodunk a közöltekhez. A kérdéskör három tanulmányban összegeződik: *Az irodalmi értékelés problémái (Tények és kérdőjelek*, 9–33. p.), *Kommentár az amerikai újkritikához* (eredetileg cseh nyelven: *Česká literatúra*, 1966. 3. sz. 177–218. p.; kötetben: *Tények és kérdőjelek*, 34–88. p.), *Prolegomena egy eljövendő irodalomtudományhoz* (Az *irodalom igaza*. Bratislava, 1987, 14–32. p.; előszó a *Teórie literatúry v zrcadle maďarské literárni vedy* című antológiához, Praha, 1986, 7–19. p.). Megjegyezhetjük, hogy Rákos harmadik köteté (*Prágai őrjárat*) ismétléseket tartalmaz, a fentiek iránt is nyomatékosítva a témát. A szerzők a *Tények és kérdőjelek* elemzésében Lukács György realizmusfelfogását s a kapcsolatosat bolygatják, mivel mindennek erős volt a magyarországi aurája. Mi viszont, s nemcsak Rákos visszapillantásaként, ismerjük álláspontját, amelyet egy anekdoton úgy fejtett ki, hogy Lukács számára nem közeli, s bár elég sokat írt róla, megkérdésnek tett eleget, szemben egy Auerbachal, akit teljes súlyával elfogad (Ankét a Mimesis második cseh kiadása alkalmából. *Kritika a kontext*, 2001. 1. sz. 83–84. p.). Auerbach a nyelvből, a szövegből, a stílusból indul ki, de az ezáltal megalkotott világgép, a tágabb értelemben felfogott valóság ábrázolásmódja érdekli. Rákosnak már az irodalomtudomány harmadik, a hangsúlyt az irodalom fogyasztójára áthelyezett szakaszát jelenti, akinél a műközpontúság másképp van jelen, azaz nem tartja strukturalistának. Hozzászólásából nem hagyja ki Ingardent, s önmagához közelállónak mondja Jausst és Isert, a recepciós esztétika konstanzi iskoláját, amelyről tudjuk, hogy Mukařovský örökösének szegődött.

A feltüntetett kötet bevezető tanulmánya az irodalmi értékelés problémáit tekinti át, elégséges szakirodalmat vonultatva fel. Hivatkozásanyagában Mukařovský tiszszer szerepel. Rákos Péter műveiből kiolvashatók bi-

zonyos rokoníthatóságok, de semmilyen „tartozást” nem vallott. Amikor négy Mukařovský-tanítvány (M. Červenka, M. Grygar, J. Levý, M. Jankovič) tanulmánygyűjteményt állított össze (*Kapitoly z teórie literárniho díla*, 1968), Rákos e tanulmányát ebbe felvették; a kiadvány megjelenését azonban nem engedélyezték. Rákos írása csehül ennek folytán csak 1993-ban látott napvilágot a *Česká literatúrában*.

Rákos a dolgozatban az irodalmi mű létezőmódját, értékelését próbálja kiszabni. A mű az olvasó számára „közlés”, amelyben az érték mint jelentés van jelen, s mint „sajátos kifejezést a magunk nem sajátos tapasztalataihoz mérjük, amelyek felölelik az általunk ismert valóság minden aspektusát, így az értékeket is” (19. p.). Eközben az érték mindenkor tudati tény, „– habár hordozói a dolog tudatunktól is függetlenül létező anyagi tulajdonságai – mint érték, csak akkor lép életbe, ha valaki tudomásul veszi” (10. p.). A mű „jelentésjellege, a mű, melyet jelentésként fogunk fel, tagadhatatlanul mond *valamit*, és ezt a valamit *valahogyan* mondja [...] de *ahogyan* mondja, az olvasó tudatába mindig azon keresztül érkezik, *amit* mond. Visszautalva a strukturalista terminológiára: a „jelölő» nem értékelhető másként, mint a „jelölthöz» való viszonyában” (19. p.).

A terminológiáktól függetlenül pedig az anyagi és a tudati egységének a „tartalom” és a „forma” felel meg, nem bináris szembeállításaként, hanem mint egyazon kontinuum két pólusa (18. p.). S „a formai eszközök jelentésük révén emelkednek az érték rangjára” (19. p.). A műalkotás és a valóság viszonyára nézve, amelyben a mű a valóság részévé válik, a kérdésben úgyszintén Mukařovský-idezet merül fel – „A műalkotás végső fokon úgy jelenik meg, mint az esztétikumon kívüli értékek összessége, mint csakis az, és semmi más” (15. p.). S a jel, vagyis a jelölő funkciójában is jelentések, jelöltek szerepelnek, sőt a jelentések a műalkotás struktúrájában meg is tartják eredeti jelentésbeli értéküket. A nyelvészeti szemiotikák érvelésében, például a lotmaniban az irodalmi a nyelvire ráépülő másodlagos jel-szisztéma.

A kritika feladata, hogy az olvasó élménye és a mű szövege között meghatározza a

viszonyt, amelyben az értelmezés mutatja fel az értéket, s így feltehetően elvégzi az értékelés műveletét is. Az érték tehát elsődleges.

Rákos a vázoltak folytán mutat rá az összefüggésekre, veti fel az egység kérdését a sokféleségben, a részérték lehetséges dominanciáját, a „feszítáv” horderejét, a Mukařovský-féle alaptételt az esztétikai funkció, norma és érték kapcsolatáról, azt tudniillik, hogy társadalmi tények. Az irodalmon kívüli valóság kapcsolata a művel eszerint az értékelésben a legszorosabb, s a sajátos itt nem jön számításba (vö. 31. p.).

Filep Tamás Gusztáv és G. Kovács László végigvezetése bőven él az idézéssel, s ez talán még fokozottabb és tüzetesebb a *Kommentár az amerikai újkritikához* című tanulmány kifejtésekor (102–116. p.) – 500 sorból 250.

Rákos az újkritikai irányzatnak „déli szárnyát” választja példafeltárásként mint a strukturalizmusnak leginkább szövegtözpontú válfaját, a látómező azonban tágabb körű. Elemzésére támaszkodva összeállíthatjuk ennek „nevezéktanát”, amely az irodalom sajátosságának fogalma köré rendeződik, s mindaz, ami ezt bontja, téveszmének és eretnekségnek minősül. Az irodalomban, a műben az állítások ez értelemben csak alközlések (a „közlés téveszméje”, a közölhető forma is). Ami a műben van, ontológiai lényében egyszeri és megismételhetetlen; a ráutaló jelleg kiküszöbölődik, a denotatív és konnotatív jelentésből az együttjelölt legalábbis felér a ráutalóval. S mivel a forma nem haladható meg, fennáll a „parafrázis eretneksége”. Önállósítva és öntörvényűvé avatva a szöveget, azaz a művet magát, a szerző áldozatául esik a „szándék téveszméjének”, az olvasó pedig a „hatás téveszméjének”. Rákos azonban kimutatja, ahogy az újkritikusok közül többen mérséklék vagy tagadják a kizárólagosságot (az előfutár Richards a befogadást a mű létfeltételeként fogja fel, s nem zárkózik el a szerzőtől sem, akárcsak például Brooks [49. p.]).

A rálátást a mű struktúrájára, amely valójában a forrása, s mindentől függetlenül létezik, a „szoros olvasás” módszere teszi lehetővé (a szó fordítása Rákostól származik). Így tárulhat fel az egész dominanciája a rész-

elemekhez képest, nyer érvényességet a mű mint irracionális entitás. Rákos Péter elfogadja az irracionálisnak a részvételét az irodalomban, meggyőződése azonban, hogy vizsgálatának racionálisnak kell lennie. Eppson többértelműség-fogalmát igencsak használhatónak véli, s a boncolgatásban eljut az irónia és a paradoxon, továbbá a váz (struktúra; jelentés–téma, cselekmény, parafrázálható tartalom) és a szövés (hangalak, ritmus, a képszerű stb.) ransomi megkülönböztetéséig (vö. 67. p.). Viszont nem osztja a Wellek–Warren-kézikönyvben is önálló fejezetbe foglalt külsőleges (*extrinsic*) és belsőleges (*intrinsic*) megközelítés (*approach*) kettéválaszthatóságának ismervét. Tudatosítja, hogy a vizsgálat mindig az észlelt struktúrából indul ki.

Rákos összevetéseivel bizonyítja, hogy az újkritikusok nem szándékoznak a művet kívül helyezni a valóságon (56. p.), hogy sem az olvasóról, sem a szerzőről nem mondhatunk le, a vagy-vagy helyében el kell ismerünk a fokozatot, a többé-kevésbé elvét, a nem sajátosnak az elegyedését a sajátossal stb. Ahogy a formáról kinyilvánítja, miszerint az elszakítva a tartalomtól „veszítet leányegéből” (68. p.), s hogy az „eszményi olvasó”, aki nem létezik, „mégiscsak benne van a játékban” (51. p.), mindez az iskola érdemeinek legteljesebb méltánylása mellett megvonja korlátait.

Az „újkritika tükrében” láthatóvá válik gyökérzetük, líraközpontúságuk, hajlamuk az irracionálishoz, érdeklődésük a metafizikus költészet, egy John Donne iránt, a filozófusok közül Croce, Bergson, Schopenhauer, Nietzsche; a szellemtörténet, a romanista Vossler és Spitzer, a francia szövegexplicáció; s egyúvé sorolhatók az orosz formalizmussal és a cseh strukturalizmussal, de ezekhez viszonyítva különállásuk ugyancsak szembeötlő. Victor Erlich könyve (*Russian Formalism. History – Doctrine*, 1955) tanúságtétel, s már szerinte is, akár Rákos egyik recenziójában, az orosz formalizmus elnevezés tévesztő (*Helikon*, 1992. 1. sz. 127–128. p.; recenzált kötetünkben lásd 79. p.). Végül sem a gyökereik, sem eszméik nem lehetnek mentesek világnézetüktől (71–83. p.).

A *Tények és kérdőjelek* című gyűjteményben az Auerbach-tanulmányon kívül, a Kafka többértelműségéről szólók és a „Széjjelpilantás”-sorozat ismertetősei jelentősek még irodalomelméletileg. Az előbbieket a *Prágai őrfjárt* ismétli. Rákos A per terminológiacsejével igazolja, hogy a többértelműség nem jelenti bármilyen értelem hozzárendelését. Ha a regényben a jogi terminusokat orvosival váltjuk fel, ezek csakis a tudóbajt „diagnosztizálhatják”. Az átírás – szerintünk – A pemek csupán az emberi lét képleteként való felfogása esetében „interlineáris”, de a jelölés-csere ekkor is körülményes volna (például hogyan illeszkedne a 7. fejezet, s az „alkalmazás” hogyan módosítaná a regény abszurditását, szövegezésének és világa abszurditásának a kontrasztját). A *kastély* elalvásjelene a legközvetlenebbül az alvásnak mint élettani szükségletnek a státusából levezethető (amikor oly álmosak vagyunk, hogy semmi más nem érdekel), ami motiválja ugyan olvasmányélményünket, viszont azon, hogy a földmérőnek „valósan” nem sikerül a kastélyba jutás, nem változtat – a karkai többértelműség nem zárul. Mint Empsonnál, nem oldható, miáltal az Új Kritikától különvállik. Közel kerül ahhoz, amiről nem lehet, de nem is kell szólni. Rákos Péter meghatározása alig módosítható.

A *Prolegomenát* a szerzőpáros könyve idézettárával is elégségesen exponálja (127–136. p.). A szerzők már a „biográfiai” örvén utaltak Rákos Péter filozófiai képzettségére (32. p.), ő pedig vizsgálódását az irodalmitól a filozófia felé eszközölt irányvételként fogta fel. Ez a beállítódása irodalomelméleti tanulmányaiban markáns, de a „metapozicionálisra”, tehát valójában filozófiai szemléletre törekvés valamennyi írásának sajátja. S ilyen az „egésznek” az igénye dolgozataiban és látásmódjában. A recenzált kötet felsorolás és számbavétel, s mint ilyen, a részletek szintjén építkeznek, ami semmiképpen sem elhanyagolandó. Épp a jelentése szerint „nagyjából” *előszóként* érthető prolegomena, a cseh nyelven olvasható kötetben ilyen funkciójú is. Azon túl, ami eredőjévé válhat, s az irodalomtudomány státusát és az irodalomelméletnek mint „az irodalomtudományi gyakorlat elméletének” a rangját

jegyezhetjük, az előbbi két dolgozatot megtoldó átfogóbb vezérlés.

Rákos irodalomelméletének tengelyét képezi a tartalom és a forma mint „két dolog” (*Az irodalom igaza*, 22. p.) s a tartalom megszédései a valósággal. Viszonyukban „a műhöz csakis a művön kívüli valóság felől közeledhetünk, a valósághoz csak a megbízhatóan értelmezett és meghatározott mű felől” (uo. 27. p.). Az artefaktum mint a mű szövege határolja a művet, amellyel nem azonos. Rítmusvizsgálatai és verselemzése arról is tanúskodnak többek közt, hogy Rákos nem néz keresztül a nyelven. A *kastély* egyik alakjának nevét (Klamm) cseh olvasataként sem hagyta ki (*Tények és kérdőjelek*, 159. p.). A nyelvnek és a nyelvtudománynak mint modellértékűnek a felfogását ismeri, s a jelölő–jelölt kapcsolatát, amint idéztük, szabatosan fogalmazza meg. A tartalmának a pozíciója szerintünk azonban kiütöközik, amikor „a szöveg minden” elképzelést kevésbé mondja gyümölcsozónak, mint az ugyanilyen abszurd másik végletet, hogy „szöveg nincs” (uo. 27. p.). Az irodalom anyaga pedig a többi művészet anyagával nem lehet analóg, az irodalom nem „nyelvből”, az irodalmi mű nem „szavakból” van (uo.; az állítás kiélezett, s a nyelvnek többféle definiálása lehetséges). Sőt „Védhető az az álláspont, amely szerint az irodalom [...] nem művészet” (uo. 14. p.). „Az irodalom tényei” és az „irodalmi tények” megkülönböztetésében a részrehajlás mérséklődik: az „irodalmi” a *szövegben* valamilyen módon kifejezett, s csakis sajátosan irodalomtudományi módszerrel közelíthető meg (*Az irodalom igaza*, 21. p.). De a nyelvi-hangtani, az ingardeni „első réteg” esztétikai funkciója iránt nincs bizalma (*Tények és kérdőjelek*, 21. p.).

Tartalmi felőli az intenció a szerzőtől és szándékától kezdve. A szerző a műnél magasabb rendű kategória, s a művek fölé ívelnek olyan kategóriák, mint az irodalmi stílus, irányzat, korszak stb. Mivel az összehasonlítás az irodalomelmélet általában bevett módszere, az „összehasonlító irodalomtudomány” tulajdonképpen annak aspektusa. S bár az elnevezés csakis irodalomközi viszonylatban használatos, a dimenzió mind egyik irodalomnak sajátja.

„Tetten érhető”, ahogy a magyarországi irodalomtudomány fáziskésését regisztrálja (uo. 20. p.), s nemkülönben erre utal egyik recenziójában (*Jegyzetek*, 50.) a „hézagpótlás”. A cseh nyelvű változatban a magyar irodalomtudomány esszéjellege folytán is más, mint a cseh (12. p.).

Filep Tamás Gusztáv és G. Kovács László az életmű valamennyi csomópontját érinti, ezek közül Ady Endre és a *Nyugat* tárgyalását irányadónak tarthatjuk. A *Prágai őrjáratban* harmadik megjelentetesként komponálódik be az Ady költészetének „statikájáról” és „dinamikájáról” szóló tanulmány (57–71. p.). A tartalmi benne programszerű (vö. 57. p.). Hírt ad egy teljességében kéziratban maradt monográfiáról – *Adyho lyrika*. Szemléltető költeményeit egyrészt prózában elbeszélve, másrészt a versekre formailag rájátszva tolmácsolja; négy-öt alkalommal vesz igénybe meglévő cseh fordítást (docensi habilitációs munka; lásd i. m. 257. p.). Meg kell jegyeznünk, hogy Rákos Péter közelítéseiben s életműve megközelítéséhez Ady-látása kulcsfontosságú.

Rákos Nyugat-képe (1987, 1995; kötetünkben lásd 173. skk., 309. p.) ugyancsak cseh nyelven jelent meg először (*Nyugat – Velká generace*. Praha, 1982), a *Nyugat* hét költőjének a portréját is tartalmazva. Rákos Szabó Lőrincet itt beemeli az „első generációba”, amit ugyan esetleg önkényesnek, de egyben indokoltnak tart. A versfordítások közül kitűnik František Halas öt Ady-verse. A portrék mindegyike, bár ismert anyagot foglalnak össze, egyedülálló. Tóth Árpadnál, költészetének jellemzésében a „vzynačoval se však neobyčejnou jednolitostí a ryzostí úhozu” (207. p.) tételezés ragadhat meg minket (vagyis hogy „egyöntetű és tiszta leütésű”; a „ryzostí úhozu” lefordíthatatlan; a lantra, a kobozra, a zongorára mint hűros hangszerre egyaránt vonatkozhat).

A *Két előadás a hungarológiáról* (137–149. p.) kivonatolásából irányelvül jegyezhetjük számunkra, hogy „az egyetemi magyar oktatás eredményei az illető ország tudományosságának és a magyar tudományosságának egyaránt hasznára váljanak” (143. p.).

A *Prágai Tükör évtizede* (231–285. p.) végiglapozza mindazt, „amiben élünk”, Rákos

Péter posztumusz cseh nyelvű művét (275. skk.) és egy, a kiadás küszöbén álló továbbiak tartalmát (283–284., 328. p.). A *Zsidó írók a magyar irodalomban* című elemzés Prágában cseh nyelvű, Budapestben magyar nyelvű előadásként hangzott el; nyomtatásban a Könyvészet részlegében feltüntetett címmel (333. p.); a cseh nyelvű változat In *Židovští autoři v literaturach evropských zemí* (Red. M. Pojer. Praha, Židovské Muzeum, 1999, 9–10., 91–98. p.). Rákos Péter érvelésének magva, hogy a szerzőkhöz igazított halmazképzés a magyar irodalom egységét nem sérti fel.

A könyv utószava Kiss Gy. Csaba tollából származik. „Osztályozása” folytatja egy fejezettel a Szlovenszkoí városképek új kiadásához írottat (ismertetését lásd Zeman László, *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2001. 1. sz. 177–181. p.). A Felföld polgári Atlantsza definíció így szövődik azzal, miszerint Rákos Péter „annak a felföldi magyar urbanitásnak talán utolsó képviselője, amelynek mindenekelőtt Márai Sándor volt az irodalmi kifejezője”, s „Kassai polgár volt Rákos Péter Prágában” (287–291. p.).

A tévesztésekből a kötetben arra korlátozódunk, hogy Rákos nem fordította az Otlík-regényt, sem Füst Milán regényét, a Déryét sem (71., 318–319. p.). A szerző bibliográfiája (In Ab imo pectore. K sedemdesátinám Petra Rákose. *Acta Universitatis Carolinae, Philologica 1. Slavica Pragensis XXXVII*. 252–263. p.) ugyanis erre nézve téves adatokat tartalmaz. S téves a versfordításra vonatkozó állítás könyvünk 174. lapján.

A marxista irodalomteória vagy esztétika kezelésével kapcsolatban Rákosnál azt nem lehet lefedni a „megadja a császárnak, ami a császáré” (vö. 9. p. és másutt) szóllással. A marxista irodalomteória az amerikai és az angol kutatásban is érvényesült. S például Terry Eagleton ilyen beállítású kézikönyve (*Literary Theory. An Introduction*. Oxford, Blackwell, 1983) kiadások és utánnomások sorozatával van jelen az elmélet fejlődéstörténetében; a politikai mellékközege tehát alig kényszerű...

E recenzióknk végére hagytuk a szerzők által Rákosnak az időrendi sorrendhez igazodó tárgyalásukban (lásd 63–64. p.) a versritmust vizsgáló korszakát. Eredményeit kandi-

dátusi értekezésékként nyújtotta be és védte meg 1960-ban. A cseh nyelvű kéziratnak része volt a Jegyzet Ady verseléséről (*Az irodalom igaza*, 61–66. p.). Az angol nyelvű kiadványban (*Rhythm and Metre in Hungarian Verse. Acta Universitatis Carolinae, Philologica, Monographia XI*, 1966) a szemléltetett versanyag az eredetihez mérve redukáltabb, valamint a ritmusnak és a metrumnak általánosabb kérdését és jelentéstani kihatását felvető fejezet nem része.

A vitás verstani válaszoknak (*Az irodalom igaza*, 33–60. p.) az Ady-vers megoldása egészítése-függeléke. A *Válaszok* összevont szintézis, amely a magyar versritmus, „a magyar nemzeti versidom” fő vonásait fedi fel. A tárgyaltaknak a cseh nyelvű kéziratot és az angol nyelvű változatot is tekintetbe véve kíséreljük meg a súlypontozását. Mindkettőben a válaszadás történeti haladványa, majd a vizsgálat módszerének a kifejtése áll bevezetésként.

A „nemzeti versidom” elnevezés, amit tudjuk, Arany Jánostól származik, aki a népköltészet és a régi magyar vers s annak hagyományát megtartó verselés metrikai mintájának mint a verssorban egymást követő, a zenei ütemmel párhuzamba vonható, tehát egyforma tartamú, szótagzámban legfeljebb négy szótagig terjedő ütemekre tagolódást tette alapjául. Az ütem többnyire hangsúlyos szótaggal kezdődik, de a hangsúly az ütem belsejébe is átkerülhet. A hangsúlynak vagy egyáltalán a nyelvinek szerepére nézve az ütemekre tagolódásnál a későbbiekben a kutatók véleménye megoszlott. Arany László (hangsúly, mellékhangsúly), Gábor Ignác (hangsúly és versnyomaték egyezése, ütemelőző), Németh László (a mondat értelme szerint „tagoló vers”), Szabédi László (a beszédnek és bizonyos mondatbeli fordulatoknak hangsúlyszerkezete), Vargyas Lajos (a „szólam” tartamának egyenlítődése) az ütemképzést a nyelvből levezethető jelenségnek képzelték. Négyesy László és Horváth János nyelven kívüli, zenei eredeztetését vallották; Horváth szerint az ütem versnyomatéka, az iktus, az értelmi hangsúly ellenében is érvényesülhet. A „zenei” pedig annyit jelent, hogy nem logikai, nem nyelvi; az ütemél, ütemhatár kijelölésére, jelzésére ugyan szolgálhat a hangsúly, de ez esetben is csak az

iktusigénynek tesz eleget, s önmagában nem metrikai, nem ritmusképző.

Rákos Péter tisztázza a módszertani előfeltevéseket, elsősorban a ritmusnak mint tudati jelenségnek, ritmusélménynek a meglétét. A ritmus a ritmushordozó anyagnak, ritmizomenonnak nem inherens tulajdonsága. S a kísérleti fonetika vagy a statisztikai módszerek alkalmazásakor e tényt nem lehet figyelmen kívül hagyni. (Ez vezette ahhoz is, hogy a hangsúlyos szótagok kimutatásánál kérdőívet alkalmazott, megállapítva, miszerint a magyarban a hangsúly helyének a meghatározása eléggé „szóródik”, míg a csehben maradéktalan.)

Rákos a „nemzeti versidom” két alapvető sajátosságát teszi vizsgálat tárgyává, azt, ahogy a verssor azonos tartamúnak vélt ütemekből áll (*ütemegyenlőség, izokronia*) és a verssor szótagszámköötöttségét (*szótagszámláló, szillabikus vers*). Az ütemegyenlőség azon kívül, hogy a magyar versritmusnak sajátja, megvan a prózában, más nyelvek verselésében vagy a zenében. S a versben valójában nem is tartam, hanem a tempó, a nyelvvel való bánásmód kérdése (*Rhythm and Metre...*, 36. p.; *Az irodalom igaza*, 43. p.). Ami nem kevésbé áll az ütemre sem, amely ugyan objektíve létezik, de köötöttsége a versorra kívülről vetül (uo., 37., 43–44. p.).

A „nemzeti versidom” elemzésekor a vizsgálatok kezdetétől végigvonul a hangsúlyviszonyok felfedése. Nincs ez másképpen Rákos részéről, aki a versidomnak egyik reprezentatív alakját, hagyományosan a félsorban 4/2-es tagolású magyar alexandrint, kérdőíves és statisztikai módszer igénybevételével, s megfelelő mérlegelés alapján metrikailag mint mindhárom lehetséges ütemelosztást kiaknázó formát – 3/3, 4/2, 2/4 – fogadja el. Vizsgálatában a sorozatosság elvét és a dallamintához igazodó transzakcentálódást nem mellőzi.

A szerző foglalatosságára a metrika kérdéskörével, a versanyag feldolgozása s széles körű tájékozottsága a szakirodalomban egy további megfigyelését tette lehetővé, miszerint a felmondott, nemzeti verselésű hangos versben a verssor kétféle ritmikai szerveződésnek van alávetve. Az egyik a hangsúly szerinti, a másik egyfajta 4-es alapritmus, amely nem függ a ritmushordozó közegetől, s

„primitív” abban az értelemben, hogy ősi. Rákos ilyet talált Kodály *Népzene-tárában*; valószínűsíti, hogy Horváth erre gondolhatott, amint a ritmus zenei felfogását hirdette, s Vargyas „4 plusz maradék” vélekedése az ütem tagolódásáról mintha erre utalna (ilyen osztódást tanúsítanak a gyermekversek és a mondókák, s gondolhatunk a felező nyolcas-ra) (vö. i. m. 65–67. p.).

A felhozottak hátterével szinte magától értetődik, ahogy az egyszerűnek és egyhangúnak érzett nemzeti ritmusformában fellépett az „árnyalása”. Aranyánál ezt szolgálta (az ő szavával) a „megmértékelés”, az időmérték, költői gyakorlatában a koriambizálás. A hosszú és a rövid szótagok arányosabb eloszlásáról volt szó. A ritmikai újítást a magyar költészetben a 18. századtól a klasszikus időmérték és a nyugat-európai verselés típusa hozta magával. Rákos Péter ilyen összefüggésben beszél a nemzeti versformáról a jövővény, átvett formákhoz mérten nem mint az ősről – és egy idegenről, hanem mint egy régiebb és egy újabb verselésről. A magyar versritmus ekképpen fejlődött volna, tudniillik, önmagától is, megvolt erre a diszpozíciója. Az új formáknak a magyar költői hagyományban és a nyelvben kedvező feltételei voltak.

A cseh nyelvű kéziratban az időmérték analízise önálló fejezetet képez, már az „árnyalás” funkcióját pedzó s ezt megelőző részben szó van a paradoxonkénti Kisfaludy–Čelakovský epizódról; a magyar–cseh összevetés minduntalan jelentkezik, s a vizsgált jelenséget markánsná teszi (140–141., 154. skk.).

A magyar versritmus fejlődésében mélyreható újítás Ady verselése. Az időmérték és a hangsúlyozás vertikális statisztikájával Rákos arra az eredményre jutott, hogy az Ady-vers szótagszámláló az egyes sorokat illetően, szabad belső tagolással, amelyben a 6. szótagra eső hangsúly gátolja a nemzeti versidom szerinti ütemezést. Az időmérték hasonló vizsgálata pedig a jambustól való elkülönülést mutatja.

A versbeli újítás, a forma átalakulása hátterül, tartásának újszerűségét, a mondani-való, forralom újszerűségét érzékeljük.

A disszertáció utolsó előtti fejezete tartalmazza a ritmus és a metrum definícióját,

„beismerve”, hogy a szerző metrikai válaszkérésére nem öncélú formakutatás. Az Ady-vers megoldásának értelme az *Ady-lyrika* tartalmisága (Z. L.). A metrum definíálásában a fogalmi leírásen kívül a hasonlítások metaforikus rávillantása is számításba jöhet. A metrum–ritmus kettősségét Gáldi még egy köztes szinttel bővíti, Ludovít Bakoš hozzá hasonlóan a saussure-i terminológiához fordul, s a langue–parole szembehelyezéseket metaforizálja, ami Rákosnak fölötte szabatosnak látszik (i. m. 200. p.).

A vers „jelentéstana” a ritmusnak-metrumnak szinte valamennyi kapcsolatlétezőségére kiterjed. A versnek mint formának önmagában is rangos funkciója, hogy a műnek bizonyos irodalmi értéket kölcsönöz (214. p.), s mint ilyen rögzül a társadalmi tudatban, azaz nem pusztán díszítés vagy játékoság. Szemantikájának motiváltsága különböző fokú. Amiképpen mindmáig a ritmust a nyelv felől, fonológiai szempontból vették szemügyre, napjainkban ki lehet indulni a ritmusból a nyelv felé, nemcsak hangtani, hanem a nyelvnek valamennyi aspektusát felölelve. A lezáró két fejezet a líra váltásának s a váltások jelentőségének skáláját bontja ki. A metrum–ritmus kettősség feszültségkeltését, a polimetrikus formákon át a szabad versig, amelyben ez megszűnik, de a tenziókeltés új módozatainak tért kell nyerniük. S végül a vers, költemény többi elemével együttható, eredetileg motiválatlan metrumnak kifejezetten jelentést tulajdoníthatunk. A példa a *Két szembesítésből* ismert Vörösmarty és Petőfi költeményének (*Ábránd, Lennék én folyóvíz*) értelmezése. (A versritmus témakör áttekintése – Rákos Péter: *Reflexiók egy Verstanról és a verstanról. Irodalomtörténet*, 1983, 3–4. sz. 947–951. p.; az angol nyelvű füzet szakzszerű recenzióját lásd Miroslav Červenkától a *Česká literatúrában*, 1967. 6. sz. 516–518. p.).

Ismertetésünkben erőteljesebben nem nyomtatékosítottuk saját „szövegkörnyezetünket”, a kiegészítésnek szánt metrikai kitekintés azonban ezt talán elégségesen jelzi (megjegyezhetjük, hogy Rákos Péter „Verstanát” a pozsonyi egyetem magyar tanszékén 1963-tól alkalmaztuk az oktatásban).

A *Hagyomány és kontextus* című írásunkban a szlovákiai hungarológia nyelvészeti

ágazatának a „vegnyrokonságáról” értekezünk, de a releváns körzetek az irodalomtudományban is kijelölhetők. (Vö. A *pozsonyi magyar tanszék múltja és jelene*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó–A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete, 2002, 41–50. p.; úgyszintén Fazekas József: A pozsonyi magyar tanszék. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2005, 4. sz. 3–4. p.; Zeman László: *Nyelvtudomány és nyelvoktatás*. Uo. 5–20. p.).

A szerzőpáros könyvének tartalmasságához, s ahogy felzárkóztatja Rákos tételeit s a vonatkozó szakirodalmat, még stílusának mind művességére, mind tartalmiságára is tekintve (lásd 11., 126. p.), nem fér kétség. A *Jegyzetek és a Könyvészet* visszalapozó összegezése, valamint a Rákos fényképalbumából vett megidézés teszi teljesebbé a feltérképezést.

Rákos Péter munkássága és hagyatéka a szlovákiai magyar hungarológiának is egyik alappillére. A recenzált könyv számba veszi sokrétűségét és tájékoztat, a további kutatástól függ a beágyazása; amikor is az olvasást feltehetően a szerző „belső” fogalomtárához igazítjuk, így próbálva felfogni „tünődését az irodalmon”.

Zeman László

Keszegh Béla–Török Tamás (szerk.): Gazdasági váltás Szlovákiában. Komárom, Kempelen Farkas Társaság, 2006, 332 p.

A 2006. június 17-i előrehozott szlovákiai parlamenti választások tétje a gazdasági és szociális reformok folytatása vagy azok módosítása, leállítás, a szociális következmények enyhítése volt. A választási eredményekből arra következtethetünk, hogy a szlovákiai választók többsége elutasította a gazdasági reformok eddigi ütemét, súlyosnak érezte annak társadalmi következményeit.

A fenti tények a szlovákiai magyar doktoranduszok és fiatal kutatók érdekeit védő Kempelen Farkas Társaság tavasszal megjelent *Gazdasági váltás Szlovákiában* c. kiadványát különösen aktuálissá teszik. A publikációban összegyűjtött tanulmányok – a Kempelen Farkas Társaság által támogatott ösztöndíjrendszerben részt vevő fiatal szakem-

bergárda kutatási eredményei – azon társadalmi-gazdasági reformokat tekintik át, amelyek az elmúlt években különböző európai szakmai testületek pozitív kritikáját vívták ki, és jelentősen elősegítették az ország elismertségét az Európai Unióban. A szerzők a reformok gazdasági eredményességének vizsgálatán túl a reformok társadalmi visszhangját is elemzik, ami az elkövetkező évek során jelentős segítséget nyújthat további közpolitikai változások és hosszú távú irányvonalak megfogalmazásában és meghatározásában. A társaság, felismerve a szlovákiai társadalompolitikai jelenségek és gazdasági eredmények feltárásából eredő tapasztalatátadás lehetőségét más országok számára, a tanulmányokat két nyelven, magyarul és angolul teszi közzé a kiadványban.

Részletesebben nézve a könyv tartalmát, az első fejezet a reformok politikai környezetét és előfeltételeit mutatja be. A tanulmány szerzője, Keszegh Béla, átfogó képet nyújt az 1989-es rendszerváltozást követő másfél évtized változó gazdaságpolitikai és társadalompolitikai időszakairól, megállapítva azt, hogy az 1990-es évek jelentős lemaradásában nagy szerepe volt a korábbi hasznosítható politikai, társadalmi és gazdasági tapasztalat hiányának, majd a későbbiekben ennek volt köszönhető a reformok átfogó és bátor jellege.

A kötet második tanulmányában Bara Zoltán a gazdasági rendszerelmélet módszertanát alkalmazza a szlovákiai reformfolyamatok alaposabb áttekintéséhez és megértéséhez, valamint összefoglaló szintézisként bemutatja az adórendszer, az egészségügyi és a szociális ellátórendszer, valamint a munkaerőpiac reformlépéseit.

A következő tanulmány a kötet legtöbb innovációt tartalmazó írása, melyben Estélyi Krisztina, Keszegh Béla, Kovács Péter és Mikóczy Ilona a magyar–szlovák határ mentén történő munkaerőmozgások irányát, mértékét, jellegét és irányvonalait mutatja be, vizsgálja azok hatásait a határ menti régiók gazdaságára és társadalmi változásaira. A tanulmány első része a munkaerőmozgás jogi hátterét vizsgálja, melynek keretén belül bemutatásra kerülnek azok az Európai Unió által használt jogi fogalmak, rendelkezések és esetleges jogi lehetőségek, amelyek a

munkaerő mozgását hivatottak értelmezni és felügyelni. A jogi háttér bemutatása külön figyelmet szentel a munkaerő-kölcsönzés lehetőségeire és szabályozására, amely nem várt mértékben jelent meg a munkaerőpiacon. A tanulmány második része a munkaerőmozgást a gazdasági mutatók viszonylatában vizsgálja, mely mutatók segítenek megérteni bizonyos társadalmi reakciókat, továbbá segítenek megcáfolni vagy alátámasztani a napi politikai csaták felvetéseit és esetleges rémképeit. A tanulmány következő része a téma gyakorlati, munkaügyi oldalát mutatja be, vagyis azt, hogy működik a munkaerő-ingázás a mindennapokban, és milyen körülmények idézték elő az ingázók számának megsokszorozódását. Ezen fejezet tárgyalja a munkaerőmozgás gócpontjait, ahol az ingázók száma a legnagyobb mértékű, továbbá képet ad arról, hogy az elmúlt másfél évben az ingázók száma milyen arányokat öltött. Az ingázás méretének bemutatásával párhuzamosan bemutatásra kerül a munkaerőpiac átalakulása a határ mentén, amely különböző hatással volt a társadalomra a határ mindkét oldalán, valamint javaslatot fogalmaz meg egy átfogó határ menti munkaügyi koncepció kidolgozására. A tanulmány záró egysége a szakterület érintett képviselőinek véleményét foglalja össze.

A kötet negyedik tanulmányát Árendás Csaba, Dudás Tamás, Illés Gábor és Szinek Kénesy Marianna írta azzal a céllal, hogy bemutassa a Szlovákiában 2004-ben végbement adóreformot és annak gazdasági-társadalmi következményeit. A tanulmány szerzői három fő célt definiáltak, melyek közül az első, hogy bemutassák azokat a friss gondolatokat és reformokat, melyek a szlovákiai adóreformok hátterében álltak. A tanulmány második fontos célja, hogy bemutassa a Szlovákiában végrehajtott adóreformok következményeit, mind a lakosság, mind a szlovák gazdasági rendszer szempontjából. A tanulmány harmadik (nem kevésbé fontos) célja az, hogy rámutasson azokra az elemekre a szlovák adóreformban, melyek jól sikerültek, és azokra is, melyeket – a szerzők szerint – nem tanácsos követni egy esetleges más országban tervezendő adóreformban. A felállított célokat tükrözi a tanulmány szerkezeti felépítése is, mely három egymás-

ra szervesen épülő részből áll. Az első rész egy bevezető rész, mely bemutatja az adórendszer szerepét a modern piacgazdaságban és felvázolja a lehetséges adóreformokat. Ez a rész kitekintést nyújt a közelmúltban végrehajtott adóreformokra is, melyek nagyban inspirálták a szlovák adóreformot. A tanulmány második része – talán a legfontosabb rész –, mely bemutatja a szlovák adóreform egyes lépéseit és vázolja a reformok hatását a lakosságra nézve. A harmadik rész szintén a reformok következményeit elemzi, csak hogy itt a reformok a költségvetésre és a gazdasági mutatókra gyakorolt hatása kerül előtérbe.

Király Zsolt, Kürthy Péter, Sidó Péter és Száraz Krisztina tanulmánya a szociális ellátórendszer reformját mutatja be. A szerzők felvázolják és részletesen elemzik a szociális ellátórendszer három fő formáját, a társadalombiztosítást, a szociális segélyezést és a szociális támogatás rendszerét. A tanulmány önálló részben taglalja a családjogi törvény reformját, mely számos lényeges változást hozott reagálva az elmúlt években végbement demográfiai és társadalmi változásokra. A tanulmány a nyugdíjreform áttekintésével zárul, képet adva az I–III. pillérrel, valamint a nyugdíjreform társadalmi megítéléséről.

A kiadvány utolsó tanulmányában Bara Zoltán, Dani Tamás, Fraenkel Emil, Tokár Géza szerzői négyes a szlovákiai egészségügyi reformot vizsgálja, miközben három kérdéskör kerül áttekintésre. A szerzők a tanulmány első felében az európai és amerikai tendenciákat összevetve egy általános körképet vázolnak fel az olvasó számára az egészségügyi rendszerekről. A tanulmány második részében az elmúlt évek szlovákiai tapasztalatai és reformlépései kerülnek bemutatásra. A tanulmány záró része a reformlépések előéletét és társadalmi hatásait foglalja össze, bemutatva többek közt a reformerek nézeteit (az egészségügyi miniszter és környezete), a politikai pártok programjaiban keresztül a politikai háttérrel, illetve a szakma hozzáállását az egészségügyi reformcsomaghoz.

Összegezve megállapítható, hogy a Kempenen Farkas Társaság tanulmánykötetével a szlovákiai magyar közgazdasági szakiroda-

lom egy hiánypótló kötetel gazdagodott, melynek értékét növeli, hogy a tanulmányok angol fordítását is tartalmazza. Ajánlom e kötetet azoknak, akik áttekintést szeretnének nyerni az elmúlt 8 év reformfolyamatairól, amelyeknek köszönhetően Szlovákiát sok gazdasági szakértő „közép-európai kistigris”-ként jellemzi.

Lelkes Gábor

Az előkelő idegen. III. Nemzetközi Vámbéry Konferencia. Összeállította Dobrovits Mihály. Dunaszerdahely, Lilium Aurum Kiadó, 2006, 310 p.

Kezembe fogva a könyvet az jutott eszembe, milyen jó lenne, ha visszaadná annak a rendkívül jó hangulatú konferenciának a légkörét, amelyre bizonyára sokan szép emlékekkel gondolunk vissza. A kötetben szereplő tanulmányok sokfélék. Bemutatásukra ennek megfelelően többféle szempont is kínálkozik:

a) Tematika: közvetlenül Vámbéry, a Kelet-kutató tudós munkásságához és személyéhez kapcsolódó tanulmányok, illetve a korabeli társadalmi-kulturális viszonyokhoz, Vámbéry kutatási témájához, a Közel- és Közép-Kelethez, a „zsidótémához” kapcsolódó tanulmányok. b) Műfaj: tudományos tanulmányok, ismeretterjesztő és egyéb írások. c) Kronológia: az a fesztáv, amelyen a kötet írásai átívelnek, napjainktól egészen az időszámításunk előtti időkig ér. d) A kutatók származása szerinti besorolás: hazai, magyarországi és más külföldi szerzők írásai; a szerzők között akadémikus és egyetemi hallgató egyaránt szerepel. e) A kötetben való megjelenés sorrendje. Írásomban ez utóbbi szempont alapján mutatom be a dolgozatokat.

Bujna Zoltánnak a szó szoros értelmében élményszerű beszámolója (*Vámbéry túrakerékpáros expedíció, 7–30. p.*) a könyvbenli tudományos tanulmányokhoz képest más jellegű olvasmány, de érdekes színfoltja a kötetnek. A sportoló-szerző, „biciklis dervis” arra vállalkozott, hogy mintegy 140 évvel Vámbéry után – 80 nap alatt kerékpáron, többé-kevésbé Vámbéry útvonalát követve – megismételje a nagy előd útját.

Dobrovits Mihály tanulmányának címe *Deguignes Magyarországon* (31–46. p.). A szerző a Vámbéry előtti Kelet-kutató nemzedék ismeretét veszi górcső alá. Terjedelmi korlátok miatt azonban „beéri” a kínai források felhasználása körül történtek részleges bemutatásával. A francia arisztokráciának Kína iránti rajongása európai kordivatot teremtett. E rajongás előzménye pedig a jezsuiták kínai missziója volt. Az ő tevékenységük kapcsán ismerte meg először az európai közvélemény Kínát. Ez a megismerési folyamat azonban korántsem volt sűrűlódásokról mentes. A Kínát hosszú idő után először újra felfedező jezsuiták ugyan jelentős szerepet játszottak abban, hogy közelebb hozzák egymáshoz a két kultúrát, módszereik azonban nem nyerték meg a pápai kúria tetszését. Egyebek mellett ennek a kérdésnek a részleteibe is beavat a szerző.

A Kínát megismerő folyamat terméke egy hatalmas mű volt, amelynek hatásával – különösen pedig magyarországi recepciójával – részletesen is foglalkozik Dobrovits. Éppen harmadfél évszázada, 1756 és 1758 között jelent meg Párizsban, öt kötetben Joseph Deguignes nagy műve, a *Histoire générale de Huns, des Turcs, des Mogols et des autres Tartares occidentaux*, az első olyan mű, amely az ázsiai lovas-nomád népekre vonatkozó nyugati leírások és a kínai történeti források egybevetésén alapult. E műnek köszönhetünk számos olyan „közhelyet”, toposzt, amelyet az európai történetírás napjainkig használ.

Hazai György professzor tömör tanulmányában (*Egy oszmán-török mesegyűjtemény kiadásához, 47–49. p.*) egy különleges Vámbéry-könyv sorsának most már minden bizonyonnyal szerencsés kimenetelű beteljesedéséről számol be.

Az *Ezeregy éjszaka* című mesegyűjtemény felfedezése arra ösztökölte a kor Kelet-kutatóit, hogy további hasonló források után kutatassanak. A nekibuzdulást hamar siker koronázta. Egy jeles francia tudós, Antoine Galland – egyben az *Ezeregy éjszaka* francia fordításának elkészítője az Oszmán Birodalom fővárosában való kutatása során nem kis szerencsével – egy hasonló, páratlan perspektívákat ígérő, oszmán-török nyelven íródott mesegyűjteményre bukkant.

Kortársa, Petis de la Croix néhány évvel később Franciaországban fordításban közzétette a mesegyűjteményt, amely több kötetben jelent meg, s a kevéssel azelőtt napvilágot látott *Ezeregy éjszaka meséi*hez hasonlóan méltó fogadtatásban részesült. Amíg az *Ezeregy éjszaka* az elmúlt századok folyamán az európai mesekultúra szerves részévé vált, az oszmán világban keletkezett mesegyűjteményt a francia fordítás megjelenése után nem kísérte további érdeklődés. Jóllehet, az ugyancsak megérdemelte volna. Éppen Vámbéry Ármin érdeme az, hogy a mű megérthette második felfedezését.

A *Szamanidák származásáról* (50–79. p.) című tanulmány szerzője, Kamoliddin S. Sz., rendkívüli tudományos megalapozottsággal elkészített dolgozatában a Szamanida-dinasztia történetével foglalkozik. A tanulmány tudományosságáról tanúskodik a felhasznált irodalom tekintélyes jegyzéke, amely közvetlen forrásokra és szakirodalomra tagolódik. Mindkettő különféle nyelveken – pl. orosz, török, bolgár, német, angol, kirgiz, francia, örmény – megjelent anyagokat tartalmaz. Ezenfelül, minden egyes megállapítás több forrás idézésével is igazolt. A dolgozathoz meg tudhatjuk, hogy e dinasztia története Közép-Ázsia középkori történelmében kiemelkedő helyet foglal el. A Szamanidák számtalan leszármazottja kormányzott a IX. és X. század folyamán Buharában és más városokban.

A szerző a dinasztia történetét a legrégebb időkhöz vezeti vissza. Véleménye szerint a görög-macedón „megszállás” alól való felszabadulás után letelepedett, Közép-Ázsia nomádjainak leszármazottai voltak, akiknek Pahl (a középkori Balkh ’gazdag’) volt a nemzetségi földbirtokuk. Igen érdekes részét képezi a tanulmánynak a számos etimológiai elemzés (iráni, török és más keleti nyelvekből származó szavaké), levezetés és okfejtő érvelés. A szerző eredetileg orosz nyelven megírt tanulmányát Zsigmond Ártemisz Éva fordította magyarra.

Keller László *A buharai emirátus, avagy az Üzbég Köztársaság* (80–85. p.) című tanulmányában a buharai emirátus történetét tárja elénk, attól az időtől kezdve, amikor Vámbéry muszlim dervisként egy bokharai

hádzi karavánhoz csatlakozott 1863. március 28-án, hogy elérje Khivát.

A tanulmány, egyebek mellett, azt is bemutatja, hogy ír Vámbéry a buharai uralkodói dinasztia, a Mangit-dinasztia egyik leszármazottjáról, Muzaffar ad-Diról: „Az örökös zsarnokság az embereket annyira megfélélnkítette, hogy férfi és nő, még ha négyszemkőzt vannak sem merik az emír nevét anélkül kimondani, hogy hozzá ne tennék: »Isten éltesse százhusz esztendeig!« A szegény emberek nem is gyűlölik uralkodójukat, a kényúri önkény föl sem tűnik nekik, mert azt a fejedelmi méltóság szükséges alkatrészének tekintik” (80–81. p.). Vámbéry a következőképpen mutatja be Buharát: „nemcsak az európaira, hanem minden más idegenre nézve is igen veszélyesnek találtam, mivel a kormány kémrendszere már azon fokát érte el a tökéletességnek, melyen a népség elaljasodása állott” (82. p.).

A közelmúlt viszonyaival kapcsolatban a szerző megállapítása szerint „A »karimóvi rendszer« brutalitása Vámbéry korának Buharai Kánságához hasonlatos. Az elnyomás, a külföldiek mozgásának korlátozása, a személyi diktatúra jelei – akár a 19. századi despota városban, ahol Vámbéry Ármin még az életével játszott – lépten-nyomon felfedezhetők a mai Üzbég Köztársaságban is” (85. p.).

Kende Tamás *Oroszok és zsidók a kelet-európai összehasonlító történelemben* (86–102. p.) című tanulmányában számba veszi a kora újkori európai zsidóság történelemszemléletével, nemzettudatával, „a kollektív történelmi tudat hagyományaival” foglalkozó összefoglalásokat. Megállapítása szerint ezeket nagyfokú végletesség jellemzi. Az említett munkák általában kitértek az ún. vérvádak és pogromok kérdésére, azok kortársi majd a szovjet korszakban folytatott történelmi, történettudományi megítélésére.

A szerző rámutat a 20. század eleji állami orosz zsidópolitika rekonstruálásában tapasztalható szemléleti eltérésekre. A korábbi zsidópolitika szerves részét képezték a vérvádak és pogromok is. A tanulmány érdekes megállapítása, hogy: „A magyarokról és az oroszokról szóló – nem csak zsidó – történelemben központi, sok mindent utólagosan is megmagyarázó funkciója van az újkori vér-

vádeseteknek, míg a csehekről szóló legújabb kori történelembe, történeti mitológiába ezek az esetek egyszerűen már nem fértek bele” (95–96. p.).

Kiss László tanulmányában Gáspár Ferenc világotutató orvosról emlékezik meg (*Útirajzához Vámbéry írt előszót*, 103–113. p.). A szerzőtől megtudhatjuk, hogy Gáspár Ferencnek *A Föld körül* c. hat díszes kötetben 1200 fényképpel és sok „színes és színezetlen műmelléklettel” ellátott nagy munkájához épp Vámbéry írt előszót.

Vámbéry 1906-os előszavában ezt írta: „[L]eirásai egyszerűek, világosak és mesterkéletlenek, az olvasóban azt a benyomást keltik, mintha ő maga látta és végigélte volna azokat” (idézi Kiss László, 104 p.). De hát ki is volt valójában Gáspár Ferenc, akinek útleírását az egyik legnagyobb magyar utazó, Vámbéry méltónak találta arra, hogy előszót írjon hozzá – teszi fel a kérdést önmagának a szerző. Az általa festett portréból megtudhatjuk, hogy Gáspár László Szilágyosomlyón, a mai Romániában született; e városnak azonban van nála híresebb szülőtte is. Ott született ugyanis 1533-ban somlyói Báthori István is, akit 1571-ben erdélyi fejedelemmé, majd 1576-ban lengyel királlyá választottak.

A fehér ember útja című mű 2. kötetében Gáspár nyolc oldalt szentel Vámbérynek (89–96. p.). Kiss László e Vámbéry-portréból a következőket emeli ki: „Vámbéry nehéz gyermekkorát ecsetelve, ezt írja orvos-elődöm: »valamely lassan fejlődő, de annál makacsabb betegség [alighanem Coxitis – K. L. megj.] következtében az egyik lába megsántult.«” (Kiss: i. m. 110. p.). Kiss e megállapításhoz a következőket fűzi: „Vagyis az orvosi képzettségű Gáspár, akinek többször volt alkalma látni járás közben Vámbéryt, megértsíti a II. (2004-es) Vámbéry-konferencián megfogalmazott véleményemet, azt ti., hogy Vámbéry nem béna, hanem sánta volt s e sántaság oka magában a csípőizületben rejtett” (i. m. 110. p.).

Kovács Attila *A Hamász a XXI. század küszöbén* (114–129. p.) című tanulmánya, akárcsak a nagy dunaszerdahelyi Kelet-kutató számos munkája, az adott kor számos aktuális közel-, ill. közép-keleti, az iszlám és a politika viszonyait meghatározó folyamatok

egy lényeges szegmensébe kínál betekintést. Esetünkben ez az Iszlám Ellenállási Mogalom, vagy ismertebb nevén a Hamász. A tanulmány azt veszi számba, hogy a palesztin, de szélesebb körben a közel- és közép-keleti iszlám radikalizmus egyik meghatározó szervezete, a Hamász, milyen választásokat ad a modern kor szerkezeti, ideológiai és technikai kihívásaira.

A szervezeti kihívások komplex csomagot képeznek; ezeket egyrészt az „izraeli faktor” okozza, közöttük említhetjük a szervezet feltelezett vezetőinek bebörtönzését; másrészt belső szervezeti okok váltják ki őket. Az ideológiai kihívásokkal volt és lesz a szervezetnek a legnehezebb szembenéznie. Az ideológiai alapoktól (Izrael állam megsemmisítése, a Jeruzsálem fővárosú önálló és a Hamász vezette palesztin állam létrehozása) a szervezet mára meglehetősen messzire került. A hangsúlyeltolódás következtében a szervezet mintegy hallgatólagosan elfogadja az adott állapotokat, Izrael állam létét, békekötést, demokratikus választási szabályokat. A technikai kihívásokkal kapcsolatban azt olvashatjuk, hogy „nehéz volna találni még egy radikális iszlám mozgalmat, amely ilyen sokoldalúan és meglehetősen hozzáértéssel használná a technológia szinte minden ágát” (122. p.). Még akkor is így van, ha mindez – írja Kovács – elsősorban a haditechnikára érvényes.

Sárközy Miklós *Magyarok Persepolisban* (130–151. p.) című tanulmánya témájánál fogva az utazásokkal, útirajzokkal foglalkozó írások közé tartozik. A szerző azok előtt a nagy utazók előtt is tiszteleg, akik még Vámbéry előtt, ill. utána meglátogatták Persepolit, a dél-iráni nagyváros, Síráz közelében található egykori palotaváros romjait. Persepolisról megemlékezve jegyzi meg Sárközy, ott fogadták az Óperzsa Birodalom különféle tartományaiából érkező követségeket, hogy átvegyék azok fényes ajándékait. Vámbéry előtt e csodálatos helyen Maróthy István utazó, orvos járt. Belekarcolta nevét I. Dareios palotájának egyik ablakába, azaz bizonyíthatóan járt Persepolisban Vámbéry előtt. Vámbéry után pedig a Széchényi család egy kevéssé ismert tagja, Andor látogatta meg Persepolit. Vámbérynek köszönhetjük azonban – mutat rá a szerző –, noha nem is tel-

jesen tőle származik, az első szisztematikus, helyenként subjektív elemekkel fűszerezett leírást Persepolisről.

Seres István visszajáró vendége a Vámbéry-konferenciáknak; ez a kötetbeli tanulmányából (*Újabb adatok Kúnos Ignácnak az I. világháborús hadifogolytáborokban folytatott turkológiai kutatásaihoz*, 152–194. p.) is kitér. A tanulmányban megörökített események már Vámbéry halála után játszódtak le, de több szállal is kapcsolódnak Vámbéryhez. A tanulmány egy olyan, négy éven át tartó kutatássorozatáról szól, amely leginkább csak a szűkebb – turkológiai – szakma berkeiben ismert. Az első világháború elején az osztrák–magyar fogságba esett orosz alattvalók közül kiemelték a tiszt és legénységi állomány muszlim vallású tagait. Az Osztrák–Magyar Monarchia különféle kedvezményekkel, ígérekkel igyekezett rábírní az Orosz Birodalomból érkező muszlim hadifoglyokat arra, hogy lépjenek át a török hadseregbe, és vegyék ki részüket az antanthatalmi dzsihádból, „szent háborúból”. A cári birodalom muszlimok lakta vidékeiről származó hadifoglyokat a Monarchia területén felállított 42 hadifogolytábor közül kettőben helyezték el. Az egyik, mintegy 8000 fős tábor Magyarországon volt, az Esztergom melletti Kenyérmezőn, a 30 000 főt is befogadó nagyobbikat pedig a csehországi Éger (ma Cheb) városa mellett hozták létre.

A Monarchia területén felállított hadifogolytáborokban az orosz alattvalókként fogságba került muzulmán katonák tudatos összegyűjtésére csak 1915-től került sor. A hadifogolytáborok felállítása soha vissza nem térő alkalmat adott a Monarchia vezető tudósainak, hogy antropológiai, nyelvészeti, népzenei és folklorisztikai kutatásokat végez-hessenek. A főként Ausztria és Csehország területén működő osztrák kutatók mellett a magyarok is tevékenyen kivették részüket a tudományos munkából. Többségüket az MTA tagjai tették ki, és közülük is talán a legnagyobb munkát a kiváló magyar turkológus, Kúnos Ignác végezte, aki 1915–1918 között több alkalommal is járt a két fogolytáborban. „Munkásságának egyik legérdekesebb és jobbára még ma is feldolgozatlan részét képezik az első világháborús hadifogolytáborok török ajkú katonái között végzett kutatásai”

(154. p.). Fő célja az egykori Krími Kánság északi területein élő nogájok nyelvének, a tengerparton élő, és az oszmán nyelvi és kulturális hatásnak jobban kitett krími törökségétől (a tulajdonképpen krími tatárokétól) megkülönböztető hangtani és szókincsbeli eltéréseknek a megállapítása volt. Hamar felismerte, hogy a krími törökség két fő tájszólását, amelyeket elsősorban az oguz, ill. a kipcsak nyelvekre jellemző hangtani eltérések és nem utolsósorban a két nyelvcsoport szókincse különböztet meg, a gazdag népköltési anyagon keresztül lehet a legjobban tanulmányozni.

Bár később Kúnos a felgyűjtött népköltési anyaga nagy részét letisztázta, néhány kisebb ismertetéstől eltekintve a hatalmas anyag feldolgozatlan maradt. Kúnos – Seres szerint – csak két tanulmányt szentelt a hadifogolytáborokban végzett kutatásainak: a *Tatár foglyok táborában*, valamint a *Tatár foglyaink táborában* címűt, amely nagyrészt az előzőn alapul. Tanulmánya végén mintegy mellékletként Seres közreadja a vizsgált dokumentumokat, a tudósok egymás közötti levelezését (Kúnos és Simonyi Zsigmond), ill. a kutatás technikai feltételeinek biztosítása végett írott leveleket is.

Szvoboda Dománszky Gabriella tanulmányának címe *Schoefft Ágoston (Pest, 1809–London, 1888) pesti festő indiai útja (195–236. p.)*. A tanulmány Schoefft Ágostonnak, a XIX. századi magyar művészet kiemelkedő alakjának állít emléket, akit hazájában alig ismertek. Dománszky Gabriella írásából megtudhatjuk, hogy Schoefft nevét leginkább a Kőrösi Csoma Sándorral kapcsolatos kutatás tartotta fenn, mivel a festő indiai utazása során 1840 júniusában Kalkuttában lerajzolta az akkor már nemzetközi hírudóst. (Sajnos a rajz elveszett, csak litográfált másolata maradt fenn.) E mű az egyetlen, amely megörökítette Csomát, minden más ábrázolás e műre megy vissza.

Az írás érdemi része Schoefftnek az Indiában eltöltött idejéről, itt festett egzotikus darabjairól szól, és egyebek mellett bemutatja a festő főművét, a *Lahore-i udvar* című hatalmas történelmi kompozíciót. Ahogy Dománszky Gabriella megállapítja, e kép esztétikai értékei sem megvetendők, de különösen jelentős mint történelmi dokumen-

tum, amely Pandzsáb (Punjab) grandiózus uralkodói udvarát a gyarmatosítás előtti utolsó pillanatban, az 1840-es évek elején ábrázolja.

T. Nyíri Mária tanulmányának címe *Enis Behiç Koryürek és magyar fia, Koryürek Péter* (237–263. p.). A tanulmány szűkebb értelemben egy többkultúrájú és -nyelvű család, a Koryürek család két tagjának, apának és fiának sorsával foglalkozik. Az életpályák időben a 20. század első két harmadát érintik. A tanulmány közvetlenül ugyan nem kötődik Vámbéryhez, tágabb értelemben – a magyarországi turkológiai kutatások okán – mégis érdekes adalékként szerepel a témához.

Az apa, Enis Behiç Koryürek a 20. században költőként került bele a diplomácia-történetbe. Magyarországon a művészeteket kedvelő és művelő, széles látókörű diplomataként volt ismert. 1916-ban, még az első világháború alatt a budapesti török konzulátus vezetésére kapott megbízást. Hírnevét a nemzeti érzést kifejező költeményeivel alapozta meg. A török irodalomtörténészek az öt legjobb, szótagszámmal író költő között tartják számon. Egyetlen, Budapesten született és meghalt gyermekének, Hasan Argonak az élete érdekes példája a vegyes házasságból született, különböző vallású, nyelvű, más kultúrájú értelmiségi sorsnak.

Vásáry István professzor nyelvi stílusában is rendkívül elegánsan, ugyanakkor hihetetlen magabiztossággal vezeti az olvasót tanulmányán keresztül, amelynek címe: *Cselles Márton őstörténeti feljegyzései (1695–98)* (264–291. p.). Írása tulajdonképpen tudománytörténeti gyöngyszem, egy olyan személyiségről, akinek – mint Vásáry professzor megállapítja – a tudományosság szempontjából nem túlságosan számottevő a munkássága, ugyanakkor tudománytörténeti szempontból érdekes hozadékot jelent tevékenységének feltárása.

Wágner Péter tanulmánya (*A politikai iszlám megjelenése Közép-Ázsiában, 292–308. p.*) az újabb időkbe vezet bennünket. A tanulmány célja az, hogy a legfrissebb szakirodalom segítségével megpróbálja körvonalazni a szovjet, azon belül is a közép-ázsiai iszlám néhány jellegzetességét. Bemutatja az 1970-es évekre megszilárduló belső intézményrendszert és a kezdetektől vele párhuzamosan, néha rejtve, néha nyilvánosan továbbbélő „nem-hivatalos iszlámot”, valamint az 1980-as évek elejétől jelentkező, a hatalmi képletet felborító politikai iszlám képviselőit. Mindezt egy nagyon plasztikus kép megrajzolásával teszi a szerző.

A könyv híven dokumentálja, milyen irányt vesz a Vámbéry-hagyomány kutatása, ápolása. Ajánlom minden rajongó és egyéb érdeklődő olvasó figyelmébe, mert meggyőződésem, nagy sikert arat.

Simon Szabolcs

Számunk szerzői

András Károly (1917–2004)
történész (München, Németország)

Gulyás László (1965)
történész (Szegedi Tudományegyetem,
Szeged, Magyarország)

Kiss József (1944)
történész (SZTA Politikatudományi
Intézet, Pozsony, Szlovákia)

Kmeť, Norbert (1971)
történész (SZTA Politikatudományi
Intézet, Pozsony, Szlovákia)

Kožík Diana (1977)
doktorandusz (ELTE BTK Mai Magyar
Nyelvi Tanszék, Budapest,
Magyarország)

Lelkes Gábor (1973)
geográfus (Fórum Kisebbségkutató
Intézet, Somorja, Szlovákia)

Marušiak, Juraj (1970)
történész (SZTA Politikatudományi
Intézet, Pozsony, Szlovákia)

Mészáros András (1949)
filozófus (Comenius Egyetem, Pozsony,
Szlovákia)

Presinszky Károly (1977)
nyelvész (Konstantin Egyetem, Magyar
Nyelv és Irodalom Tanszék, Nyitra,
Szlovákia)

Sándor János (1929)
helytörténész (Kolon, Szlovákia)

Simon Attila (1966)
történész (Fórum Kisebbségkutató
Intézet, Somorja, Szlovákia)

Simon Szabolcs (1964)
nyelvész (Gamma Nyelvi Iroda,
Dunaszerdahely, Szlovákia)

Szesztay Ádám (1971)
történész (Budapest, Magyarország)

Vajda Barnabás (1970)
történész (Selye János Egyetem,
Komárom, Szlovákia)

Zeman László (1928)
nyelvész (Pozsony, Szlovákia)